

MAGYAR NYELVÖR

SZARVAS GÁBOR ÉS SIMONYI ZSIGMOND
FOLYÓIRATA

SZERKESZTI ÉS KIADJA

BALASSA JÓZSEF

LVIII. ÉVFOLYAM

BUDAPEST, 1929.

A MAGYAR NYELVÖR KIADÓHIVATALA.

R

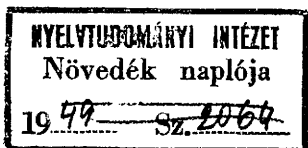

A Magyar Nyelvőr 1929. évi dolgozótársai.

Balassa József
Barcsai Károly
B. M.
Beke Ödön
Dénes Szilárd
Erdélyi Lajos
Fokos Dávid
Hegedüs Loránt

K. I.
Kardos Albert
Kelemen Béla
Kelemen György
Kertész Manó
Marczali Henrik
Munkácsi Bernát
Prohászka János

Radványi Sándor
Rubinyi Mózes
Spitzer Leó
Székely Artur
Trostler József
Vondra Antal
Zolnai Gyula
Zolnay Vilmos

F 4245/75

Hungária Hirlapnyomda Rt. Budapest

Lelt.
1966.

Lelt. rov
1966

TARTALOMJEGYZÉK.

Értekezések, önálló cikkek.

	Oldal
<i>Balassa József:</i>	
Budenz ifjúkori arcképe	3
Népnyelvünk behatóbb tanulmányozása	17
Magyar Nyelvatlasz	69
Az egységes nyomdai helyesírás	109
<i>Beke Ödön:</i>	
Lepke, pille, pillangó	13, 50
Boglya és társai	76
Istálló	103
Egy ritka kicsinyítő képzőről	143
<i>Dénes Szilárd:</i>	
Helyes magyarság a közigazgatás és a katonaság körében	112
<i>Kardos Albert:</i>	
Helységnevek és helyragok	46
<i>Kertész Manó:</i>	
Látogat, udvarol, tisztel	4
Alázatos szolgálja	35
A magyar grófi címről	67
Vagyok, maradok	99
Politikus greizler, politikus csizmadia	140
<i>Prohászka János:</i>	
Szóvégi mássalhangzócsoportok	22
<i>Zolnai Gyula:</i>	
Mondatátzsövéződés a svéd nyelvben	19
Simonyi emlékünnepe Veszprémben	131

Irodalom.

Spitzer Leó újabb tanulmányai (<i>Trostler József</i>)	26
Magyar-német szótár és a reklám (<i>Kelemen Béla</i>)	28
Zolnay Vilmos. A kártya története (<i>Kertész Manó</i>)	54
Jespersen. Eine internationale Sprache (<i>B. J.</i>)	82
Albert Dauzat. Les Argots. (<i>Balassa József</i>)	83
Kelemen Béla. Német és magyar nagy kézi szótár	85
V. Thomsen. Geschichte der Sprachwissenschaft (<i>Rubinyi M.</i>)	87
Hunyadi, Bessenyei György által	88
Klemm Antal. Magyar történeti modattan (<i>Fokos Dávid</i>)	115
Eisen. Estnische Mythologie (<i>Beke Ödön</i>)	118
Negus. The mechanism of the Larynx (<i>Kelemen György</i>)	119
Erdélyi L. Magyar nyelvi tanulmányok (<i>Balassa József</i>)	145
Klemm Antal. A modattan elmélete (<i>Fokos Dávid</i>)	146
Marczali Henrik Simonyi Zsigmondról	121
Könyvek és folyóiratok	30, 55, 89, 120, 149
Emléktáblát Simonyi Zsigmondnak	58, 89, 121

Gyászjelentések.

Kőrösi Sándor	56
Simai Ödön	56

Nyelvművelés.

<i>Kardos Albert:</i> Feladott őrállás	57	<i>B. M.:</i> Itt, ott — mint megszólítás	58
<i>B. J.:</i> Az összetett szavak egybeírása	57	<i>Hegedűs Loránt:</i> Az idegen szavak magyarosítása	89

<i>Kardos Albert</i> : A határozott névelő használata 90	<i>B. Ö.</i> : Ha én neked volnék 125
<i>K. B.</i> : Sofőr = vezeres 90	<i>Hegedüs Loránt</i> : Az idegen szavak magyarosítása 149
<i>Barcsai Károly</i> : Találókifejezések; jellemző trefás szólások 90	<i>Kardos Albert</i> : Hegedüs Loránt és a szómagyarosítás — még egyszer 150
<i>K. I.</i> : Olvasás közben 91	<i>Balassa József</i> : Gönnöl — gunál 151
<i>B. M.</i> : Urunk 91	<i>B. J.</i> : Böngészés a napilapokban 151
<i>Kardos Albert</i> : Hegedüs Loránt és a szómagyarosítás 122	A rádió magyar műszavai 152
<i>Kardos Albert</i> : Köz- és könyvnyelv 122	<i>Zolnai Gyula</i> : A helységnevek raghasználatához 152
<i>B. J.</i> : Böngészés a napilapokban és folyóiratokban 123	<i>Kardos Albert</i> : Hogyan támadnak az elvonások 152
<i>B. J.</i> : Minket, bennünket 124	Magyar „lucus a non lucendo“ 153
<i>B. Ö.</i> : A falu végű helynevek melléknévi alakja 125	Mondatelemző kérdések 153

Magyarázatok.

<i>Munkácsi Bernát</i> : Túró 59	<i>Radványi Sándor B. Ö.</i> : Pótlások. 95
<i>Balassa József</i> : Ara vagy ar? ... 62	<i>Trostler József</i> : Oszlik lelkemnek barna gyásza 125
Szeremle neve 62	<i>Beke Ödön</i> : Mál 126
<i>Beke Ödön</i> : Hókonyán vág ... 63	<i>B. Ö. Dél</i> 127
<i>Székely Artur. F. D.</i> : Adatok a gyermeknyelvhez 63	<i>Ádám Imre</i> : Időben 127
<i>Erdélyi Lajos</i> : Népnyelvünk behatottabb tanulmányozásához ... 63	<i>B. Ö.</i> : Nyelvészeti apróságok ... 127
<i>B. Ö. Satrafa</i> 64	<i>Z. V.</i> : Szóvégzőmássalhangzó csoport 128
<i>Vondra Antal</i> : Koloncanyag ... 64	<i>Radványi Sándor</i> : Hacaca 128
<i>Munkácsi Bernát</i> : Hát, tehát ... 91	<i>Beke Ödön</i> : Pillány 154
<i>Kardos Albert</i> : Testrész és verekedés 93	Sivatag 154
<i>Beke Ödön</i> : Halánték 94	Falu és társai 155
Innen, onnan, honnan 95	<i>B. Ö.</i> : Családnevek gyűjtése 155
<i>B. Ö.</i> : Német író a magyar kiejtésnek a méretere való hatásáról ... 95	<i>Z. V.</i> : Pótlás a szóvégi mássalhangzók c. cikkhez 156
<i>Munkácsi Bernát</i> : Pótlék a túró magyarázatához 95	<i>Spitzer Leó</i> : Pótlás Bennünket ... 156
	<i>B. Ö.</i> : Pótlás. Barna éjfél 156
	<i>Z. V.</i> : Radványi Sándor. Adatok a gyermeknyelvhez 156

Szómutató.

ahajt 90, 122, 150	halálra gázol 124	kongó 128	rajta áll, rajta
alázatos szolgája 35	halánték 94	köziró 90, 122	múlik 57
alig 96	hasmánt 96	laponyag 32	rangrejtve 90, 122
anyányi 151	hát 91	látogat 4	remese 155
ar, ara 62	hókonyán vág	lepke 13, 50	satrafa 64. 95
barna 125, 156	63, 95	mál 126	siber 89, 122, 150
bennünket 124, 156	hongrois —	maradok 99	sivatag 154
boglya 76	124	mazúr 32	sofőr 90
dél 127	honnan 95	minket 124	superlát 31
egyház 127	hőle 96	onnan 95	szeptőló 89, 122
falú 155	időben 127	ott 58	Szeremle 62
falú végű helynevek 125	innen 95	összenemesítés 90	tehát 91
gépkocsis, gépszín 89, 122	itt 58	pech 90, 122	tisztel 4
gönnöl, gunál	istálló 103	pengő 128	túró 59, 95
89, 122, 151	kacsinka 156	pésung 127	udvarol 4
gulyáságyú 127	kacsingfűrt 89, 122	pillangó 13, 50	urunk 91
gyűjt, gyűjt 96	kaminszél 95	pillány 154	gyukok 99
hacaca 128	koloncanyag 64	pille 13, 50	vezeres 90
	koma 96	politikus greizler,	
	komocsin 155	csizmadia 140	

58. ÉVFOLYAM. 1—2. SZÁM. 1929. JAN.-FEBR.

MAGYAR NYELVŐR

SZARVAS GÁBOR ÉS SIMONYI ZSIGMOND
F O L Y Ó I R A T A

SZERKESZTI ÉS KIADJA :
BALASSA JÓZSEF

AZ ORSZÁGOS NÉPTANULMÁNYI EGYESÜLET HIVATALOS LAPJA

TARTALOM:

B. J. — Budenz ifjúkori arcképe	3
Kertész Manó. — Látogat, udvarol, tisztel	4
Beke Ödön. — Lepke, pille, pillangó	13
Balassa József. — Népnyelvünk behatóbb tanulmányozása	17
Zolnai Gyula. — Mondatátszövődés a svéd nyelvben	19
Prohászka János. — Szóvégi mássalhangzócsoportok.	22
Irodalom. — Spitzer Leó újabb tanulmányai. (Trostler József.) — Magyar-német szótár és a reklám. (Kelemen Béla.) — Indoger- manische Forschungen 46. k. — Könyvek és folyóiratok	26
Magyarázatok. — Az <i>-ig</i> rag történetéhez. Superlát. (Beke Ödön.) — Mazur. (B. J.) — Helyreigazítások	30

A kiadóhivatal értesítései.

A Nyelvőr előfizetési ára az 1929. évre 5 pengő.

Félévi előfizetést nem fogadunk el.

Külföldi előfizetők számára az előfizetési díj 5 német márka.

A legközelebbi szám 1929 április havában jelenik meg.

A Magyar Nyelvőr kiadóhivatala útján kapható:

Nyelvőrkalauz II. (Tartalomjegyzék a Magyar Nyelvőr 26—50. évfolyamához.)

Bolti ára 15.— pengő; a Nyelvőr előfizetői részére 10.— pengő.

A Magyar Nyelvőr régibb évfolyamai (I—48. évfolyamok) közül csak egyes kötetek kaphatók; áruk egyenként 10.— P. A 49—57. évfolyamok ára egyenként 5.— P.

Balassa József, Kis Magyar Hangtan. Bolti ára 2.— P., a Nyelvőr előfizetői részére 1 P.

Beke Ödön A pápavidéki nyelvjárás. — Kemenesalja nyelve. — Vogul határozók. (Nyelvészeti Füzetek.) Áruk egyenként 1.50 P, a Nyelvőr előfizetői részére 1 P.

A MAGYAR NYELVŐR
szerkesztősége és kiadóhivatala
Bpest, IV., Ferenc József rakpart 27

Telefón: Aut. 832—19.

Postatakarékpénztári számla: Dr. Balassa József 2560.

STEMMER ÖDÖN

tudományos és művészeti
antikvárium, könyvkereskedés

Budapest, V., Gr. Tisza István ucca 9.

Tel. Aut. 800—75.

Most jelent meg!

8. sz. Könyvjegyzék:

ETHNOGRAPHIA. FOLKLORISTICA.
LINGUISTICA.

MAGYAR NYELVŐR

SZARVAS GÁBOR ÉS SIMONYI ZSIGMOND FOLYÓIRATA.

Megjelenik havonként
a nagy szünetet kivéve.

Szerkeszti és kiadja
BALASSA JÓZSEF.

Szerkesztőség és kiadóhivatal
Budapest IV.
Ferenc József rakpart 27.

BUDENZ IFJÚKORI ARCKÉPE.

Budenz Józsefnek ez az érdekes arcképe Nagy Lajos hagyatékából került elő. Budenz életrajzából tudjuk, hogy Göttingában ismerkedett meg Nagy Lajos unitárius teológussal, aki vele egy

*Budenz József Nagy Lajos
18. 9. 56. J. J. G.*

házban lakott. Nyelvészeti érdeklődésből kérdezett tőle egyetmást a magyar nyelvről, s ez az érdeklődés mind mélyebb lett s döntő befolyással volt Budenz egész életére. Lassanként áttanulmányozta a magyar nyelvtant s egy év alatt annyira megtanult magyarul, hogy folyékonyan olvasott magyar könyveket s beszélgetni is tudott. Nagy Lajos visszatérve hazájába, Kolozsvárott az unitárius gimnázium-

zium tanára lett s ott halt meg 1910-ben. Barátságuknak érdekes emléke ez a sziluettkép, amely Budenzet húsz éves korában ábrázolja. Az alatta levő írás Budenz kezeírása s feloldva a rövidítéseket így hangzik: *Budenz seinem Nagy Lajos zur freundlichen Erinnerung.*

Az érdekes kép Fürst Aladár kollegánk szívességéből került birtokunkba.

B. J.

LÁTOGAT, UDVAROL, TISZTEL.

(A magyar udvariasság történetéből.)

Irta **Kertész Manó.**

Már több mint kétszázévestendős multja van a magyar ajkon a 'tisztelendő'-nek meg a 'tisztelletes'-nek akkor, amikor ez udvariassági jelzők alapszava, a *tisztel* bevonul a társas érintkezés szókincsébe. Csak a 18. század második negyedében válik a *tisztel* udvariassági szóvá, ettől kezdve azonban oly gyorsan terjed és olyan sokágú gyökeret ereszt, hogy a század végén már a társalgásnak is, a levélírásnak is mindig kéznél levő, nélkülözhetetlen eleme. Idősebb a származék az alapszónál: ez is olyan jelenség, amely az udvariasság nyelvének az osztálynyelvekkel való közeli atyafiságát mutatja. Persze az osztálynyelv határain kívül a *tisztel* igen nagy multra tekinthet vissza: e szó inti a szülők iránt való kötelességre a hívő magyart, mikor először csendül fülébe a negyedik parancsolat: „*Tisztell'ed te at'adat es te a'adat*“ (MünchK. 42).

Am amikor az 1740-es években udvariassági szóvá lesz, egyszerre oly változatos szerepben áll előttünk, hogy nehéz eldönteni, melyik jelentésével foglalkozunk először. Nem is tudományos megfontolásból, hanem a tárgyalás rendjének gyakorlati szempontjából elsőnek a ma is közkeletű 'üdvözlést küld' jelentésben való használatát fogjuk megfigyelni. De hát ha a *tisztel* csak ilyen későbbi századokban? A 16. században *köszönetüket irták, izenték* az emberek egymásnak; a *köszönet* szó 'üdvözlést' is jelent az időtájt, mint ahogyan 'köszönés'-nek mondjuk ma, ha valaki előtt az uccán kalapunkat megemeljük: „*Kezenethemet es zolgalathomathyrom* K(egyelmednek) mynth vramnak es jo barathomnak“ (Magyar B. Sennyey F.-nek, LevTár 1:101, 1552-ből). „Bathory Andras es Dragffy uram thy K(egyelmeteknek) mynth attyokfyanak es barathynak *kezenethyket* es zolgalathyokat *yzenek*“ (LevTár 1:9, 1540-ből.) „Jakab vramnak es az en zerelmes atha'fianak mongia te k(egyelmed) *kezenetemet*“ (Perényi M. Székely L.-nak, LevTár 1:93, 1552-ből); „*Kezonethemet* mynd vramnak, zerelmes fyamnak“ (Szarka Pál Komlósy Miklósnak, LevTár 1:340, 1559-ből.)

A 17. század folyamán ezt a 'mondj köszönetemet', 'köszönetemet izenem, írom' kifejezést a rövidebb *köszönt* egészen kiszo-

ritja: „Tiszteletes Anyám Kdet szeretettel *köszönti*“ (LevTár 2:279, 1642-ből); „*En szómmal szeretettel köszöntse* Kd az kisasszonyt“ (uo. 2:283, 1640); „Feleségem kedves Sogor Eöcsém Ur(am) kgedt és Velem edgyütt kedves édes Hugom Asszonyt, egész Uri házával atyafiságos szeretettel *köszönti* (Eötvös J. Bük A.-nak, MuzTörzs. 1732); „Kedves Hugom Asszonyt alázatosan *köszöntvén* maradok“... (F. Nagy István, MuzTörzs. 1742) A 18. század közepén pedig az ez ideig közszájon forgó „én szómmal köszöntse“ kifejezés helyett megszületik a *köszönt* műveltetője, a *köszöntet*: „Fiainkat *köszöntetyük*“ (Gr. Szapáry Péter, MuzTörzs. 1741); „Feleseghem is *köszönteti* Kdet és velem edgyütt az Asszonyt kedves Hugom Asszonyt“ (F. Nagy Istv. MuzTörzs. 1746); „*Köszöntet* kedves feleségem minden atyafisággal.“ (Tholdalagi L. MuzTörzs. 1750).

A 18. század közepe táján nyomul be a mindennapi társas érintkezés nyelvébe a most ismertetett fogalom kifejezésére egy különben igen régi szó: az *üdvözöl*, amely, úgy tetszik, a középkorban csak a vallásos iratok szava volt: „Mélgs G(róf) Eö Ntsgát igen alázatosan *Idvezlem*“ (Szoboszlai A. Mikó grófnénak, MuzTörzs. 1780). „Én ifiantabban igen nyersen szoktam volt *megüdvözölni*, megszállítani ösmerőseimet“ (Vitkovics Kazinczynak, KazLev. 13:208, 1815-ből). A 16. századi *köszönet* ekkor lesz a levelekben *üdvözlés*: „Az husvéti szent napokra való uri *üdvözlését*... nagyon köszönöm“ (Friebeisz Ferenc, MuzTörzs. 1742); „Uj esztendőbeli atyafiságos *idvezlését* jó Uram Bátyámnak háláadó szível köszönöm“ (Szojka Zsigmond, MuzTörzs. 1745).

A *köszöntet* meg az *üdvözöl* kortársaként tűnik fel a *tisztel*, hogy aztán származékaival együtt uralkodó szerepre jusson az írásbeli és szóbeli érintkezésben egyaránt; az 'üdvözöl' jelentésű *tisztel* a latin *revereor* magyarjaként jelenik meg s e latin szóval gyakran együtt is szerepel; amennyire a magyarországi latin nyelv történetét látom, ennek a *revereor*-nak a levélbeli használata sem régibb a 18. századnál: „Ezzel nagy jó Sogor Asszonyomat is illendő respectussal *reverealván* maradok az Urnak...“ (Illésy Ferenc, MuzTörzs. 1742). „Caeterum Bezerédy Sándor Öcsém Uram midőn Atyafiságghos szeretettel *revereálná* Kgteket magamis Hugom Asszont alázatosan *tiszteltem*“ (Kecskés János, MuzTörzs. 1742). „*Revereádom* s *tiszteltem* nagy jó Uramat Sógor Uramat“ (Dobay Károly, MuzTörzs. 1745). „A Mghos Asszonyt ő Naghat Mghos Uri Kedvesseivel együtt alázatosan *tiszteltem*“ (N. N., MuzTörzs. 1746). „Az Urat Harsányi Uramat, és töb jó Uraimékat kötelessighel tett szolgálatomnak ajánlásával *tiszteltem*.“ (Niczky Lázár F. Nagy Pálhoz, MuzTörzs. 1746), „*Tisztölöm* Tettes Uramat és Tettes Asszonyomat“ (Szabó István, MuzTörzs. 1830.) „Kedves Társom Nagy jó Asszonymomat Uram Báltvámmal edgyütt velem alázatosan *tiszteli*.“ (Justh Péter, MuzTörzs. 1745). „Bajza, ki tegnap érkezett meg, *tiszteli* a Tek. Urat“ (Toldy Kazinczynak, KazLev. 21:79, 1829-ből.)

Amint e szemelvényekből látnivaló, a *tisztel* nemcsak a

levélíró üdvözlését fejezi ki, hanem azt is, ha az író csak más üdvözlésének a közvetítője; azt is, amit ma a *tiszteltet* fejez ki. Ezzel a műveltető alakkal azonban csak a 19. század elején találkozunk: „A' Grófné a Tekintetes urat *tisztelteti*“ (Döbrentei Kazinczynak, KazLev. 5:210, 1807-ből). Kazinczyék a másnak szóló üdvözlést a 16. és 17. század 'én szómmal köszönsed' fordulatának módjára fejezik ki: „Tisztelendő Szabó Dávid urat... ne sajnállya az úr *nevemmel tisztelni*“, (Ráday G. Kazinczynak, KazLev. 1:209, 1788-ból); „Méltóságos Kenderesi Urat *tiszteld nevemben*“ (Kazinczy Cserey Miklósnak, uo. 17:51, 1820-ból). Az üdvözlés közvetítésének kifejezésére Kazinczyék körében a 19. század elején megjelenik a német „melden Sie meinen Respekt“ magyarja ilyen formán: „Barátjának... *jelentse tiszteletemet*“ (Kazinczy Kozma G.-nek, KazLev. 2:514, 1802-ből); *Jelentse tiszteletemet* T. Szemere Urnak, szeretett Hitvesének csókolom kezeit“ (Szenvey Kazinczynak, uo. 21:48, 1829-ből).

Minden írásbeli tiszteletnyilvánítás gyökere, eredete a dolog természete szerint az emberek szemtől-szembe lételeben keresendő. Mikor tehát valaki azt írja a címzettnek vagy a címzett utján másnak, hogy 'tiszteli', akkor tulajdonképpen ebbe az egy szóba sűríti össze a tiszteletnek mindazt a sokféle megnyilvánulását, amelynek a megadására a levélíró hajlandó, hogyha a becsült személlyel találkozik, akár véletlenül, akár úgy, hogy meglátogatja. A *tisztelnék* ez nyilván eredetibb értelme; a 18. század közepe tájától fogva e szó jelentése a társas érintkezésben fogalmi tartalma szerint sokszor ez: 'találkozik, vendégül lát, meglátogat': „Szegény pusztás házomnál szerencsémnek tartanám, ha *tisztelhetném* nagy jó Uramat“ (Dobay Károly, MuzTörzs. 1845). „Tegnapi napon alázatos udvarlásommal kívántam volna az Urat *tisztelnem*“ (Bölcs József F. Nagy Pálnak, MuzTörzs. 1746). „Hogy in Soproniensi Deputatione uri személyét szerencsém constitutióban *tisztelhessem* tökéletesen, kívánom“ (Illésy Ferenc F. Nagy Pálnak, MuzTörzs 1746). „Immár egyszer volt szerencsém az Urat ezen az Földön *tisztelnem*“ (Horváth János F. Nagy Pálnak, MuzTörzs. 1751). „Igen nehezen várom Böösre valo kimeneteletem... hogy *tisztelhessem* Ngodat“ (Amadé Ferenc atyjának, MuzTörzs. 1801). „Mivel tehát mostanában Eö Hertzegségit Nagyságod *látogatásával nem tisztelhettem*“ (uaz, MuzTörzs. 1802). „Már a Tecarius az Újhelyi vásár után tudtomra adta, hogy szerencsém lesz Kedves Uram Bátyámat *személyesen tisztelni*“ (Vay Ábrahám Kazinczynak, KazLev. 5:79, 1807-ből). „Ha dolgaim rennde szedem, repülök Kegyed *tisztelné*“ (Kovácsóczy M. Kazinczynak, KazLev. 21:43, 1831-ből). Itt kell megemlítenünk ezt a dunántúli népies kérdést: „*Hogy tisztóhetem v. kinek tisztóhetem az urat?*“ Idegen úr-féléhez intézik és a nevét, állását tudakolják vele.

A multszázad elejétől fogva a 'látogat' jelentésű *tisztel* mindinkább átadja a helyét *tiszteletére lenni* és a *tiszteletét tenni* kifejezésnek; ez utóbbiban könnyen felismerhetjük a német *seine Aufwartung machen*

hatását: „Éppen ma énnékem egy kis időm lett volna Nagyságodnak Böösön *tiszteletére lenni*.” (Gr. Amadé Antal atyjának, MuzTörzs. 1802). „Kivánunk volt *tiszteletére lenni*... az Úr Fiscalis Úrnak, ... de szerentsénk tiszteletéhez nem lehetett” (Komáromy Gy. MuzTörzs. 1802). „Kevés idő mulva reménylem *lészek tiszteletére* Bátyám Uramnak” (Vay Ábrahám Kazinczynak, KazLev. 5:306, 1808-ból). „Igen szeretem, hogy [fiám] *tiszteletedre megjelent*” (Prónay S. Kazinczynak, KazLev. 17:438, 1821-ből). — „Ámbár Debreczenben vagyok, nem fogom *tenni személyes tiszteletemet*, mert sietnem kell” (Kazinczy Domonkos J.-nek, KazLev. 2:483, 1802-ből). „A' kérésemet azért tészem levelem által, mert tartok tőle, ... hogy *tiszteletemet* ismét olly órában találom *tenni*, midőn Nagyságod kiment lesz a' házból” (Kazinczy Széchenyinek, KazLev. 21:4, 1829-ből). „Pesten ... néked szives *tiszteletemet tenni* óhajtottam” (Jankovich Antal, MuzTörzs. 1835).

A személyes látogatás helyett a levél maga is a tisztelet kifejezése s ezért még száz esztendővel ezelőtt alacsonyabb rangúak is 'megtisztelték' a magasabban állókat levelükkel: „Kivántam az Urat ezen *írásommal megtisztelnem*” (Hericz Imre Tihanyi Sándornak, MuzTörzs. 1770). „Épen készülöben valék, hogy *levelemmel megtiszteljelek*” (U. Tóth László Kazinczynak, KazLev. 17:17, 1820-ból). Ha a levél megtisztel, annál inkább tisztelet van az ajándékban: „Révainak is majd megköszönöm, hogy *szép munkájának közlésével meg tisztelt*” (Baróti Szabó Kazinczynak, KazLev. 1:17, 1779-ből).

A *tisztel* ige tehát az elsőnek ismertetett 'üdvözöl' jelentésen kívül még sokféle jelentésben él a 18. század közepe táján; fogalmi tartalma szerint, érzelmi, hangulati, vagy mondjuk, társadalmi veledjórójától megfosztva: 'látogat. vendégül lát, találkozik, levelet vagy ajándékot küld.' Nem lesz felesleges már most megvizsgálnunk, hogyan fejezte ki a magyar úri osztály szóban és írásban ezeket a fogalmakat a *tisztel* feltűnésének és elbokrosodásának előtte lefolyt évszázadokban. Hogyha a két utolsónak ismertetett használatából, a 'levéllel v. ajándékkal megtisztel' kifejezésekből indulunk el visszafelé, igen érdekes jelenségre bukkanunk: ez az érdekes jelenség az, hogy a 16. és 17. században a *tisztel*, *megtisztel* szerepét a *látogat* szó tölti be. A látogatásban ma is igen nagy tisztesség van, de ma inkább a magasabbnak az alacsonyabbnál vagy legalább is egy szinten levőknek egymásnál tett látogatásában érezzük annak tisztesség vagy legalább is illendőség voltát. De hogy a 17. században a látogatás nálunk sokkal jelentősebb társadalmi szokás volt, mint manapság, arra némely egykorú nyilatkozatokból is következtethetünk; erre vall Forgách Zsuzsanna meleg köszönete, mellyel Poltári Soos Klárának hálálkodik, nem is azért, mert meglátogatja, hanem mert emberét küldi hozzá: „Szerelmes édes asszonyom anyám, hogy Kd én rólam nem felejtkezik, *sőt láttat engemet*, Kdnek, míg élek megszolgálom” (LevTár 2:147, 1600-ból). Ezt tanúsítja I. Rákóczi György erdélyi fejedelem fiának adott utasítása, ahol ugyancsak a közvetett látogatás tisztesség voltáról van szó:

„Im minutát küldtünk, mit írj az budai vezérnek, kit *emberséges katonától* meg küldvén, *szóval is köszöntessed és látogassad*“ RákGy: Lev. 98). Vagy amit Keczer András naplójában olvassunk: „Az fejedelemasszony [Apafiné] Naláczy uram által *láttatta és köszöntötte gróf uramat* és gróf uram is Hedry Benedek által“ (270. l., 1666-ból). Nincs mit csodálni azon, hogy ilyen becsület van a látogatásban, hogyha ismerjük azt, amit az ethnologusok a látogatás társadalmi szokásának eredetéről megállapítottak. Spencer szociológiájának egy terjedelmes fejezete foglalkozik ezzel a kérdéssel¹ s gazdag anyag elemzése révén kimutatja, hogy a tiszteletlátogatás ősi soron a hódolatnak kötelese kimutatása. Primitív társadalmakban a törzsfők időként kötelesek az uralkodónál megjelenni, hogy szem előtt legyenek; amíg nála vannak, addig legalább nem fújhatják a kigyókövet ellene. Az inkák törzsfői például az év néhány hónapját voltak kötelesek az udvarnál tölteni. A japánoknál az úri osztály egyik rétege évenként csak hat hónapig lakhatott öröklött birtokán, az esztendő másik felét az uralkodó közelében, a fővárosban töltötte, ahol ezeknek az uraknak a családtagjai az egész esztendőn át valóságos túsok voltak. A hódolatnak a kifejezése az a látogatás, amelyet időnként a vazallus tett hűbéruránál. Ismeretes, hogy Franciaországban a királyok hatalmuk erősítésére, különösen a királyság utolsó három századában a nemességet mindinkább elvonták a néptől és az udvarhoz kapcsolták. Magának a látogatás tényének ilyen eredete magyarázza a *látogat* szónak udvariassági szó voltát a 16. és 17. században. Innen van az, hogy az olyan levelet, amelynek a tisztességtevésen kívül nincsen semmi gyakorlati célja, *látogató levélnek* nevezik: „Galambvári békhez is küldöttem *látogató levelemet* és az híreknek tudakozásáért“ (Mon. Hung. Hist. Script. 15:397, 1694-ből).² Ezért volt a *levéllel meg-tis:tel* kifejezésnek 16. és 17. századi elődje a *levél által meglátogat*: „Miért hogy Tóthprónai Mátyás találkozik, akarám Kdet *levelem által meglátogatnom*“ (Forgách Ilona F. Zsuzsannának, LevTár 2:151, 1599-ből). „Mert hogy szerelmes öcsém asszony rég-ótától fogva az Kd egészsége felől semmit sem hallhattam, akarám Kdet mint szerelmes öcsém asszonyt *levelem által meglátogatni*“ (Forgách Ilona F. Zsuzsannának LevTár 2:153, 1601-ből). „Hogy Kd engemet *levele által is meglátogatott* és magam s gyermekim egészsége felől is értekezik, Kdnek, mint jóakaró uramnak atyámfiának megigyekezem szolgálni.“ (Forgách Mária Révay Péternek, uo. 2:130, 1615-ből). „Akarám Kgdet *levelem által meglátogatni* és egyszersmind magamat Kgdől teljességgel elfelejtett jóakarómat Kgdnek eszébe juttatni“ (Gróf Mikes Mihály Radvánszky Jánosnak, TörtTár 1906. évf. 202, 1704-ből). Mivel a hódoló látogatás sokszor értékes ajándékok köteles beszolgáltatásával járt együtt, ez a korszak az ajándékkal való kedveskedést is látoga-

¹ The principles of sociology II. 105 s köv.

² R. Prikkel Marián, MNy. 11:127.

tás'-nak nevezi: „Továbbá én édes, szerelmes asszonyom ángyom, megszolgalom Kdnek az én hozzám való jó akarátját, hogy Kd én rólam, ily szege ny szolgálójáról el nem feledkezett, hanem Kd szép *ajándékával meglátogatott*“ (Ostrosith Borbála Forgách Zsuzsannának, LevTár 2:141. 1599 ből); „Hogy pedig Kd én rólam nem feledkezék el. sőt *mind irás által, mind szép ujságokkal látogat* (szarvasgombát küldött neki), Kdnek meg igyekezem szolgálni“ (Forgách Mária Révay Ferencnek uo. 2:130, 1614-ből).

Bzonyítanunk is alig kell, hogy azok az okok, amelyek a magyar *látogat* szót udvariassági szövé avatták, másut is hasonló eredményre vezettek; régi német levelekben például nem ritkán olvashatjuk a most ismertett magyar kifejezésnek ezt a szakasztott mását: „Wöllest mich... *mitt einem klainen brieflin besuchen*“.³

A *látogat* azonban nem közvetlen előzője a *tisztel*-nek; az elsőnek a halála és az utóbbinak szárnyrakelése között vagy két emberöltőnyi úr van és ezt az úrt egy más társasági szó divatja tölti ki: ez a szó az *udvarol* s a 17. század közepétől való gyors elterjedésében, mindennaposá válásában benne van az az ismert történeti tény, hogy a barokk világnak politikailag is, társadalmilag is középpontja, erőforrása, napja a királyi hatalom fényes udvarával. A francia nagyuraknak az udvarnál való kényszerű tartózkodásából a királyi hatalom korlátlaná erősödésekor a legnagyobb tisztesség lesz; a francia udvar vakító ragyogása mindenfelé utánzásra ösztökéli az európai uralkodókat; még a kis német fejedelmek is az előkelő születésűek egész seregével veszik körül magukat, akiknek egyetlen célja, életüknek egyetlen értelme az, hogy az uralkodónak 'udvaroljanak'. A francia udvarnak a német viszonyokra való hatása különösen a harmincéves háború után lesz döntő erejűvé.⁴ Lipót bécsi udvara külsőleg egyszerű ugyan, de a minden rangú és rendű elősdiék egész hadserege lesi benne a császár kenyéradó kegyét.⁵ Ekkor lesz a Habsburgok hatalma korlátlaná Magyarországon, ekkor törik meg véglegesen a magyar főnemesség ellenállása a bécsi udvar egységesítő törekvéseivel szemben.⁶

A korlátlan hatalmú uralkodónak ez az ezrektől való 'udvarlása' lesz aztán olyan hatással a társadalomra, hogy nemcsak a fejedelemnek 'udvarolnak', hanem a szó fokozatosan lejjebb száll és a szolgálattétel kifejezője lesz először csak az arisztokráciával, majd a köznemességgel szemben is. — Ám az *udvarol* szó sem most tűnik fel a magyar nyelv életében, csak most lesz társasági szövé; megvan már a kódexeink szókincsében, de mikor azt

³ Steinhausen: Geschichte des deutschen Briefes I, 164, 1584-ből.

⁴ Lamprecht: Deutsche Geschichte: 7:23 s köv. — J. Schmidt: Geschichte des geistigen Lebens in Deutschland I, 11. Marczali Henrik: Nagy Képes Világtört. IX, 57. s köv.

⁵ Acsády Ignác: Magyarország története I. Lipót és I. József korában 9. l.

⁶ Marczali i. m. IX, 237.

olvassuk, hogy valaki „Istennek zyne elet udvarol“ (ÉrdyK. 617), vagy hogy „fejedelemnek illik udvarolni“,⁷ akkor első pillanatra is szembeszökő, hogy ez a szó még igazán udvari szó, amely eredeti használatának területét egy lépéssel sem hagyta el.

Ám a 17. század harmadik negyedében, I. Lipót uralkodása idején, tehát akkor, amikor az udvar hatalma a legnagyobb hazánkban, egyszerre megváltozik a helyzet. Nemcsak az uralkodóval, hanem közönséges földi halandókkal szemben is ajkára és tollára veszi ezt a szót a kornak a magyarja. Nagyon érdekes azonban megfigyelni, hogy a 17. században még többnyire csak mágnások írásaiban találkozunk vele, arra meg egyáltalán nincsen példa e korban, hogy az *udvarol* ne mágnásnak szólna. Az *udvarol* először is kiszorítja a társas érintkezés szókincséből a közönséges *látogat* szót első jelentésében: „[Kornis uram] örömet *udvarlana* Kdnek“ (Lónyai Anna gróf Csáky Istvánnak, LevTár 2:327, 1675-ből); „Isten azt adván érnem, a jövő héten *udvarolok én is Kglmednek* és bepraesentálom szolgálatjára magamat“ (Gróf Zichy Pál Gróf Batthány Ádámnak, TörtTár 1887. évf. 115, 1683-ból). „Tegnapi napon, midőn szinte *Mlgos Palatinus Uramnak* Ő Ngnak Köpcsént *udvarlottam* volna“ (Gróf Zichy István, uo. 1887. évf. 108, 1683-ból). „Míg ő kegyelme Ngod *udvarlására leszen*“ (Fáy István II. Rákóczi Ferencnek, TörtTár 1880. évf. 382, 1704-ből) „Kdnek hova-hamarabb *udvarlani* szeretnék sok beszélgetésre való materiára nézve is“ (Radvánszky János Gróf Teleki Mihálynak, TörtTár 1906. évf. 218, 1704-ből). „Ha Isten engedi, holnapután *Kgdnek udvarlok*“ (Teleki M. Radvánszkynek, TörtTár 1906. évf. 33, 1704-ből) Eperjesen pedégh alék tiz napék *udvarolhatom* Mlghos Groff Uramot kegyes Atyamot és Mlgs Groffné Asszonyomat“ (Klobusiczky Ferenc, MuzTörzs. 1730)

Csak mostantól, a 18. század elejétől fogva ‘udvarolják’ ‘látogatás’ helyett a közrendüeket: „Illendő vólt volna immár egyszer *Urí Attyafiakat meg udvarolnom* és szemilem szerént B. Nagy Asszonyomnak is szolgálnom“ (Motucz Antal Tormainé Bencze Évának, MuzTörzs. 1730). „Holnap vagy jövő vasárnapon eo kglmét személyem szerint *megh udvarolván*“ (Dubravay Imre, MuzTörzs. 1732) „Ha jobban leszek, *udvarlására s látogatására* kegyelme teknek el fogunk menni“ (Nikházi György a sógorának, MuzTörzs. 1732). „Ha alkalmatlan nem lészek az Úrnak alázatossan *udvarlok*, csak órát méltóztassék rendelni (Wallés Pál, MuzTörzs. 1746). Az *udvarol* a tisztelgő látogatás kifejezésére még a 19. század huszas éveiben is használatos, amint Kisfaludy Károly *Csalódások* c. vigjátékában Lidinek ez a szavai is igazolják: „Még én nem is *udvaroltam nála* [Köröndy Linánál], azért elmegyek, nehogy itt leljen először“ (II. felv.) Nyilván a *me glátogat* analogiája rakta az igekötőt a ‘látogat’ jelentésű *udvarol* elé ilyenformán: „Gondolám, hogy *Béldit megudvarlom*, minthogy régen nem láttam volt“

⁷ Simonyi, Nyr. 40:3.

(Bethlen M. I, 454). Nékem írott kedves levelit szeretettel vettem, hogy rulum méltóztatott megh emlékeznyi, s uri házához invitálni, hanem ha hogy alkalmatlan nem lések, parancsolattya szerint *megh fogom udvarolnyi*" (Talián Eva F. Nagy Pálnak, MuzTörzs. 1745).

A régebbi *levéllel látogat* és a későbbi *levéllel tisztel* szerepét szintén az *udvarol* tölti be a 17. század végétől a 18.-nak a közepéig: Nsgdnak méltóságos nagy jó uramnak akartam *ez levelem által* engedelmesen *udvarolnom* (Perényi Imre Gróf Csáky Istvánnak, TörtTár 1896. évf. 712, 1699-ből.) „Bizodalmas jóakaró Uram! Akartam rövideden *ez levelemmel udvarolnom* kgdnek" (Darvas F. Radvánszky Jánosnak TörtTár 1906. évf. 219, 1704-ből.) „El nem mulatom gyakrabban, hogy sem eddig, Kdnek *levelemmel udvarolni*" (Vécsey S. Andrásy Györgynek, TörtTár 1885. évf. 388, 1712-ből.) „Előb nem lehetett édes Asszonyom Anyám K(egyelmedne)k *levelemmel udvarolnom*" (Kisfaludy Boldizsár, MuzTörzs. 1720).

Csak természetes, hogy amit az ezerhatszáz esztendőkből *látogató levél*-nek neveztek, az most *udvarló levél* lesz: „Kihez való képpest tartottuk a többi közt főképpen szükségesnek Mlgos Sógor Uramat jelessül megkeresnünk és *ez udvarló levelünkkel* bizodalmasan kérnünk" (Okolicsányi Zsuzsánna B. Hellenbachnak, MuzTörzs. 1750). „Nagysádnak írott első aláztos *udvarló levelem* minden válaszólas nélkül maradt" (Bessenyei Sándor Prileszky Eszternek, IrodKözl. 16:69, 1771-ből). Persze nem szabad azt hinnünk, hogy e kor túlzott udvariassága is csak a valóságos 'látogató levelet' nevezi *udvarló levélnek*; a most következő idézet például Báró Péterffy Jánosnak olyan leveléből való, amelyikben 400 forint kölcsönnek kamatostól való megfizetését sürgeti: „E őbb mintsem ezen *udvarló levelemet* Ngdnak bocsaitottam, P. P. uramat... szóval és írással kértem... De hogy semi válaszólat edig sem vehettem, eltökélttem magam Ngnak *udvarolnom*." (Gróf Forgách Ferencnének, MuzTörzs. 1751).

Akit százötven esztendővel azelőtt, 'ajándékkal látogattak', annak most 'ajándékkal udvarolnak': „Ezen Szép Magyar *versekkel* bátorkodom a' Tek. Úrnak *udvarolni*" (Szeitz Leo Kazinczynak, KazLev. 2:44, 1790-ből.) „Szégyenlettem volna magamat Ngodnak *vele* [egy rossz lóval] *udvarolni*" (Amadé Antal atyjának, MuzTörzs. 1801). „T. If. Asszonynak kivántam *egy Báránnyával udvarolni*" (Belgrády Sándor, MuzTörzs. 1801).

Az *udvarol* a 19. század elején eltűnik a társas érintkezés szókinéséből; hogy mikor újítják fel a nőknek való 'kurizálás' kifezésére, azt egyelőre nem tudom; Márton József szótárában (1810) még ezt olvassuk: *hofieren: tsapodárkodni*. Sőt még Ballagi németmagyar Szótárának 1864.-i és 1881.-i kiadásában is ez áll: *einer Dame den Hof machen: delnőnél kéjelkedni v. levet csapni, taposni a földet körülötte*.⁸ Viszont *A magyar nyelv teljes szótára* (Ballagi

⁸ Simonyi, Nyr. 40:3.

1873) már a mai jelentéssel értelmezi, mondván: „*udvarol*: tisztelegve valakinek kedvében jár, különösen valamely nő körül forgóódik, annak kedvében jár, teszi neki a szépet.“⁹

Az 1764-től fogva ismert mai *udvarias* szavunk (NyUSz.) őse Mikesnél *udvaros* (NyUSz.) a 17. és 18. században *udvari-ésudvariás*;¹⁰ az *udvariasság* és *udvariatlanság* pedig *udvariság*-nak, *udvariatlanság*-nak¹¹ vagy *udvariátlanság*-nak hangzott.

Ezer adat bizonyítja, hogy a 17. században még eleven volt a beszélők tudatában az *udvari*, *udvarol* szavaknak és atyafiságuknak a királyi udvarral való kapcsolata. Hiszen még Bethlen Miklos így emlékezik meg párisi tartózkodásáról, amikor a francia király levelet bíz rá az erdélyi fejedelem számára: „A levél odaviteleért maga magnanimitásából adatta a király [a száz aranyat], noha evvel szemben nem voltam, *itt nem is udvariškodtam*, sem nagy emberekkel nem társalkodtam“ (Önéletir. I, 315). De hogy e szavaknak a tartalmába az udvarok és az egész társasélet akkori erkölcsével egybehangzóan a hamisság, a hátsó gondolat, az őszinteség hiánya is beletartozott, arra is a kor írásaiból számtalantanut idézhetünk. Hallgassuk csak meg, mit mond az uráért Zrinyiért aggódó Vitnyédi István egyik levelében: „Én valóban nagy gondolkodásban vagyok, hogy az urat ő Ngát ily sokáig tartják Bécsben, közönségesen beszélik arestumban vagyon ő Nga... Mit mivel az úr, mivel biztatják, avagy inkább *udvariásan tartóztatják*, mi jót reményljünk, kérem tudósítson Kgd“ (Lev. 2: 229, 1664-ből). Ime, a valóságos ‘udvar’-nak ‘udvariás’ bánásmódja a hűséges ember számára a legnagyobb aggodalom forrása. Aztán hányszor olvasunk „*udvari cifra szólásról, udvari kerengő beszéd*“-ről (NySz) és hányszor találjuk az *udvari*-t egyéb ilyen nem nagyon megtisztelő jelzők társaságában. Hadd írjam ide még azt, hogyan értelmezi Csúzy Zsigmond, a 18. század első negyedének kitűnő pálosrendű egyházi szónoka az *udvari*-t: „A’ szives jo-akarók egymáshoz való, valóságos szereteteket nem tündér szín-hányással, *kendőztelett vagy udvari tömjénnel, az-az kopasz ígérettel, hazugsággal pallérozott tetteléssel*; hanem külömb-külömb-féle szép ajándékokkal bizonyíttyák gyakortább“ (Sip. 20).

Még csak egyetlen kapcsolatot akarok kiszakítani ugyancsak Csúzy Zsigmond egyik beszédéből annak az egyébként bizonyításra sem szoruló állításomnak igazolására, hogy az *udvarol* és családjának ez a most ismertetet gazdag használata a barokk léleknek egyik megnyilatkozása: „*Baj vivásokkal, pipes pompákkal*

⁹ Hogy már a 17. században meglelt volna ilyen jelentésben, arra a NyUSz. Gyöngyösi-idézete nem bizonyíték. — Bizonyitanom sem kell, hogy az *udvarol* a sokkal nagyobb multu fr. *faire la cour*, n. *hofteren, den Hof machen* m. mása.

¹⁰ R. Prikkel téved (MNy. 4: 344), mikor az *udvariás* szavunkat Csúzy Zsigmondnak tulajdonítja; megvan már Vitnyédi István leveleiben, nyilván csak a kiadó pontatlanságából *udvariásnak* írva (Lev. 269, 1664-ből). L. még R. Prikkel: Nyr. 38: 405, Simonyi, NyK. 24: 133.

¹¹ TörtTár 1880. évf. 310, 1644-ből.

és *allamodisos udvariáskodásokkal...*“ (Sip. 303); az ‘udvariáskodás’ tehát ‘alamódisos’, vagyis egvik elmaradhatatlan sajátága a *Monsieur Alamode*-nak, ahogyan a harmincéves háború idejéből való gúnyos röpiratok nevezik a kor úri emberét.¹²

E fejtegetések rövid összefoglalásaként már most megállapíthatjuk, hogy a régi *látogat* udvariassági szót eredeti jelentésében is, meg a *levéllel* v. *ajándékkal látogat* kapcsolatában is a 17. század harmadik negyedétől kezdve kiszorítja az *udvarol*, amelynek használata a 18. század végéig virágzik, de már az 1740-es években kezdi felváltani a *tisztel*, s ez aztán a 19. század elején egyeduralomra jut.

Sok mondanivalóm volna még a *tisztel* származékainak: a *tisztelt*-nek meg a *tisztelet*-nek a társas érintkezésben való szerepéről; de ezt máskorra hagyom, csak két dolgot akarok még röviden megemlíteni; az egyik az, hogy a ma már népies *tisztelt úr* megszólítással illette száz évvel ezelőtt Gróf Teleki József Kazinczy Ferencet; a másik meg az, hogy a tartalmatlansága miatt kimúlt *T. c.* még 80 évvel ezelőtt társaságbeli urak neve előtt állott: például a Nemzeti Kaszinó az 1840. január 30-i táncmulatságára szóló meghívóinak egyikét „*T. c. Ebeczky Emil ur*“-nak küldi.

LEPKE, PILLE, PILLANGÓ.

Irta Beke Ödön.

— Első közlemény. —

Alig van az állatvilágnak még egy olyan tagja, melyet a nép annyi becéző névvel emlegetne, mint a pillangót. Mikor a kedves, a szívárvány minden színében ragyogó lepkét látja, rá sem gondol, hogy ez a tarka-barka, bajos kis röpködő csak átalakulása a gyümölcsöst és a veteményes kertet pusztító csúf hernyónak. A németben is a régi *Faller* és a csak 1800 óta általános *Schmetterling* néven kívül *vajmadár* (*Buttervogel*), *vajlégy* (*Butterfliege*, angol *butterfly*), *tejlcső* (*Milchdieb*), *savótolvaj* (*Molkendieb*), *tejföl-nyaló* (alnémet *smantlecker*; a *Schmetterling* is eredetileg ezt jelenthette, vö. *Schmetten* ‘tejföl’), *nyári madár* (*Sommervogel*) és még egy sereg elnevezést kapott a különböző nyelvjárásokban. (L. Kluge, Et. Wbuch, *Schmetterling* a.) A magyar elnevezések eredetük szerint három csoportba oszthatók¹: 1. *lepke* (első adat az OklSz.-ban, mint tulajdonnév. 1467-ből. A NySz. idézi Comeniusból, Miskolcziából és Debreczeni Emberből), *lependék* (Lippai, Nomen-

¹² F. Kluge: Von Luther bis Lessing⁵, 213. l.

¹ Nem tárgyalom részletesebben a *lapatér* 1. ‘denevér’; 2. ‘lepke’ szót (Nyitra m. MTsz.), alakv. *lapatyír* Nyr. 28:452, *lapalyér* ‘denevér’, *lapatyika* ‘lepke’ (uo. NyF. 20:16), *eslyi lapatyika* ‘közönséges denevér’ (uo. Nyr. 43:142). Turzó (Nyr. 28:452) szerint a tót *netopír*-ből. A német *Fledermaus* denevéren kívül szintén jelenthet lepkét, s a *flattern* ‘röpköd, lebeg, ide-oda száll, csafong’ igével függ össze, s tkp. *Flattermaus*. Ismeretlen a *lúsaj* ‘lepke’ (Nyitra vid. Nyr. 43:142) szó eredete. Nyelvújítás korabeli alkotás az *özöndék* ‘lepke’ (pl. *galagonya-ö.*, *káposzta-ö.* stn.), „néhány fajok nagy tömegekben jelentkeznek évente, s hernyóik szinte *előzőnik* gyümölcsfáinkat“ (Révai-Lexikon).

clatura, Cseh NySz., Lyczei 1707 MNy. 8:128, Dugonics NyF. 14:37, Garam mell., Erdővidék MTsz.), *lependek*, *leppendek* (Szikszai Fabr.), *lependek* (Csallóköz MTsz.), *leppendék* (Comenius, A. Csere, Debr. Ember, Faludi NySz.), *lependik*, *rependik* (Nyitra vid. NyF., 20:21), *lepengyik* (uo. Nyr. 28:496); *lepenyü* (Lippai), *leppenyü* (BSzabó NySz. *pille* a.), *leppenyü* (Szigetköz Nyr. 40:283), *lepentöcske* (Balassa MNy. 24:123); *lepe* (elsőször Kazinczyna² NyUSz., Vörösmarty Szép Ilonka; Palócság, Jászság MTsz., Nyr. 44:234, 33:302, Zenta 38:140), *ördöglepe* 'tarka lepe' Vác NyF. 10:63, *lípe* (Kálkápolna saj. felj., Ada Nyr. 27:411, Heves m., Eger és vid., Mátraalja MTsz., Szolnok MNy. 7:428, Bácsadorján 9:238), *lípe* (Jászság), *lepíle* (MTsz. NyF. 20:46), *lepetke* (Abauj m. NyF. 13:44), *lepicke* (Gömör m.); *lepencs* (Győr m., Csallóköz MTsz. Nyr. 30:301), *leppencs* (uo. Nyr. 43:28); *lepencsék*, *lepencsük*, *repencsék* (Csallóköz MTsz.); — 2. *lövöldék* (alakv. *leueldek* Schlszj., *lőüldék*, *lőüldék*, *lőüldék* Calepinus, *lőüldék* Szikszai F., *leoueldek* Gyöngyösi szótártör., *lővöldék* Comenius, Faludi NySz., *lővöldik* Mesterházy 1652 Nyr. 34:510, *lővöldék* Kassai, *lővöldék* (Szlavónia MTsz.), *lővöldék* Kőszeg mell., Velem Nyr. 33:531, *lőding* (Vas m. MTsz.); — 3. *pille*³ (Sándor I., BSzabó NySz. Komárom, Somogykéthely, Dabas Pest m. [saját felj.], Vas m. Nyr. 30:99, Tata-tóváros 39:82, Sárköz 32:463, Baja 33:531, Hmvasárhely MNy. 10:140), *pyllye* (1520—30 MNy. 11:82), *pyllye* (Faludi Nyr. 24:315), *boszorkánypille* (Csongrád Nyr. 28:144, Baja 33:529, Vas m. MTsz., Bakonyalja NyF. 34:71, Nagykanizsa 48:60 'halálfejú lepke'), *boszorkapille* 'pajkos leány megszólítása' Vác NyF. 10:64, *pillök* (Zala m. Sümeg, Somogy m., Veszprém m. MTsz. NyF. 9:48); *pillangó* (Miskolczi NySz.); *pillingó* (Bihar m. MNy. 11:91); *pillang* (Brassó m. MTsz., Halmágy NyK. 31:397); *pillancs*, *pilláncs* (Somogy m., Nagykanizsa, Zala m., Nyitra m., Székelyföld MTsz., Nyr. 42:92, NyF. 9:48, 20:19, 48:65).

A három szócsoport közül csak az első nem világos. A *lövöldék* nyilván a *lő*, *lövöld(öz)* ige -*ék* képzős származéka. Más jelentése: 1. 'volans, fliegend' (lővöldék tündér GKatona); 2. 'cometa' (lövöldék az égen, futosó üstökös tsillag: acontia PPBl.) NySz.; 3. 'egyenes' MTsz. A *lőding* eredetibb **lődénk*, **lővöldénk*-ből való vagy -*énk* képzővel (pl. *főlénk*, *nyalánk*; a képző -*ng* változatára nézve vö. *fuláng* 'fulánk' Hegyalja, *husáng* < *suháng* Vas m. Kemenesalja, Szatmár, Szabolcs, Ugocsa m. MTsz., *suhánk* Kemenesalja MNy. 3:285 a *suhint*, *suhog* alapszavából; *biling*, *billing*, *billeng* 'néhány szemből álló szőlőfürt' a szőlőfürtnek egy mellékszáron levő kis része' MTsz.; Komáromban, Kemenesalján, Balatonfelvidéken, Tolna m.-ben és Somogykéthelyen *biling* 'szőlőfürt' (NyF. 33:20, 40:52, Nyr. 44:380); vö. *bilind* Baja 33:529; *billeg* 'szőlőfürtöcske' Bihar m. MNy. 10:458, a *billeg* ige alapszavából) rövid *l*-lel: *bilög* 'ballag' Göcsej, *bilinkel*, *bilinkél* 'billegve jár, sántikál' Háromszék m.)⁴ A MTsz.-ban és EtSz.-ban hang-

² Újabban megtaláltam a NySz.-ban *seregély* a.: Hány *lepet*, szőlőt seregelek elic 1579 (KNagysz. C).

³ Vö. *perje-pille* v. fűbogár 'phalena graminis' 1798, Nyr.21:222.

⁴ Hasonló képzés: *csiling* Bodrogköz, *csilleng* Eger, Mátra vid., Hegyalja ua. (vö. *csilleng-csüllöng* 'lig-lóg, csüng-leng' Nagybánya MTsz., *cselleng* 'teng-leng' Hmvasárhely MNy. 2:93, *csüllög* 'g-büllög' 'csak itt ott úszkál (a levesben a tészta)' Bihar m. Nyr. 45:419, *csillegő* 'lassu tanc lépés' Sárköz Nyr. 33:337, *csillegő*, *csellegő* Tisza mell., Heves m. MTsz., *csillögő* Bácsadorján MNy. 9:380, *csüllögő* Óbecse uo. 7:466 'a garat alatti madzagon lógó és a poroszkafa rázta kis csónakalaku csatorna'; *csüllöng* 'csüng' Csallóköz, *csüllöngő* 'ruhán fityegő cifraszág' Nagykanizsa MTsz., Nagyszalonta NyF. 69:17, *csellengő* 'az ökör szarván díszük

változatként idézett *piling* (Veszprém m., Komárom m.) lehet a *pillog*, *pillag* 'nicto, nicken' NySz, *pillag* 'tétovázva, ingadozva jár' (Fertő vid. MNy. 10 : 381), *pillög* 'meg-meglebben' (Baranya m. MTsz.), *pillog*, 'pislog hunyorgat' MTsz. alapszavának származéka is)⁵, de inkább járulékként *n*-nel (vö. *izék, izék, üzék, üszék, izénk, izink, üszénk, iszék, üszék* 'takarmánymaradék v. hulladék' MTsz.).

Az utolsó csoportba tartozó lepkenevék kétségtelenül az imént említett *pillog* igével függenek össze. A *pille* egyéb jelentései: 1. 'lelógó, lefityegő valami' CzF.; 2. 'forralt tej hártájája, bőre' (Heves m., Rimaszombat, Bodroghöz, Hajdunánás, Bereg m. MTsz., Nagyszalonta NyF. 69 : 38); 3. 'víz színén fagyott vékony jégréteg' uo.; 4. 'a kenyér megszegésekor levágott darab' Fehér m., Kecskemét, Csongrád m., Baja MTsz., Nyr. 33 : 531; 'egy szelet kenyér' Heves m. NyF. 16 : 51; 5. 'gyürke' (Fehér m., Bács m., Hajdu m.); *pille-bankó* '1849-beli szaggatott német bankószület' (Kiskunság és solti járás); más néven *csusza*-, *csipetke*-, *szület-bankó*; a jelentésre nézve vö. *lebbencs* 'nagyobb darabokra szaggatott, vagdalt v. szárítva széttördelt tészta' a *lebben* igéből; *pilácsa* 'szaggatott tészta' Somogy m. (vö. *pilácsol* 'pislog'); *letyöke* 'négyyszögű túrós tészta' Székelyföld (vö. *letyhedi* 'lötyөгő, puha húsú'). A német *Fledermaus* 'denevér, pillangó' szó 'szerelmes levél', 'számla', 'intőlevél', 'körözlevél' jelentésben is használatos volt régen (l. Kluge). A 'tej hártájája' jelentésű *pille pile* alakban is megvan Tiszadobon (MTsz.) és Halmágyon (NyK. 31 : 415), s ezzel nyilván azonos a NySz.-ban Gvadányiból idézett *pila* 'szempilla', ami kétségtelenül teszi, hogy maga a *pilla* is idetartozik, (a NySz. csak Sándorl.-ból idézi); a *szempilla* összetétel BSzabóból van először kimutatva, NyUSz.; vö. még *illa-pilla* 'szöm' (tal. mese) Kálmány NyF. 49 : 14. (A jelentésre nézve vö. *pillantó* Zala m., *pillantó* Veszprém, Pécs, *pillantó* Komárom m. 'szemhéj, szempilla' MTsz., *pillantó, pillangó, pislogó* 'szem' NyF. 49 : 12, a *véllangója* 'a szeme' Balatonfelvidék NyF. 40 : 69). Kétségtelenül a mélyhangú alak volt az eredetibb, mint a *pillog*, *pillant* bizonyítja, de az már nem bizonyos, hogy a *pilla*, mert vannak rövid *l*-es adatok is: *pila* 1. 'pislogó (pl. mécs)' Vas m., Somogy m.; 2. 'vakai nőszemély' (Fertő mell. MTsz., Sopron m. TudGyűjt. MNy. 12 : 44), *álmós-pila, sanda-p.* (Csallóköz), *kancsi-p., vaksi-p.* (Csallóköz, Pápa vid., Háromszék m.), *vak-p.* (Kresznerics Sz., Sopron m. Tud. Gyűjt. MNy. 12 : 44), *kati-p.* 'nőies természetű, nőies dolgokba avatkozó, női munkát végezni szerető fiú v. férfi' (Szatmár m., Szolnok-Doboka m., Kisküküllő m., Székelyföld MTsz.; de vö. *kati-pilla* Fogaras Nyr. 39 : 236, továbbá *vaksibilla* 'rossz szemű' Tatatóváros Nyr. 39 : 482; Óbecse MNy. 15 : 44, *vaksibilla* Ipolyság 26 : 383, *vaksi billa* Debrecen 23 : 335; ezt Veszprémben így elemzik: *vak sibilla*, s az összetételből elvontak egy *sibilla* 'rosszul láto' alakot MTsz. Veszprém m., Somogy m. Nyr. 15 : 334, Óbecse MNy. 15 : 44); vö. még: *pilák* 'pislogó, fájós szemű' (Baja, MTsz., *pilákol* 'pislogat' Bácsadorján MNy. 9 : 382, *pilács* 'gyenge világú lámpa' (Vác,

alkalmazott piros bojt Barkóság Nyr. 32 : 521). A *fillenk* ua. Torda NyF. 32 : 47, Mártonl. NyF. 2 : 52, *füllenk* 'függő' Kemény Zs. Nyr. 45 : 262, 26 : 370 (vö. *filinkásapka* 'báránybórsapka, melynek két oldalán szalagsokor van'; *filinkázik* 'fityeg, lóg' Halmágy NyK. 31 : 407), *filleng* Nagybánya, Hegyalja, Szilágy m. Székelyföld, *filing* Göcsej MTsz., *filling* Zala m. MNy. 23 : 589 (vö. *fillenget* 'fityegtet (fenn)' Háromszék m.) talán a *bileng*, *csilling*, *csilleng* és a *fityeg*(ő), *fityelék*, *fityalék*, *fityeng*, *fityenke*, *fityer* stb. szócsalád keveredése.

⁵ Vö. *pilingél*, *pilingézik*, *pilinkél*, *pirinkél*, *pilinkél*, *pilinkézik*, *pülénkézik* 'szállingózik (a hó)' Székelyföld; de *pilled* (Vas m., Zala m., Csallóköz, Székelyföld) ~ *billed* (Pápa vid.) 'lankad, bágyad, fárad, ernyed, kimerül, gyengül'.

piláncsol 'pislog (a mécs), halványan világol (a reves fa)' Pápa vid., Baranya m., 'laposakat pislant (az álmos ember)' (Csallóköz), *pilláncsol* 'pislog (a mécs, az elalvófélben levő tűz)' (Székelyföld); *pilédzik* (Tiszadob), *pillézik* (Hajdunánás) 'bőrödzik, hátrýsodik (forraláskor a tej, fagyáskor a víz fõlszine)'. A *pilla*, *pila*, *pille*, *püle* nézetem szerint -a e képzõs igenév, mint *szüle*, *pörge*, *fürge*, *hülye* (vö. *hüllõ* ua. Rábaköz MNy. 9:428 < *hül*, *huza-vona*, *csusza* < *csúszi*). Ugyanilyen képzésû szerintem a *bille* 'kis fiu penise' Komárom, Pápa (saj. felj.), *bilice* ua. (Rábaköz MNy. 9:426), s a *csille* ua. MTsz. Az elõbbi a *billeg* (EtSz., Simonyi Nyr. 44:170), az utóbbi a *csilleng-csüllöng*, *csillegõ*, *csillent* 'csen, lop, csilleget, cseneget, lopogat' (MTsz.) alapszavából. — A legeredetibb alak nyilván a *pila*; a *püle*, *pille* csak akkor keletkezhetett, mikor már nem érezték a *pillog*-gal való kapcsolatot, s a szó átcsapott a magashangúak közé. A *pille* 'lelõg, leftyegvõ vmi' jelentését csak CzF.-ban találjuk meg, de ebben nem kételkedtünk, s igazolja a kicsinyítõ képzõs *pillinkó* 'penis' (1774-bõl Belényes Nyr. 44:127; vö. *bille*, *csille*). A *pille* 3. és 4. jelentése átvezet a *pilis*, *pilis*, *pillis*, *pillis*, *pilis* szóhoz, melynek jelentései: 1. 'a kenyér megszegésekor levágott darab'; 2. 'kis szelet'; 3. 'kenyér gyürkéje'; 4. retek *pilisse*: felsõ, hajtásos vége (OrvK. 18. sz. MNy. 6:185); 5. egi tyukmonnak mesd el az *Pilissit* (Mesterházy Péter 17. sz. Nyr. 34:511). Valószínûleg azonos a szóval a *pipilis* 'lepke' Rozsnyó Nyr. 33:222. A jelentésre nézve vö. *pisle* 'a kenyér megszegésekor levágott darab' Hont m. MTsz., 'gyürke' Esztergom m. Nyr. 35:232, 'magyar szabású nadrágon az ék-alakú, elüli lehajtható rész' Karancsvidék Nyr. 46:132 és *pisla* 1. 'pilla'; 2. 'szem, álmos szem' Heves m., Bereg m., Gömör m. MTsz.; 3. 'pislogó' Hajdu m. NyF. 56:37, Vas m. Nyr. 30:101; 4. 'hunyorgató szemû' Vas m., Tisza mell., Halas Nyr. 34:221; 5. 'mécs' Mátra vid. MTsz., Pápa vid. NyF. 17:28; *piszla* 'mécses' (Ada Nyr. 27:411), 'kis istállólámpa' (Zenta 38:142, 430) a *pislog* igébõl. A *pilis*, *pilis* nyilván egy kiveszett **pil-* ige -ás és képzõs alakja, mint *kelés*, *kellis*, *kilis*, *kellis*, *kilis*.

A *pillók* nem szorul magyarázatra. A TMNy. idéz még *szemõk*, *pufók*, *pofo*, *hasók*, *hernyók* stb. alakokat (562).

A *pillangó* szintén ugyanebbe a szócsaládba tartozik. Jelentése még: 'bractea; flitter' (pl. egy kantárt pillangókkal megczifráztatni Zrinyi NySz.); 'nagyszemû szürke csillám a homokban' (Hódmezõvásárhely MNy. 10:140). A régi nyelvben gyakoribb a *pillagó*, de *pillangós*-on (pl. pillagos, cipás szemû: nictans, blinzelnd Bornemisza NySz.) kívül van *pillagós*, *pillangós* is. (Jelentései: 1. 'rutilus, schimmernd, glänzend', pl. Szemei pillangosok, miként a tsillagok 1785-bõl NySz.; 2. 'bractateus' PPBl.; 'gefittert'; pl. A völegény pillangósan megyen elõtte Mikes NySz. Szily szerint 'cicomás' MNy. 2:344). A népnyelvben *pillangó* 1. 'kerek cipõje van diszitve' (Fehér m., Baranya m. MTsz. MNy. 3:332); 2. 'a hálnak levakart egyes pikkelye' (Rábaköz, Balatonfüred MTsz., Bakonyalja NyF. 34:32); 3. 'a nád bugája' (Ada Nyr. 27:412); *pillangó-fû* 'rezgõtû, nyúlperje' (Hegyalja); *pillangós* 'cicomás' (Háromszék) MTsz. (Vö. Ha tõlem akartok csikót lopni, csomóra kössétek a korcot, ne *pillangósra* Szalay MHirl. 1928. IX. 8.). Ennek is van magashangú változata: *pillengõ* 'fübevaló' (Heves m. NyF. 16:51); *pillengõs* kaláris: üveggyöngyökbõl való nyakék, amelyen elül az alsó gyöngysor közepén csillag- v. szivalakú kis brass-féle csüng alá' (Borsod m. MTsz.).

A *pilláncs*-nak is van 'pislogó' (Tolna m.), a *pillancs*, *pilláncs*-nak 'mécs'

jelentése (Csallóköz MTsz., Nyitra vid. NyF. 20:19, Gyergyó 20:46, Ditró Nyr. 43:41, 'kézi lámpa' Nagybacon Nyr. 45:107); vö. még *illancs-pillancs* (tal. mese) 'szem' MTsz.; *pislancs* 1. 'szem' (tréf.) Vác NyF. 10:23, 67; 2. 'villamos lámpa' Csanád m. MTsz.; 3. 'kis bádogganna, petróleumlámpa, melynek felső felén levő szűk csőnyílásba húzott cérnabel vége szabadon ég' (Csík m. Nyr. 32:52). Mindezek Simonyi (NyF. 11:30) szerint elvont alakok (vö. *villáncs* 'éjjeli őrűz, pásztorűz, gyenge tűzfény' ~ *villáncsol* 'pislog (a tűz), halványan világol (a reves fa)' Székelyföld. A jelentésre nézve vö. *pislogás* 'villámlás' Udvarhely m. MTsz. — A *pillang* szintén (vö. *pislang* [egy adat] 'pislogó, föl-föllobbanó tűz' ~ *pislangol* 'pislog, föl-föllobban' Kapnikbánya), de lehet a *sallang* hatására is gondolni.

(Folytatjuk.)

NÉPNYELVÜNK BEHATÓBB TANULMÁNYOZÁSA.

Erdélyi Lajos, aki évtizedek óta lankadatlan buzgosággal foglalkozik azzal, hogy a magyar nyelvjárások tanulmányozása érdekében lelkesítsen és buzdítson tanári székében és az irodalomban egyaránt, a Magyar Nyelv legújabb számában (24 327) ismét rámutat arra, hogy a népnyelv tanulmányozása „tudományos és nemzeti kötelességünk.”

Felzólalása most, midőn a magyar nyelvterület jelentékeny része idegen uralom alá került, kétszeresen fontos, mert hisz ott, ahol kisebb tömegekben, elszigetelve él a magyarság, a beolvadás veszedelmének van kitéve. S az új államhatalom nyelvének erőszakos terjesztése mindenütt káros hatással van a magyar nyelv életére. Erdélyi visszatekint a magyar nyelvjárások tanulmányozásának multjára s igazat kell neki adnunk abban is, hogy az elmúlt négy évtized folyamán nagyon csekély mértékben haladt előre a magyar nyelvjárások ismerete. 1891-ben, tehát 37 évvel ezelőt jelent meg „A magyar nyelvjárások osztályozása és jellemzése” c. munkám. Ebben akkori ismereteink alapján osztályoztam nyelvjárásainkat és igyekeztem megrajzolni a nyelvjáróterületek határait. Ráműtattam az ismeretlen vagy csak kevéssé ismert területekre, hogy az így megrajzolt kép alapul szolgáljon a további kutatás számára. A térkép csak vázlatos rajzát adhatta a nyelvjárások elhelyezkedésének. Azóta külföldön mindenütt egész más módszerekkel foglalkoztak a nyelvjárások földrajzával és egész más fajta térképeket szerkesztettek. Azt hittem, hogy könyvem megindítója lesz egy erős, mozgalmas nyelvjárás-kutatásnak, pótolni lehet majd a hiányokat s kialakul előttünk a magyar nyelvjárások elhelyezkedésének és a nyelvjárásai sajátosságoknak teljes képe. Az 1903-ban megalakult Magyar Nyelvtudományi Társaság programjába vette a nyelvjárások kutatását s az 1905 március 7-én tartott választmányi ülés elfogadta egy Népnyelvi Bizottság alakítását célzó indítványomat, és a Magyar Nyelv (I:289) közölte a társaság munkatervét a népnyelvi kutatás terén. Csodálom, hogy Erdélyi nem tesz említést sem a bizottságról, sem a munkaterről. Ez a munkaterv részletesen fel-

sorolja, mit kellett volna tenni a népnyelv behatóbb tanulmányozása érdekében. Az volt a cél, hogy a Népnyelvi Bizottság az egész magyar nyelvterületen szervezze, vezesse és irányítsa a népnyelvi kutatást. A munkatervből idézzük a fontosabb részeket:

„Első feladata az, hogy a magyar népnyelvvel foglalkozókat közös szervezetben egyesítse, őket munkájukban támogassa s a gyűjtött anyagot a tudomány számára értékesítse. Másodsorban arra kell törekednie, hogy új munkaerőket szervezzen a népnyelvi kutatás számára s a gyűjtést olyan vidékekre is kiterjessze, ahol eddig ezzel a feladattal alig vagy semmit semmiféle törődtek.“

„A bizottság tudományos munkásságát három csoportra oszthatjuk:

- a) Anyaggyűjtés.
- b) A gyűjtött anyag feldolgozása.
- c) Gyűjtők képzése.

Az *anyaggyűjtés* kiterjed a népnyelv egész körére s a néprajznak a nyelvvel kapcsolatos feladataira. Erre nézve a kidolgozandó részletes utasítás lesz irányadó. Ezúttal csak annyit akarunk megjegyezni, hogy a gyűjtőket nem lehet korlátozni abban, hogy mit és hol gyűjtsenek. Mindegyiket kedve és érdeklődése vezeti a gyűjtés munkájában. A bizottság azonban arra fog törekedni, hogy a gyűjtők figyelmét ráirányítsa a tudomány szempontjából legsürgősebb feladatokra. Kijelöli a vidékeket, melyek legkevésbé ismeretesek, a sajátságokat, melyekre egy-egy vidéken leginkább kell figyelni. A tájszógyűjtést is tervszerűen fogja vezetni; kijelöl egy-egy tárgyat, eszközt stb., melynek nevét, részeinek s a vele való foglalkozásnak elnevezéseit összegyűjti; igyekszik a gyűjtők segítségével megállapítani egy-egy fontosabb szónak használatát, elterjedését stb. Az így tervszerűen vezetett gyűjtés bizonyosan eredményesebb s a tudományra nézve hasznosabb lesz, mint az olyan munka, melyet gyűjtők kellő irányítás nélkül, öltetszerűen és gyakran teljesen tájékozatlanul végeznek.

Mihelyt a társaság anyagi ereje engedi, megkezdji a bizottság magyar népnyelvi szövegek felvételét fonográf segítségével s ezt a gyűjtést is kiterjeszti a magyar nyelv egész területére. Az ilyen felvételek alapul szolgálhatnak majd a kiejtés, a hangsúly, hanghordozás stb. pontosabb tanulmányozására.

A *gyűjtött anyag feldolgozása* különféle szempontból történhetik. Erre vonatkozólag is a készítendő részletes utasítás lesz első sorban irányadó. A gyűjtőkkel meg kell majd értetni, hogy mindenki csak oly feladatra vállalkozzék, mely készségének s működése körének megfelel. Magukat a vidéki gyűjtőket lehetőleg csak az anyaggyűjtés munkájára kell szorítani, s a bizottság gondoskodik majd a gyűjtött, valamint a már előbb bárhol megjelent anyag tudományos feldolgozásáról.

A megírandó és közzéteendő nyelvjárástanulmányokon kívül főleg két fontos feladattal kell a bizottságnak foglalkoznia s ezekre nézve a gyűjtők közreműködését tervszerűen felhasználnia. Az egyik az egyes nyelvi sajátságok határainak pontos megállapítása, figyelembe véve a hangtani sajátságokon kívül a szóképzés, szóragozás és mondatalkotás fontosabb jelenségeit s az egyes tájszavak elterjedését is. Ezek alapján lehet majd a nyelvjárások területi határait az eddignél pontosabban megjelölni s elkészíteni a magyar nyelvjárásoknak olyan térképét, mely megmutatja az egyes nyelvjárási sajátságok elterjedését.

A másik fontos feladat: az egész mai magyar nyelvterület történeti alakulásának megismerése. A mai nyelvjárások sajátságainak, elhelyezkedésének megértésére rendkívül fontos a lakosság múltjának, különösen vándorlásának ismerete.

Erre vonatkozólag sok anyag van elrejtve a megyei és városi monographiákban, még többet tudhatunk meg a helyszínen lakó gyűjtőktől, úgyhogy, ha a bizottság erre is felhívja a figyelmüket, lassanként megszerezheti az egész anyagot, melynek segítségével megírható lesz a magyar nyelvterület történeti alakulása.

A bizottság feladata lesz még a magyar nyelvjárások teljes irodalmának összeállítására s lehetőleg összegyűjtése is.

A *népnyelvi gyűjtők képzése, nevelése* szintén fontos feladata lesz a bizottságnak. Első sorban egy oly tájékoztató füzetet kell kiadnia, mely a népnyelvi kutatásnak minden körére kiterjedő részletes és könnyen érthető utasításokat ad a gyűjtőknek. Ezt a füzetet ingyen kell terjeszteni s megküldeni mindenkinek, aki csak érdeklődik a nép nyelve iránt.

Megjelent azután az a tájékoztató füzet is, amelyet a Társaság megbízásából írtam a népnyelv gyűjtői számára. Megjelent még néhány nyelvjárastanulmány, egyesek megbízást kaptak tájszavak gyűjtésére. Azután ellanyhult a buzgalom és sajnos, meg kell vallanunk, hogy a magyar nyelvjárások ismeretében ma sem vagyunk sokkal előbbre, mint negyven évvel ezelőtt. Talán Erdélyi Lajos szavának több sikere lesz és megindul nagyobb erővel a magyar nép nyelvének tanulmányozása azoknak a vezetésével, akik a szükséges eszközökkel és hatalommal rendelkeznek, mert ez igazán nemzeti kötelesség.

BALASSA JÓZSEF.

MONDATÁTSZÖVÖDÉS A SVÉD NYELVBEN.

Irta Zolnai Gyula.

Mondatátszövődés című székfoglalómnak (Bp. M. Tud. Akad. 1926.) utolsó fejezetében beszámoltam azzal, hogy mely más nyelvekben találtam meg ezt az érdekes mondattani jelenséget, és hogy hol foglalkoztak vele külön is részletesebben. Alig küldtem szét nyelvész társaimnak az értekezést, máris azt a szintén érdekes hírt kaptam Turkuból Penttilä Aarni finn nyelvésztől, hogy székfoglalómmal úgyszólván egy időben a *Nysvenska Studier* [Újsvéd Tanulmányok] c. folyóirat ugyanazon évi folyamának első cikkeként (1—20. l.) Lindstedt Torvaldtól *Om satssammanflätning i svenskan* (Mondatátszövődés a svédben) címmel egy hosszabb dolgozat jelent meg ugyanerről a mondattani kérdésről. Bizonyára nem lesz érdektelen, ha a jelenségnek a svédben való előfordulását e cikk alapján röviden ismertetem, főképp annak az állításomnak az igazolására, hogy „a mondatátszövődésnek annyiféle változatát és alakulásmódját, amennyit nyelvünkben találni, főképp pedig a többszörös átszövődésnek gyakoribb jelenségét... más nyelvekben még aligha mutatták ki“ (id. m. 52. l.). Ettől a hitemtől a svéd dolgozat után sem kell elállnom.

A jelenség Lindstedt szerint abban áll, hogy valamely mondatrész kiszakítódik abból a mondatból, amelyhez logikailag tartozik, és a főmondat elé kerül, pl. *harar tror jag inte, att jag har träffat på = nyulakat* nem hiszem, hogy találtam volna. (Az én jelölésmódom szerint, a főmondatot és a mellékmondat kapcsolószavát emelve ki: *nyulakat nem hiszem, hogy találtam volna, e. h. : nem hiszem, hogy találtam volna nyulakat.*) A tanulmányíró szerint ez a mondatfűzés mód a svédben

egészen közönséges, sőt az élőbeszédben egyenesen szabályszerű. A nyelvtani irodalomban gyakran olvasható ugyan a figyelmeztetés, hogy az ilyen mondatalakítás logikátlan, Lindstedt azonban ügylatszik nem helyesli ezt az álláspontot. Aztán áttér a jelenségnek előadására, mind a régi, mind a mai nyelvből idézve reá példákat.

Az ilyen *mondatrész-áthelyezésnek* (nála: *omställning*, a. m. ném. Umstellung) leggyakoribb esete a svédben a következő: a mondatrész, amely logikailag az *att* [hogy] kötőszóval kapcsolt mellékmondatához tartoznék, a főmondat elé kerül. E szerint a svédben is, mint a magyarban, a *hogy*-os mellékmondatok valamely része vetődik leggyakrabban az elül álló főmondat elé. Legegyszerűbb eset az, hogy az előre vetett mellékmondati rész a mondatárgy, vagy valamely határozó (ide értve az úgyn. állítmánykiegészítőt is). Pl. *Delta verk* anser jag, *att* varje lärare bör äga, szó szerint: *ezt a művet* vélem én, *hogy* minden tanítónak bírnia kell (v. i. ennek a műnek kell minden tanítónak a birtokában meglenni). *I en ny upplaga* vore det önskvärt, *att* vissa punkter omarbetades = *új kiadásban* óhajtható volna, *hogy* bizonyos pontok átdolgoztassanak. *Dum* sade han (ném. *er*), *att* hon [ném. *sic*] alltid hade varit = *ostoba* azt mondja (hímn. alannyal), *hogy* ő (nőről) sose volt.

Érdekes a szerzőnek az a következő megállapítása, hogy a mellékmondatnak kiszakított, illetőleg áthelyezett része némelykor a főmondatnak nem az élén, hanem a végén áll. Erre ilyenféle példákat idéz, mint: Jag bad honom *i alla fall, att* han skulle göra det = kértem őt *minden esetre, hogy* tegye meg ezt (v. i. arra kértem, hogy mindenesetre tegye meg ezt). Itt maga is kénytelen megjegyezni, hogy az aláhúzott határozót közönségesen a *hogy*-os (*att*-os) mellékmondatához tartozónak fogja föl az ember, de szerinte ez a mondatfűzémód az olyan kifejezések mintájára támadt, mint pl. jag tror *säkert*, att han kommer (a. m. biztosan hiszem [a svéd szórend szerint: hiszem biztosan], hogy eljön). A svédben ugyanis a mondat vége is lehet a hangsúlyozott mondatrész helye, és a *hogy*-os [*att*-os] mondatnak hangsúlyozást kívánó határozója ilyen formán könnyen áthelyeződik a főmondat végpontjára. Svéd nyelvérték szempontjából bizonyára igaza van a szerzőnek, de meg kell jegyezni, hogy az ilyen összetett mondatokban van ugyan mondatrész-áthelyeződés (*omställning*), mert a mellékmondat határozója a kötőszó elé került, de másrészt nincs voltaképpen úgynev. mondatátszövődés (*satssammanflätning*), hiszen a mellékmondat részei tulajdonképpen mind egymás mellett állanak. Az ilyen svéd mondatfűzések mellékmondatai tehát magyar nyelvész szeméren voltaképpen úgy festenek, mint azok a magyar *hogy*-os mellékmondatok amelyekben a *hogy* kötőszó a rendes mondat sorakozásban is beljebb kerül a mondat éléről, s aminőket értekezésem 34–35. l. idéztem volt.

Érdekes az a megállapítás is, hogy valamely mellékmondati rész helyett egy-egy egész (hozzáteszem: másodfokú) mellékmondat vetődhetik a főmondat elé, noha rendes beszédmódban az elsőfokú mellékmondat után volna a helye. Pl. *Vad jag nu anfört*, är jag säker på *att* ingen kan bestrida = *amit most előadtam*, biztos vagyok, *hogy* senki sem vitathatja el (e. h.: biztos v., hogy s. s. v, el, amit most előadtam). Amennyiben a másodfokú mellékmondat annyit ér, mint egy elsőfokúnak valamely mondatrésze, lehet, ha tetszik, ebben is mondatátszövődést látni. Mivel azonban az ilyen esetekben voltaképpen minden egyes mondattest megmarad a maga egészében, és nem darabolódnak szét, szerintem az ilyen mondatfűzés ismét csak *áthelyeződést* (*omställning*), illetőleg *mondatrend-vál.ozást* mutat, nem pedig igazi értelemben vett mondatátszövődést.

Mellékmondati résznek a főmondat elé vetődése a szerző szerint különösen a függő kérdésekkel történik meg. Pl. *Pengarna frågade han genast, om jag hade fått = pénzt* kérdezte mindjárt, *hogy* kaptam-e. Vagy: *I skolan* vet jag inte, *hur* de, *går* får honom = *az iskolában* nem tudom, *hogy* áll a dolga. Másfajta mondatokban ez a szerkezet aránylag szokatlan, és csak az élőbeszédből tud a szerző példákat reá. Pl. időhatározó mellékmondat esetében: *Den boken* blev jag glad när jag hade fått = *ezt a könyvet* örültem, *mikor* megkaptam; föltételes mellékmondat esetében: *Den hatten* skulle jag tycka om *ifall* du köpte = *ezt a kalapot* örülnék, *ha* megvennéd. Nálunk ez utóbbiak az irodalmi nyelvben is közönségesek már (l. értekezésemben 16. s köv. l.).

Lindstedt főnévi igeneves szerkezetekben is megállapít ilyen átszövődést, mikor t. i. a határozott ige után álló főnévi igenévnek tárgya, fontosságánál fogva, a határozott ige elé, a mondat élére kerül. Pl. a régi nyelvből: *Hennes grift* s ä i j a bönderne sigh aldrigh hafva funit, szó szerinti finn fordításban (magyarra igeneves szerkezettel lefordíthatatlan): *hänens haultaansa* sanovat talonpojat ei koskaan löytäneensä (a. m. a parasztok azt *mondják*, hogy soha sem találták meg *az ő sírját*). Éppígy előre vetődhetik az acc. c. inf. szerkezetnek tárgyesetes része is, pl. *Sahlstedt* har jar m är ckt vara kinckig = *Sahlstedtin* minä olen huomannut *olevan* kärtyninen (a. m. észrevettem, hogy *Sahlstedt* haragos). Az igenévhez tartozó névszónak ilyen előre vetődése nyelvlélektanilag a tulajdonképpeni mondatátszövődéshez hasonló jelenség ugyan, mindazonáltal, mivel az igeneves szerkezet szerintem voltaképpen nem külön mondat, hanem csak mondatrész, én az efféle eseteket nem sorolnám a mondatátszövődés példái közé.

Igeneves szerkezetű példái közül külön kell megemlítenem egy rendkívül érdekeset, mert benne egy előjárós határozó válik kétfelé olyanformán, hogy az előjáróval levő névmásos kifejezésből hangsúlyozottságánál fogva a névmás egymaga vetődik a mondas élére, s az előjáró legvégül marad: *Mig* tycks han snart lägga bort att skriva *till* (e h. : *till mig* tycks stb. ; az *att* e helyen, az *att skriva* kifejezésben nem 'hogy' jelentésű, hanem a német *zu*-nak felel meg : zu schreiben), finniül szó szerint: *minulle* tuntuu hän pian luopuvan kirjoittaa (szabályosan : kirjoittamasta, a. m. a nekem való írástól áll el, úgy látszik, nemsokára).

A svédben is igen gyakori továbbá a mondatátszövődésnek a vonatkozó mondatokban való kifejlődése (l. nálam 25. s köv. l.), pl. *Jag* kan icke dikta en sådan visa, *som* jag tror *att* du vill ha = nem tudok olyan dalt költeni, *amelyet* gondolom *hogy* [b. rni] akarsz, stb.

A mondatátszövődésnek a svédben (akárcsak a magyarban) már régi gyökerei vannak. Példákat csaknem a legrégebb nyelvemlékekben is találni már reá, ma pedig közönséges jelenség az élőbeszédben és olyan irodalmi műfajokban, melyeknek nyelve az élőnyelvhez közelebb áll.

A jelenség okát Lindstedt is abban látja, hogy az illető mondatrész a maga különös fontossága miatt szakítódik el a rendes helyéről s vetődik a mondas élére. A mindennapi beszélgetésben és levelezésben u. i. sokszor esik meg az, hogy egymás után következő mondatokban az alany mindig ugyanaz, és így jelentéktelenebb annál a résznél, amely valami újat tartalmaz. Ez az újat tartalmazó rész aztán a kifejezés élére kerül. Az ilyen szórend (illetőleg mondatrend) némely eseteit éppen ezért *folytató helyzeteknek* (*fortsättningsställning*, ném. Fortsetzungsstellung) nevezhetnők, és valóban ilyen átvetődéses szórenddel nem is szoktuk kezdeni a beszélgetést. A mindennapi beszéd tele van *mondást, kijelentést, vélest,*

akarást, észrevevést jelentő igékkel (úgynev. *verba sentiendi et declarandi*-kkel), amelyek *alt* (magy. *hogy*) kötőszóval vagy függőkérdéssel szerkesztődnek, és igen gyakran éppen e mellékmondatok tárgya vagy határozója tartalmazza az új és érdekes mozzanatot, amely azozzannak kifejezője éppen ezért a mondas élé kerül. Lindstedtnek ez a magyarázata tehát az enyémmel (40. 1.) azonos. Lindstedt azonban mondatritmusa okból is lehetők tart ilyen átvétődést, és erre Tegnérből idéz példát, amelyben az egészen ritka előrevetés nélkül a kezdő szólam igen rövid és ritmustalan lett volna. Olyankor is előfordulhat szerinte ilyen átvétődés, amikor két mondatrész mint egymásnak megfelelők, vagy mint egymásnak ellentétei vannak kiemelve.

A mondatátszövődésnek olyan következménye, hogy miatta az átszövődött mondatnak valamely tagja a másik mondathoz alkalmazkodnék, amely jelenségnek a magyarban annyi érdekes változata van (l. nálam 28—33. l.), a svédben úgy látszik nem fordul elő. Mindössze annyit látunk, hogy a főmondat szórendje az átszövődés következtében eltér a rendestől; ez azonban természetes dolog, hiszen maga az átszövődés sem egyéb, mint a rendestől eltérő szórend-alakulás. A *kétszeres átszövődésre* pedig, amely jelenséget a magyarban több érdekes adatban mutattam (ki 35—37. l.), mint más nyelvekben, a svédben sem mutatkozik eset.

Végül a gyakorlat szempontjából azt a megjegyzést teszi Lindstedt, hogy mikor a mondatátszövődés homályt okozhatna, használata az irodalmi nyelvben meg nem engedhető. Ha ilyen veszedelem fönn nem forog, használatát nem lehet ellenezni. Az előbeszédben, azt mondja, nem kell tartani a homályosságtól.

Az értekezés egészéről az a véleményem, hogy a szerző, amint külön-külön meg is jegyeztem, *mondatátszövődés* jelenségeként tárgyal olyan eseteket is, melyekben csupán *mondatrész-átvétődés*, vagyis a rendestől eltérő szórend forog fönn, anélkül, hogy a két mondat részei egymáson valóban átszövődnének. Nyelvtanilag és szórendileg a két jelenség kétségtelenül hasonló, de lényegében szerintem mégsem azonos.

SZÓVÉGI MÁSSALHANGZÓCSOPORTOK.

Irta Prohászka János.

Talán még a szóeleji mássalhangzócsoporthoz is érdekesebbek a szóvégiek. Ezeket már több ízben összeállították, így Gergely Lajos (Magy. Helyesírásban, Kol. 1871. 28. l.), Riedl Szende (Magyar. Grammatik, Wien, 1858 63. l.) stb. Az ilyen összeállítások azonban úgyszólván sohasem lehetnek teljesek. Míg pl. Finály Henrik 1886-ban egyik alább idézendő értekezésében a 21. lapon összeállított csoportjairól azt hiszi, hogy „e példákban minden lehető eset van bemutatva” [így !], addig Riedl Szende 9 évvel előtte már sokkal több csoportot állított össze (Magy. Htan, 1859).

Ezek közt a mássalhangzócsoporthoz közt több fajtát lehetne megkülönböztetni előfordulásuk és nyelvtani értékük szerint. Vannak, amelyek nagyon ritkán, talán csak egy-egy példában fordulnak elő: *lk, lp, lyp, rty, ks, szk, lm, psz, nl, mz*. t. i. ezekben a szókban: *halk, talp, selyp, korty, voks* (vö. alább *Paks* stb. a helyneveknél), *viaszk* (< viaksz; de *k* nélkül is: *viasz*), *film* (helym), *gipsz*

(Melich Szl. jöv. 2:46), *ajánl, nemz*: „Az gyönyörűség nemz ként“ SándK 29.¹ Vannak olyanok is, amelyek talán egyetlen szóban se fordulnak elő. Finály Henrik A magy. nyelv hangrendszere c. értekezésében (Erd. Múz. Egyll. Kiadv. IV. köt. 21. lap) azt állítja, hogy *lb, lf, lg, lp, mcs, mc*-félék nincsenek, de Simonyi következő példái megdöntik ezt az állítást: „*fiatalb, dölyf* (igaz, hogy *lyf*), *andalg, talp, teremts, teremtsz*“ (Nyr 16:315). Azonban úgy látszik *gz, gzs* csakugyan nincs se szó, se szótag végén, holott *gsz, ksz* van 2. szem. igealakokban: *fogsz, raksz* stb. Ugyancsak aligha fordul elő az *ls* (fals? mihelyst? míg *rs* van: *társ, hárs* stb.) és a *jg* (cajg?, de *lyg*: *hömpölyg* vala BH. 9:70. vö. TMNy). Az *ns* csak az *elegáns, emigráns, intelligens*-féle latin szókban.

Meglehetősen ritkán, csak két-három-négy példában fordulnak elő a következők: *jz, nz, mp, rgy, rk, rz, rzs, rny, lc, lcs, ck, lgy, ngy, nty*, pl. *rajz (spajz), pénz, vonz, komp, kolomp (lump), tárgy, Györey* (vö. még *hordja* stb.), *fark, sark* (a *farok, sarok* alakokból keletkeztek a személyragos alakok hatására, l. TMNy 312), *borz, torz, torzs, törzs (pörzs), szárny, szörnny, árny (horny), nyolc, polc, élc, kulcs, gyolcs, gyümölcs, barack, palack, tarack, döböck* v. *döböcsk* (MTsz), *beleck*:szőlőfaj (Kassai), *subick* (subiksz), *völgy, hölgy, tölgy, langy, gyöngy, rongy, varangy* (és *mondj, mondja* stb.), *konty, pinty, ponty, poronty*.

Valamivel több szóban fordul elő az *rs* és *mb* csoport: *gyors, bors, nyers, vers, társ, hárs, nyárs, lomb, comb, domb, gomb, gömb, tömb, galamb, doromb (zsémb, rég. hitvámb, vö. külömb)*.

A *v*-végű csoportok is igen kevés szó végén fordulnak elő s jelentékeny részükkel a nyelvújítás ajándékozott meg bennünket, pl. *dv, lv, rv, nv, nyv, lyv* ezekben: *kedv, nedv, üdv; nyelv, elv* (*élv* és *jelv* ismét elavultak); *szarv, szerv, terv, érv, sérv, mérv, örv, keserv, (orugyilkos Szarvas Nyr. 19:226), ismérv²; (rokon)-szenv; enyv, könyv; ölyv* (l. ezekről TMNy. 332–340 és Simonyi A magy. szótók 40, Brassai 3:232); l. még *dölyf*.

Jóval több szavunk van *rc* és *nc* végzettel: *arc, harc, sarc, kudarc, karc, piarc, korc, morc, porc, perc, porc, érc, nérc* (NySz), *márc, sipirc* (s a népnyelvben *mártsz, tartsz, értsz*); *lánc, ránc, tánc, franc, kilenc, harminc, kolonc, kölönc, Ferenc, Lőrinc* s a nyelvújítási *különc, tanonc, ujonc, kegyenc* stb. (és a népnyelvi *bántsz, rántsz, rontsz, bontsz*).

Természetesen sokkal szaporábbak azok a hangcsoportok, amelyek nyelvtani alakok végén fordulnak elő. Ezek közt is leggyakoribbak a *t*-végű csoportok, még pedig legtöbb a tárgy esetek végén, aztán a befejezett cselekvés 3. személyében. Többnyire mássalhangzócsoporthoz keletkezik az *l, ly, j, n, ny, r, sz, s-*

¹ Lásd még: *venh* CzF., Ball.; *uemp* 1432, MNy 12:336; Pák D. az asztmát *göth*-nek akarta nevezni, NyUSz.

² Elavult, néha azonban ma is előkerül, pl. „Nagyon nehéz egy irányra az államellenesség *ismérveit* tárgyilagosan megállapítani“ Bottlik József nyilatka. Az Ujs. 1921. jún. 22. 2.

végű főnevek tárgyesetében és (az *sz*, *s* kivételével) a hasonló végű ige-tövek befejezett cselekvésében: *halált, királyt, bajt, szappant, lányt, papirt, araszt,*³ *sast* és *kelt, folyt, fujt, font, hányt, várt, halt* és *holt* stb. A *z*-végű főnevek közül némelyek tárgyesetében szintén massalhangzócsoport keletkezik: *kalauzt, kelevézt, pénzt, lázt* (de vö. *házat* s igeiknél: *nézett, húzott* stb). A *zs*-végűek közül talán csak: *varázst.*⁴ Az *-szt*, *-nt* és *jt* csoport azonfölül gyakori a műveltető-kepzésben: *oszt, foszt, veszt, ereszt, fakaszt, áraszt, fáraszt, enyész;* *fejt, fojt, ejt, hajt, gyüjt, nyujt, rejt*; *bont, ront, pattant* (-*mt* az egyetlen *teremt* igében; a régi *romt, bomt, limt, imt* ezzé lett: *ront, bont, hint, int* stb.) — De vannak más ige-tövek és főnevek is ilyen *t*-végű hangcsoportokkal: *kereszt, haraszt, paraszt, malaszt, liszt, tiszt, nyuszt, Huszt, koszt*; *fest, test, est, Pest, rest, nyest, üst, füst, nyüst, ezüst, palást, (most)*; *part, mart, párt, kert, vért, szirt, ért. csoport, (mert), sért, tart, árt, márt, irt, (mingyárt)*; *bolt, folt, volt, sikolt, rikolt* (vö. *sikít, rikít*); *csont, pont, lant, pánt, gyémánt, roppant, jácint, szent, (föld)szint, mint*; *rojt, bojt, böjt, sajt, sejt*; végre az *int* képzős mozzanatos igék: *nyomint, legyint, tekint*. — Van végre néhány más névragos alakban is *t*-végű csoport: *részint, szerint, iránt, gyanánt, másként, fent, lent, kint, bent, egy helyt, közt, elegyest, folyvást* stb.

A tárgyas főlszólitoban *d*-végű csoportok keletkeznek: *várd, nyald, kend, tömd, nyomd, nézd, ereszd, üsd, keresd, fejd, fujd, szívd. döföd, fogd, vágd, rugd, rakd, lökd*. — De vannak azonkívül *ld, rd, nd, zd, jd, sd* végű névszó- és ige-tövek: *hold, zöld, föld, zsold, told, old, fold, küld, áld, üld* (elavult költői kifejezés e h. *üldöz*, l. Simonvi H. Magy.³ 225); *kard, térd, bárd, csalárd, szilárd, mord, zord, hord, kérd*; *rend, csend* (elvonás *csendes*ből N. r. 35:34), *kend, gond, bolond, ábránd, kaland, börönd, mond, örvend*; *kezd, küzd, fajd, majd*; *pütkösd, esd*. — Ide tartoznak az ilyen *d*-képzős helynevek: *Káld, Lövöld, Szekszárd, Peterd, Románd* stb (l. alább a helyneveknél)

A tárgyatlan főlszólitó alakok *j*-végű csoportokkal végződhetnek: *ne lopj, kapj, dobj, fogj, várj, nyomj, rakj*; sőt *rdj, ldj, ndj* csoportokkal: *hordj, küldj, mondj* (vö. főntebb: *tárgy, völgy* stb). — Ilyen többtagú csoportok vannak még az ilyen tárgyas alakokban: *rtsd, ntsd, jtsd, ltsd, pl. tartsd, öntsd, döntsd, hajtsd, ejtsd, töltsd* stb. — Ugyanezek a *d* rag nélkül: *tarts, önts, hajts, ejts, (nefelejts), tölts, rikkants*, (vö. *rikkancs*) stb. — *S* vannak *rcs ncs* és *nty, nty* végű névszók is: *korcs, görcs, tekercs, blöracs* (Kassai); *gáncs, háncs, parancs, narancs, agancs, mancs, kincs, kilincs, tincs, abroncs* (Melich Szl. jöv. 1:7); ige: *nincs, sincs*; *korty*; *konty, ponty, poronty*

³ Az *-aszt* *eszt* elég gyakori szóvég (főként igékben), de *ösz* nincs; ritkák: *-oszt* *ösz*, *-uszt* *üsz*l (koszt, szösz, nyuszt, bajuszt) és *-aszt* *aszt* (*kalaszt, gyászt, kész*, *egészt*, *penészt*).

⁴ A népnyelvben szokatlanabb végződésű tárgyesetek is előfordulnak, így Simonyi Buday Géza közléséből feljegyezte, hogy Nyírbátorban ezt is mondják: *bekecs, kovácst, ketrect, gömböct*.

(l. föntebb). — A *várj*, *írj*-félékhez hasonló végűek még: *férj*, *fürj*, *szomj*.

Második személyű igealakokban vannak *rsz*, *nsz*, *msz*, *ksz*-féle csoportok: *írsz*, *kensz*, *fonsz*, *izensz*, *tömsz*, *nyomsz*, *kelsz*, *csinálsz*, *találsz*, *fejsz*, *raksz*, *löksz*, *böksz*, *fogsz*, *lopsz*, *adsz*, *vetsz* stb. és a népnyelvben: *tartsz*, *bontsz*, *mondsz* stb.

Az *nk* hangcsoporttal végződnek az *-unk* *ünk* féle többes alakok (*látunk*, *nézünk* és *házunk*, *kertünk*), az *-ánk* *énk* képzős melléknévek (*falánk*, *félénk*) és egynéhány főnév, mint *fánk*, *tönk*, *ponk*, *csonk*, *cink*, *cölönk* (l. még: *mink*, *Nagysink*). — Gyakorító igéink vannak *-ng* képzővel: *bolyong*, *hajlong*, *kering* stb., továbbá az ilyen *g*-képzővel: *reng*, *ring*, *cseng*, *kong*, *peng*, *leng*, *csüing*; végül néhány főnév is így végződik: *hang*, *harang*, *rang*, *barlang*, *bitang*, *farsang*, *cafrang*, *dorong*, *ing* (eredetileg *imeg* s mai alakját személyragos használata hatásának köszöni: *ingem*, *inged* stb. l. TMNy 312), *rozsmaring*, *láng*.

A régiebb nyelvben voltak olyan hangcsoportok is, amelyek ma szokatlanok, pl. *restb* TelK 217, *bolondbak* Wink K 86, *terempt* Komj 73, 75, 427, 442 stb. Néhány ilyen régies *magasb*, *erőtlenb*-féle *b*-végű alak hébe-hóba ma is előkerül (vö. *külömb*). A legújabbban meghonosult *film* ma szokatlan végű szo, holott a 15. századbéli nyelvmellegeinkben még közönségesek voltak az ilyenek: *álm*, *hatalm*, *szerelm*, *helym*, *gyetrelm*, *veszedelm* stb., továbbá *berk*, *árk*, *telk*, *títk* s olyan igék, mint pl. *imt*, *romt*, *bomt*, *károml*, *érdeml*, *tékozl* (l. TMNy. 246 és 310). Az ilyen csoportokat később már nem tűrte a magyar kiejtés s egy középzárt maganhangzót szúrt közbe (*o*, *e*, *ö*), pl. *hatalm* ~ *hatalom*, *álm* ~ *álom*, *berk* ~ *berek*, *títk* ~ *titok* stb. l. Simonyi M. Nyelv² 246—247.

A népnyelvben járulékmássalhangzóval bővült szóvégi mássalhangzócsoporthoz is keletkeznek, pl. *talánd*, *ottand*, *ahunt*, *íteng*, *oszteng*, *gajz*, *piarc*, *csolk*, *araszt*, *onnajd* (Nyitravid. palóc nyj. NyF 208); *csalárd* (család), *tulipánt* stb. (Váci nyj. NyF 10:19).

Érdekes, hogy míg a *-kort* és *-ért* ragokból *-kor* és *-ér* (sőt *-kó* és *-é* lett, addig *árt*, *márt*, *ért*, *kisért*, *part*, *kert* megtartja *-t*-jét, mert a ragozott alakok támogatják: *ártok*, *mártod* stb. Sőt míg a *-kor* rag már négy század óta *-t* nélkül hangzik, az *ért* rag az irodalomban s egyes nyelvjárásokban megőrizte a *t*-t, nyilván azért, mert ezt személyragokkal is használjuk: *értem*, *érted* stb. (Simonyi Nyr 42:331). Ugyanígy lett a régi *-szért* ragból is *szér* (Simonyi MNyelv 252).

Szokatlan hangcsoportok elég nagy számmal maradtak fenn helységnevekben, legnagyobbbrészt a gyakori *-n* ragos alak belső analogiájánál fogva (l. TMNy. 312 és Simonyi A magy. szótók 38). Pl. a régi *Pakos* városnév *-n* raggal így volt: *Pakson*, azért aztán rag nélkül is *Paks* lett belőle. Ugyanígy: *Baks* „videtur esse contractum ex Bakos“ Kreszn. (vö. Bakos-Török helynév, Bakoss családnév). Ilyenek még: *Szakcs*, *Akcs* (Somogy megye, Csánki 2:585).

Legtöbb ilyen szokatlan végű helynév van a *k* és a *d* hanggal. Pl. *k*-val végződnek: *Köcsk* (Kis- és Nagyköcsk Vas m., 13. sz. Kuscku, aztán Kuchk, végre Kuchuc, de később megint csak Kewchk, vö. Kökce v. Kécska), *Recsk*, *Decsk* (1498, Csánki 2:243, ma Decs), *Racskfalva* (1389, uo. 2:106), *Micsk* bán (uo. 11, 13), *Visk*, *Lask* (Zemplén), *Tásk* (1268, 1417, ma Táska, Somogy m.), *Ebeck* (Nógrad m.), *Bereck*, *Nick*, *Vönöck* (Vas m., ilyen -ck -végűek: barack, palack stb.), Még különösebb *k*-végűek: *Szepetk*, *Dötk*, *Batyk* (három falu egymás mellett Zalamegyében, l. Csánki 46,110; Abaujban *Batyok* van, vö. *titok* és *bütyök*), *Datk*, *Rátk* (Cs. 97), *Detk* (Heves, vö. Detek Abauj m.), *Baatk* (1443, Cs. 3:545, régi helység Győr m.-ben), *Alatk* (ma -a, 1371, Cs. 1:57, 1477, uo. 757). Ide tartoznak még: *Dömölk* (Vas m.) *Valk* (Cs. 1:69), *Gyönk* (Tolna m.), *Rajk* (Zala m.), *Bolyk* (Cs. 1:169, ma Bolyok), *Bark*, *Bork* (14. sz. Cs. 2:590). — A *d* képzős helynevek a tárgvas főszólító *vágd*, *kösd*, *fogd* stb. alakokhoz hasonlók: *Szekszárd*, *Peterd*, *Lövöld*, *Románd* (Veszpr.), *Csömend* (Somogy), *Körmend* (Vas), *Igmánd* (Komárom), *Ravaszd*, *Papd* (1472 stb. Cs. 2:56), *Telegd*, *Bagd* (Cs. 2:24, Bagod Kreszn.), *Dörögd*, *Balogd* (puszta Cs. 2:589, 1421-ben is; ilyen -pd, gd végzet különben csak a felszólító módban fordul elő: *kapd*, *vágd* stb.), *Bezd* (Cs. 28), *Enyezd* puszta (Somogy).

Egyéb hangcsoportokkal figyelemreméltó helynevek még: *Örs* (Buda-, Tarna-, Kővágó stb. vö. Örös Zempl.), *Gubarc* (Tolna m., vö. *arc*, *harc* stb.), *Dabronc* (Zala m. vö. *nc* hangcsoport); *Borny* (hegy, Somogy m.), *Apc* (Opuz? 1332, Cs. 1:53), *Isztánc* (Zemplén), *Enying* (Veszpr.) stb.

IRODALOM.

Spitzer Leó újabb tanulmányai.

(*Leo Spitzer: Stilstudien. I. Sprachstile II. Stilsprachen. Max Hueber-Verlag, München 1928. 8. v. XIII. és 294 l., 592 l.*)

Spitzer azok közé a filológusok közé tartozik, akik nem restellik pozitívista multjukat. Nem hirtelen, a divat hatása alatt fedezte fel idealista lelkiismeretét. Disszertációja (*Die Wortbildung als stilistisches Mittel, exemplifiziert an Rabelais* 1911) óta lépésről-lépésre haladva következetes belső fejlődéssel, külső gazdagodással jutott el mai álláspontjához: helye ott van a nyelvtudományi pozitívizmus és idealizmus között. Újabb tanulmányainak két kötete egvenes ágon folytatása az „*Aufsätze zur romanischen Syntax und Stilistik*“-nek (1918) s egy szellemi körben mozog a *Motiv und Wort*-tal (v. ö. Nyr. 50:79), a *Barbusse*-szal (*Studien zu H. B.* 1920), az *Italienische Umgangssprache*-val (1922), a *Quevedo*-val (*Zur Kunst Quevedos in seinem Buscon, Archivum Rom.* 1927), az *A de Vigny*-cikkkel (*GRM* XVI, 399 ll) s a kisebbnagyobb

közlemények, ismertetések, magyarázatok nagy seregével. A két kötet közül az első a kollektív, a második az egyéni stílussal foglalkozik, de szellemi hatterükben, eredményeikben kiegészítik egymást. Programmatikus, elvi jelentőségük szinte megbecsülhetetlen: a legtágabb területen, a legkülönbözőbb kérdések felvetésével, érintésével, megoldásával. fegyelmezetten egyetemes tájékozottsággal szemléltetik, hol végződik a régi nyelvtudomány érvénye, hol kezdődik az újé, hol válnak el egymástól, hol haladhatnak együtt, hol termékenyül meg a modern nyelvkutatás a nyelvfilozófiától, az új irodalomtörtérettől (Gundolf, Walzel, E. R. Curtius, Strich), a pszichoanalízistől, az eleven költészettől, művészettörténettől (Worringer), nyelv-foldrajztól, hogyan ölt gyakorlati testet Humboldt nagy kezdeményezése, Schuchardt hatása, Bergson intuicionizmusa, Croce, Vossler alkotó elmélete.

Spitzer kiinduló pontja (egy-egy nyelvi jelenség, feltűnő stílus-sajátság, látszólagos rendellenesség), útja, eljárása nyelvi pszichoanalízis, elemző s egyben összerakó, de végső célja mindig idealisztikus: szellemi értékek világába vezet, keresi a látható nyelv láthatatlan hátterét, gyökerét, azt a szellem-földrajzi középpontot, amely mintegy kisugározatja magából a nyelvi sajátságokat, nyomozza azt a spontaneitást, amely tartalmat táplál és formát épít, a tudatos és irracionális erők találkozásának teremtő pillanatát, rekonstruálja a kép, szimbolumalkotás folyamatát, belső módszerét, a megmerevedett terminológiáról leolvassa az egykor eleven lélek éghajlatát, hőmérsékletét, hullámozását. Az az eredmény, amelyhez Spitzer jut, különbözik egyfelől a irodalmon, nyelvtudományon tájékozódó pszichológusok, másfelől a pszichologizáló filológusok eredményétől: a megfigyelt nyelvi anyagot nem csoportosítja lélektani kategóriák szerint, de azzal sem éri be, hogy felszínes kapcsolatot keres lelki sajátságok és statisztikai-grammatikai kategóriák között. Spitzernél egyébről van szó: lélek és nyelv, lelki tartalom és forma, szellem és terminológia, gondolat és kifejezés aktív vagy reaktiválható párhuzamosságáról, nyelvi lényegszemléletről, egyéni és kollektív nyelv rejtett vagy nyilvánvaló összefüggéséről, megértésről s egyben esztétikai értékelésről. Eljárása sokszor valóságos iskolája az intuíción irányította stíuselemzésnek. Mert hiába minden megfigyelés, nyelv-statisztika, pszichogrammok és analógiák, az út végső, leghomályosabb, éppen ezért legproblematikusabb részét csak az intuíción képes megvilágítani.

Spitzernek egyik-másik megállapítása majdnem exakt bizonyosságok erejével hat: olyan tiszta, félreérthetetlen (az időbeliség formáinak funkciójáról a lírában: *Über zeitliche Perspektive i. d. neueren franz. Lyrik*; nyelvkéverés a jellemzés szolgálatában: *Sprachmischung als Stilmittel und als Ausdruck...*¹ egyéni-kollektív

¹ Ez a tanulmány kitűnő kalauzuszul szolgálhat azoknak a kutatóknak, akik pl. a német irodalom magyar elemeivel foglalkoznak (l. Lám Frigyes cikkét: *Teremtette! Egyetemes Phil. Közl.* LI:175 II. — A „teremtette” különben A. Kernnél is előkerül. V. ö. Spitzer, II:92 I.).

szellem és stílussajátságok megfelelése: „*Inszenierende*“ *Adverbialbestimmungen in der neueren franz. Literatur*; belső forma és motíváló eljárás kapcsolata: *Pseudoobjekt. Motivierung bei Charles-Louis Philippe*; világszemlélet és stílus kölcsönös determináltsága: *Der Unanimismus Jules Romains*...; a bergsonizmus hatása a francia stílusra: *Zu Charles Péguy's Stil*; lelkialkat és mondat-építés: *Zum Stil Marcel Proust's*.) Akad persze vitatható is, főleg az első kötetben. Aminthogy az intuitív módszernek egyébként is van nem egy érzékeny, sebezhető pontja. Ez első sorban olyankor mutatkozik meg, amikor időben messze eső, éppen ezért világérzésben, szemléletben, belső formában szinte ellenőrizhetetlen írókrol és művekről van szó (l. Vossler nagy munkáját, E. Lerch, H. Hatzfeld, Schürr tanulmányait). Ehhez járul, hogy minden egyes problémánál új feladat elé állítja a kutatót, új alkalmazkodást, új tájékozódást követel tőle. Minden egyéb kultúrdiszciplína, filológiai ihlet, szellemi tartás, esztétikai fogékonyság dolga: Spitzer minden cikkében termékeny közös funkcióra egyesül ez a sokféle tényező. Végül ki kell emelnünk Spitzer fogékony készségét a költészet szimbolikus és formai szépségeinek megértésére, ami nyelvén is felismerhető nyomot hágy. Mindenki tanulhat tőle: romanista, germanista, magyar filológus. Különösen a magyar nyelv válságával foglalkozik.

TROSTLER JÓZSEF.

Magyar-német szótár és a reklám. Aztán mondja még valaki, hogy nincs semmi új a nap alatt! Itt van előttem egy csinosan kötött könyvecske, mely ezt a címet viseli: „Magyar-német szótár és német-magyar mondatgyűjtemény. Második, javított és bővített kiadás. Összeállította Vermes Zsigmond. A szerző kiadása. Nyomatott Szegeden, 1928.“ A magyar-német szótárnak kísérő társa, kiegészítő része rendesen a német-magyar szótár szokott lenni, itt azonban német-magyar mondatgyűjteményt ígér a szerző. Ez mindenesetre új dolog. Kíváncsian vettem kezembe a könyvet, hogy ezt az újrendszerű szótártechnikát megismerjem, hiszen a jó pap is holtig tanul. Valami olyast vártam, aminő Simonyi Zsigmond ismert munkája a Magyar és német szólások. Ámde egészen mást kaptam.

A könyv nagyobbik fele a magyar-német szótár (mindössze 90 oldal). Hogy ennek összeállításában mily szempontok vezették a szerzőt, bajos volna kitalálni. Hiányzanak belőle legközönségesebb szavaink, minők pl. adni, anya (anyajegy megvan), apa, cél, célszerű, cipő (cipó megvan), dobni, eladni (venni megvan), élni, enni, étkezni, falni, főzni, futni (szaladni megvan), gyűlölni (szeretni megvan), hallani, halni, ház, hozni, inni, jönni, jutni, kapni, kert, küldeni, látni (latszani megvan), mekegni (brekegni megvan), mondani, nézni, nyerni (nyalni és nyelni megvan), osztani, sütni, szállítani, születni (szülni megvan, pedig sokkal kevesebben szülnek, mint születnek), ütni, verni és száz meg száz más. Ellenben helyet kaptak ilyenek: balházasság, bástyalak, cuppantás, fricska, frigtörő, fűzértánc, fűvecske, gátrekesz, gerjedékeny, gyaluforgács, hasonszögű, kézjósulás, salétromfőzés, sutu, szárnyasodni, szemgyönyör, szörpenteni, tagrándulás, zendítő stb., melyeket alig keres valaki ily „kisedés“ szótárban. De még a meglevő csekély szóanyag is úgy összevissza van dobálva, hogy ember legyen, aki ráakad benne arra, amit keres: avatkozni előbb van mint avatatlan, bosszúság előbb mint

bosszú, étrend előbb mint éhbetlen, kacér előbb mint kacaj, küzdeni előbb mint külön, laza előbb mint lakoma, ruha előbb mint róka stb.

De még ennél a magyar-német szótárnál is hasznavehetőbb valami a második rész, a 20 oldalra terjedő „mondatgyűjtemény.“ Nem más, mint cél és terv nélkül innen-onnan kikapkodott mondatok rendszertelen halmaza. Álljon itt belőle mutatványul egy pár stílusvirág: előbb vagy utóbb a gyermeknek az általános beszédmóddhoz kell simulnia; a felfogások általános elfajulása mindenütt nyomokat hagy maga után; hallomás szerint a szóban levő cég itt gyökeret ver; határozottan feltehető, hogy a flatalembernek a cégből való kiválását nem a cégtársak közötti esetleges egyenetlenség okozta; a legrosszabbnyelvűséget rosszakarat dögében túlszárnyalni; a cingár ifjú alig lépett ki a gyermekcipőből; kedélyes lénye és egyéb személyi előnyei miatt közkedveltségnek örvend (ez hölgyre vonatkozik, nem a cingár ifjúra) stb. Hagyjuk abba, kár a nyomdafestéért.

Joggal kérdezhetjük ezek után, miként érthette meg ez a könyvecske „nehány hónap leforgása alatt“, mint a szerző önérzetesen mondja: a második kiadást? Ha figyelmesen lapozgatjuk, hamar ráakadunk a titok kulcsára. Ami eddig még egyetlen szótárírónak sem jutott eszébe, azt megcsinálta a leleményes Vermes Zsigmond: a szótárt összepárosította az üzleti reklámmal: A tábla belső oldalán a „Pick szalámi“, a B betűnél „Back Bernát fiának gőzmalma“, az F-nél „Földes Zoltán áruháza“ és „Fischer Izsó rajzterme“, a H-nál „Heim Antal fodrászata“, a J-nél „Just Frigyes arcápoló krémje“, az R-nél a „Reiter Izsó-féle paprika“ stb. van egy-egy féloldalon, a Sz.-nél a „Szegedi kenderfonógyár“ egy egész oldalon hirdetve. A maga ingatlan-forgalmi irodáját a szerző, dicséretes szerénységgel, a legutolsó oldalon ajánlja.

Az előző szerint a második kiadáson „előnyös javítások“ eszközöltettek, a mondatgyűjtemény további 150 mondattal bővült s ennek alapján reméli a szerző, hogy ezzel sikerült munkáját még hasznosabbá és eredményesebbé tenni.“ Ezt valószínűleg úgy kell érteni, hogy ennek a javított és bővített kiadásnak a hatása alatt ezután még több Pick szalámi és Reiter-féle paprikakülönlegesség fog elfogyni, mint eddig. Hazai iparról lévén szó, szívemből kívánom ezt a sikert a derék szegedi cégeknek.

KELEMEN BÉLA.

Az Indogermanische Forschungen, 46. kötetében két érdekes cikk jelent meg Beke Ödöntől: Zur Komparativbildung in den finnisch-ugrischen, und indogermanischen Sprachen (221—229. l.) és Zur Kasuslehre des Finnisch-ugrischen und Indogermanischen (230—249. l.)

Az első cikk kimutatja, hogy a fgr. középfokképző, épügy mint az indogermán, eredetileg csak helyet jelentő szókban, kérdő és mutató névmásokban volt használatos, s az ellentétes, egymással szembenálló fogalmak jelölésére szolgált (pl. *idébb-odább*, *kijebb-beljebb*, *jobb-bal*). A cseremiszenben és mordvinban még nem is fejlődött a középfok képzőjévé.

A második cikk a fgr. nyelveket használja föl annak a bizonyítására, hogy a határozó esetek az idg. nyelvekben is eredetileg helyi jelentésűek voltak, tehát a locativus a hol?, az ablativus a honnan?, a dativus pedig a hová? kérdésre felelő helyhatározó esete volt. Az instrumentalis helyi jelentését a *quā viā?* féle esetek őrizték meg, tehát eredetileg *mely úton?* *min át*, *keresztül*, *végig?* kérdésre felelt. Az accusativus a mondat bővítései közül a legrégebbi eset, s eleinte nemcsak a mai tárgy, hanem a többi határozó szerepét is ellátta. Ez magyarázza

meg, hogy pl. a latinban accusativusban áll a hová? kérdésre felelő helyhatározó (pl. *domum, Romam eo* 'haza, Rómába megyek') mennyi ideig? kérdésre felelő időhatározó, azután módhatározó (*facile* 'könnyen', *facilius* 'könnyebben'). A sémi nyelvekben az accusativus kifejezheti a helyhatározónak mind a három irányát. A genitivus eredetileg melléknévi jelző volt, s csakis főnevekkel kapcsolatban állhatott.

Könyvek és folyóiratok.

E. N. Setälä: Suomensukuisten kansojen esihistoria (A finn népek őstörténete.)

Kenyeres Elemér: A gyermek első szavai és a szótagok föllépése. Budapest, 1926. A Kisdednevelés kiadása.

Gabriel Wells: A béke útja. Fordította és sajtó alá rendezte Síklóssy László. Hegedüs Lóránt előszavával. Budapest, 1929.

Mémoires de la Société Finno-ougrienne, 58. k. (Wichmann emlékkönyv.)

Journal de la Société Finno-ougrienne. 62. k.

Toivo T. Kaila: Die fingr. Völker in Sovjetrussland c. cikke közli az Oroszország területén élő finnugor népek mai lélekszámát. Eszerint a következő számok mutatják, hányan beszélnek ma az illető nyelven a csakis orosz területen élő finnugor népek közül: mordvin 1.266,600; cseremisiz (mari) 425,700; zürjén (komi) 364,200; votjak 508,700; vogul 5,200; osztjak 18,600.

Ungarische Jahrbücher. VIII: 3—4. (Heinrich Winkler zum 80. Geburtstag.)
Gombocz Z.: Geschichte der ungarischen *a*-Laute. — *Lény E.*: Possessivisch und passivisch. — *Trembl L.* Die ungarischen Lehnwörter im Rumänischen I.

Revue des Études Hongroises. VI: 2—3.

MAGYARÁZATOK.

Az *-ig* rag történetéhez. Ismeretes, hogy az *-ig* voltaképpen azonos az *-é* lativusraggal, s a *g* elem csak járulékhang benne (Budenz, UA. 389). Ez a *-g* pedig, mint (Nyr. 54: 54) kimutattam *k*-ből fejlődött, úgyhogy a rag eredeti alakja **-ék* volt. A *-k* hangváltozat nemcsak a régi, hanem a népnyelvből is kimutatható, pl. *mind ítik* 'mindéltig, mindig' (Fehér m. MTsz.), *addik* (Csepreg Nyr. 4: 524; a MTsz. nem közli; vö. *azzyk* RMNy. 2: 95, *aggyk* uo. 205, *agyk* LevT. NySz.) A *k*-ből nem csak *-g*, hanem a palóc nyelvújításokban *-t*, illetőleg a *-g*-ből *-d* is fejlődött: *aggyit*, *aggyit*, *aggyit*, *aggyid*, *mégyit* (MTsz.; vö. *valamédgyk* Lépes NySz.)¹ Az *-ig* rag van a *még* határozószóiban is, mely a *sőt*, *ismét* (< *is* + *még*) második eleme; ennek szintén vannak *-k* végű változatai: *esmek* LányiK. NySz.,

¹ Vö. *innét*, *onnét*, *honnét* ~ *innéc* tova Heltai, *ennec-toua* NádK., *innék* Nádasi, *innecső* II. Rákóczi F NySz., Cegléd, Bekés m., Debrec-n, *innék-tova* Hegyalja, *innecső* Csongrad m., *innecső* uo., Cegléd MTsz.; *honnek* RMNy. 2: 119, RMK. 1: 286 NySz.; *illeét*, *otteét* Palócság, *ittél* Veszprém m. ~ *ittég*, *ittég*, *ottég*, *otteég* Palócság 'itt, ott'; *oszléét* uo. ~ *oszlék* Zemplén m. 'azután' (Beke Nyr. 49: 115); — *calling* 'vakaró vas, simító vas. színló vas' MTsz. NyF. 34: 63 < nem. *Zieh-klunge* (EtSz.); *cajlház* (MHegedüs 1648, RákF.), *czeilház* (RákGy.) NySz., *czevt ház* (1637 OkiSz.) ~ *tzejkház* PPB., *czeikház* MonOkm. NySz. < ném. *Zeughaus* Haus tür das militärische Zeug' (EtSz.), *zamal* < kfn. *smac* 'íz'.

ések Vas m., *mög-ések* Sopron m., *mög-éssék* Zala m. MTsz. A *pedig* kötőszó, mint erre már Simonyi rámutatott (MKöt. 1 : 140), azonos az *ekkedig* MA. (alakv. *ekhedig* Bornemisza, *ezkedygh* JordK. ÉrdyK., *ekedyg* Heltai, *ekedigien* Félégyházi, *ekkidig* Nyr. 9 : 68, *ekkelig* MA. Miskolczi NySz., *ekkedig* Pozsony m. Kassai, *ekkeligien* Székelyföld MTsz.) 'ez ideig' -ig ragos határozószóval. A *pedig*-nek szintén vannak -k, -l és -d végű alakváltozatai: *pegyik* Gömör m. M¹sz., *kedik* 1569 OkiSz., *kedyk*, *kegyk* LevT., *keg'ek* TihK., *kegek* TihK. KazK., *kegeek* KazK., *pegek* Ozorai, *penyh*, *penek* LevT., *thedeek*, *tedeck*, *thedyk*, *tedy*k, *ihelhyk*, *ihegy*k, *tegyk* LányiK. ~ *kegieth* LevT. NySz., *pegyét*, *pegyét*, *pegyit*, *peit*, *peitt*, *pél* Gomör m., *pejitt*, *pedétig*, *penét*, *penyét* Székelyföld, *pegyid*, *pegyid* Heves m. MTsz., *pedid* MA., *pedid* Ozorai NySz. Az *ekkedig* (ez + *kédig*) második eleme a 'stadium, circulus, circus' jelentésű régi *kégy*, *kög*(?) szó.² (Alakv. *keed* WinklK., *ked* Kulcsár, *keeg* ÉrdyK., *keg* DebrK., *keeg'* ErsK., *kiq'* Sylvester NySz., circus — *kerek kög* Calepinus 200, curriculum — *pallya futo hely*,³ *kégy* uo 280, meta — *hatar kedig* 657). Képes jelentésű használatára példa: Mikoron [Sz. István] a kenzenuedesnek kegybe volna, megmutata az ő dicsőseget: cum in stadio martyrii esset DebrK. NySz.). Helyet jelentő szónak időfoglalomra való alkalmazása ismeretes jelenség (vö. *táj*, *nyomban*, *mihelyt*). (Szarvas, Nyr. 16 : 34.) BEKE ÖDÖN.

Superlát. Háromszékben 'ágmennyezet' a jelentése, Kecskemét vidékén pedig 'mennyezet, amely alatt a pap a szentséget viszi'. Alakváltozatai *superlát* (Háromszék m.), *supërlát* (Kecskemét vid.), *supëllát* (Hont m.) MTsz. A *superlát* már Matkónál és II. Rákóczi Ferenc levelezésében előfordul (NySz. 1679, Nyr. 42 : 311 *islóg* a.) Molnárnál (1760) *suporlát* (NySz.), egy 1581-i oklevélben *soporlat* (OkiSz.), a Schlägli Szójegyzékben *soporlath* változata van, a régi nyelvben azonban jelentése 'velum, auleum' MA. 'vorhang' PPB. Továbbképezve: *supellátos ágy* 'mennyezetes ágy' (Tiszadob MTsz.), *suporlatos agj* (1601), *superlatos nyozotia* (1509) 'mit vorhange versehenes bett' OkiSz. Nyelvemlékeinkben ezeken kívül még a következő alakváltozatokat találjuk: *sparlah* (1348) *soporlah* (1424, 1458, 1490 OkiSz., BesztSz.⁴ SchlSz. 2193, MünchK. NySz.)⁵ *suporlah* (1490 OkiSz.), *soporla* Telegdi, Gér. KárCs. 4 : 463 NySz.) A népnyelvben sem ez a hangváltozat nincs meg, sem a 'függöny' jelentés, de mindkettő egykori meglétét bizonyítja a Komárom m.-ből közölt *besupëllányi* 'befüggönyözni' ige (MTsz). Német eredetét már Szamota István kimutatta (NyK. 25 : 164), s a kfn. *spar-lach*, *spar-lachen* szóval egyeztetette. Ennek az összetételnek első része azonos a *sparren*, *sperren* 'aus-einanderspannen' igével, a második pedig a *lach*, *lachen*, *lachen*, *laken* 'tuch, decke' főnév. A *lach*, *lachen* felnémet alak, a *laken* (vö. óalném. *lakan*, ófelném. *lahhan*) ellenben alnémet, mely azonban az újfelnémetbe került, s kiszorította a tulajdonképeni felnémet alakot, mégpedig azért, mert Veszifáliából nagyon sok vásznat szállítottak Délnémetországba, s így jutott ide az alnémet szó is (Kluge). A magyar

² Vö. Az stadiumot *kig'*-nek mag'arazták, de az *kig'* miczoda szó leg'en nem mondhatom; *egg'* futasne földnek mag'arazhattak volna (Sylvester). Jerusalemhez hatuann *ki*gne földön vala (uo.). Közel huzonöt auagy harmincz *ki*'ne földet mentenek volna (uo.) NySz.

³ Az ÉrdyK.-ben is megvan e jelentésben: Azok *kyk* az *keeg*ben *fwtnak*, *yollehet mynd nyayan fwtnak*, de maga *chak egy veery el az gyözöjelmet* (NySz.).

⁴ Finály *soporlah*-nak olvassa.

⁵ A NySz. szerint *soporla*. Az adat: *a templomnac soporlaha*, a *h-t* a szerkesztők bizonyára hiástüőtöltőnek gondolták.

sparlah, *soporla(h)* mármost a kfn. *sparlach* átvétele (vö. *lellah* [alakv. *lelah* BesztSz. *lellach* SchlSz. *leelah* ÉrdyK. *leellah* JordK., *lellah* JordK. MünchK.] 'velum, linteamen; vorhang' NySz. < ném. *leilach leilachen* 'bettuch' = *lein-lachen*). Nincs azonban ezzel megmagyarázva a *soporlát*, *suporlát*, *superlát* alak. Ismeretes, hogy a *zamat*, melynek változatai *izmat* (Zala m., Veszprém m., Somogy m.), *szamat* (Kemenesalja, Balaton mell.), *iszamat* (Veszprém m.), *szamak* (Pápa vid. Dráva mell. Eszék vid.), a német (ófn. kfn.) *smac* 'geschmack' átvétele, tehát a német szóvégi *-k* a magyarban *-k-n* kívül *-t* alakban is jelentkezik.⁶ A *superlát* féle változat is nyilván *-k* végű alak átvétele, tehát a *spar-lach* mellett kellett a németben **spar-lak*-nak is lennie, amit az alnémet *lacken*, *laken* változatok igazolnak is. És valóban van a Schlägli Szójegyzékben egy *soporlak* változat (1206 sz.) melyet Szamota az idézett helyen íráshibának tekint, de hitelességében nem kételkedhetünk, hisz nélküle nem lehetne *soporlal*, *superlát*. Az említett becses szójegyzek így szavunknak mind a három alakváltozatát megőrizte. BEKE ÖDÖN.

Mazur. Az *Ethnographia* legújabb számában (39:225) L. M. szóvá teszi a „mazur” szót. Szatmárban meg Szabolcsban több helyen hallotta ezt a szólást: „Nem úr az, hanem *mazur*.” De nem értette, „mit jelent, illetve honnan vehették ezt a szót, melyet lecsúszott, de néha csak rendetlen vagy lezüllött, piszkos emberre, asszonyra vagy helyiségre alkalmaznak”. Megemlíti, hogy Takáts Sándor is használja *mazul* alakban, s kérdi, élnek-e még máshol is ezzel a különös kifejezéssel.

A Nyr-ben többször volt szó a *mazur*-ról s használatát és eredetét is teljes világitásba helyezték. Bartha József megemlítette a 26. kötetben (315. l.), hogy a palóc nyelvjárásban gyakran fordul elő egyes szólásokban a *mazúr* szó s mindjárt meg is magyarázza az eredetét: „A *mazul* török katonai műszó s annyit jelent mint *lefokozott*, *tiszti rangjától megfosztott* s általában a *katonaságtól elcsapott*. Minthogy az ilyen egyének jobbadán *elzüllöttek* s földönfutókká lettek, az átvételre nézve a jelentés nem okoz semmi nehézséget.” Ugyanígy magyarázza a szót Kúnos Ignác is (uo. 538. l.) és hozzáteszi, hogy a szó az oszmánliban arab eredetű és alakja *mázul*. Sajátságos, hogy ez, a török hódoltság korából itt maradt szó eléggé elterjedt. A beküldött adatok szerint ismerik még Bereg vármegyében, Szatmáron, sőt Adán (Bács megye) is. Az *l:r* változás nem ritkaság s ebben az esetben elősegíthette ezt a szójátékra annyira alkalmas ellentét az *úr* és *mazúr* között. Nem rójuk fel hibául, hogy az *Ethnographia* szerkesztősége nem tudott arról, hogy a *mazur* szóról már elég gyakran volt szó, hiszen lehetetlen minden adatot felkutatni a folyóiratok rengetegében. Ép ezért adtuk ki nagy áldozattal a Nyelv-őrkalauz II. kötetét, hogy csekély fáradsággal meg lehessen találni mindent, amivel a Nyr-ben már foglalkoztak.

B. J.

Helyreigazítás. 1. A mult évfolyam utolsó számában (47:130) a *laponyag* cikkben a 2. jegyzet végéről az OklSz.-re való hivatkozás a *laponya* adat után teendő, s itt a pont és gondolatjel törlendő. A cikk végén elmaradt a szerző neve: *Beke Ödön*.

2. A magyar nyelv válságáról szóló cikkemben (99. l.) tévedésből került arra a helyre Gamilscheg neve, mert az ő munkássága nem a stílustanulmányok, hanem a történeti mondattan és nyelvjárásföldrajz körébe tartozik.

B. J.

⁶ Eredetibb *k*-ból való az *innét*, *onnét*, *honnét* *-t*-je is (vö. Beke Nyr. (49:115).

MAGYAR NYELVŐR

SZARVAS GÁBOR ÉS SIMONYI ZSIGMOND
FOLYÓIRATA

SZERKESZTI ÉS KIADJA:
BALASSA JÓZSEF

AZ ORSZÁGOS NÉPTANULMÁNYI EGYESÜLET HIVATALOS LAPJA

TARTALOM:

Kertész Manó. — Alázatos szolgája	35
Kardos Albert. — Helységnevek és helyragok	46
Beke Ödön. — Lepke, pille, pillangó	50
Irodalom. — Zolnay Vilmos. A kártya története és a kártyajátékok. (Kertész Manó.) — Könyvek és folyóiratok	54
Gyászjelentések. — Körösi Sándor. — Simai Ödön	56
Nyelvművelés. — Feladott órallás. (Kardos Albert.) — Az össze- tett szavak egybeírása. (B. J.) — Itt, ott — mint megszólítás. (B. M.) — (Emléktáblát Simonyi Zsigmondnak.)	57
Magyarázatok. — Túró. (Munkácsi Bernát.) — Ara vagy ar? (Balassa József.) — Szeremle neve. (Balassa József.) — Hókonyán vág. (Beke Ödön.) — Adatok a gyermeknyelvhez. (Székely Artúr, F. D.) — Népnyelvünk behatóbb tanulmányozásához. (Erdélyi Lajos.) — Satrafa. (B. Ö.) — Koloncanyag. (Dr. Vondra Antal.)	59
Helyreigazítás. (Z. Gy.)	64

A kiadóhivatal értesítései.

A Nyelvőr előfizetési ára az 1929. évre 5 pengő.

Félévi előfizetést nem fogadunk el.

Külföldi előfizetők számára az előfizetési díj 5 német márka.

A legközelebbi szám 1929 június havában jelenik meg.

A Magyar Nyelvőr kiadóhivatala útján kapható:

Nyelvőrkalauz II. (Tartalomjegyzék a Magyar Nyelvőr 26—50. évfolyamához.)

Bolti ára 15.— pengő; a Nyelvőr előfizetői részére 10.— pengő.

A Magyar Nyelvőr régibb évfolyamai (I—48. évfolyamok) közül csak egyes kötetek kaphatók; áruk egyenként 10.— P. A 49—57. évfolyamok ára egyenként 5.— P.

Balassa József, Kis Magyar Hangtan. Bolti ára 2.— P., a Nyelvőr előfizetői részére 1 P.

Beke Ödön A pápavidéki nyelvjárás. — Kemenesalja nyelve. — Vogul határozók. (Nyelvészeti Füzetek.) Áruk egyenként 1.50 P, a Nyelvőr előfizetői részére 1 P.

A MAGYAR NYELVŐR
szerkesztősége és kiadóhivatala
Bpest, IV., Ferenc József rakpart 27

Telefón: Aut. 832—19.

Postatakarékpénztári számla: Dr. Balassa József 2560.

Keresünk állandóan megvételre különböző

tudományos folyóiratokat

Kérünk ajánlatokat teljes sorozatokra,
egy-egy évfolyamokra és egyes füzetekre is

STEMMER ÖDÖN
tudományos antikváriuma

Budapest, V., Gr. Tisza István ucca 9.

Tel. Aut. 800—75.

MAGYAR NYELVÖR

SZARVAS GÁBOR ÉS SIMONYI ZSIGMOND FOLYÓIRATA.

Megjelenik havonként
a nagy szünetet kivéve.

Szerkeszti és kiadja
BALASSA JÓZSEF.

Szerkesztőség és kiadóhivatal
Budapest IV.
Ferenc József rakpart 27.

ALÁZATOS SZOLGÁJA.

(A magyar udvariasság történetéből.)

Irta **Kertész Manó.**

„Myvelhogy az wr Isten azwal zeretheth, hogy hazomthyl jossagomthyl magomot nem thaplalhathom, azon wagyok, azt futtom, hogy zolgalathom vthan el ilyek.“

Ebből az egy mondatból kiolvashatjuk a török hódítás következtében birtokavesztett minden magyar nemes sorsát és nemcsak annak a panaszát, aki a Thurzó Ferencnek szóló levele végén így írja magát: „*N(agyságod) zolgaya* Thornally János“ (LevTár 1:227, 1557-ből). Ime, a Werbőczy Hármaskönyvének *una eademque nobilitas*-a a 16. század magyar életében így fest: a kemény kényszerűség az egyik nemest a másiknak a szolgálatába hajtja. De nemcsak a birtoktalanná vált nemesség szegődik a hatalmasok szolgálatába; a 16. században felemelkedett nagybirtokosok szolgálatukba fogadják a jószágaik közelében élő kis- és középnemeseket zsold és ellátás fejében: a kisbirtokos nemes *servitora*, *familiarisa* lesz a hatalmas nagyúrnak; így oltalmat talál a hatalmaskodások ellen és a nagybirtok szervezetében teljesíti a török ellen való honvédelmi kötelességét.¹

Mikor tehát Tornally János 'Nagyságod szolgájá'-nak vallja magát, akkor nem udvariaskodik, hanem csak az urához való tényleges viszonyt fejezi ki. Jól ismerjük azokat a magyar nemeseket, akik a 16. század leghatalmasabb nagyurának, Nádasdy Tamásnak a váraiban, birtokain és udvarában éltek; ezek sem alázatoskodnak, hanem a tényleges viszonynál semmivel sem mondanak többet, mikor így fejezik be uruknak írt levelüket: „Nadazdy Marthon keze jrasa az *naghsaghod solghaya*“ (LevtKözl. 1:292); „*K(egyelmed) zolkajya* paladyn mako“ (uo. 2:57); „Bezeredi gorg az *kegelmed zolkajya*“ (uo. 3:83); „*k(egyelmed) solgaia* Senney Ferench“ (uo. 2:67). Hogy az ilyen 'szolga' úr volt, nemcsak Thornally János uram szavaiból látszik, hanem abból is, hogy főrenden valók is elkötelezték magukat náluk hatalmasabbaknak s az ilyenekről szolgált uraik is nyilván megtetsző becsüléssel szólnak, mikor még a

¹ Szekfű Gyula: Magyar Történet IV, 170 s köv. Takáts Sándor: Régi Magyar Asszonyok, 7.

17. században is így emlegetik őket: „*Böcsületes jámbor főszolgámat* Beniczky Imre uramat ím oda küldöttem“ (LevTár 2:197, 1623-ból); „*Csuzi Benedek jámbor főember szolgálám*“ (Thököly Imre, Lev. 5, 1672-ből). A szónak 16. és 17. századi értelme szerint 'szolga' mindenki, ha még oly előkelő is, aki bármiféle tisztelet visel akár magánembernél, akár a királynál. Igen jól érezteti a *szolga* szó akkori jelentését Bakics Annának, Révay Mihály feleségének ez a mondata: „Értém, hogy Andrásra szólának az atyafiak, hogy az Magda asszony mennyegzőjén nem volt; de ők úgy szólnak, az mint ők értik, de *András szolga és az komáromijak előtt hadnagy* és szintén akkor az bajviváson voltak Besprym alatt“ (LevTár 2:52, 1588-ból). Tudjuk e levélből, hogy „sok főurak és főasszonyok voltak az Magdolna asszony mennyegzőjén“ s ha mégis zokon vették a komáromi hadnagy távollétét, akkor ez a 'szolga' nemcsak magas katonai tisztelet visel, hanem előkelő család sarja is. Hát még mikor Rédei László azt írja II. Rákóczi György hadvezérének, Kemény Jánosnak: „*Kegyelmed nagy szolga*“ (Rédei Maradv. 104, 1660-ból): nem ugyanazt értjük-e ebből a mondatból, minthogyha helyette ezt olvasnók: „Nagy úr *Kegyelmed!*“

Ime, a 16. és 17. század magyar életének ilyen tekintélyes szava a *szolga*, mert nagy és tisztességet jelentő az a szolgálat is, amelyre a magyar nemes elkötelezte magát. De tudnunk kell még azt is, hogy a 16. század bevett szokása szerint a főurak udvarában nevelkedő nemes ifjakat és leányokat is *szolgák*-nak, *atyafi szolgák*-nak *szolgáló leányok*-nak nevezték s ezek az ifjak és leányok nevelő szüleikhez szólván, maguk is így írták magukat: „Énnékem, mint *szolgáló leányának* parancsoljon és meglátja nagyságod, hogy nem leszek a többi *szolgáló leányánál* mindenestül fogva heábavaló szolgálója — írja Tahy Zsófia Nádasdy Tamásnének.²

Nincs tudomásunk arról, hogy Rummy István servitora lett volna Jurisich Miklósnak, a szigetvári hősnek, de mikor amaz a fenyegető szomszédok támadása ellen kér segítséget s levelét így végzi: „*The N(agyságod) szomzed szolgálaya*“³, akkor ebben a „szolgájá“-ban nincsen megalázkodás. hanem pusztán annak a felajánlása, ami a dominust az oltalom fejében a servitor részéről jog szerint megilleti. E két úr viszonya legalább pillanatnyilag nyilvánvalóan a servitor és a dominus egymással való kapcsolatát mutatja; a levélzáradék 'szolgája' tehát még valósággal a servitort jelenti.

Ilyen konkrét tartalommal bírván a *szolga* szó, nem lehet benne 'szolgai' alázat akkor sem, amikor nem a most ismertetett tényleges viszony kifejezésére használják; nincsen benne hódolat, hanem körülbelül ezt sűríti bele a 16. század magyar nemese: „Nem vagyok ugyan veled semmiféle szorosabb kapcsolatban, szerződéses viszonyban, de arra az előkelő szolgálatra, amellyel a servitor tartozik urának, én is hajlandó vagyok veled szemben.“ Ezt mutatja

² Takáts Sándor i. m. 7. 1

³ LevTár 1:303, 1559-ből.

a levélzáradéknak az a gyakori fogalmazása, hogy a 'szolga' a 'barát' szó társaként jelenik meg az egyenrangúak érintkezésében:

„Az *keged zolgaya es barátja*“ (Udvardy György Komlóssy Tamásnak, LevTár 1:343, 1559-ből); „K-nek régi *jóakarattal való szolgája és barátja*.“ (Horváth G. Rimay Jánosnak, RimLev. 140, 1605-ből). Ilyen értelemben vallják magukat szolgáknak a család ifjabb tagjai az idősebbekkel szemben, ahogyan pl. Perényi Mihály zempléni főispán és „kiraly 8 felsege poharnokya“ ipának, Kevendi Székely Lukácsnak írja: „Az *te k(egyelmed) fia es zolgaya*“ (LevTár 1:93, 1552-ből). Ez értelemben 'szolgáló leányai' az idősebb atyafiaknak, jóbarátoknak a magyar urasszonyok; pl. Révay Ferencnek és feleségének Paxy Margit: „P. M. *ktnek szolgáló leánya*“ (LevTár. 2:7, 1547-ből), vagy Bakics Annának Zrinyi Kata, a szigeti vértanú leánya: „Az *te Kánek szolgáló leánya Z. K.*“ (uo. 2:66, 1564-ből) — bár tudjuk, hogy ez utóbbi két uriaszony között a meleg barátságon kívül semmi egyéb kapcsolat nem volt.

A 'szolgája' tehát a servitor, a familiaris urához való valóságos viszonyának kifejezője volt s így nincsen semmi felöltő azon, hogy a katonás, kemény, mindig áldozatot hozó s büszkén áldozatra kész 16. században nincsen a *szolgá*-nak semmi olyan jelzője, amely a servitornak a nagyúrhoz, tehát az egyik úrnak a másik úrhoz való viszonyát alázattá fokozná le; legfeljebb „Nag'sagod *órók zolgaya*“-nak vallják magukat pl. a Nádasdy-ház familiarisai a nádor feleségével és hugával, az erdélyi vajdánéval szemben (LevTár 1:202, 260), de ez az 'örök' is szinte kevesebbet mond a valóságnál, hogyha az 'örök'-öt a beszélő élete végéig mérjük, tudva azt, hogy a servitornak urához való viszonya emennek halálával sem ért mindig véget, hanem fiai is megmaradtak a régi hűségben.⁴ Sőt még az uralkodóval szemben is csak 'szegény szolga' a nemes alattvaló; Bodog János Báthory Zsigmondnak „*szegény szolgája*“ (TörtTár 1879. évf. 26, 1593-ből) és a Habsburg uralkodóval szemben is ezt vallja Batthányi Ferenc: „Én az ő felsege parancsolattjának engedelmes vagyok és ő fölségének *szegény szolgája*“ (uo. 1879. évf. 102, 1610-ből).

Ilyen az a 'szolgálat' is, amelyet atyafiak, barátok és idegenek egyformán szoktak egymásnak 'ajánlani' mindjárt a levél első mondatában: „*Szolgálatomat ayanlom k(egyelmednek) mynt azonyomnak es hwgomnak*“ (LevTár 1:70, 1550-ből); „*Kezenetunket zolgalatunkat irgyok te k. mynt byzot vrunknak baratunknak*“ (uo. 1:138, 1554-ből).

Ezt a fordulatot is utóléri az udvariassági kifejezéseknek az a közös sorsa, hogy az érintkezésnek pusztán formai elemévé válnak; ennek az első látható jele az, hogy nem önálló mondatban jelentkezik, hanem beleolvad a levélnek már érdemi részébe: „Az *én szolgálatomnak ajánlása után* kívánám az Kd egészségét hallanom“ (NádLev. 93, 1554-ből).⁵ Ezt a formai elemmé válást

⁴ Szekfű i. m. 174.

⁵ Lásd még LevTár 1:191, 292.

még szemléletesebben mutatja az ilyen szokásos kihagyásos mondat: „*Zolgalatomat erenke mynt vramnak*“ (LevTár 1:267, 183); sőt van egy gyakori változata, amelyik már tulajdonképpen értelmetlenség, mert az ‘ajánlás’ hiányzik belőle: „*Evreke wallo zolgalatomnak wtanna* Nag(yságodnak) eremest akarnam, ha job hyrt irhatnek“ (LevTár 1:134, 1554). „*Zolgalathom utan, k(egyelme)d megh irhattya az oda fel valo hadnagyoknak...*“ (uo. 1:135, 1554-től).⁶

Hogy ennek az udvarias szolgálatajánlásnak is a *szolga* szó akkori jelentése s általában a magyar élet adta meg a tartalmát, annak nem mond ellent az ilyen levélkezdetnek európai közsokás volta; nem mond ellene az a körülmény, hogy a 16. századnak még magyar levelei is sokszor latinul fogalmazzák ezt az ajánlást.⁷

Ám azért már a 16. században magyar leveleiknek záradékában megjelenik szórványosan az *alázatos szolgálja*, de érdemes megfigyelni, milyen nagy társadalmi távolság adja a levélíró tollára ezt az *alázatos* szót; a lévai lovag és gyalog hadnagyok pl. Ernő főhercegnek írják: „*The fevlseged alazatos szolgáj*“ (RMNyE. 32:109, 1557-ből); Dombay Pál és Bakony Jakab deák, Sennyey Ferenc familiárisai, uruknak urát, Nádasdy Tamást tisztelik így: „*Nagsagtoknak Alazatos szolgay*“ (LevKözl. 4:114, 1546). Hogy Majláth Márta, szebeni Armprust Jakabné is „az te Nag'chagod *alazatos* ismeretlen *szolghaloya* és attyafia“-nak vallja magát Nádasdy Tamással szemben (LevTár 1:370, 1560-ból), annak a levélíró nő-voltán kívül az a tartozó nagy hála is oka lehet, amelyet érezhetett a Majláth-családnak minden tagja a Nádasdyak iránt, anyagi és társadalmi felemelésükért.⁸ A század végén már egy nemes asszony, Hagymássy Anna, a soproni tanácsnak is, „*alazatos zolgaloya és Atth'jafya*“, de ezt az ‘alázatos’-t egyrészt enyhíti az ‘atyjafia’, másrészt magyarázza az, hogy ez a „zegeny eozwegy ázzonn'allath“ igen nagy pénzbeli szívességet kér a soproniaktól (SoprLev. 154, 1586-ból).

Nem csak taláalomra emeltük ki e két levélíró asszony voltát, mert úgy tetszik, hogy a 17. században, amikor az ‘alázatos szolgál’ mind nagyobb körre terjed, eleinte különösen a női levelekben ver gyökeret. Például „Árva“ Wesselényi Anna Dóczi Andráshoz intézett leveleiben mindig „*Kd alázatos szolgáló atyafia*-nak írja magát (LevTár 2:216, 1619-ből), Révay Judit pedig még atyjának és anyjának is mindig „*alázatos szolgáló leánya*“ (uo. 2:230 s. köv. 1621-ből), sőt nem csak a záradékban, hanem a levél szövegében is így szól önmagáról: „*En kérem is alázatosan Ngodat, én rólam alázatos szolgáló leányárul el ne feledkezzék*“ (uo. 2:231, 1621-ből.) Persze nem a női levelek hatása magyarázza, hogy a 17. századnak elejétől fogva a nagy urak is ‘alázatosak’ lesznek, holott két ember-

⁶ Lásd még uo. 1:136, 314.

⁷ „*Salutem ac Seruicy Commendacionem*“ (LevTár 1:54); „*Premissa Seruici mei semper paratissima commendacione*“ (uo. 1:55) stb. — A német levélre nézve l. Steinhäusen: *Geschichte des deutschen Briefes* I, 39.

⁸ Székfü i. m. 190.

öltövel előbb még sokkal kisebb rangú familiárisok szótárában sem volt meg ez a szó. Ennek a szónak a társas érintkezésben való hódítása mintegy útjelzője a barokk-világ nálunk való terjedésének; hiszen a barokk idők társas érintkezésének nyugaton is éppen ez az alázatosság az egyik legjellemzőbb vonása.

Bosnyák Tamás, Érsekújvár kapitánya Illésháznak, Péchy István Homonnay Drugeth Bálintnak „alázatos szolgája“ (TörtTár 1878. évf. 828 s. köv. 1605-ből); hogy a „nagy szolgá“-nak megismert Kemény János fejedelmével szemben „Nagyságodnak *alázatos és méltatlan szolgája*,“ (TörtTár 1880. évf. 20, 1644-ből) abban az 'alázatos' a 16. századhoz viszonyítva sem volna feltűnő, hogyha párja, a 'méltatlan' nem mutatná, hogy az elmúlt századdal szemben új világot járunk, a megalázkodó udvariasság világát. De már maga az 'alázatos' is a pusztá udvariasság szava akkor, amikor a század közepén egy Wesselényi Ferenc írja a nádornak: „Ngodnak *alázatos szolgája*“ (uo. 1880. évf. 218, 1649-ből). Vitnyédi Istvánnak a költő Zrinyihez való viszonya egy 16. századi előkelő familiárisnak urához való viszonyához sokban hasonló, de azért mindig Zrinyi „*holtig való alázatos szolgájá*“-nak vallja magát (VitnyLev. 2:40, 48, 1663-ból), holott száz esztendővel előbb bizonyára legfeljebb csak ennyit ír: „Nagyságod örök szolgája.“ A 18. század folyamán már a levélzáradéknak állandó fordulatává lesz még az olyanok érintkezésében is, akik között csekély vagy semmi a rangkülönbség; a 19. század elejétől fogva pedig már ilyenekkel is találkozunk: „*Kedves Öcsém Uramnak alázatos szolgája*“ (Péchy L., MuzTörzs. 1815).

Az 'alázatos'-nak ez a nyilvánvaló tartalmatlanná válása hozza divatba a 18. század végén egyéb superlatívusokkal együtt a „*legalázatosabb szolgájá*“-t (Kazinczy gróf Eszterházy Károlynak, KazLev. 1:212, 1788-ból); ez a 'legalázatosabb' aztán a múlt század negyvenes éveiben már a családi levelekbe is bevonul s az anyát már „*legalázatosabb fia*“ köszönti (Simonyi Viktor, MuzTörzs. 1840). De a virágkorát ez a superlatívus a Bach-korszakban éli, amikor az uralkodóval kapcsolatban a rendeletek és folyamodványok folyton ismétlődő szava lesz. Nemcsak a megyefőnök inti a nemességet, hogy jelenjék meg az uralkodó előtt, aki „a megyei nemesség' *legalázatosabb hódolatát* is elfogadni kegyes leend“ (MuzTörzs. 1857), hanem a folyamodó tiszai szuperintendencia tagjai is a király „*legalázatosabb hű alattvalói és jobbágyai*“-nak vallják magukat (uo. 1859). Így az abszolutizmusnak is hatása lehet abban, hogy a magánlevelekben is annyira eluralkodott (pl. Molnár F. Zichy L.-nak MuzTörzs. 1852).

Kétségtelen, hogy az *alázatos szolgája* csak írott szó századokon keresztül; hogy mikor válik el a papirostól és lesz élőszóval való köszöntés, pontosan nem tudom megállapítani, de alig előbb a 18. század közepénél. Én az élő beszédben való használatának az első példáit csak Molière *Urhatnám polgár*-ának 1769-ben készült fordításából idézhetem, ahol így köszönti egy ifjú

legény Jordán urat, az urhatnám polgárt: „*Alázatos szolgája az urnak*“ (IrodKözl. 19:340). A 19. század elején már az egy szinten levők üdvözlő szava: így köszönti a *Csalódások*-ban Lombai inspektor Mokány urat: „*Alázatos szolgája*. Im Mokány úr!“ (I. felv.), így szólítja meg az egyik prókátor a másikat Eötvösnek *Éljen az egyenlőség* c. vígjátékában: „*Alázatos szolgája tekintetes collega uramnak*“ (III. 8). A *Szökött katoná*-ban (1843) pedig felbukkan már a sűrű használattól megkopott, összevont alakja: *Alászolgája*! Korpádiné, az özvegy falusi kovácsné köszönti így úri vendégeit (I, 16). Persze ebből csak annyi következik, hogy az *alászolgája* azidétt már megvan a pesti ember szótárában, de nem az, hogy már a népnyelvben is járatos volna; hiszen a népnyelvben máig sem tudott gyökeret verni.⁹

Nagy anyagi és társadalmi függés, amint láttuk, már a 16. században is szórványosan 'alázatos szolgá' tett egyeseket a nagyurakkal szemben. De hogy bárki *alázatosan* kért, jelentett, köszönt volna valamit akár a leghatalmasabbnak is, arra nincsen példa az egész 16. században, sőt még a következő század első évtizedeiben sem. A 16. században még ha a legkisebb szólt is akár a legnagyobbhoz, csak egyszerűen 'kért', 'felette igen kért', vagy legfeljebb 'könyörgött': „Azert *kenyergvnk nags(agodnak)* hog' nags(ágod) keressen oly okót benne, hog' ne essek ez haz pogan kezbe“ (Korotnai vitézek Zrinyinek, LevTár 1:164, 1555-ből). Am a 17. század közepe táján egyszerre megváltozik minden, mégpedig jellemző módon nem a kisemberek, hanem a társadalom legfelsőbb rétegének leveleiben; nemcsak II. Rákóczi Györgynek *könyörög alázatosan* Kemény János (TörtTár 1880. évf. 21, 1644-ből), vagy a fejedelem Barcsait *kéri alázatosan* Rédei László (RédeiMaradv. 67, 70, 1659-ből), hanem a költő Zrinyi, a korabeli magyar urak egyik legelseje is így ír: „*Kérem alázatosan Nagyságodat*“ — és nem csak az erdélyi fejedelemnek, hanem Wesselényi nádornak is (Széchy: Zrinyi III. 265, 275). Hogy a főuri körökben forgó Vitnyédi szintén mindig 'alázatosan kéri' urát, Zrinyit, az csak természetes (VitnyLev. 2:107, 166, 168, 185). A 18. század már nemcsak a köznemesség tollára (és bizonyára ajkára is) viszi a 'kérem alázatosan' kapcsolatot, hanem a századra jellemző módon ezt az alázatosságot a *nagy* szóval fokozza is: „Ngodat azért *nagy alázatosan* és kötelességgel *kérem*“ (Bay F. Kemény S.-nak Kemény Okm. 192, 1709-ből).

Érdekes ezzel kapcsolatban a bocsánatkérés kifejezésének századok szerint való változását megfigyelnünk. A 16. és 17. század még nem is 'kéri', hanem 'várja' a bocsánatot; eleinte a legkisebb is így fejezi ki magát nagyúrral szemben is: „Hogy oda nem mehettem, Ngodtul *bocsánatot várok*“ (TörtTár 1879. évf. 115. l., 1615-ből) s csak Vitnyédinél olvassuk, hogy Széchy Máriától „*alá-*

⁹ Ha hiteles Kresznerics szótárának az az adata, hogy „*Szállya kendnek*: Paraszti elköszönése a bornak“ — akkor ez a *szállya* csak a 'szolgája' rövidülése lehet. (Máskép Szily, Nyr. 18:177).

zatosan bocsánatot vár“ (TörtTár 1880. évf. 206, 1668-ból), és II. Rákóczi Ferencnek írja egyik híve: „Nagy alázatosan bocsánatot várok“ (uo. 1906. évf. 224, 1704-ből). De még nem ‘kérik’ a bocsánatot; ez csak a 18. század közepe táján lesz divatos, de akkor persze mindjárt ‘alázatosan’ kéri: „Hogy ezen levelem által bussétom s terhelem Méltsgos Groffné Asszonyomat, *alázatosan bocsánatot kérek*“ (Koháry Ferenc adósság megfizetésére kéri Gr. Forgách Ferencnét, MuzTörzs. 1751). — A bocsánatkérés másik szokásos kifejezése, a *követ* ige szintén ezt az utat futja meg; Bodog János Báthori Zsigmond fejedelemnek 1593-ban még egyszerűen ezt írja: „*Ngodat követem* min: kegyelmes uramot, én nekem Ngod megbocsásson“ (TörtTár 1879. évf. 26), ám fél századdal később már a levélírónál sokkal nagyobb úr, Kemény János is így szól fejedelméhez: „Hogy ezzel búsitom Nagyságodat, *alázatosan követem*“ (uo. 1880. évf. 35, 1644-ből); száz év múlva pedig már ‘nagy alázatosan követnek’: „*Nagy alázatosan* Nagy Asszonyomat követem“ (Motucz Antal Bencze Évának, MuzTörzs. 1730). „*Nagy alázatossággal követem* T. Nagy Ur(am) Vice Ispán Uramat“ (Petráki József F. Nagy Pálnak uo. 1746). Ugyancsak a 17. század ötödik tizedétől fogva köszönnek, jelentenek, izennek ‘alázatosan’ (pl. VitnyLev. 2:115; Amadé, IrodKözl. 17:208, 209, Amadé, MuzTörzs. 1801)

Ez időtől fogva még a levelet is ‘alázatosan’ vették, sőt ‘alázatosan megértették.’ Míg az ezerötyszáz esztendőkből így írtak: „*Wettem en az my kegyelmes wrwnk levelet*“ (LevTár 1:65, 1549-ből), vagy legfeljebb azt mondták: „Ez mai napon hozák te n(agyságod) *levelet* kit *vettem* *nagi tisztessege*l“ (uo. 1:300, 1558-ból), addig Kemény János a fejedelme levelét már így nyugtatja: „Igen érdemem felett írott kegyelmes *levelét* nagyságodnak *alázatosan elvettem*“ (TörtTár 1880. évf. 43, 1644-ből); ugyanígy szól Rédei László Wesselényi Ferenchez (RédeiMaradv. 80); a 18. században már a gazdatiszt is azt írja földesurának: „Röjtökrül datalt Uri *parancsolattyát* az Urnak *alázatosan vettem*“ (Makai Boldizsár F. Nagy Pálnak, MuzTörzs. 1746).

A gazdatiszt urának „kegyes gráciájába“ *kezeit alázatosan tsokolván*“ ajánlja magát (Horváth Pál Kováts Jánosnak, MuzTörzs. 1746); a „hív és engedelmes“ fiú atyjának „*attyai kezeit alázatosan meg-tsokolván*“ fejezi ki mély fiú tiszteletét (Amadé Antal, MuzTörzs. 1801), sőt a múlt század elején a Tekintetes Urat *alázatosan tisztelik*“ (Kováts S., MuzTörzs. 1810, Simon József, uo. 1830) és a „Méltóságos Septemvir Urat“ „*alázatosan tisztelt* Nagy Jó Uram“-nak titulálják (Kapczy Tamás, MuzTörzs. 1835).

Az *alázatosan* a 18. végén annyira elterjed a magyarság minden rétegében, hogy Csokonai *Dorottyá*-jában már ‘alássan követik’ az urat (Dor. IV. kv.), s ettől fogva mind sűrűbben találkozunk vele magánlevelekben és az irodalomban egyaránt: „El nem mulathatom Nagysáddal *alássan közleni*“ (Sidó József Báro Balassának, MuzTörzs. 1815). „*Alássan engedelmet kérek*“ (Kossuth

László Kazinczynek, KazLev. 17:288, 1820-ból); „Most vagyok szerencsém magamat ezennel is drága Uri barátságába 's Favoriba alássan ajállani“ (KazLev. 17:16, 1820-ból) „*Kérem alássan a teins urat*“ (Eötvös: *Éljen az egyenlőség* III, 2);

Kevés írott nyomát látom és csak a 19. század elejétől fogva a *kérem alázatossággal* fordulatnak (Tiringer A., Szabó M., MuzTörzs. 1802); pedig nyilván nagyon elterjedt volt a társadalom alsóbb rétegeiben, mert a nép ajkán több vidéken, így a Mátyusföldön is, összevont alakban használatos: *kérem átossággal* (Nyr. 6:135, 19:559); ugyancsak a Mátyusföldön a 'kérem alázatosan' *kérem átossan* alakká rövidült (Nyr. 19:559).

*

De hát mondjunk búcsút az *alázatos*-nak és térjünk vissza a *szolgá*-hoz, vizsgálván annak egyéb szokásos jelzőit. A 18. század elejétől fogva divatos a *legkisebb szolgája* (TörtTár 1886. évf. 552, MuzTörzs 1746 (F. Nagy Pál KazLev. 1:20), az *igaz szolgája* meg a *hív szolgája* (Eszterházy S., MuzTörzs 1721, Palásthy F., MuzTörzs 1740, Csicseri Orosz B., uo. 1765, KazLev. 1:45, 114) levélzáradék.

Nagyobb multja van a *kész szolgájá*-nak; a latinjával már 16. századi magyar levelek záradékában is gyakran találkozunk, sokszor vallja magát a levélíró „*servitor paratissimus*“-nak,¹⁰ sokszor ajánlja 'kész' szolgálatát ilyenformán: „*servitiorum paratissimorum commendationem*“, de magyarul csak a 17. század elején kezdenek ilyeneket mondani: „*kész szolgálatomat* is meg nem vonom.. Kdtől“ (Czobor Erzsében Révay P-nak, LevTár 2:184, 1617-ből) s akkor bukkan fel a *kész szolgája* is: „Nagyságod *kész szolgája*“ (Rákóczi Lajos R. Zsigmondnak, TörtTár 1879. évf. 33, 1607-ből). „Kdnek igaz attyafia s *kész szolgája*“ (Priny István, uo. 1896. évf. 702, 1676-ből). A kapcsolat még ma is él és gyakori alkalmazása van.

A *köteles szolgájá*-nak érdemes lesz egy kicsit erősebben a szeme közé nézni. A *kötél, köteles*, mint jogi műszavak igen régiek a magyarban, egyértékesei s nyilván fordításai is a római jog *obligatio*-jának, *obligátus*-ának.¹¹ Tehát a *köteles szolgálta* is, mielőtt udvariassági fordulattá halványul, nyilván ilyen tényleges jogi viszonynak a kifejezése. Valóban ez derül ki 16. századi emlékeink vallatásából. Ha például tudjuk, hogy a hős Horváth Márkot, Zrinyi elődjét a szigeti kapitányságban Batthyány Ferenc ajánlatára nevezik ki erre a tisztre (Nagy Iván V, 147), akkor nem is gondolhatunk másra, mint a familiarisnak az adott szó vagy írás által való szolgálati kötelezettségre, mikor ezt olvassuk: „*Twga k. hogh Horwat Marko Batthyani uramnak ketteles zolgaya w wisseli minden gongyat*“ (LevTár 1:8, 1540-es évekből); a 'köteles' itt tulajdonképpen pleonazmus, mert a 'szolga', amint már kifejtettük, egy-

¹⁰ LevfKözl. 1 : 289.

¹¹ Melich, MNy. 14 : 223.

magában kifejezi mindazokat a kötelességeket, amelyekkel a servitor urának tartozik. Ugyancsak a servitori viszony kifejezője a *köteles*, mikor azt olvassuk egy levélben, hogy K. J. „igen ayanlota the k(egyelmednek) magat, aszt mondota, hogy ha az wereuel jot tehetne es zolgalhatna, kez volna ely mennye, ha *ketheles nem volna az ew wranak*“ (LevTár 1:22, 1543-ból). Az uralkodóhoz való szerződéses viszonyra utal Rákóczi Lajos, mikor ezt írja Rákóczi Zsigmond fejedelemnek: „Minthogy én *római császárnak köteles szolgája vagyok, végházában is lakom*, nem szintén érkezem mindenfelé vigyázni az Ngd dolgaiban“ (TörtTár 1879. évf. 33, 1607-ből). Persze könnyen válik ez is udvarias szóvá; az a Horváth Márk például, aki Batthyányi uram 'köteles szolgája', Nádasdyról szólva is így ír: „En nagyrysplan vramnak legy nagyobbban a myben tudok zolgalnom, myndenkoron *ketteles zolgaya vagyok, ha zyntyn az ew nagsga ke(r)nyeret ennem*“ (LevTár 1:291, 1558-ból) — s ez a nyilatkozat azért igen érdekes, mert egyrészt megmondja, hogy a 16. század magyarja annak a 'köteles szolgája', akinek a kenyéret eszi, másrészt pedig minden lélektani elemzésnél fényesebben világítja meg, hogyan lett ez a valósággal jogi műszó udvarias fordulattá: nem vagy ugyan a kenyéradóm, de azért olyan hűséggel viseltetem irántad, mintha köteles szolgád volnék.

A 17. század közepétől fogva a 'köteles szolgája' már alig jelent egyebet udvarias fordulattól; mert például Rédei László nemcsak Wesselényi Nábornak 'köteles szolgája', hanem Homonnai Györgynek is 'köteles szolgálatát' ajánlja.¹² Vitnyédi legfeljebb Zrinyinek 'köteles szolgája' a szó régi értelmében, de már éppen vele vagy róla szólván nem használja ezt a kifejezést, hanem Káldy Györgyhöz intézett levele szembeszökő módon mutatja a 'köteles'-nek immár tartalmavesztett voltát; a barokk világban az 'alázatos' mögé vonul s csak annyi kötelességet fejez ki, amennyit a társadalmi illendőség parancsol: „Kegyelmes urunknak *alázatos*, jó akaróimnak pedig *köteles* szolgálatomat ajánlom, Kgdnek is maradok *szeretettel szolgáló* igaz jó akarója“ (Lev. 2:30, 1663-ból). Sőt még ha valóságos szolgálati viszonyban levők érintkezésében találkozunk is vele, akkor sem elegendő már ez a szó, vagy származéka, a 'kötelesség', hanem egyéb jelzőkkel párosítják; a légrádi kapitány valósággal 'köteles szolgája' Batthyány Ádám generálisnak, de azért így írja magát a hozzá intézett levélben: „Ngodnak *kötelességgel való alázatos szolgája*“ (TörtTár 1887. évf. 108, 1683-ból). Egyrangúakkal szemben a 18. század elejétől fogva különösen szeretik a 'köteles'-nek az 'igaz' jelzővel való párosítását; Teleki Mihály Radvánszky Jánosnak 'köteles igaz szolgája';¹³ Eötvös József a vejének, Meleczky György egy megyei esküdtnek, Gróf Grassalkovich Antal báró Klobusiczky Antalnak 'igaz köteles szolgája' (MuzTörzs 1720, 1730, 1750.)

¹² RédeiMaradv. 80, 83, 92, 1660-ból.

¹³ TörtTár 1906. évf. 203, 1704-ből.

Ugyancsak a 17. század második felében bukkan fel a *kész köteles* vagy *köteles kész szolgálja*,¹⁴ amely még a múlt század ötvenes éveiben is divatos volt¹⁵ s ilyen formában is élt: *készkötelességű szolgálja*.¹⁶

Semmivel sem jelent többet vagy kevesebbet, csak valahogy etimológiailag világosabban fejezi ki a kötelességet — amelyet éreztek vagy nem éreztek, de amely már nem volt a régi, törvénynél is erősebb kötelesség — a 18. század negyedik évtizedében jelentkező *elkötelezett* v. *lekötelezett szolgálja*: Kedves Sogor Ur(amnak) Kg(dne)k *el-kötelezett igaz szolgálta*“ (Szunyoghi F. MuzTörzs. 1732) „*Elkötelezett hiv szolgálja*“ *sog(ora)*“ (Dobozy Mihály MuzTörzs. 1750). „Nagy jó Uram Eöcsémnek *Igaz Attyafiui lekötölezzett szolgálja*“ (Rajcsányi Ádám, uo. 1742). „*Az Urnak le kötelezett igaz szolgálja*“ (Ráday G. Kazinczynak, KazLev. 2:22, 1790-ból). A 'lekötölezzett szolgálja' a múlt század ötvenes éveiben kezd így rövidülni: „a Tekintes Urnak v. Méltóságodnak *lekötölezzettje*“,¹⁷ amely rövidségében is többet jelent az elődeinél.

*

Míg az egész 16. század folyamán csak a *szolga* főnév, addig a század utolsó esztendeitől fogva a *szolgál* ige is kifejezője a magaaajánlásnak. 1580-tól kezdve mind gyakrabban találkozunk az ilyen levélzáradékkal: „Keteknek jó akaró atyafia *szolgál* mig él... Dezsffy Orsolya“ (LevTár 2:86, 1590-ból). „Az Kegyelmed nénje *szolgál* Kdnek Réwáj Katta“ (uo. 2:92, 1596-ból). *Kdnek* szeretettel *szolgál* Bosnyák Tamás“ (RimLev. 152, 1606-ból). „*Kdnek* szeretettel *szolgál* Archi-Ep. Strig.“ (PázmLev. 1:263, 1621-ből). „*Kdnek* elfelejtett régi jóakarója *szolgál* Sárossi János“ (TörtTár 1881. évf. 237, 1678-ból).

Hogy mikor lesz ez a harmadik személyű ige a levélben első személyű, nem tudom megállapítani; csak a 18. század közepén talákoztam vele először, de már nem a levél végén, hanem mindjárt a megszólítás után, a levél elején: ennek a változásnak azonban sokkal korábban kellett végbemennie, mert a társalgás, ahova pedig természetesen csak a levélbeli használatból került, már 1678-ban él vele, ahogyan ez kétségtelenül megtetszik a Thaly Kálmántól a *Bercsényi házassága* c. elbeszélő költeménnyel együtt kiadott *Actio curiosa* következő helyéből: „Szabó: Töltsenek nekem egy pohár bort! Gaude: Ihol! a hol nem vetik is terem. Polycarpus: Köszönd el minden jók fejében! Szabó: *Szolgálók Kigyelmednek* Gaude uram! Polycarpus: Igyék Kigyelmed, édes Gaude uram: Gaude: S hát, *szolgálók Kigyelmednek*“ (128. 1.)¹⁸ E párbeszéd szerint a

¹⁴ VitnyédiLev. 2:502, ThökLev. 104, TörtTár 1874. évf. 219, uo. 1906. évf. 14, MuzTörzs. 1730 (Radó László).

¹⁵ MuzTörzs 1850 (Forgács K.)

¹⁶ MuzTörzs. 1851 (Forster B.)

¹⁷ MuzTörzs. 1854 (Kis L.), MuzTörzs. 1855.

¹⁸ Idézi Tolnai, MNy. 9:128.

szolgálok Kegyelmednek a bor elkészítő szava a Thököly-kor magyarjánál, de ez lehetett az üdvözlés meg a búcsúzás szava is, az utóbbira nézve van is bizonyítékunk ugyanebben a párbeszédben: Gaude uram mondja távozóban: „*En elmegyek: szolgálok Kigyelmednek.*“ (182. l.)

Tudjuk, hogy a *Kegyelmed*-et a 18. század elejétől fogva a magyar nemesség nagy részénél egészen kiszorítja az *Úr* s ezért olvassuk e század közepétől fogva a levelek élén a tárgyalt fordulat helyett ezt: Tekintetes Nagy jó Ur(am) Vice Ispán Ur(am). Igaz alázatossággal *szolgálok az Urnak*“ (Makai Boldizsár, Muz-Törzs. 1746). „Bizodalmas érdemem felett való Nagy jó Uram Vice Ispány Uram! Alázatos engedelmisséggel *szolgálok az Ur(na)k*“ (Bölcs József, uo.) „Alázatosan *szolgálok a T. Urnak Consiliarius uramnak*“ (Vakász János, uo. 1770).

A magyar nyelvtudomány sok kitűnő képviselőjének évekig tartó vitája¹⁹ előzte meg azt az immár kétségtelen érvényű megállapítást, ami a fenti adatokból önkénynt folyik, hogy ez a még a múlt század közepe táján szokásos felköszöntőkezdet: *Uram, Uram... Uram, szállok az Urnak*“ — a fenti fordulatnak az udvariasság kifejezéseiben szokásos rövidülése. Hogy ez egyáltalán kétséges lehetett, azt csak a 18. századi levélstílus nem ismerése magyarázhatja meg. Ez a rövidülés semmi esetre sem keletkezhetett előbb a 18. sz. közepénél s azok az írók, akik kortársai e változásnak, tisztán is látják a kettőnek egy voltát. Kalmár György például *Prodromus*-ában (1770) a 'szinesek' köszöntéséről elmélkedve ezt mondja: „Szóljon igjén, vagj amugj, mind édj à-czélja, beszéde.

„Mondja nekém bár *szálok* akár *szolgálok*, ez ember!

Nëm magjaráz: szívet minden-koron öszve-szorítja“ (290. l.)²⁰ Éppen ilyen világos ennek a tudata Adáminál, akinek Sprach-kunstjában (1760) ezt olvashatjuk: „*Szálok kednek* statt *szolgálok kegyelmednek* ist das Sprichwort bei gemeinen Leuten, wenn sie einer dem anderen den Trunk zubringen“ (203. l.)²¹ Gyarmathi *Nyelvmesterének* „Kis Szótár“ c. függelékében (1794-ből) már népi divatúnak mondja ezt az előtte még egészen világos kifejezésünket: „*Szálok kednek Komám Uram!* az az *szolgálok*, mikor a poharat el köszöni a Baranya Vármegyei ember“ (2:245—46. l.)²² Szirmay Antal *Hungaria in Parabolis* c. munkájában (1804) a nyilván rosszul hallott vagy hibásan nyomtatott *Szálló kednek* magyarázatául megemlíti ugyan a helyeset is, de nem hallgatja el, hogy már egyesek a l. *Salus tibi*-t sejtik benne (59. l.)

A múlt század közepén a kifejezésünk eredetének tudata már teljesen elhomályosult. Czuczor-Fogarasi szótára kifejezésünket a

¹⁹ SzilyNyr. 18:177, 28:514; Szvorényi uo. 18:224; Szarvas uo. 18:276, 464; Horger uo. 29:134, Simonyi uo. 29:136, 42:88; Tolnai uo. 29:136, MNy. 9:128; Kulcsár, Nyr. 29:180; Kardos uo. 29:181.

²⁰ Idézi Tolnai, Nyr. 29:136.

²¹ Simonyi Nyr. 29:136.

²² Idézi Simonyi, Nyr. 42:89, majd Melich, MNy. 14:204.

száll igénéél tárgyalja, ellenben megjegyzi, hogy a *száll* két *l*-jével szemben „egy *l* betűvel irandó a felköszöntésben divatos: *szálok az úrhoz* vagy *az úrnak*, melyre ezt szokták felelni: *halljuk a szép szót*, mert ez a. m. *szólok*.” Amint látjuk, a kifejezés kiejtése még ekkor is változatlan, mert most is, mint legelső felbukkanásától fogva mindig, rövid *l* van benne. De az eredet tudatának elhomályosultát nemcsak a magyarázat mutatja, hanem az is, hogy már most nemcsak az *úrnak*, hanem az *úrhoz* is *szálnak*, amit csak a *száll*, vagy *szól* igével való azonosítás magyarázhat. Hogy ez az elhomályosulás és más igével való azonosítás nemcsak a szótárírók tudatában ment végbe, arra idézhetünk egy 1864-ből való levelet, amelyben egy ifjú ember elhidegült barátját így szólítja meg: *Szólok az úrhoz!* (Frecksay János Hindy Kálmánhoz, MuzTörzs. 1864.)

HELYSÉGNEVEK ÉS HELYRAGOK.

Irta Kardos Albert.

Egy kötekedő kedvű tanártársam nekem támad a minap: „Micsoda tudomány az a ti tudományotok, a magyar nyelvtan? Még arra sem tud szabályt felállítani, hogy mikor használjak a városneveknél *ban-ben-t*, és mikor *on*, *en*, *ön-t*?” ‘Hát az nem is olyan könnyű dolog, mint egy másodfokú, két ismeretlenű egyenletnek a megoldása’ volt az én válaszom. — ‘A nyelv egy századok óta fejlődő, százféle hatásnak kitett, bonyodalmas szervezet, amely nem engedi magát sem logikai, sem pszichologiai, sem fonétikai járomba törni, még csak a ragozás terén sem.’

Az én válaszom azonban csak visszavágás volt és nem valódi válasz. A kérdést nem feledtem el, sőt hagytam, hogy ott motoszkáljon a fejemben. Most pedig némi fejtörés és nem kevesebb utánajárás után megpróbálok válaszolni, de csak úgy nagyjából.

A helységnevek ragozására nézve a következő szabályokat állíthatjuk fel.

1. Kivétel nélkül *ban-ben* (*honnan* kérdésre *ból-ből*, *hova* kérdésre *ba-be*) ragot kívánnak az *-i* végűek; tehát Biri-ben, Csehi-ben, Gergelyi-ben, Halmi-ben, Keszi-ben, Kevi-ben, Kovácsi-ban, Komádi-ban, Marcali-ban, Olaszi-ban, Oroszi-ban, Pályi-ban, Petri-ben, Péteriben, Tamási-ban, Tóti-ban, Udvari-ban, Vári-ban stb. Idesorolnám Szögedé-ben-t is, ezt a kivételes alakot.

2. Majdnem kivétel nélkül szintén *ban-ben* ragot kívánnak az *-m*, *-n*, *-ny* végűek; tehát Bajom-ban, Esztergom-ban, Komárom-ban, Veszprém-ben, Moson-ban, Sopron-ban, Abony-ban, Adony-ban, Ábrány-ban, Balkány-ban, Bököny-ben, Gégény-ben, Berény-ben, Ladány-ban, Semlyény-ben, Szentivány-ban, Tétény-ben, Záhony-ban stb. De ilyen kivétel mégis akad: Csany-on (Csongrád), talán Orgovány-on is (Pest), Tetétlen-en (Hajdú), Szeghalm-on (Békés) és a többi *halom* végű (Cser-, Sas-, Szép-, Szíhalom) helységnev.

3. Kivétel nélkül *-n* ragot kívánnak a mássalhangzócsoporton végződő helységnevek: Anarcs-on, Álmosd-on, Baks-on, Barcs-on, Berencs-en, Budapest-en, Gencs-en, Huszt-on, Jánd-on, Karancs-on, Kocsord-on, Kövesd-en, Legénd-en, Palánk-on, Paks-on, Mindszent-en, Pércs-en, Órs-ön, Szerencs-en, Szentkereszt-en, Vadaskert-en, Vekerde-en, Veresmart-on, Visk-en, Zaránd-on, Zerénd-en stb.

4. Majdnem kivétel nélkül *n* ragot kívánnak az exploziván (zárhangon) végződő helységnevek, még pedig az akár zöngés, akár zöngétlen, mássalhangzón végződők; tehát Dob-on, Szobb-on, Tab-on, Csap-on, Elep-en, Haláp-on stb. (*b-p*), továbbá Csurog-on, Dorog-on, Karcag-on, Szőreg-en és Mándok-on, Kistelek-en, Egyek-en, Kis-, Nagy- és Ujlak-on, Szolnok-on, Szurdok-on, Újvidék-en, Zsámbok-on, Zsuk-on (*g-k*). Végül: Arad-on, Aszód-on, Bikszád-on. Disznód-on, Kóród-on, Ondód-on, Ormód-on, Szarvad-on, Tasnád-on, Tyukod-on, Várad-on, Visegrád-on, Zsákod-on és Borkut-on, Nagyhát-on, Kecskemét-en, Ohat-on, Verpelét-en (*d-t*). A *-d -t* végűek csoportjához két megjegyzést fűzünk. Először azt, hogy a *-d* tulajdonkép helységnév-képzővé vált és így a magyar eredetű helységneveknek mintegy negyedrésze ezt a képzőt hordja magán, hiszen alig van olyan személy- és állatnév, olyan gyümölcsöt, gabonafélét, gazdasági fogalmat stb. jelentő főnév, amelyből ezzel a képzővel helységnév ne származott volna; erre a fentiekben kívül hadd szolgáljanak példakul a szinte taláломra felsorolt következők: Bélád, Endrőd, Peterd, Almád, Agárd, Ártánd, Farkasd, Kölesd, Aszód, Erdőd, Szántód, Csengőd, Harangod stb.

Második megjegyzésem pedig az, hogy a *d* és *t* jésített változata a *gy* és *ty*, ha ugyan ez az utóbbi előfordul a szó végén, éppen úgy viselkedik, mint a *d* és *t*, vagyis *-n* ragot kíván, tehát Algyógy-on, Bágy-on, Torbágy-on, Száldobágy-on, Kágy-on stb.

5. Szintén majdnem kivétel nélkül *-n* ragot kívánnak a sziszegő mássalhangzón végződő helységnevek, tehát Bánóc-on, Szilvác-on, Petrovác-on, Gánóc-on, Galambóc-on, Helmec-en, Selmec-en, Komócs-on, Mócs-on, Pócs-on, Földes-en, Békés-en, Kőrös-ön, Kenderes-en, Szentes-en, Tölgyes-en, Kevermes-en, Madaras-on, Kisújszállás-on, Nánás-on, Téglás-on, Rakamaz-on, Szatymaz-on, Hatház-on, Pomáz-on, Kenéz-en, Újszász-on, de talán Beregszász-ban (?)

6. Hátra vannak még a folyékony és fúvó mássalhangzók, mint szóvégek. Ezekhez már óvatosan kell nyúlnunk; az *f* és *v* végűekről még elmondhatjuk, hogy azok (hiszen úgyszólván csekély számmal vannak) körülbelül mind *-n-t* kívánnak, mint Roff-on, Rév-en. De már másképp vagyunk az *l* és *r* végűekkel, mert azokat kétlakiaknak mondhatjuk, főképp az *r* végűeket. Amennyire gyakorlati ismereteim terjednek, *-ban-ben*-esek: Csenger-ben, Devecser-ben, Eger-ben, Kázmérban, Kelemér-ben, Bátor-ban, de *-n*-esek viszont: Ászár-on, Asszonyvásár-on, Igar-on, Monor-on, Keresztúr-on, Nádudvar-on, Soroksár-on, Szentpéter-en. Ez utóbbiakból mintha azt a következtetést vonhatnók le, hogy az összetett szavak mind *-n-t* kívánnak.

Már az *r* végűek közül is nagyobb rész *-n* párti, még inkább áll ez az *-l* végűekről, amelyek közül hirtelen alig tudok olyat, amely *-ban -bent* kívánna: Bercel-en, Igal-on, Tarcál-on, Szentpál-on, Szentgál-on, de Szajol-ban.

Teljes az ingadozás az *ly* végűek között, amelyeknél igazán csak a helyi szokás döntheti el, hogy hová jön a *ban-ben* és hová az *-n*? Igazán, nem tudom magyarázatát adni, hogy miért Csa-holy-ban, Nagykaroly-ban, és miért Szentmihály-on, Szentkirály-on, Verebély-en, annak még kevésbé, hogy miért Szombathely-en, Vásárhely-en és miért Újhely-ben (Sátoraljaújhely).

Éppen olyan nagy az ingadozás a *-j* végűek között, amint azt az ilyen példák bizonyítják: Gyulaj-ban, Tokaj-ban, Vállaj-ban, Kótaj-ban, de Pocsaj-on, Csobaj-on

7. Szintén nagyon nehezen foglalhatók szabály alá a magánhangzón végződő helységnevek, kivéve a már említett *i* végűeket. Vegyük sorra ezeket. Legkönnyebben elboldogulunk az *ó-ő* végűekkel, amelyek valószínűen mind *-n*-t kívánnak, mint Csurgó-n, Poroszló-n, Szoboszló-n, Makó-n, Pásztó-n, Szántó-n, Orló-n, Ökörítő-n, Újfehértó-n, Varannó-n, Verbó-n, Szaniszló-n, Árokkő-n, Felsőlövő-n, Debrő-n, Vencsellő-n, Vésztő-n, Üllő-n, Pinkafő-n, Tenyő-n, de ezekkel szemben áll Nagykálló-ban, Brassó-ban, talán Krassó-ban is. (Szatmár megye). A kevésszámú *é* végű — tudtommai — mind *n*-nel jár; tehát Padé-n, Rábé-n, Tápé-n.

Az *u, ü* végűek közül külön csoportba foghatók a *falu*-val összetett helységnevek, mert ezek mind *ban-ben* ragot kívánnak; tehát Nagyfaluban, Oláhfaluban, Újfaluban stb. Ezek a falu öszszetételű helységnevek annál érdekesebbek, mert ha valamelyik helységnévben a falu *falva* változatban fordul elő, akkor *-n* ragot kell használnunk, mint Apátfalván, Bánfalván, Bibarcfalván, Bikfalván stb. A többi *u* végű nagyrészt *-n* ragos, mint Fokoru-n. *Ű* végűt egyelőre nem ismerek többet, mint Érkeserűt, Nagykerűt, azokat is *ban-ben*-nel, de ezekkel szemben Martfű-n. Az *-u -ü* végűek közül egyik-másik mintha eredetileg *ó, ő* végű lett volna. (Martfű—Martfő) és azért kíván *n*-t.

Hátra vannak a magánhangzóra végződők közül azok, amelyek legnagyobb számmal fordulnak elő, az *a, e* végűek. Itt az a különös jelenség ötlük szemünkbe, hogy az *a* végűek majdnem kivétel nélkül *n*-nel járnak, kivált ha összetett szavak, tehát Budán, Gyulán, Kanizsán, Kabán, Pápán, Szabadkán, Szalontán, Bánhidán, Félegyházán, Mátészalkán, Nagybányán, Nagykátán, Nagylétán, mellőzve a már említett *falva*-féléket. Itt igazán csak kivétel Csikszeredában, Tatában és az Aranyból ismert Budában. Az összetett szavakra itt még inkább áll az, amit az összetett *r* végűekről mondtam.

Az *e* végűek között már gyakoribb a *-ben* ragos, mert a tömérdek Csegén, Derecskén, Kécskén, Szeremlén, Tépén, Vecsén, Vecsén stb. mellett akadunk ilyenekre: Benében, Etében,

Heté-*ben*, sőt Bejé-*ben*, ami annál érdekesebb, mert nincs Bajá-*ban*, hanem csak Bajá-*n*.

8. Némely lakott helyet jelentő névnél a *ban-ben*, illetőleg az *n* dönti el, hogy községgel vagy nagyobb területtel van-e dolgunk. Békés-*ben*, Heves-*ben*, Hunyad-*ban*, Fogaras-*ban*, Nyitra-*ban*, Szatmár-*ban*, Tolná-*ban* stb. megannyi megyét jelent, holott Békés-*en*, Heves-*en*, Hunyad-*on*, Fogaras-*on*, Nyitra-*n*, Szatmár-*on* (és Szatmárt), Tolná-*n* városokat jelentenek. De viszont sok helynév, akár megyét akár községet, helységet jelentsenek, csak *ban-ben*-nel jár és így a rag nem igazít el bennünket az értelemre nézve: tehát Brassó-*ban*, Győr-*ben*, Zólyom-*ban*, Sopron-*ban*, Pozsony-*ban*, Veszprém-*ben* egyaránt lehet megye, lehet város. A megyenagyságú, de nem a hivatalos megyét jelentő helynevek is *-ban-ben*-nel járnak, ha nem is kivétel nélkül: a Bácskái-*ban*, a Bánság-*ban*, a Csallóköz-*ben* (a névelő el is maradhat), Göcsej-*ben*, Csik-*ban*, Gyergyó-*ban*, a Szerémség-*ben*, a Szilágyság-*ban*, a Tátrá-*ban*, de viszont a Hegyaljá-*n*, a Sásrét-*en*, a Mezőség-*en* stb.

9. Az idegen országbeli lakott helynevek, bárhogyan végződjenek és bármit jelentsenek, községet, tartományt, országot, földrészt, mind és mindig *ban-ben*-t követelnek: Belgrád-*ban*, Berlin-*ben*, Milanó-*ban*, (Majlandban), Párizs-*ban*, New York-*ban*, Velencé-*ben*, Lombardiá-*ban*, a Provence-*ban*, Angliá-*ban*, Dániá-*ban*, Svájc-*ban*, Indiá-*ban*, Ameriká-*ban* stb. Szinte magában áll, mint magyárosított név: Szentpétervár-*on*. — Azonkívül újabb keletűek: a Rivierá-*n*, a Semmering-*en*, a Balkán-*on*, amely ragnak a használatába beletárszik ezeknek a tulajdonneveknek partot, hegyet, hegyvidéket jelentő természete.

A fenti szabályokhoz, ha ugyan az általam végzett csoportosításokat megilleti a szabály név, egy kívánalmat, meg egy követelményt fűzök.

Kivánatos volna mindazokat a helységneveket, amelyek a népköltészetben és a jelesebb költőknél helyragozva fordulnak elő, idézet keretében összegyűjteni, hogy mintegy irányító példakul szolgáljanak. Ilyenformán gondolom:

1. Beszegődtem *Tarnócára* bojtárnak. (Népdal.)
2. Katát kérették bé *Barassóba*,
Engem is igen *Oláhfaluba*. } (Népdal.)
3. *Nagy-Abonyban* csak két torony látszik. (Népdal.)
4. Egy telem *Debrecenben*. (Petőfi.)
5. Ma ő kelme csikót szerez *Kecskeméten*.
Holnap a csikót eladja *Fehérváron*.
Holnapután már valahol *Becsckereken*.
De hiszen kereshetik mán. Kit *Szabadkán*,
kit *Kikindán*. } (Petőfi)
6. *Visegrádon* van a király most heverő sorral. (Arany.)
7. Lakoma *Ladányban*, muzsika, mulatság. (Arany.)

De ennél fontosabb a követelményem. Ezentúl magyar nyelvi szótárakat, lexikonokat, de főképp a hivatalos helységnevtárt úgy kell szerkeszteni, hogy lakott helyet jelentő szó (tanya, major, puszta, falu, város, megye, országrész, ország stb.) után oda legyen téve a vele járó helyrag, amint a német szótárban elmaradhatatlan a főnév mellől a *der, die, das*.

Addig azonban, amíg létrejön az így szerkesztett helységnevtár, sokszor ingadozni fogunk, egyszer-másszor el is tévedünk a *ban-ben* és az *-n* között, ami nem is csoda, mert mi egyaránt otthon érezzük magunkat akár *Magyarországon*, akár *Magyarországban*; csak ne volna a mai csonka, hanem a régi nagy!

LEPKE, PILLE, PILLANGÓ.

Irta Beke Ödön.

— Második közlemény. —

Utoljára hagytam a *lepke*-csoportot, mert ezeknek az eredete legkevésbé világos. Nyelvészeink Budenz óta a következő rokonyelvi szókkal egyeztetik őket: vog. Ahlqv. *läpîx*, Munk. É. *läpax*, K. *loäpax*, T. *läpax*; osztj. Ahlqv. *libindî*, Pápay K. *läbändä*, Karj. Kond. *lipentäi*, V. Trj. *lipänti*, Ni. *lipenlä*, Kaz. *liBanta*, ED. *läBänDäi*, V. *lrvänti*, Vj. *lvvänti*; cser. K. *läpə*, V. JO. JP. *läpə*, JT. C. Cs. UJ. *läpə*, (kicsinyítő képzővel) Bj. *läpəne*, UP. US. USj. *lepenä*, MK. *lepenä*, M. B. BJ. P. *lepenie*; Wichm. J. *läpən*; észt. *liblikas*, lappS. *lablok* 'lepke'. — A magyar nyelvi alakváltozatok összefüggését az egy Paison kívül (MNy. 15:128) nem igen vizsgálták, s ő a *lep(p)entyű*, *lepenő(cske)* *n*-jében (MNy. 24:123) kicsinyítő képzőt lát. Ennek a *t*, *ty*-je is szerinte valószínűleg a kicsinyítő *-d* képző változata, mely a *lep(p)endék*-ben is megvan, s a *lepen(s)ék* *cs*-je szintén kicsinyítő képző. Véleményem szerint a *lepen(y)ű*, *lepenő(cske)* éppen olyan alak, mint a *fogan(y)ű*, *sarkantyú* (*sorcante* SchlSz. < *serkentő*), *pattan(y)ű* (*pathante* SchlSz.), *pukkan(y)ű*, *pukkantó* stb., tehát igei alapszavának kell lennie.⁶ A *lep(p)endék* is igei származék, s már Simonyi (NyK. 16:259) nagyon helyesen rámutatott, hogy teljesen azonos képzésű a *növendék*-kel. Már most a *lepen(s)*⁷ azok közé a szók közé tartozik, melyek kép-

⁶ Főnevek csak analógiás úton vehetik föl ezt a képzőt; pl. *sármány(y)ű* 'sármány' valószínűleg a *süvöl(y)ű*, *süvöltyű*, *svélyű*, *svöltyű* 'vörösbegy, pirók' mintájára (vö. *süvöllő*, *süvöltyű* NySz. *süvölő* Abauj m. NyF. 13:45 'sip'; némely rigó igen szép sárga, s mintegy *süvölve* szóló Miskolci NySz.); rendszeren csak tréfas szóalkotásban: pl. *koffan(y)ű* 'kofaasszony' (Szatmár m. MTsz., már 1773-ból Kis-ujzálláson Nyr. 44:125), *satra(n)tyű* 'satrafa, banya' MTsz., NyK. 31:403, *poftan(y)ű* 'pofa' (*poftinyó* Szekszárd Nyr. 28:430), *nyelven(y)ű* 'szántásnál a két első ökör tézsoláját föltoldó v. összekötő eszköz'; *valagan(y)ű* (tréf.) 'valag, segg' MTsz. A *sömöl(y)ű*, *süsmöltyű* (Szekelyföld) a *szömöcső* (Torontál m., Debrecen), *szömöröcső* (Bereg-rákos), *szömöröcsű* (Kiskunhalas) 'szemölcs' hangváltozatai. Az igei eredetű *emel(y)ű* Sándor I. alkotása. A régi és a népnyelvben előforduló *emelcső* 'fallbrücke' NySz., 'csürkapu fölötti felemelhető fedőlék' (Zemplén m.) MTsz., *emécső* 'emelő háló' Sárköz Nyr. 32:461 olyan képzés, mint *hágcső*, *lépcső*. — A *koffan(y)ű*-ra nézve azonban vö. *kuffanló* 'verkäufer, hockerin' NySz.

⁷ Valamint a *pillancs*, *pislancs*. A *pillang*-ra nézve vö. *bil(l)ing* ~ *billinc*s (Barkóság Nyr. 32:520) 'szőlőfűrt'.

zöje a mozzanatos *-an en* és egy eddig még kifogástalanul meg nem magyarázott *-cs* képző kapcsolata. Ilyenek pl. *billencs*⁸ (Kalkápolna saj. felj., Erdély Kassai EtSz.), *borozda-b.* (Heves m. MTsz.) 'barázdabilletgető'; *lebbencs* 1. 'palacsinta, finomabb-fajta lepény'; 2. 'nagyobb darabokba szaggatott, vagdalt v. szárítva széttördelt tészta'; 3. 'csintalan, pajkos, rendetlen magaviseletű, ide-oda futkosó' (vö. *lebben*); *lappancs* 1. 'csapóajtó'; 2. 'csapdának, kelepének csaptató födele' (Székelyföld), *lappancsos* 'lompos járású v. öltözékű' (Nagykunság, Turkeve; vö. *lappog*, *lappong* 'lomhán, lomposan, nagyokat lépve s mégis lassan jár' Somogy m., Kiskunhalas, Székelyföld); *libbencs* 'sántító, bicegő' (vö. *libbent* 'sántít, biccent'); *billencs* ua. (mint gúnynév) (Nyr 11 : 45); *köre-leppencs*, *-lepcencs* 'melegített lapos kövön süített vastag palacsinta' vö. *lepcsen* 'lepcs-hangot ad (pl. leesve)', *lepcsent* '[pofon csap]'; *puffancs* 1. 'puffadt'; 2. 'sörélesztővel készült bukta v. pogácsa-féle sütemény'; 3. 'gömbölyű kalács, cipő, zsemlye, vekli'; *pukkancs* 1. 'pufók', 2. 'tömzsi, zömök, alacsony és vastag ember', *röppencs* 'kitollasodó madár' NyF. 48 : 65; *rikkancs* 'tehénpásztor, csordás, kanász' (MTsz., 1778-ból MNy. 6 : 86); *rivancs* 'jégeső' (említi már Versegly Nyr. 36 : 56, vö. *rivatag* 'hideg és szeles idő'); *röhencs* 'ihogó-vihogó, minduntalan röhögő'; *bukkancs* 'gödör a szekérron' (Hegyalja Nyr. 23 : 287); *tappancs* 'nagy láb'; *toppans* 'nehézlábú' (vö. *toppanyú* 1. 'böcskor'; 2. 'pata'; *zuhancs* 'zápor'; *illancs-pillancs* 'szem' (tal. mesében); *Illancs* (vö. Kalocsa és a tőle délre elterülő magyar Szahara. Homok, homok. Amit az egyik gazda a saját földjén elvet, az kikel a szomszéd földjén, úgy elhordja magját a homokkal a szél. A vidék egyik részét azért jellemző szóval *Illancsnak* nevezik, mert a mag elillanik a földből. Vass Józset nyilatkozata. Ujság 1928 VIII. 12); *furdancs*, *furdáncs*, *furgancs* 1. 'furó'; 2. 'lyukszúró eszköz'; 3. 'fába belerágó kukac' (MTsz. 1806-ból MNy. 8 : 332); *szökdenecs* 'szöcske'. Ugyanaz a *-cs* van más igéken is: *habarcs*, *vakarcs*, *takarcs*, *tekercs* (NySz. MTsz.).

A *lepcencsék*, *lepcencsik*, *repencsék* alakváltozatok valószínűleg a *lövöldék* és *lependék* analógiájára keletkeztek (vö. még *tekercsik* 'ujnyi vastagságra elnyújtott, kenyértésztából sodort, kerek, rétesalakú sütemény' ~ *tekercs* ua.). Ezek szerint a *lepke*, *lepe* is igei alapszóból származik s el kell őket választanunk a közölt rokonyelvi adatoktól. A *lepe*, *lípe* nézetem szerint éppen olyan igenév, mint a *pilla*, *pille*, *píle*, tehát azonos a *lepő* 'szempilla' (Szolnok-Doboka m.) szóval, melyet Komáromban 'tapogató háló' jelentésben ismernek (vö. *lepőháló* Szigetköz NyF. 38 : 37). Szolnokon ennek *lepi* a neve (képzésére nézve vö. *hánya-velí*, 1635-ben még *maga hányó velő ló* NySz.; *játszi*, *csali* mese; a legrégebb adat 1570-ből *fen erti emberek*: fennértők, nagyralátók TMNy. 524; vö. még *árpári alma* 'árpa érő a'. Moldva EtSz. [vö. *árpaérő körte* Zenta Nyr. 38 : 375, *árpáérő álma* Háromszék 38 : 236]; mint névszóképző: *olomári Órség* ~ *aram-málú* Sopron m. 'sármány'). A Bodrogközben *lobbantó* a neve (jelentésére nézve vö. *lobban* 'fallen', *lobbant* 'schleudern, werfen'; *belobbant* 'hineinwerfen' NySz. *belelobbant* 'belevet, belelódít' Zala m. MTsz.). A *löpi*, *löpíke* 'nyári női felsőderék' Szekszárd vid. Nyr. 29 : 190 valószínűleg a *röpi*, *röpíke* MTsz. hangváltozata; vö. még *löbi*, *röpíke*, *rékli* 'fehér v. világos színű testhez álló (!?) blúzféle' (Tolna m. Nyr. 30 : 392), *löbi* 'nőszemélynek, ráncos, lóbögös, könnyű felöltője' uo. 44 : 381.

⁸ A 'bélyeg' jelentésű *billencs* (Somogy m.) úgy keletkezett, hogy a *bélyeg billég* (Komárom, saj. felj.), *billég* (Vas m., Szeged, Csallóköz) alakját a *billég* igével kapcsolták össze (vö. fönt *pille-bankó*, *csusza-b.*, *csipetke-b.*) A *bilíng*-nek is van *billinc*s változata (Nyr. 32 : 520, Barkóság).

lőbolyke (bőszabású) uo. 495, *lebegő* (Esztergom Nyr. 39 : 377, Nagyszalonta 44 : 404). A *lepe* ~ *lpe* hangmegfelelést látjuk ezekben is: *lebeg* ~ *libeg*, *lebbencs*, ~ *libbencs*, *lebbent* ~ *libbent* (*lebbentyű*, *libbentő* a régi nyelvben 'pensile; gehänge'); *lepickél*, *lepickél* ~ *libickél*, *leběnkél* ~ *libinkél*, *lefég* ~ *lífég*-*lofog*, *leffég* ~ *lífífég*-*laffog* Alapszóul egészen világosan kiválik egy *lep-* ige. Talán ez van meg a palóc *lelep*. 'leül, letelepszik (madár seregestül)' szóban (megvan Tompánál is : Diós-Győr). A *lepite* ennek mozzanatos **leptt* alakjából szintén *e*-vel képzett igenév, a *lepicke* talán elvonás egy **lepickél* igéből (vö. *lipickel*, *lipickél*, *libickél* 'sántikál'); a *lepetke* pedig a *lepe*, *lepite*, *lepke* keveréke. Legnehezebb a *lepke* magyarázata. Talán olyan alak, mint a *nyalka*, mely a régi nyelvben megvolt a *nyalóka* mellett. A *röpké* nyelvújítási szó; vö. még Aranyánál: *lebbe* szellő *lebegletti* tengerzöld ruháját. Tehát **lepőke* v. **lepike* volt eredetileg. Vagy elvonás talán egy *lepkél* igéből?⁹ Vö. *fonka* 'fonóka asszony' Hegyalja MTsz. Gömör m., Nyitra m. Nyr. 31 : 468; *gyűrke*;¹⁰ Budenz (MUSz. 689 és 696) a *lebbég*, *lebbég*, *lebben* igével tartja egy töről valónak, ennek a véleménynek azonban ellene mond az, hogy a *lepke* családjának nincs sem *b-s*, sem *v-s* változata, viszont a *lebbég*, *lebbég*, *lebben* sem ismeretes *p-s* alakban. Jelentés tekintetében nem lenne nehézség, mert Baranya m.-ben mondják: *pillög* 'meg-meglebben', hangtanilag azonban az egyeztetés nincs megokolva. Én a *lepkét* és családját a következő szókkal kapcsolom össze: *lepkéd* 'szállong (a hó)' (Besenyőtelek Nyr. 41 : 434; vö. *pilingül*, *-géz*, *-kél*, *-kél*, *-kézik* ua. Székelyföld); *leppül* 'szelet hajt, pl. a kezével' (Sopron m. Nyr. 30 : 443); *leppetlet* (pl. leppetgette a két fület mindenfelé, hogy vajjon meherről jó az a sirás Benedek Elek székely mesésben Nyr. 22 : 320, 23 : 467); *lepeg* 'balbutio, lingua haesito'; 'stottern, stammeln' (Lex Budense Nyr. 17 : 373), 'sokat jár a szája' (Bihar m. MNy. 10 : 335, *leppög* 'lassan, 'vontatva jár v. beszél' MTsz. (vö. Jókainál: oda *leppetgett* szép alázatosan csiripelve; elkékült ajkainak tátongó *leppetgése* MNy. 19 : 148); *leptet*: egyszer leptetve beszél, máskor sebesen Jókai MNy. 19 : 147 (vö. *leptibe*, *lepten* 'halkan, lassan' Székelyföld MTsz.); *lipped*, 'lankad', *lippedt*, 'lankadt' (Pest m.), *meglipped* 'eltikkad, ellankad, elalél (pl. az állat a nagy melegségtől)' (Győr m.), vö. *pilled* 'lankad, bágyad, fárad, ernyed, kimerül, gyengül' Vas m., Zala m., Csallóköz, Háromszék m., *pilledt* (Sopron m., Balaton mell., Veszprém m., Somogy m., Fehér m., *pilledt* Tiszaroff 'lankadt, fáradt, bágyadt, ernyedt, kimerült, gyenge') MTsz.; *meglippen* 'se demittere'; 'sich ducken' NySz., *leleppen* 'lelapul (a tyúk)', (vö. *meglippen* 'megfartal neki [a tyúk, rossz nőszemély]' MNy. 6 : 239), *leleppent*, *-int* 'könnyedén levet, ledob' MTsz., *lippedt* 'libbent, biccent' (Székelyudvarhely MNy. 5 : 334); *leppentyű* 1. 'gyertya-ellenző'. 2. 'az a vas, amely a kéményt elzárja, hogy a meleg a konyhából ki ne menjen MTsz. (vö. Jókainál: felülve gyékényes szekérébe, magára

⁹ Simonyi (Nyr. 6 : 295) szintén e kétféle módon magyarázza az olyan eseteket, mikor a *-ka* ké kicsinyítő képző „látszólag igetőhöz járult”. Cikkem már teljesen készen volt, mikor nagy meglepetésemre ezt olvasom itt: „Talán a *lepke* is az e pont elején álló szavak közé tartozik, ha t. i. a *lep* igéből lett, s a. m. **lepőke*; emellett szólna a hasonló jelentésű *lependék* is, mely olyan, mint növendék”.

¹⁰ Vö. még: *csuszko*, *csiszka* 'csusza' EtSz. Minthogy utólag kiderült, hogy a *lepe* már a régi nyelvben is megvolt, most már legvalószínűbbnek tartom, hogy a *lepke* a *lepe* kicsinyítő képzős alakja, s az *e* kiesett a képző előtt; vö. *csira* ~ *csirka* (EtSz.), *sziia* ~ *sziika*, *kutya* ~ *kutyka*, *cica* ~ *cicka*, *pogácsa* ~ *pogácska*, *akkora* ~ *akkorka*, *ekkorika*, *mekkorka* (TMNy. 546), *lapica* (NySz.) ~ *lapicka*, *lapocka*, *póla* ~ *póka* (Horger MNy. 16 : 143); *taliga* ~ *talicska* < **taligosa*; *Rebeka* ~ *Rebekcsa*, *Rebecska* (MNy. 24 : 272); vö. még: *lepite* ~ *lepilke*.

húzta annak leppentyűt MNy. 19:147);¹¹ *lipögő* 'papucs' (Szlavónia Nyr. 34:487, 41:432 (vö. *lityögő* ua. uo. 45:419); *leppencs* 1. 'éjjeli papucs'; 2. 'lassan, vontatva, szaggatottan beszélő ember';¹² *leppencsös* 'lompos, hanyagul öltözött'; *lippancs* 'méc (vékony kanóc fagombocskába öltve, mely üveg-pohárba víz fölé töltött olajon úszik)' (Csallóköz); *lipong* 'leng'(Csik m.); *lipityő* (Esztergom m., Komárom m. Nyr. 25:288, 39:37, 36; MTsz.), *lipityóka*, *lipityke* (Komárom m.), *lipitke* (Kenenesalja), *lipityinka* (Bars m.), *lipityánka* (Szatmár, Tokaj) 'testhez nem álló könnyű női újjas' MTsz., 'közönségesen hordozott felső kabát' Nyr. 25:288 (vö. *lipite* 'lepke'); *lipisi*, *lipisa*, *lipás* (hangátv.) 'konya, lekonyult (fül), letüremlett' (s gyakorító és -a, -i igenév-képzővel).¹³

Ide kell vonnunk továbbá egy másik szócsoportot, melynek alakváltozatai a következők: *lepenyeg* (SzikszaiF., MA. PPB. NySz. Debrecen, Nagyszalonta, Székelyföld MTsz. NyF. 26:31, 69:32), *lepeneg* (GKatoná NySz.) *lebernyeg*, *lebérnyeg*, *lebérnyeg* (Kiskúnság, Kecskemét, Csallóköz, Nagyszalonta, Székelyföld MTsz. NyF. 69:32), *lebörnyegős* hús (Halas, Kúnszmtiklós MNy. 1:85); — 2. az ökörnek *lepenyie* az nyakan (KolGl.), *lepenyő*, *lepényő*, *lepenye* (Székelyföld), *lebenye*, *lebénye* (Sopron m., Balaton mell., Háromszék m. MTsz., Bakonyalja NyF. 34:33), *lebinye* (Dunántúl, Székelyföld MTsz.), *lebönye* (Nyr. 36:235, MNy. 1:85), *lebenye*, *lebérnye* (Kiskúnság MTsz.) — 3. *leppentiő* (Comenius NySz.) *lep(p)entyű* CzF. — 4. *leppencs* CzF. Jelentése: 'szarvasmarha álla alatt lefityegő húsos bőr' MTsz. CzF. 'palearia' Szikszai F. MA. KolGl. 'ochsenwamme' PPB. 'széles, vékony bőrnemű mőcsinggal benőtt hús (Halas, Kúnszmtiklós MNy 1:85); főzésre, sütésre alkalmatlan fityegő húsrész'; 'lebegő ruha, gallérféle' (Nagyszalonta NyF. 69:32); 'ruhának lefityegő, alálebegő szárnya' CzF. 'vékony, lengő köpönyeg' (Csallóköz, Szatmár m.) MTsz. 'sagum; mantel' NySz. A *leppentiő*-s képzős alakja: *leppentiős* ujjú mente: laxus, weit Bod. NySz. A *lebernyeg*-nek a *lepke* családjába való tartozását bizonyítja a 3. és 4. alakváltozat, melyek pontos megfelelői a *lep(p)entyű*, *leppentiőcske*, *lep(p)encs* 'lepke' szónak. Fontos bizonyíték továbbá a Szabolcs m.-ből közölt *pillangó* 'marha lebernyegje',¹⁴ mely a *pillangó* magashangú változata (vö. még fönt *pillangós*, *pillengős*). Hangtanilag is igazolható a *lebernyeg* idetartozása, mert a régi és népnyelvi alakokból világos, hogy a *p*-s. alakok az eredetiek, a *b*-sek pedig (talán a *lebég*, *lebben* hatása alatt) csak újabban keletkeztek. Szilasi (Nyr. 22:435) szintén egy töről valónak tartja a lepkét és a lebernyegét, de a lebeg-et is, ellenben Pais (MNy. 24:123) a *lepke* és *lebernyeg* jelentésű *leppentyű*-t külön szónak tekinti.

¹¹ Vö. alább a *lebernyeg* szócsoportot.

¹² A jelentésre nézve vö. *lenet* 1. 'lomhán, kimérten ballag'; 2. 'lenget, legyez, szít (tüzet köténylebegtetéssel)' MTsz.

¹³ Lepkenév még: *pérjuka*, *pérnyuka*, *pérgyuka*, *pergyóka*, *pargyóka*, *perlyuka* (Vas és Zala m. MTsz.). Valószínűnek tartom, hogy a *pérnye* (*pérje*) 'elégett szalma, széna, nád pehelyforma könnyen szállingózó hamva' szó kicsinyítője.

¹⁴ Vö. még *lelentyű* ua. Dunántúl (a TMNy.-ban hibásan *leffentyű*), mely nyilván a *lettég* 'vontatva, lassan totyogva kocogva megy' (Tolna m. MTsz.) szóval függ össze, a *leförnye* ua. (Halmagy NyK. 31:412) pedig a *leffen*, *leffég* igével (vö. *leffentyű* 'lelógó, lecsüngő, lefityegő vmi' Tisza mell., Csallóköz MTsz.). Nem ismerjük ellenben a *lemény* (Szentés MTsz.) etimológiáját. Vö. még: *lőbentyű* 'testhez nem álló karton női kabát' (Bács m. Nyr. 26:238); *lebegő* (Esztergom m. Nyr. 39:37, Baranya m., Pest m.), *libegő* (Szatmár m., Bereg m. MTsz.) 'könnyű női kabátka'. A német *Fledermaus* 'denevér; pillangó' szó kis magas vitorlát ('hohes kleines Segel') is jelent (Kluge).

A *lepenyeg* és a *lepenyő* úgy viszonylik egymáshoz, mint a *vörhenyeg* és *vörhenyő*, tehát egy mozzanatos *lepen-* ige *-ag eg* és *-ó ő* képzős alakjai. A *lepenye* és *leförnye -e*-je azonos a *pille*, *pile*, *lepe*, *szüle* stb. képzőjével. Az *r* nyilván járulékhang, mint a következő esetekben: *hárs* (régén *has* OklSz. ma is *hásfa* Erdővidék, *háss* Göcsej, Szilágy m. MTsz.); *birs* (de *bis-alma* OklSz. NySz., Moldva, *bis-óma* Somogy m., Tolna m., *bisz-a*. Zemplén m., *bis* Háromszék); *nyárs* (*nyás* OklSz. NySz. Székelyföld MTsz.); *farsang* (*fasang*, *fassang* NySz. OklSz., *fassang* Palócság, *fásáng* Székelyudvarhely, *fassáng* Udvarhely m., *fássáng* Székelyföld MTsz.) < ném. *Fasching*; *tarsoly*, *tassoly* < ném. *Taschel*; *harc* < ném. *Hatz*; *sarc* (*sacczok*, *saccolás* OklSz., *satz*, *satsz*, *satz* NySz. *sacojjáh* Háromszék m.) < ném. *Schatz*; *fércel* < ném. *Fiiz*, *Fitze*, *fitzen*, *fitzeln* (MNy. 4 : 365); *piarc*, *piac* (*piarc* már CsomaK. Zvon. Com. *pyarx* RMNy. 3 : 40, *piartz* Haller NySz.) < ol. *piazza*; *agárca* 'ákác' (Göcsej, Szekszárd-Palánk) < lat. *acacia*; *csalárd* (már a TihK.-ben), *cselérd* 'család, cseléd' < szláv *čel'ad*; *bonyhádi* *bonyhádi* (Bácsadorján MNy. 9 : 238); *lérc* 'léc' (Göcsej, Baranya m. Ormánság); *hárskő* (Somogy m.) < *háskő* 'hágcsó'; *durc* (Debrecen), *durca* (Komárom) 'kenyérnek sülés közben kihaladt része, gyürkéje' ~ *duc* ua.; *morcsing* (Gyöngyös) 'mócsing'; *csinórd* ~ *csinód*, *csinót* 'vízér' (Csik m.); *tornya* (Moldva) ~ *tonya* (Székelyföld), *tónya* (Hétfalu) 'álló víz, posvány, pocsolya, tócsa' (= *tanya*); *vényike* (Palócság) < *venyike* (Marosszék), *venike* (Hszék) 'venyige'; *parszus* (Székelyföld) 'passzus'; *dérszola* (Zala m.) ~ *tézs(ol)a* 'toldalék- v. előrúd'; *keszörce* (Kiskúnhalas) ~ *keszöce*; *arzsag*, *arzsak* 'dorong, pózna' (Csallóköz) ~ *azsak*, *asag*; *körösztü-korsó* (Örség), *-korsó* (Dráva mell.) 'keresztül-kasul' MTsz.; *tersényi puska* (1688, 1690) ~ *tesseni* p. (1643 OklSz.)¹⁵

IRODALOM.

Zolnai Zolnay Vilmos: A kártya története és a kártyajátékok.

Budapest 1928, Pfeifer Ferdinánd (Zeidler Testv.) 1—383. l.

Ebben a kissé rendszertelenül megírt könyvben igen sok művelődéstörténeti érdekességet találhat az olvasó. Sőt az osztálynyelvek kutatója is bizonyára jó hasznát veszi a munka végén levő szótárnak, amely a magyar kártyások komoly és tréfás szakkifejezéseinek nagy seregét köti bokrétába.

Magyar nyelvtörténeti ismereteim gyarapodását remélve én is nagy buzgósággal fogtam e könyv olvasásához és bár reménységemben megcsalódtam, mégsem vesztett kárba a munkám, mert *A kártya Magyarországon* című fejezet tanulmányozása igaz örömben részesített: abban az örömben, melyet az apa érez gyermekei pályájának sikerén. Mert a szerző alaposan tanulmányozta és bőségesen fel is használta *Szokásmondások* című könyvemnek a kártyáról és kockáról szóló fejezetét. Átveszi azt a Mészöly Gedeon fordította verset, amelyet e fejezet homlokára írtam (180. l.), „magáévá teszi” a kocka 'vak'-járól adott magyarázatomat (181. l.), a 'tromf'-ról való fejtegetésemet (187. l.), könyvből tanulta meg a régi „királyosdi” játékot (190. l.), innen olvaszt a munkájába néhány szólás-magyarázatot; átveszi a Pázmánynak és a hitvitázó irodalom többi képviselőjének írásaiból gyűjtött számos adalékomat (184—85. l.), amelyek a kártyajátéknak a

¹⁵ Vö. Simonyi Nyr. 6 : 448, Szilasi 10 : 493, Horger (MNy. 22 : 341) szerint ilyen a *pirici* 'piciny' (Székelyföld) is, de az a *pici* és *piri*, *pirike*, *pirinyó*, *pirinkó* vegyülete.

17. században nálunk való nagy elterjedtségét bizonyítják. Közli azt az 1570-ből való 'makk disznót', amelyet az Akadémia könyvtárában levő eredeti után az én munkám közöl elsőnek. Igaz, hogy a szerző nem az én könyvem ábráját veszi át, hanem az eredeti után szintén lerajzoltatja ezt a kártyalapot.

Mondom, csendes örömmel olvastam a könyvnek ezt a fejezetét, mert hiszen mi lehet a tudomány szolgájának nagyobb öröm annál, mint hogyha látja, hogy tanítása, munkájának eredménye különféle csatornákon át népszerűvé és így a magyar közműveltség elemévé válik.

De hát nincsen öröm üröm nélkül! Nekem is Csokonaival szólva „tavaszom, vígságom téli búra vált”, mikor a könyv végére értem. Mert a könyv végén 16^{1/2} lapon forrásjegyzék van és ebben az egy ívnél is nagyobb terjedelmű forrásjegyzékben nem jutott hely a *Szokásmondások*-nak. Pedig egyébként a szerző olyan lelkiismeretes a források felsorolásában, hogy az általam idézett nem nagyon jelentékeny német dolgozatokat is felveszi a jegyzékbe, nem is szólva arról, hogy pl. a hitvitázók munkáinak idézése pontosságban egy *Szabó Károlyt* is megszégyenít.

Hogy miért kerüli a szerző könyvem említését? Nyilván azért, amiért egy néhai való barátom, aki anyagiakban és egyebekben is sokkal adósom, ha meglát az uccán, messziről elkerül. Vagy talán valami egyéb oka van a nevenőtől való iszonyodásnak?

De hát én igazán nem vagyok szerénytelen; megelégedném azzal is, hogyha a tisztelt szerző legalább a könyvem sajtóhibáira való tulajdonjogomat elismerte volna: mert ezekből is szerencsésen kisajátított egyet — a forrás megnevezése nélkül.¹

KERTÉSZ MANÓ.

Könyvek és folyóiratok.

**Kelemen Béla*: Német és magyar nagy kézi szótár. 2 kötet. Budapest. Athenaeum. Ára 88 P.

**Klemm Antal*: A mondattan elmélete. (Székfoglaló.) Budapest, M. T. Akadémia. 1928.

**Klemm Antal*: Magyar Történeti Mondattan. (A Magy. Nyvtud. Kézikönyve. 6. f.) Budapest. M. T. Akadémia. Ára 8 P.

**Dr. Szalhmáry István*: Hivatalos műszótár a belügyi igazgatás részére. Kir. magy. Egyetemi Nyomda.

**Erdélyi Lajos*: Magyar nyelvi tanulmányok. II. k. Budapest. Kókai Lajos. 1929.

**Horger Antal*: Általános fonetika, különös tekintettel a magyar nyelvre. Budapest. Kókai Lajos. 1929. Ára 7 P.

Dr. Kaiblinger Fülöp: Egyszerű és körülírt mult. Nyelvfejlődés-tanulmány. (Különnyomat az Egyet. Philologiai Közölnyéből.)

Trócsányi Zoltán: Régi íráások és falusi levelek. (Különnyomat a Magyar Szemléből.)

Magyar könyvszemle. 35. k. 1928.

* Legközelebb ismertetni fogjuk.

¹ A *Pásztortűz* c. folyóirat is (1924. évf. 250. 1.) átvett egy-két képekkel illusztrált magyarázatot könyvemből a forrás megnevezése nélkül, de egy mulatóságos sajtóhibával.

GYÁSZJELENTÉSEK.

Kőrösi Sándor. 1857—1929 Budenz, Szarvas és Simonyi tanítványainak, a Magyar Nyelvőr régi gárdájának, egyik igen értékes tagja s a magyar nyelvtudománynak egyik nagytudású munkása volt Kőrösi Sándor. A tanári képesítés után Trefort miniszter Olaszországba küldte ki, s tanárai biztatására tanulmányaival arra az útra tért, amelyen később legértékesebb munkásságát fejtette ki. A velencei, flórenci és római könyvtárakban a magyar nyelv olasz elemeit kutatta. Első dolgozatai a Nyelvőr 11. és 12. kötetében jelentek meg: *Élő meg elavult képzők*. S a 13. kötettől kezdve már közli olaszországi tanulmányainak eredményét, az olasz kölcsönszók összeállítását (13—16. k.); egyes szómagyarázatok a későbbi kötetekben jelentek meg. Rendszeresen összefoglalta ezen a téren folytatott kutatásait *A magyar nyelv olasz elemei* c. munkájában (1892). Ezirányú kutatásait soha sem hagyta abba s élete utolsó éveiben betegen is foglalkozott a Nyr.-ben az olasz kölcsönszavak kimutatásával. 1884-ben a fiumei áll. főgimnázium tanára lett s ott közéleti és hírlapírói tevékenységével nagy szolgálatot tett a magyarság ügyének, amíg 1900-ban vissza nem került Budapestre. Irt egy kitünő magyar nyelvkönyvet a fiumei olasz iskolák számára s Olaszmagyar szótára (1912) is kitünő, gondos munka. Irodalomtörténeti tanulmányaiban szintén a magyar-olasz érintkezéssel foglalkozott: *Zrínyi és Machiavelli* (1903), *Az Áfium és Busbeck* (1918), *Az Áfium vitás pontjai* (1918). Nagy kedvvel és hozzáértéssel foglalkozott a nyelvhelyesség kérdéseivel is.

B. J.

Simai Ödön. 1879—1929. A magyar nyelvtudománynak egyik szorgalmas, tehetséges munkása távozott Simai Ödönnel az élők sorából. Simai 1879-ben született s az egyetemen mindjárt Simonyi Zsigmond tanítványai sorába állt s a magyar nyelvtudománynak egyik érdekes területét, a nyelvújítást választotta munkássága tárgyául. Hangyaszigalommal gyűjtötte e korszak nyelvének adatait, feldolgozta az elhanyagolt s figyelemre alig méltatott írók munkáit. Szily Kálmán is köszönettel emlékszik meg a Magyar Nyelvújítás Szótára előszavában arról, hogy Simai „ismert buzgalomával és szakavatottságával“ nagy segítségére volt. A Nyelvőrben és a Magyar Nyelvben számtalan kisebb és nagyobb cikke tesz tanuságot erről a szakavatottságról. Legfontosabb munkái: Márton József mint szótáríró (1902), Dugonics András mint nyelvújító (1904).

B. J.

NYELVMŰVELÉS.

Feladott órallás. A *Magyar Nyelvőrrel* együtt minden ép magyar nyelv-érzékű ember váltig hadakozott az ellen, hogy a „rajta múlik“ a „rajta áll“ és „tőle függ“ értelmében használtassék, hogy a „rajta múlik“ mindinkább kiszorítsa a másik két kifejezést és hogy mint a szemtelen veréb a fecske fészkebe, beleüljön a „rajta áll“ és „tőle függ“ ősi örökébe. Ezt a jogos és szükséges küzdelmet fel akarja adni a *Magyar Nyelv*, mikor 1929. 1—2. füzetében (59. lap) meddőnek nyilvánítja a „rajta múlik“ elleni harcot. Abbahagyandónak tartja ugyanis a harcot, mert szerinte befejezett jelentésváltozással állunk szemben és mert ezt a jelentésváltozást a Kelemen-féle szótár is elkönyvelte. Hát ez az utóbbi érv nagyon gyenge érv. A nagyközönség számára írt szótárak nem tartoznak tudományos vagy nyelvhelyességi szempontokhoz alkalmazkodni, első sorban leltároznak és így gyakran olyasmit is jegyzékbe foglalnak, ami nem állandó birtok és még kevésbé állandó érték.

De a másik érvhez, a befejezett jelentésváltozáshoz is volna egy-két szavunk. Mit ért a *Magyar Nyelv* a befejezett jelentésváltozáson? Azt-e, hogy ezentúl a „rajta múlik“ csak annyit jelent, hogy „rajta áll“, „tőle függ“ és így eredeti értelmében nem is használható? — Így tehát ne is beszéljünk így: „Nem a magyar vitézségen múltott, hogy nem nyertük meg a világháborút“, ellenben mondjunk derűborúra ilyeneket: „A tanítás sikere a jó tanáron múlik.“ „A kedvező időjáráson múlik, hogy lesz-e bűzában, borban kivitelünk.“ „A bírák függetlenségén múlik a helyes vagy helytelen igazságszolgáltatás.“

Tovább megyek; ha a „rajta múlik“ annyira kiterjeszti az uralmát, ha ilyen diktátori szerepre vergődik, akkor talán felesleges lesz a „rajta áll“, „tőle függ“, sőt az ezekkel oly közel rokon „rajta fordul meg“. S ha jön egy új Kelemen-szótár (a legújabb kiadást éppen most hirdetik), az talán el is hagyja ezeket; mint amelyeknek megszűnt az élő használata. Vagy ha helyet ad is nekik, követni fogja a szótárak és lexikonok ismert, de kellemetlen szokását: „tőle függ“ v. ö. „rajta múlik“ vagy „rajta áll“ lásd: „rajta múlik“ stb.

Minden olyan tudatos vagy öntudatlan törekvésnek, divatnak és áramlatnak amely a szók és kifejezések árnyalati különbségét el akarja mosni, törölni, sodorni és így a magyar nyelv szín- és hangulatgazdagságát meg akarja kevesbiteni, mereven ellene kell állani. Annakidején hangosan felszólaltunk az ellen, hogy a „létere“ elveszítse ellentét-jelentését és összeolvadjon a „lévén“-nel, pedig ezt az engedékeny álláspontot nem kisebb ember foglalta el, mint Simonyi. Éppen úgy tiltakozunk most a magyar nyelvnek elszegényítése, a magyar stílusnak elszíntelenítése ellen, illetőleg a *Magyar Nyelvnek* „rajta múlik“ kérdésében vallott felfogása ellen.

A *Magyar Nyelvnek*, amely különben oly fennen lobogtatja a helyes magyarság zászlóját, annál inkább kár az elnézés, az engedékenység „fene sík“-jára lépni, mert ott az ember könnyen elesik és „nem mulchotia ez vermut“, a nyelvkárosítás, a stíluszegényítés vermét.

KARDOS ALBERT.

Az összetett szavak egybeírása. Felhívták figyelmünket arra, hogy a *Magyarság Nyelvőre* (1929 febr. 23) elítéli egy könyv címét, mert egy szóba írja: *Készülékkezeléskarbantartás* és megkérdezték, vajjon helytelen és elítélendő-e a többtagú összetett szavak ilyen egybeírása. Abban igaza van Halász Gyulának, a nyelvhelyesség kérdéseivel foglalkozó cikkek írójának, hogy a magyar nyelv nem szereti

a nagyon hosszú és a sok tagból álló szavakat. Csakhogy sok esetben az író, különösen a műszaki író, kénytelen a rövidség és világosság kedvéért többtagú összetételt használni. Az ott említett könyv címe: *Hibakeresés és készülékkarbantartás*. Ez esetben semmikép sem kifogásolhatjuk ezt az összetett szót, mert a könyvcímnek röviden és világosan fel kell tüntetnie, hogy miről van benne szó. Nem hibáztathatjuk a címül használt ilyen összetételeket sem: *Szivógázmotoralkatrészek, Csavarmenettáblázat*.

Halász Gyula ezen úgy akar segíteni, hogy a kötőjelet kívánja visszaállítani „jogaiba” s használni akarja az olyan esetekben, amikor „1. kettőnél több szót kell egybefűzni, 2. ha idegen szót kapcsolunk egybe magyar szóval, 3. ha kómicusan hat vagy félreértést okoz az egybeírás.”

Az írásjelek használatában a takarékoság híve vagyok s nem tartom szükségesnek folytonos felrakásukat. Kötőjelet csak akkor tegyünk, ha igazán szükség van rá. Tehát a 3. esetben mindenesetre; a 2. esetben csak akkor, ha az idegen szó nem kapcsolódik természetesen a magyarhoz. Ellenben a kettőnél több szóból álló összetételt csak akkor válasszuk el kötőjellel, ha az összetétel jelentése ezt megkívánja s ez esetben beleesik a 3. csoportba.

B. J.

Itt, ott — mint megszólítás. „*Itt* van már jegy? *Oda* milyen jeggyel szolgálhatok? *Ott* még kapok négy fillért” — mondja a kalauz a villamoson s az utas természetesnek találja, hogy a kalauz szemében ő nem személy, hanem ülő vagy állóhely, amelyet előtte és utána egy nap százan és százan foglalnak el. Magam sem eszméltem rá az *itt* és *ott* nyelvtani szerepére, amíg nemrégiben egy kispolgári társaságban azt nem hallom, hogy a háziasszony bocsánatkérően szól előkelőbbfajta vendégéhez: ő, *oda* elfelejtettem villát adni! — Most már világos az egész. Nemrég hallottam Kertész Manó barátom érdekes előadását a magyar udvariasság történetéről, a megszólítások születéséről és kimúlásáról. Kétségtelen, hogy az *ön, maga* és *kegyed* részint végső napjait éli, részint szűk körre korlátozódott. Egyre gyakoribb eset, hogy kénytelenek vagyunk minden egyes alkalommal címén szólítani azt, akivel nem tegeződünk. A kalauz már régóta bajban van, mert az a kerülőút nem áll rendelkezésére, az „uraságod” hosszú és nem mindig alkalmazható, a nők megszólítására a mulatságos „hölgy” szót a masamódok, a „nagyságát” a cselédek foglalták le, (amellett a nagyságák nagyrésze már méltósága lett) — szóval, a kalauz átmenekül a topográfiai meghatározás biztos területére. De úgy látszik, kezd utána menekülni a társadalom egy része is. Érdekes állomás ez az *ön-maga-kegyed* haldoklásának történetében.

B. M.

Emléktáblát Simonyi Zsigmond szülőházára. A Nyr.-ben (57:123) megemlékeztünk már arról, hogy dr. br. Wlassics Tibor orsz. elnök indítványára a Balatoni Társaság elhatározta, hogy Simonyi Zsigmond veszprémi szülőházát emléktáblával kell megjelölni. Ezt a kegyeletes, szép eszmét magukévá tették Simonyi Zsigmond tanítványai és barátai és a terv végrehajtására bizottságot alakítottak. Dr. Sziklay János, szintén Veszprém város szülőtte, buzgólkodik azon, hogy pontosan megállapítsa, melyik házban született Simonyi Zsigmond. A bizottság ez úton is felhívja Simonyi volt tanítványait, barátait és tisztelőit, akik az emléktábla költségeihez hozzá akarnak járulni, hogy adományukat, a cél megjelölésével küldjék el a Magyar Nyelvőr kiadóhivatala címére. (Postatakarékpénztári számla: Dr. Balassa József, 2560.) Minden adományt nyugtázni fogunk.

MAGYARÁZATOK.

Túró. Régóta meggyökerezett nézet, hogy e műveltségsvavunk török eredetű, bár e felfogás helyessége nincs kellő biztossággal igazolva. Vámbéry volt az első, ki ez irányba terelte a kutatást egy 'túró' jelentésű keleti török *turak* szóra hivatkozva (NyK. VIII, 182; 1870), melyet előbb megjelent „Čagataische Sprachstudien“ (1867) c. művének szójegyzéke *torak*, később megjelent „A Magyarok Eredete“ (1882) műve pedig *turag* alakban (286, 661 l.) és 'sajt' jelentéssel ismer. Budenz helyesli ez egyeztetést (NyK. X, 91) s véleményét követik a későbbiek is tekintettel arra, hogy bár török jövevényszavainkban az első szótag *ú* hangzója rendszeren a török megfelelő szóközépi γ ($>u, v$) hangeleme enyésztenek tükrözi nyomát (pl. *búza* < tör. *boɣdaj*, alt. *pūdaj*; *tűzok* < tör. *toydak*, *tōdak*; *gyúr* < tör. *joɣur*-, *jūr*-), van mégis példa a γ szomszédsága nélkül való török *u, o* ~ magy. *ú* hangmegfelelésre is a *kút* < tör. *kutuk*, *kuduk*, *koju* szóban s rövid *u*-val hasonló esetek: *hurok*, székely *urok* < tör. *kuruk*, *uruk* és *burit*-, *borit*- (*burok*) < tör. *bur*-, *buru*-. A *túró* < tör. *turak* egybevetés tehát az első szótag hangzóját illetőleg az utóbbi példákban találhatná támaszát.

Feltűnő azonban, hogy a Vámbérytól „csagatajnak“ jelzett *turak*, *torak* 'sajt' szót semminő keleti török szógyűjteményben nem találjuk. Hiába keressük Budagov, Sejχ Sulejman, Mahmūd al Kāšyari bő szótáraiban, vagy Le Coq és Raquette szójegyzékeiben, vagy az újabb kiadású kirgiz, özbég és azerbajdsán szótárakban, sehol semmi nyoma. Radloff nagy szótárában (III, 1180) van ugyan dsag. *torak* 'Kāse' de ez az adat bizonyára csak Vámbéry „Čagatai Sprachstudien“ művéből van kiírva s a pusztán Vámbérynél található adatoknak szokásos (V.) jelzése ez esetben el van hanyagolva.

Ha nem is a keresett keleti török *turak* 'sajt' szót, de legalább egy vele összetartozónak látszó adatot véltem fölismerhetőnek a csuvas *to'rδχ*, *tu'rδχ* 'savanyú tej' szóban, melyre már 1888-ban felhívtam a figyelmet (NyK. XXI, 128) utalva egyúttal a szintén kapcsolatosnak tetsző mongol *tarak* 'zsendice'¹ ('gesäuerte Milch nach Abkochung derselben' I. J. Schmidt) szóra, mellyel — mint utólag észreveszem — CzF. szótára előbb is egyeztette már a *túró*-t. Talán ezeknek a *túró*-val újabban egybevetett csuvas és mongol szavaknak 'savanyú tej' értelme ('kisloe moloko' Zolotnickij, Ašmarin, IX.; Paasonen „Csuvas szójegyzékében“: *tu'rδχ* 'forralt, leszedett savanyított tej') volt hatással arra, hogy midőn Vámbéry ezután, „A Magyarság Bölcsőjénél“ c. munkájában (217. l.) ismétli a *túró* ~ tör. *turak* egybevetést, emitt az utóbbi szónak értelmezése nem szorosan 'sajt, túró, káse', mint eddig, hanem némi közeledéssel az újabb adatok jelentéséhez: „túró tkp. az az aludt tej, melyet egy hegyes zsákban állni hagynak, hogy a savó lecsepegjen“. A

¹ Ramstedt szerint e mongol szó kiejtése az 'élő nyelvben: *tarag*; az afghánok közt élő moyol-ok nyelvjárásában: *tarōy* 'sauere Milch' (JSFOu. XXIII, 4;40).

kétféle tejterméknek egyazon szóval való jelzését látjuk egyébként a mongol *tarax* szónál is, melynek a khalkha nyelvjárásban 'savanyú tej' ('kisloe, kvašenoe moloko' Golstunskij III:59), a burjéttban pedig 'sajt, túró' ('tvarog' uo. és Podgorbunskij, 303) a jelentése.

Vitás kérdés, hogy föltehető-e a kapcsolat az itt említett csuvas *to·r̄əχ, t'u·r̄əχ* és a *túró* között? Gombocz szerint a két szó „külön választandó” (MNy III:366), mert a csuvas szónak, mint átvett hegyi cseremisiz *tarək* (= mong. *tarak*) változatából következetteti, **tarəχ* volt régibb alakja (BTLÜ., 133); ócsuvas első szótagbeli *a*-nak pedig a *túró*-nak *ú* hangzója meg nem felelhet. Ámde erdei cseremisiz alakja a tárgyalt szónak *tòrək* s midőn a hegyi cseremisizben ily első szótagbeli *o*-val szemben *a* hangzik, ez igen gyakran az előbbiből fejlett újabb alakulat. Meggyőzően igazolja ezt Martti Räsänen „Die Tschuwassischen Lehnwörter im Tscheremissischen” (1920) c. nagybecsű művében (79—80. l.) oly példákra utalva, mint hegyi cser. *jamak* 'elbeszélés', erdei cser. *jomak* < csuv. *jomax* < tatár *jomák*; h. cser. *jaldaš* 'pajtás', e. cser. *joldaš* < csuv. *jolDaš* < tat. *juldaš*; h. cser. *palsas* 'segíteni' ~ e. cser. *polšas* < csuv. *polšs* ~ tat. *bulšs*. Szerinte a cser. *o* ~ *a* hangváltakozásban az *o* eredetibb s az *o* > *a* alakulat a hegyi nyelvjárásban a csuvasnyelvi befolyás kezdete után ment végbe.

A hegyi cser. *tarək* alakból tehát, midőn erdei cser. *tòrək* és csuvas *to·r̄əχ, t'u·r̄əχ* alakokkal áll szemben, nem lehet ócsuvas **tarəχ* alakra következtetni s így a magy. *túró*-val való kapcsolat felvételének e részről nincs akadálya.

Räsänen az itt tárgyalt szavak kapcsolatait magyarázva (id. h. 223. l.) újabb adatokat közöl csoportjukhoz. Ilyen a kazánitatór *tugaruk* 'quark', melynek számbavételével nézete az elősorolt szavak viszonyára nézve következőkép alakul: „Meines erachtens ist das dschagataische wort (Vámb. *torak*) nicht von dem mongolisch-tschuwassischen zu trennen, wie Gombocz annimmt. Ich denke die sache folgenderweise. Die türkische grundform war etwa **tuɣrak* od. **tugarak*, woraus lautgesetzlich im tschuwassischen > **tɕvarax* > tschuw. Ko. *tora* 'käse' (> tscher. *tuɣara, tora, tara*). Tschuw. *tòrəχ* ist eine ziemlich alte entlehnung aus dem tatarischen“.

Nézetem szerint a tatár *tugaruk* szintén nem alkalmas arra, hogy belőle a csuvas *torəχ* ősi alakjára vonjunk következtetést. Ezt az adatot ugyanis, mint Räsänen jelzi, ő az Učebnik orosz tankönyvnek 1912-iki kiadásából vette, hol e szó az orosz átírás szerint voltaképp *tuɣaruk* ejtéssel olvasandó. Ugyane könyvecske 1894-iki kiadásában (17. l.) e szó még *tuaruk* = 'tvarog' alakban található s Voszkrzeszenszkij orosz-tatár szótárában is hasonló alakú *tuarog* szó az orosz 'tvarog, tvorog' tatár fordítása. Alig lehet benne kétség, hogy ez az — úgy látszik — csakis keresztény, tehát oroszosodó tatároknál divó *tuarog, tuaruk* szó (mely helyett a muzulmán tatárok számára írt ugyanily Učebnik 1910-iki kiadásában a 'tvorog'-nak *ärämčäk* a fordítása) az orosz *tvarog* átvétele s az újabban följegyzett *tuɣaruk* alakban a *ɣ* csak hiatuspótló,

vagyis a régibb *tuarnk* ejtésnek oly fejleménye, mint tatár *saγat* 'óra' < arab *sa'at*, *džamaγat* 'család' < ar. *džemā'at*, *maγana* 'értelem, jelentés' < ar. *ma'na*. Ez az orosz eredetű *tuγaruk* tehát nem szolgálhat oly föltevés alapjául, hogy a csuvas *to'rđχ*, *tu'rđχ* eredetibb **tuγrak*, **tuγarak* hangzásból fejtett volna.

De igen figyelemreméltó nemcsak a csuvas szó, hanem a magy. *túró* magyarázatának szempontjából is Räsänen egy másik új adata: a csuv. Ko. *tora* 'sajt.' Ezt R. egy másik cikkben (224. l.) mint Asmarinnak Gombocz „Csuvas szójegyzékéből“ (NyK. 36) vett adatát említi, de itt a jelzett szó nem található. Igazolhatom azonban e szónak használatát a kozmodemjanszki kerület nyugati részében lakó csuvasoknál magam is, még pedig Ašmarin közlése nyomán, melyről Katanovnak egy 1901 június 19-én kelt leveléből van tudomásom. Ugyanitt említi Katanov, mint Ašmarin közlését, hogy a nizsegorodi misárek *tura*-nak mondják a 'sajtot' s ezt az utóbbi adatot, mint az orosz 'tvarog' fordítását E. A. Malov néhai kazáni tudósnek „Svédjenija o Mišarjach“ c. közleményében (Izvēstija Obsčestva [Archeologiji, Istorijii Etnografiji, T. IV., 1885; 74. l.) is megtaláljuk („po mišarski: *tura* = po tatarski *urjumčik-tvarog*“). Ez a csuvas *tora* > misär *tura* a hegyi cseremiszeknél a fent érintett gyakori *o* > *a* változattal, mint csuvasból eredt jövevényszó *tara* alakban ismeretes ('eine Art kleiner Käse' Ramstedt), más cseremiszeknél pedig valószínűleg a tatár *tuarnuk*, *tuγaruk* alakok hatása alatt *tuara*, *tuγara* ('Quarkkuchen, Käse') hangképet öltött (Räsänen id. h. 224. l.). Ez a csuvas *tora* ~ misär *tura* a mi *túró* szavunknak szabályszerű megfelelője akár úgy, hogy mindkét szót a Vámbéry-féle *torak*, *turak* 'sajt' szó változatának tartjuk (mint pl. *borsó* < tör. *burčak*, csuv. *pърза*), akár oly alakulatnak vesszük a *túró*-t a csuvas-misär ejtéshez képest, mint a *tinó*-t a köztörök *tana*, *dana*, csuv. *tina* alakhoz viszonyítva.

Ami immár a csuvas *to'rđχ*, *tu'rđχ* s a csuv. *tora* ~ magy. *túró* kapcsolatát illeti, itt nyilván egyazon török szónak két úton került változataival van dolgunk: a *tora* (~ misär *tura*) a régibb szabályszerű csuvas hangalakulat, a *to'rđχ* újabb eredetű jövevény valamely más török nyelvjárásból, amely a *-k* (*χ*) szóvéget megőrzi. Az utóbbihoz hasonló végzetűek a csuvasban: *syndđχ* 'láda' ~ tatár *sandđk*; *syrdđχ* 'juh' ~ tat. *sarđk*; *χđrđk* 'száraz' ~ tör. *kuruk*, *χuzđk* 'padlódeszka toldaléka' ~ tör. *koşuk* 'egybetoldott' (Paas. Csuvas Szój.) Az efféléket tatár jövevényszóknak tekintik a csuvasban, de a *to'rđχ* szónak nem ismerjük megfelelőjét a kazáni tatárban. Abból a régi, ma már talán kiveszett török nyelvjárásból, honnan e csuvas szónak származását vélhetjük, eredhetett a *-k* (*-g*, *-γ*) szóvégzettel jelentkező orosz *tvarog*, *tvorog* 'lac coagulum' is, mely innen elterjedt az egész szlávságban, sőt átment *tvarc* (*g*), *quark* alakban az újfelnémetbe is (F. Miklosich, Etwb. d. Slav. Spr. 366, Kluge⁶, 306). Így a *kvárgli*, *túró* és *tarhó* (< cseh *tvaroh*, kisorosz *tvaroh* stb.) végelemzésben egy tőből erednek s találó példáját nyújtják a műveltségszók ide-oda való vándorlásának.

Ara vagy ar? Ismeretes, hogy az *ara* szónak mai menyasszony jelentése újabb keletű, csak a múlt század harmincas évei óta terjedt el az irodalmi nyelvben. Eredetileg, amint a régi nyelv gyér adataiból tudjuk, férfit jelentett. Az első adat (l. EtSz I: 119) a XV. századból való, Nyirkállai Tamás gl.: „*Auunculus—anyaá Ara*; Molnár Albertnél: *Ara*, sororis frater“; az 1708-iki kiadásban németül is: der schwester bruder.“ PP-nál nőrokont jelent: „Nurus—menyem, menyed. Antique *Aram*.“ Szarvas Gábor először foglalkozott evvel a szóval (Nyr. 18: 133). „Ha MA. adatát Nyirkállai följegyzésével egybevetjük, a 'férfitestvér', még pedig egy 'nőszemélynek (anya, leány, néne, hug) férfitestvére' értelem egészen világossá válik. Hogy Pápai a ,nurus: meny' jelentést honnan vette, arra nézve fölvilágosítással nem szolgálhatunk; valamint azt sem állapíthatjuk meg, helyesnek tartjuk-e adatát vagy helytelennek.“ Szarvas ezekből az adatokból még azt is következteti, „hogy e szónak igaz alakja nem *ara*, hanem *ar*, vagyis hogy az *ara*-beli vég a hang nem egyéb, mint a birtokos 3. személyi rag.“ A jelentést illetőleg pedig azt állapítja meg, hogy az *ara*, vagy helyesen *ar* „férfirokont; még pedig a nőnek idősebb fitestvérét jelentette, vagyis ugyanaz volt, ami a későbbi s idegen *bálya* szó, amely, mint sok más jövevény is, az eredetét utóbb teljesen kiszorította a forgalomból.“

Ez a néhány szótári adat nem tudta eléggé megvilágítani a szó használatát. Bornemissza Péter Elektrája, mely az ismeretlenség homályából 1923-ban került elő, gyakran használja az *ara* (vagy talán *ar*?) szót s világosságot derít a szó eredeti jelentésére. Bornemissza Elektrája 1558-ban jelent meg, de csak egyetlen csonka példányban két kis részlete volt ismeretes. Dr. Krüger, a gothai tartományi könyvtár igazgatója 1923-ban megtalálta egy teljes példányát s ezt faksimile kiadásban közzétette Ferenczi Zoltán.

Az *iatekba solo szemietiek* között ott van: *Orestes Kiralfia Electranak ara*. Tehát világos, hogy az *ara* itt is férfitestvért jelent. S a tragédia folyamán Elektra Orestesről mindig így beszél: *Oh aram, edes aram, el késel*; — *Jai aram aram Orestes, mint czalal engem*, — *megholt az en aedes aram Orestes*; s még igen gyakran. A Chorus is azt mondja: *Siralia eroessen szegin arath*. Hogy a szó jelentését világosan lássuk, figyelembe kell vennünk, hogy Orestes Elektránál fiatalabb, tehát öccse, nem bátyja. Viszont Chrysothemis, a fiatalabb leány, Orestest nem *ará*-nak, hanem bátyjának nevezi: *Oh szerelmes batiam hofi soha nem lalhattalak, iai egiellenem baliám*. A leányok egymást másképp szólítják. Elektra Chrysothemist mindig *oczem*-nek (öcsém), viszont Chrysothemis Elektrát *io* vagy *edes nenem*-nek. Ezek az adatok az élő nyelvhasználatot mutatják s ezek mellett tanuskodnak, hogy az *ara* vagy, ami valószínűbb, *ar* a leánynak vagy asszonynak fiatalabb férfitestvérét, tehát öccsét jelentette, nem pedig bátyját, mint Szarvas Gábor gondolta.

BALASSA JÓZSEF.

Szeremle neve. Szeremle pestmegyei falu Baja mellett. Melich János a MNy. legújabb számában (25:109) magyarázza a név eredetét, rámutat délszláv eredetére s kimutatja, hogy *Srěmljani*-ből lett *Szeremlyán* > *Szeremlyén* & *Szeremlén*, s hivatkozik is rá, hogy a falu nevének kimutatható régi alakja *Zeremlyan* és *Zeremlen*. „Az a kérdés már most — írja Melich, — hogyan alakult *Szeremlyén* & *Szeremlén*-ből a mai *Szeremlye* & *Szeremle*.“ S megadja rá a feleletet, hogy a látszólagos ragos alakból vonta el a nyelvérzék a *Veröcén*: *Veröce*, *Adán*: *Ada*, *Budán*: *Buda* stb. analógiájára a *Szeremlyén* & *Szeremlén*-ből a *Szeremlye* & *Szeremle* alakot.

Szeremle mai nevének ugyanezt a magyarázataát megírtam már a Nyr 1887-iki évfolyamában (16:501), midőn Szeremle nyelvvel foglalkoztam. Hivatkoztam rá, hogy a falu eredeti nevét megőrizte egy XVI. századbeli epikusunk, Szeremlényi Mihály, aki Szilády Áron szerint ebben a pestmegyei községben született, „mivel régi oklevelekben a község nevét találjuk *Zeremlyan, Zeremlen*-nek írva s később még a XVII. században is *Szeremlén*-nek.“ (RMKT. 2:462.) Megírom ebben a cikkben, hogy „e föltevést nagyban megerősíti az, hogy ma is (vagyis amikor ott jártam) mondják még: *ez szeremlényi embőr*.“ Ugyanott meg is magyarázom a falu mai nevének keletkezését: „Tehát *Szeremlény, Szeremlén*-ből lett a mai *Szeremle*; és pedig úgy, hogy a nyelvérzék ragos alaknak érezte a nevet, amint a ragos *Baján, Szabadkán, Garán* stb. alakoknak megfelel az illető hely neve *Baja, Szabadka, Gava*, épúgy mondták *Szeremlén* mellett *Szeremle*.“ S zárójelben ugyanott megemlítem azt is, hogy „Baja város nevét is szokták *Baján* avar khágán nevével összefüggésbe hozni; e szerint a mai alak itt is analógia útján jött volna létre.“

BALASSA JÓZSEF.

Hókonyán vág. A MTsz. Debrecenből közli ezt az adatot, amely azt jelenti: 'fejbe vág.' Oláh Gábor debreceni nyelvjárastanulmányában (NyF. 26 29) így hangzik ez a szólás: *hókon, hókonyon ülni*: tarkón. (!?) Nagyszalontán szintén ebben az alakban ismeretes: *hókon vág, hókonyon vág* 'vakszeme tájára üt' (Viski, NyF. 69:24). A Szendrey Zs. által kiadott Nagyszalontai gyűjtésben ezeket az adatokat találtam: Amíg ivott, a hajdú a másik csobojóval *hókon nyomta* (MNGy. 14:231). A torony aljába belé tettik a Toldi Miklós vasgyűrűjít, amékkal az idegény oriašt *hókon nyomta* (uo. 232). Jó távol innen, Baranya m.-ben pedig *hókán csapja*: homlokon csapja. Ebből az adatból világos, hogy valamennyi változatnak az alapja a *hóka* '(olyan ló), amelynek a homlokán fehér folt ('csillag') van' (Bal. m., Marcal mell., Szeged, Pozsony m., Hont m., Székelyföld MTsz.). A *hóka* tudvalevőleg a 'hold' jelentésű *hó* kicsinyített alakja, s eredetileg magát a ló homlokán levő fehér foltot jelentette. A *hókán csap* változatot a nyelvérzék személyragos alaknak érezte, s az ebből kikövetkeztetett *hók-tő*höz tette azután az *-u* ragot (vö. *békin hagy, békibe hagy* és *hagyj békembe!*) A *hókonyon, hókonyán* elemismétlődéssel alakult, s a második személyrago salak (vö. *heven s hevenyén, hevenyében* NySz.).

BEKE ÖDÖN.

Adatok a gyermeknyelvhez. 1. *Haragudó* = szemöldök. *Körmös néni* = manikűrös kisasszony. *Röpülő labda* = léggömb. „Vágd le ezeket a *szurkókat* az ágról“ (*Júskéket* helyett). „*Kezzel* eszik“, *kezem, kezed* stb. analógiájára. „Már egy napja viselem ezt a cipőt, még sincs rajta egy *ronga* se.“ „Szembe lakik *minknek*“.

SZÉKELY ARTÚR.

2. Négyéves fiam mondja kis testvérhugának: *édes aranyságom* (a *drágaságom* mintájára). — *Szavak keveredése*: Hároméves korában a *kaszárnnyát katonaszármányának* mondotta. — *Metatézis*. Másféléves leánykám *harapolt* h. ezt mondotta: *haratop*.

F. D.

Népnyelvünk behatóbb tanulmányozásához. Balassa József szerkesztő e folyóirat f. évi 17. lapján elismeréssel szól népnyelvünk behatóbb tanulmányozására szólító újabb cikkéről, mely Magyar Nyelvi Tanulmányaim II. kötetében is megtalálható kissé bővebben. Azonban csodálja, hogy nem tettem említést sem arról a népnyelvi bizottságról, melyet az 1903-ban, helyesebben 1904-ben megalakult Magyar Nyelvtudományi Társaság 1905 márc. 7-én tartott választá-

mányi ülésén az ő indítványára elhatározott és kiküldött, sem a munkatervről, melyet ő adott és a M. Nyelv I. 289. lapján közölt is. Sajnálom, hogy rövidsége törekvő cikkemben csakugyan ezt nem említettem, csak általánosságban jeleztem a Társaság egykori és mai programját. De el kell ismernem itt is, hogy népnyelvünk behatóbb tanulmányozása ügyében Balassa J. és Zolnai Gy. sokat tettek. És hogy a Nyelvtudományi Társaság megalakulása után alapszabályai közé iktatta, hogy rendszeresen szervezi és intézi a népnyelvnek minden irányban való átbúvárlását és e célból akkor állandó Népnyelvi Bizottságot is alakított a maga kebelében, (vö. MNy. I:2, 289, 469). Arra a tájékoztató füzetre, melyet akkor éppen a Társaság megbízásából Balassa írt, A nép nyelvének tanulmányozása címmel népnyelvi gyűjtők számára, Bpest 1905., hivatkoztam is cikkemben. ERDÉLYI LAJOS.

2. **Satrafa.** (Nyr. 57:126.) Én is mindig a görög eredetű *szatrapa*, ném. *Satrap* szóval azonosítottam ezt a szót, s hogy nem írtam meg, annak az oka, mert oly természetesnek tartottam ezt az egyeztetést, hogy biztosra vettem, hogy már mások megírták. A *p > f* hangulatváltozásra jó példa a *sinkófál*, *sinkofál* ~ *sinkópál* (Szatmár m., Székelyföld), *sinkópál* (Debrecen, Bihar m., Zemplén m., Beregrákos, Szilágy m., Székelyföld) MTsz., melyet Simonyi (Nyr. 48:90) a latin *syncopare*, lat.-gör. *syncope* szóból származtat. B. Ö.

Koloncanyag.¹ A koloncanyag kifejezés farmakognóziái vonatkozásban bizonyára újszerűen hangzik, azonban ezzel a tősgyökeres magyar szóval gondolom helyettesíthetőnek az idegen „ballasztanyag“-ot. A kolonc szó a magyar nyelvben túlnyomó részben valami kellemetlent, fölöslegest jelent, ami valami más dolognak, vagy tulajdonságnak érvényrejtését megakadályozza. De jelenthet szükséges és hasznos dolgot is, mint pl. a gémeskút kolonca, amely nagyban hozzájárul a vízmérés megkönnyítéséhez. Ilyenformán a kolonc szó értelme meglehetősen fedi a „ballaszt“ szót. A „ballaszt“ szó is többnyire fölösleges terhet jelent, ami azonban szükséges és hasznos is lehet, mint pl. a hajóknál és léghajóknál az egyenletes megterhelés szempontjából alkalmazott súly. A „ballaszt“ szót magyarra a *t e h e r* vagy éppen *h o l t t e h e r* kifejezéssel szokták fordítani. Ezek közül azonban sem az egyiksem a másik nem alkalmas arra, hogy farmakognóziái értelemben használjuk. Aki látott már koloncot, az nem szabadulhat attól a képzettől, hogy a kolonc valamihez oda van kötve; vagy a gémeskút keresztgerendájához, vagy a kutya nyakához. Annál jobb, mert farmakognóziái értelemben a koloncanyag szintén oda van kötve a hatóanyaghoz, habár itt kémiai kötést kell elképzelni. Farmakognóziái vonatkozásban a ballasztanyag értelmét tehát igen jól fedi a koloncanyag kifejezés és ez legalább tősgyökeres magyar szó. Ismeretes, hogy a kolonc szónak egy ikertestvére is van a magyar nyelvben: a kölönc. Az anyag szóval való összeházasításra azonban a magyar nyelv hangilleszkedési törvénye értelmében a kolonc szó alkalmasabb.

DR. VONDRA ANTAL.

¹ Egy kémiai cikkben magyarázza így a szerző a *koloncanyag* szó használatát.

Helyreigazítás. A Nyr. 58:21. 1. a 2. bekezdésnek *Sahlstedt*-tel kezdődő svéd példamondatában *jar h. jag* olvasandó. Z. GY.

MAGYAR NYELVŐR

SZARVAS GÁBOR ÉS SIMONYI ZSIGMOND

F O L Y Ó I R A T A

SZERKESZTI ÉS KIADJA:

BALASSA JÓZSEF

AZ ORSZÁGOS NÉPTANULMÁNYI EGYESÜLET HIVATALOS LAPJA

TARTALOM:

Kertész Manó. — A magyar grófi címről	67
Balassa József. — Magyar Nyelvatlasz	69
Beke Ödön. — Boglya és társai	76
Irodalom. — Egy új világnyelv. Jespersen. Eine internationale Sprache. (B. J.) — Albert Dauzat. Les Argots. (Balassa József.) — Kelemen Béla. Német és magyar kézi szótár. — Vilhelm Thomsen. Geschichte der Sprachwissenschaft. (Rubinyi Mózes). — Az Országos Néptanulmányi Egyesület. Czebe Gyula: A magyar őstörténeti kutatás legújabb eredményei. — Bessenyei György Hunyadi-éposza. — Könyvek és folyóiratok. — Emléktáblát Simonyi Zsigmond szülőházára ...	82
Nyelvművelés. — Az idegen szavak magyarosítása. (Hegedűs Loránd.) — A határozott névelő használata. (Kardos Albert.) — Sofőr = vezeres. (K. B.) — Találó kifejezések. (Barcsai Károly.) — Olvasás közben. (K. I.) — Urunk. (B. M.)	89
Magyarázatok. — Hát, tehát. (Munkácsi Bernát.) — Testrészt és verekedés. (Kardos Albert.) — Halánték. (Beke Ödön.) — Innen, onnan, honnan. (Beke Ödön.) — Német író a magyar kiejtésnek a németre való hatásáról. (B. Ö.) — Pótlék a túró magyarázatához. (Munkácsi Bernát.) — Pótlások. (Radványi Sándor. B. Ö.)	91

A kiadóhivatal értesítései.

A Nyelvőr előfizetési ára az 1929. évre 5 pengő.

Félévi előfizetést nem fogadunk el.

Külföldi előfizetők számára az előfizetési díj 5 német márka.

A legközelebbi szám 1929 október havában jelenik meg.

A **Magyar Nyelvőr** kiadóhivatala útján kapható:

Nyelvőrkalauz II. (Tartalomjegyzék a Magyar Nyelvőr 26—50. évfolyamához.)

Bolti ára 15.— pengő; a Nyelvőr előfizetői részére 10.— pengő.

A **Magyar Nyelvőr** régibb évfolyamai (I—48. évfolyamok) közül csak egyes kötetek kaphatók; áruk egyenként 10.— P. A 49—57. évfolyamok ára egyenként 5.— P.

Balassa József, Kis Magyar Hangtan. Bolti ára 2.— P. a Nyelvőr előfizetői részére 1 P.

Beke Ödön A pápavidéki nyelvjárás. — Kemenesalja nyelve. — Vogul határozók. (Nyelvészeti Füzetek.) Áruk egyenként 1.50 P, a Nyelvőr előfizetői részére 1 P.

A MAGYAR NYELVŐR
szerkesztősége és kiadóhivatala
Bpest, IV., Ferenc József rakpart 27

Telefón: Aut. 832—19.

Postatakarékpénztári számla: Dr. Balassa József 2560.

Keresünk állandóan megvételre különböző

tudományos folyóiratokat

Kérünk ajánlatokat teljes sorozatokra,
egy-évfolyamokra és egyes füzetekre is

STEMMER ÖDÖN
tudományos antikváriuma

Budapest, V., Gr. Tisza István ucca 9.

Tel. Aut. 800—75.

MAGYAR NYELVÖR

SZARVAS GÁBOR ÉS SIMONYI ZSIGMOND FOLYÓIRATA.

Megjelenik havonként
a nagy szünetet kivéve.

Szerkeszti és kiadja
BALASSA JÓZSEF.

Szerkesztőség és kiadóhivatal
Budapest IV.
Ferenc József rakpart 27.

A MAGYAR GRÓFI CÍMRŐL.

Irta **Kertész Manó.**

Szekfű Gyula a *Magyar Történet* IV. kötetében a Mohács utáni évtizedek főnemességéről szólva a következőket mondja: „A grófi címet ekkor még kevesen viselték, köztük a horvát ősnemesek, Zrinyiek, Frangepánok, a tulajdonképpeni Magyarországon egyes grófsággá emelt területek váltakozó urai, így a Nádasdyak azóta, hogy Nádasdy Tamás kezén volt Fogaras grófsága“ (198. l.).

Az itt következő néhány sorban azt szeretném megmutatni, hogy Szekfűnek e megállapításában a ‘kevesen’ szó is többet mond a kelleténél, mert a 16. században magyar grófi címről egyáltalán nem beszélhetünk. Igaz, hogy a horvát ősnemesek, a Zrinyiek és Frangepánok otthon grófok voltak, de nem találunk egyetlen olyan egykorú magyar emléket sem, amelyben pl. a szigetvári vértanút grófnak címeznék vagy szólítanák. Hasonlóképpen anakronizmus a Nádasdy Tamás grófsága¹; a Nádasdy-emlékek rengetegében még véletlenül sem lehet olyan levelet találni, amelyben az ország nádorát magyarul grófnak szólítanák.

Persze a grófi cím őse, a latin *liber et perpetuus comes* nálunk is középkori eredetű²; sőt azt is tudjuk, hogy maga a *gróf* szó legalább 1400 óta otthonos a magyar ajkon, mégis azt kell mondanunk, hogy magyar grófokról csak a 17. század elejétől fogva beszélhetünk. Okleveleink 1409-től fogva emlegetnek grófokat ilyenformán: „*Groff* de Mundfurth“; „*Johannes dictus Groff* filius Jacobi de Neudorf“ (Schiller i. m. 239. l.); „*Johanne Groff* comite“; „*Petrum Groff* uocatum“; „*Georgium et Nicolaum dictos Groff*“; „*Emericum Groff* de Bozyn.“ (OklSz.). Itt nyilván a magyar *gróf* szóval van dolgunk, de a mellette levő ‘dictus, vocatus’ is azt mutatja, hogy a *gróf* nem magyar cím, hanem némely urakat, comeseket így szoktak hívni. Ha ezeket az adatokat kissé megvizsgáljuk, az is kitűnik, hogy miféle urakat szoktak magyarul grófoknak tisztelni. Az első két idézet nyilván mutatja, hogy idegenekről, németekről van szó. Az Oklevél-Szótár adatainak elsejében szereplő *Johannes Groff* horvát nemzetiségű („de Corbavia“), a harmadikban és negye-

¹ Ezzel az anakronizmussal Gulyás Pál egy cikkében is találkozunk. (MNy. 24: 271.)

² Schiller Bódog: Az örökös főrendiség eredete Magyarországon.

dikben pedig a Bazini grófokkal van dolgunk. A Szentgyörgyi és Bazini grófok német eredetűek, a Szent István idejében betelepült Hunt-Pázmán nemzetség leszármazottjai, kiknek Pozsony- és Nyitra-megyében voltak hatalmas birtokaik.³ Az ország nyugati szélén laktak, német környezetben, erős nyugati kultúrhatás alatt; mondhatni, nem is olvadtak bele egészen a magyarságba sohasem.

Akit tehát a 15. században magyarul *grófnak* mondanak, az nem magyar, vagy legalább is nem egészen az. Hasonlóképpen nem említenek egyetlen magyar gróft sem 16. századi emlékeink s akit ez időben grófnak mondanak, az kétségtelenül idegen. Kitetszik ez például Rajky János rovónak 1547-ben kelt jelentéséből, mikor azt írja: „Sem Nadasdy vramebwl, sem Botyany vramebwl, sem *groff vramebwl*, sem az Turzone azoniom jozagabol cag eg penz(t) sem atak az mostany rowasbol“ (Levtár 1:37). Ebben a mondatban a rovó a Szekfű említette Nadasdy Tamást egyszerűen „Nadasdy uram“-nak mondja, holott tudjuk, hogy ez a hatalmas nagyúr már 1532-től fogva „comes perpetuus terrae Fogaras“; viszont a „gróf uram“-nak a nevét sem mondja meg, mert így sem kell félreértéstől tartania. Mint mindenki, a címzett is tudta, hogy Vas megyében akkor csak *egy német gróf* birtokos volt: Salm Miklós, Neuburg grófja, akinek második felesége, Felsőlindvai Széchy Margit révén van ott jószága.⁴ Neki szól Nadasdy Mártonnak az a levele, melynek a címe így hangzik: „Ez lewel adassech az *naghsagos grof mjkwlanak newbvvrghynak*“ (LevtKözl. 1 : 307, 1543-ból). Az a nehézkesség és gyakorlatlanság, amellyel ezt a levelet írja megcímmezte, szintén mutatja, hogy a magyarban még nem volt járatos a névhez tartozó grófi titulus. A grófi címnek ezt a magyar nyelvben való szokatlanságát még két emberöltővel később a 17. század elején is megállapíthatjuk, mikor ilyeneket olvasunk: „Kedden aztán Nyári Pál urammal egyetemben *gróf uramhoz Firstenberg uramhoz mentiünk*“ (Pállffy Kata, RimLev. 129, 1605-ből).

A magyar embert illető grófi címről tehát egészen a 17. század elejéig nem is beszélhetünk.⁵ Az 1599:48. törvénycikknek abból a kifejezéséből: „comes, quos vulgo grófi vocant“⁶ kitetszik ugyan, hogy a *comes*nek a *gróf*-fal való magyarítása a 16. század végén már általános volt, de e szónak címszerű használatával első ízben csak egy 1610-ből való levélben találkozunk, amelyben *gróf Drugeth Homonnai Bálint uram*-at emlegetik (Levtár 2:209). Ettől kezdve mind sűrűbben találkozunk a grófi címmel, még pedig mindig úgy, hogy a nevet megelőzi: „Mi bethlenfalvi gróf Thurzó György ... Árvának szabad ura és vármegyéjének főispánja“

³ Karácsonyi János: A magyar nemzetségek II., 182. és 212. l. — Turul 41:37 s köv.

⁴ Mályusz Elemér, Levtközl. 1 : 307.

⁵ Nem helytálló tehát Schillernek i. m. 236. lapján a magyar grófi méltóság eredetéről való fejtegetése.

⁶ Schiller i. m. 212. l.

— írja magáról a későbbi nádor, aki 1606-ban lett „liber et perpetuus comes de Arva“ (TörtTár 1881. évf. 432, 1616-ból).

A névhez tartozó bárói cím még későbbi keletű, bár latin oklevelekben már a 12. század végétől kezdve olvasható a *baro*, *barones* a magyar országnagyok, udvari főtisztek jelölésére és a 16. század elejétől fogva igen sok magyar úr kapja az örökletes bárói méltóságot a királytól. Mégis mint cím, még latinul a királyi könyvekben is csak 1674-ben bukkan fel a Kürthyekkel kapcsolatban ilyenformán: *Baronis, Petry, Kürthy, Baro Kürthy*. Az első, akit 1690-ben magyarul is bárónak említenek, „*Báró Tulok Ferenc uram*“ (Turul 11 : 38).⁷

MAGYAR NYELVATLASZ.

Irta **Balassa József.**

Örvendetes jelenség, hogy a magyar nyelvjárások kutatásának évtizedek óta pihenő ügye hirtelen lendületnek indult. Egyrészt Erdélyi Lajos buzdító és iránytmutató cikkei, másrészt a debreceni egyetem kebelében megindult rendszeres munka azt a reményt kelti, hogy a több évtizedes mulasztást helyre fogják pótolni most, amikor a széttagolt magyar nyelvterület még sürgősebbé teszi a nyelvjárások megindítását és tervszerű vezetését. A „Debreceni Szemle“ közli Papp István cikkeit a Magyar Nyelvatlaszról és Huss Richárd felhívását a népnyelvi anyag gyűjtésére.¹ Ezekből megtudjuk, hogy a debreceni egyetem német szemináriumával kapcsolatban dolgozó Nyelvatlasz-Intézet működése körébe vonta a magyar nyelvjárások kutatását és egy magyar nyelvAtlasz elkészítésének feladatát. Ezt a feladatot Papp István így formulázza: „Tanulmányozni a mondat szerves egységébe állított hangok és szavak életén folytonos egybevetések útján a magyar nyelv geográfiai differenciáltságát, mint az időbeli nyelvfejlődés függvényét.“ Ez a nyelvjárás kutatás egyik részének a feladata. De ha valóban megindul egy ilyen rendszeres, az egész magyar nyelvterületet felölelő munkásság, ennek ki kell terjeszkednie a nyelvjárás kutatás minden részletére. A nyelvAtlasz készítésének az a módszere, amelyet Georg *Wenker* indított meg, s Ferdinand *Wrede* folytat a német nyelvterület térképsorozatának kidolgozásában, igen hasznos és eredményes munka, csakhogy ezt meg kell előzni vagy vele párhuzamosan kell haladni a nyelvjárások minél teljesebb megismerésére törekvő más munkásságnak is. S egy ilyen nyelvjárás kutató intézet a legalkalmasabb hely az ilyen rendszeres munka vezetésére.

Az első feladat volna összeállítani a magyar nyelvjárások irodalmának teljes repertóriumát. A Nyelvörkalauz I. része (1—25. kötethez) összeállította a Nyelvörben közölt népnyelvi anyagot az

⁷ Schiller i. m. 285. I.

¹ Megjelent mint különnyomat is: *Papp István*: Magyar Nyelvatlasz. Német irodalmi és nyelvtudományi dolgozatok. I. k. 4. sz. Debrecen, 1929.

egyes nyelvjárasterületek szerint. Az újabb Nyelvőrkalauz (26—50. kötethez) nem tehetette meg ugyanezt a rendelkezésre álló hely korlátozottsága miatt. Fel kellene tehát dolgozni ezeket a köteteket is, továbbá a többi folyóiratokat (Magyar Nyelv, Nyelvtudományi Közlemények, Ethnographia), a Nyelvészeti Füzeteket s fel kellene kutatni az önállóan és a vidéki lapokban és folyóiratokban megjelent anyagot. Ennek az első feladatnak elvégzése után hozzá kellene fogni egy másik sürgős feladat megoldásához: kiigazítani és pontosabban megállapítani a nyelvjárasterületek és nyelvjárások határait. *A magyar nyelvjárások osztályozása és jellemzése* c. munkám megjelenése (1891) óta ismertté lett újabb anyag segítségével.

Ez még mindig csak előkészítő munka volna, hogy hozzáfoghassanak a nyelvjáráskutatás magasabbrendű feladataihoz. A nyelvjárások határainak megállapítása mindig erőszakos és csak tájékoztató célú. Az igazi feladat: megismerni az egyes nyelvi sajátosságok és az egyes szavak (tájszavak) földrajzi elterjedését és határait. Ha az így tanulmányozott sajátosságok és szavak elterjedését egybevetjük, a legtarkább s egymást folyton keresztező és átvágó határokat kapunk, s csak ritkán tűnnek elénk határozott, világos határvonalak. S az ily irányú kutatást elősegíti a települések idejének és útvonalainak tanulmányozása. A magyar nyelvjárások megismerésére különösen fontos a települések történetének ismerete. Egyrészt a magyarságnak a honfoglalást követő elhelyezkedése, az idegen néptörzsek beolvadása szabta meg a nyelvjárások kialakulását, másrészt meg a török hódoltság utáni idők tervszerű telepítései változtatták meg a magyarságnak és a magyar nyelvjárásoknak eredeti elhelyezkedését.

Az egyes nyelvjárásai sajátosságoknak ilyen tanulmányozása vezet rá bennünket arra, hogy megismerjük és a nyelvtudomány számára értékesítsük a nyelvjárások keletkezésének okait és módjait. Ezek az okok lehetnek az illető nyelvet beszélő nép körében felismerhető eredeti vagy legalább ősrégi nyelvi különbségek. Ezeket a különbségeket kifejleszti, feltűnőbbé teszi a nyelv lassú fejlődése a történeti idők folyamán s a nép egyes részeinek földrajzi elkülönülése, esetleges elszigetelődése. Ezekhez az okokhoz járulhatnak azután a település, idegen népek beolvadása, keveredése következtében beállott nyelvi változások. A nyelvjárásai sajátosságok gondos tanulmányozása rávezeti a kutatót arra, hogy az egyes sajátosságok keletkezését és elterjedését milyen okokkal magyarázhatja.

Az ilyen célú és irányú kutatásnak nagyon kitűnő segítő eszköze a pontos nyelvjárásai térképek szerkesztése, amilyeneket Franciaországban, Németországban és Olaszországban már régóta készítenek. Ennek a munkának alapja a jól, gondosan elkészített kérdőív. Midőn negyven évvel ezelőtt a magyar nyelvjárások összefoglaló jellemzésére törekvő könyvem megírásához fogtam, egy ilyen kérdőívet szerkesztettem és küldöttem szét, hogy ezen az úton kiegészítsem és pótoljam a nyelvjárásirodalom hiányos adatait. Ebben a kérdőívben arra törekedtem, hogy együtt legyen rajta a

magyar nyelvterületnek minden jellemző sajátága. A kitöltött kérdőív nem adott ugyan teljes képet az illető nyelvjárásról, de kijelölte helyét a magyar nyelvterületen. Talán nem végzek fölösleges munkát, ha közzéteszem itt ennek a kérdőívnek a szövegét, amely eddig még sohasem jelent meg. Mint első kísérlet alapul szolgálhat a most meginduló tökéletesebb munkához.

A nyelvatlasz készítésének alapjául szolgáló kérdőív vagy szavakat vagy egész mondatokat tartalmaz. S az adott feleletek alapján kell azután a nyelvjárástérképeket elkészíteni. A debreceni nyelvatlaszintézet kérdőíve csak mondatokat tartalmaz, amelyeket a felelőnek át kell írnia az illető nyelvjárás kiejtése szerint. Ez a helyesebb, de egyúttal nehezebb módja az anyaggyűjtésnek, mert csak képzett nyelvész, vagy legalább is gyakorlott nyelvjáráskutató tudja az egész mondatot a maga nyelvjárására átírni. S gyakran még az a feladat is áll előtte, hogy az ő nyelvjárásában nem használt szavakat más szavakkal kell helyettesítenie. Az a 65 mintamondat, amelyet a felhíváshoz csatoltak, úgy van összeállítva, hogy minden fontosabb hangtani, alaktani és mondattani sajátosság előforduljon bennük. De nem hallgathatom el azt a megjegyzésemet, hogy a mondatok egy része nem eléggé népies, nem alkalmas arra, hogy a nép nyelvét megismerjük belőle. (Pl. Félek a lábam kihúzni a házból, mindjárt elvinnék a selyemruhámat. — Meglátod, sírni fog az anyjuk a szobában, mert elment a tanult fia. — Elküldte fiát a csatára. — Mivelhogy erdélyi, azt hitte, érti a csángók nyelvét, de csalódott hitében.) Az ilyen mondatokat könnyű lesz másokkal pótolni, s idővel bizonyosan kialakul a mintamondatoknak egy olyan sorozata, amely nagyon jó alapja lesz a magyar nyelvjárás-térképek elkészítésének.

*

Végül közlöm az 1889-ben kibocsátott nyelvjárási kérdőív szövegét. Az általános kérdések ezek voltak: A felelő neve..., állása és lakóhelye... Anyanyelve-e az illető nyelvjárás? Helyben jegyezte-e fel adatait vagy emlékezet után? Milyen nyelvet beszélnek az illető helyen a magyaron kívül? A hely neve, melyről a tudósítás szól..., megye, járás..., lakosok száma. A földrajzi terület meghatározása, melyen ugyanazt a nyelvjárást beszélik.

Az általános utasításból idézzük a következő pontokat:

1. Ne tartsa a felelő az ív egy kérdését sem kicsinyesnek, hanem feleljen minden egyes kérdésre, kivétel nélkül s legjobb tudása szerint.
2. Töltse ki lelkiismeretesen a személyét és a nyelvjárás helyét illető kérdéseket.
3. Igyekezzen a feleletet példákkal tenni világosabbá. Mindenestre ismételnie kell a kérdésben foglalt példákat mind az illető nyvj. kiejtése szerint. Ahol a kérdés után *pld.* rövidítés látható, ott igyekezzen a felelő minél több példát felsorolni.

4. A felelőnek mindig a kiejtett hangot kell pontosan jelölnie, tekintet nélkül a hagyományos helyesírásra s az etimológiára. Mindig az egész szavat közölje a nyelvjárás kiejtése szerint.

Ezt követték az átírássra vonatkozó utasítások. A használt rövidítések közül magyarázatra szorulnak a következők: r. = rövid, h. = hosszú, ny. = nyílt, z. = zárt, fn. = főnév, nvm. = névmás, pld. = több példa említendő, rag. al. = ragozott alakok is említendő.

A kérdőív szövege:

Magánhangzók. — **e.** — 1. Pontosán megkülönbözteti-e a nyvj. a nyílt *e*-t a zárt *ē*-től? — 2. Melyiket ejti *e* két hg. közül ezekben: *kérdeni* v. *kérdēni*, *kérdenek* v. *kérdēnek*, *érzeni*, *kérnek*; *kéznek*, *kezem*; *kezed*, *kezemet*, *kezedet*, *kezeket*, *életemet*, *tizenkettő*, *heten*, *negyedik*, *negyven*; *engem*, *enyém*; *elég*, *messze*, *be*? — 3. Hogyan ejtik szó végén: *könyve*, *könyvė* v. *könyvő*, *vége* v. *végė*. *keze*, *tüze*, *ökre*; *kézbe*, *könyvbe*, *kézre*, *könyvre*; *érte* (nvm.); *ütötte*, *szötte*, *vette*, *tette*; *sülve*, *ütve*, *téve*; *közötte*, *előtte*, *mellette*? — 4. Hogyan ejtik *l*, *r* előtt: *erre*, *elment*, *kelnek*, *viselt*, *kelt*? — 5. Ejti-e a nyvj. a h. ny. *é*-t, s milyen esetekben? Ejti-e *j*, *l*, *r* előtt a mslhgzó kiesése nélkül (*fej*, *el*, *erre*)? pld. — 6. Ismeri-e a nyvj. az *á* és *e* között álló vegyes hgú *ē*-t (székely, csángó *nēm*, *tēmplom*)? pld.

ē. — 1. Ismeri-e a nyvj. az *ē* hangot; ha nem, mivel pótolja, *e* v. *ö*? — 2. Milyen mhgzóval (*e*, *ē* v. *ö*) ejti ezeket: *le*, *te*, *se*, *sem*, *senki*, *nem*, *egy*, *-e*, *eb*; *leány*, *reá*, *hervad*, *tennap*, *gyertya*, *betyár*, *deszka*? — 3. Ha *özö* a nyvj., lehetőleg teljesen felsorolandók a szavak, melyekben *ē*-t ejt, ha nem *özö*, azok, amelyekben *ē* hely. mégis *ö*-t ejt? Hogy ejti ezeket (*ē* v. *ö*): *szem*, *szeg*, *kereszt*, *felhő*, *veres*, *serény*, *szeglet*; *jelel*, *perel*, *kell*, *repül*, *seper*, *fel*, *megé*? — 4. Hogyan ejti a nyvj. a *-hez* ragot (*höz*, *hė* v. *he*)? Ejti-e *ö*, *ü*, után is *höz*-nek: *örökhöz*, *könyvhöz*, *tűhöz* stb.? Viszont ejti-e nem ajakhgzók után is *höz* (*hő*)-nek (*kézhöz* v. *-höz*, v. *-hő*)? — 5. Ejt-e a nyvj. egyáltalán *ö*, *ü* után *ē*-t *ö*llött v. *ö*llött, *rögtönzött* v. *rögtönzött*, *könyvön* v. *könyvön*, *örültén*, *hősék*, *szēmöldék*? — 6. Ejt-e a nyvj. és mily esetekben *ē* hely. *é*-t? péld. — 7. Ismeri-e a nyvj. az *ē*-nek megfelelő *h. ē*-t, mely az *ē*-től különbözik? Mily esetekben használja? pld.

é. — 1. Hogyan ejti a nyvj. az *é* hgot, közeledik-e az *i* felé? — 2. Ejt-e helyette h. ny. *é*-t v. r. *e* t, s milyen esetekben? (*szekér*, *tehén*, *kevés*, *levél*, *szén*, *ész*, stb.) — 3. Ejt-e helyette *i*-t v. *i*-t s milyen esetekben? (*kezén*, *kezin* v. *kezin*, *szerént*, *megént*, *enyém*, *édes*, *derék*, *fehér*, *egész*, *kék*, *legény*, *vetés*, *néz*, *tép*, stb.) — 4. Ejt-e az *é* hely. *ő* v. *ö*-t s milyen esetekben? pld. — 5. Ejt-e a nyvj. *é* hely. dif-t; milyet és milyen esetekben? pld.

í, i. — 1. Röviden v. hosszan hangzik-e az *i* ezekben: *hír*, *sír*, (fn.), *víz*, *hid*, *szív*, *szin*, *zsír*, *kín*, *tíz* (mind rag. al. ; *síma*; *sír*, *sírok*, *sírás*, *ír*, *bír*, *nyílik*, *segít*, *szépít*, *hasít*, *tanít* (mind rag. al.))? — 2. Ejt-e a nyvj. *i* hely. *ü*-t? (*idő*, *szív*, *szívem*, *szíves*;

igen; izen, fizet, igyekszik stb.) — 3. Ejt-e a nyvj. *i* hely. dift-t; milyet és milyen esetekben? pld.

ő, ö. — 1. Van-e különbség az öző vidékek kiejtésében a köznyelvi *ő* és az *ö* hely. álló *ő* között; ha van, miben áll ez a különbség? — 2. A pótlónyujtás által keletkezett *ő* különbözik-e a többi h. *ő*-től és miben? — 3. Hogyan ejti a nyvj. a *-ből, -ről, -től* ragokat? pld. — 4. Hogyan ejti a többes 3-dik szem. birtokos személyragot? (*kezők, kezük, kezék* v. *kezek, könyvök, -ük, -ék, -ek* v. *ik*, pld.: *közöttök* v. *-ük, előttök*, stb.) — 5. Ejt-e a nyvj. *ő ö* hely. *ü ü*-t? (*ő, övé, ök; kő, gyökér, czövek, sövény, tő, tövibe, tőke, söprő, fenyő; löni, szóni* (rag. al), *töröl*). — 6. Ejt-e a nyvj. az alacsonyabb nyelvválással képzett *s* a ny. *e*-nek megfelelő *æ* hgot; mily esetekben? pld. — 7. Ejt-e a nyvj. *ó* hely. dift-t; milyet és milyen esetekben? pld.

ü, ú. — 1. A pótlónyujtás által keletkezett *ü* különbözik-e a többi h. *ü*-től és miben? — 2. Röviden v. hosszan hangzik az *ü* ezekben: *szüüz, gyüürü, tüükör, tüüz* (fn. rag. al.); *gyönyörü, könnyü, színü, szemü; kívüül, kerüül, szépiül, merüül, örüül* (rag. al.)? — 3. Ejt-e a nyvj. *ü* hely. *i*-t? (*ügy, süket, müves, hüvös, sündiszó, külső* v. *kiső* stb.) — 4. Ejt-e a nyvj. *ü* hely. dift-t; milyet és milyen esetekben? pld.

a. — 1. Hogyan ejti a nyvj. az *a* hgot; tiszta *a* vagy pedig *á* felé hajló *r. á*? Ez utóbbit mindig v. csak bizonyos helyzetekben ejti-e? — 2. Hogyan ejti szó végén: *háza* v. *házo, házba* v. *házbo, házra, karja, karba; káka, páva, bába, alma, szalma; járja, varrja, akarja*? — 3. Ejt-e *o*-nak szó belsejében? (*ártani* v. *ártani, szántani, hajtani; játszanak, hajtának, járnak, várnak, írnak, varrnak, hoznak; várjanak, írjanak, hajtsanak; lábam* v. *lábom, lábod, hazam, házod, ágyad, lábamat, ágyadat* (stb. rag. al.): *urakat, házakat; háznak, ágyanak, karnak; hányan, százan, huszanhárom; házas, szarvas, havas, avas, ágas; árad, tálal, szaval, vállal, halad*). — 4. Hogyan ejti az *a*-t *l* v. *r* előtt: *arra, varrok, varrni; alma, szalma; szaval, szavalt, aszal, aszalt, taval, avval, házzal, karddal*? — 5. Ejt-e a nyvj. *a* hely. *á*-t? (*ad* v. *ád, adsz, hagy, hagysz, hova, kacsa* stb.) — 6. Ejt-e a nyvj. a h. *á*-t *s* milyen esetekben? pld. Ejt-e *j, l, r* előtt a mslhgzó kiesése nélkül (*haj, alma, kard*)? pld.

á. — 1. Hogyan ejti a nyvj. az *á* hgot? Tiszta *á*-nak v. *a* felé hajló v. neki teljesen megfelelő h. *á*-nak? Ez utóbbit mindig vagy csak bizonyos helyzetekben ejti-e? — 2. Ejt-e a nyvj. *á* hely. dift-t; milyet és milyen esetekben? pld.

o, ó. — 1. A pótlónyujtás által keletkezett *ó* különbözik-e a többi h. *ó*-tól, és miben? — 2. Hogyan ejti a nyvj. *-ból, -ről, -tól* ragokat? — 3. Hogyan ejti a *-hoz* ragot (*hó* v. *ho*)? — 4. Hogyan ejti a többes 3. szem. birtokos szem. ragot? (*lovok, lovuk* v. *lovak, házok, titkok* stb.; *alájok* v. *alájuk, hozzájok* stb.). — 5. Ejt-e a nyvj. *o ó* hely. *u ü*-t? (*ló, túró, fűró, káposzta, bokor, mostoha, bojtár, ostor, dorong, koldus, rózsa, vánkös, sonka; csorog; hol,*

sehol, honnan, hova, hogyan, olyan). — 6. Hogyan ejtik *l, r* előtt : *volt, szólt, toltam, oltok; bolt, holnap* stb.? — 7. Ejt-e a nyvj. *ó* hely. dift-t; milyet és milyen esetekben? pld.

u, ú. — 1. A pótlónyújtás által keletkezett *ú* különbözik-e a többi h. *ú*-tól, és miben? — 2. Röviden v. hosszan hangzik az *u* ezekben : *úr, kút, nyúl, hús, húsz* (mind rag. al.); *hajdú, háború, búcsú; szomorú, ágú, szárú, hajú, hazúlról; tanul, szabadul, borul, fordul, mulik, mulat*? — 3. Ejt-e a nyvj. *ú* hely. dift-t; milyet és milyen esetekben? pld.

Orrhangú magánhangzók. — 1. Ejt-e a nyvj. orrhgú mghgzókat és milyeneket? — 2. Hallható-e utánuk az *n* v. *m* tisztán v. félig v. elveszett-e egészen? pld.

Diftongus. — 1. Ejt-e a nyv. dift.-okat és milyeneket? pld. — 2. Hogyan ejti az *aj, ej* dift-t szó végén : (*paraj, garaj, taraj, karaj*) és szó középen (*ajtó, hajlék, ejt*)?

Hiatus. — 1. Megtűri-e a nyvj. a hiatus? (*fia, hiába, leány, red*). — 2. Mivel pótolja, *j* v. *h*? pld. — 3. Használ-e összevonást a hiatus elkerülése végett? (*gazdasszony, gazduram* stb.) pld.

Hangzó illeszkedés. — 1. Vannak-e összetett szavak, melyekben tovább terjed v. hátrább marad az illeszkedés, mint a köznyelvben (*sehol* hely. *sohol*, pld.) — 2. Vannak-e képzők és ragok, melyekben az illeszkedés nem érvényesül? (*-szer, -hoz, -nál, -vel*). — 3. Illeszkedik-e a rag az igék föltételes módjának egyes 1. szm.-ben : *írnák, olvasnák* e hely. *írnék, olvasnék*; és — ha használja a nyvj. — az elbeszélő multban : *irák, adák, adaták* e hely. *irék, adék, adaték*? — 4. Vannak-e szavak, melyek a közsokás ellen magas v. mély hgúiak? (*szirtok* v. *szirték, nyirés* v. *nyirás* stb.).

Mássalhangzók. — 1. Ejt-e a nyvj. *d* hely. *gy-t*? (*diák* v. *gyiák, dió*) — 2. Ejt-e *gy* hely. *j-t*? (*gyalog* v. *jalog, gyáva, gyöngé, hagyma*). — 3. Ejt-e viszont *j* hely. *gy-t*? (*jön* v. *gyön* v. *gyün, jut, jár* (ige), *jeles, jelöl, jelent*). — 4. Hogyan ejti a *j-t* a 3. szem. birtokos személyragban és az ige 3. személyében (*j, gy* v. *ty*): *rabja, kalapja; várja, kapja, dobja, vágja*? — 5. Ejt-e a nyvj. *l* hely. *ly*, illetőleg *j-t*? (*lány* v. *jány, mell, luk* stb.) pld. — 6. Hogyan ejti a nyvj. az *ly-t*, világosan *ly*-nek (hogyan?), vagy pedig *l*-nek v. *j*-nek? Hogyan ejti ezeket : *király, Mihály, állj, szállj, hallja, mely, melyet, ilyen, olyan*? — 7. Ejt-e a nyvj. *n* hely. *ny-t* szó elején (*nő* v. *nyő, nyöl*); szó belsejében (*csinál* v. *csinyál*)? — 8. Hogyan ejti szó végén az orrhgokat, *n* v. *ny* v. *m*? (*ken* v. *keny, fon, von*, (rag. al.); *lány* v. *lán, asszony, hány; torony* v. *torom, huny* v. *hum* v. *kum* stb.) — 9. Ejt-e a nyvj. *z* hely. *dz-t*? *fogózik* v. *fogódzik, csirázik, lopózik, játszik* v. *jáddzik; kérődzik, keverődzik*).

l. — 1. Elmarad-e az *l* mghgzó után, ha vele egy szótagba tartozik? Milyen esetekben s minő változás történik az illető hgzóval. — 1. Szó belsejében : *nyelv, kelt, lelkem; délbe, szélnek; föld, öltözik, költ; becsült, sülvé, küldtem; alma, szalma, halva, meghalt, farka; álmodik, által, hálmi, tálba, álltam; polgár, folt, volt, toldok, ólba; tanult, hazulról, kulcs.* — 2. Szó végén : *kengyel, hüvely,*

messzely, felel, fejfel, kézzel; észél, tészél, köll; kötél, fedél, mentél, kértél; híl (hív), szíl, tiltok; gönczöl, törköly, elől, kéztől, szépről, kézből; kerül, repül, fölül, kívül; asztal, kazal, taval, vasal; halál, talál, áll, tál, voltál, írál; bagoly, dobol, iszol, hiszol, lábtól, fáról, házból, jól; hátul, alul, rosszul, sárgul, tanul.

Hosszú és kettős mslhgzők. — Ejt-e a nyvj. a köznyelvtől eltérőleg hosszú és kettős mslhgzőket? — 1. *g*: *búg* v. *bügg*, *bög*, *csügg*, *lóg*, *zúg*. — 2. *l*: *szil* v. *szíll*, *nyől* (nő), *fől*, *fül*, *szül*; *töle* v. *tölle*, *belőle* v. *belülle*, *nálam*, *főlebb*, *alul*; *szőlő*, *csalán*, *szalag*; *halad*, *szólni* v. *szóllani*. — 3. *n*: *lovon*, *szépen*, *tizen*, *nagyon*. — 4. *s*; *eső*, *magosan*, *erősebb*, *sebesen*, *derekasabb*. — 5. *t*: *nyitni* v. *nyittani*, *ütni*, *tanítani*, *hajítani*, *gyógyítani*, *füteni*.

1. Megtúr-e a nyvj. szó elején két mslhgzőt, vagy hogyan segít rajt? (*gróf*, *gréta*, *krajczár*, *Krisztus*, *kvártély*, *plajbász*, *prédikál*, *pruszlik*, *plé*, *strázsa*, *strimfli*, *sváb*). — 2. Elmarad-e a mslhgző a szó végén? (*azért*, *mert*, *mindjárt*, *már*, *hamar*, *akkor*, *mikor*, *majd*, *most*, *hát* stb.). — 3. Tovább terjed-e a mslhgzők illeszkedése a nyvj.-ban, mint a köznyelvben? Illeszkednek-e a következő szavak az őket követő mslhgzőkhoz: *egy*, *nagy*, *hogy*, *úgy*, *vagy* (ige és kötőszó) *az*, *meg*, *kis*? pld.

Hangsúly. — 1. Van-e eltérés a nyvj. és a köznyelv hangsúlya között; milyen? — 2. Használja-e a nyvj. az úgynevezett éneklő hgsulyt és miben áll ez?

Névragozás. — 1. Van-e különbség a kiejtésben a *-ban*, *-ben* és *-ba*, *-be* ragok között (*házban*, *házba*)? — 2. Használja-e nyvj. a *-nott*, *-nól*, *-ni* helyhatározó ragokat? pld.

Igeragozás. — Hogyan ragozza a nyvj. az igét a tárgy-as alak jelentő mód jelen idejében, különösen a 3-dik személyben? Kérjük a felsorolt igéknek mind a hat személyét. — a) Használja-e az *adi*, *látí*, *hozi* és *adik*, *látik*, *hozik* alakokat *adja*, *látják* stb. hely.? Továbbá *kérje*, *nézze*, *érje*, *vetje*, *ütje* és *kérjék*, *nézzék*, *érjék*, *vetjék*, *ütjék* alakokat *kéri*, *veri*, *ütik* stb. hely.? — b) Használja-e a jelentő módban a *lássá*, *tartsá*, *tanítsá*, *rontsa*, *lássuk*, *tanítsák*, *rontsák* alakokat *látja*, *tartjuk*, *tanítják* stb. hely.? c) Használja-e a felszólító módban *engess*, *engesse* alakokat *engedj*, *engedje* hely.? — d) Hogyan használja ezeket: *megengedik* v. *megengedgyék*, *nézelődünk* v. *nézelöggyünk*? — e) Hogyan ragozza az *öregszik*, *haragszik* stb. igéket? Egész ragozás; különösen *öregszünk*, *öregedünk* v. *öregedgyünk*? — 2. Használja-e a nyvj. az elbeszélő multat (*ira*, *kére*) s hogyan képezi az *enni*, *tenni*, *venni* igéknél? — 3. Használja-e a nyvj. az ige ezen alakját *írnók a levelet*, *vernők a fiút*; ha nem, milyen alakot mond helyette?

Főnévi igenév. — 1. Hogyan ejti a nyvj. a főnévi igenévet: *-ni*, *-nyi* v. *-nya*, *-nye*? (*inni*, *innyi*, v. *innya*; *ényi*, v. *énnye*) pld. — 2. Használja-e a nyvj. a főnévi igenév személyre mutató alakjait: *immom*, *innod*, *innia*? pld.

Ikes igék. — 1. Megkülönbözteti-e a nyvj. pontosan az ikes igéket az iktelenektől? — 2. Hogyan használja az 1. személyben a *-k* és *-m* ragokat? pld. — 3. Hogyan használja a 2. személyben az *-l* és *-sz* ragokat? pld. — 4. Ejt-e a nyvj. olyan igéket *ik*-kel, melyeket a köznyelv *ik* nélkül ejt és viszont? pld.

Megyek. — Hogyan ragozza a nyvj. a *megyek* igét a jelentőmód jelen idejében?

BOGLYA ÉS TÁRSAI.

Irta **Beke Ödön.**

Szónyomozás közben nem egyszer előfordul, hogy alak és jelentés tekintében különben egyező szók valami olyan elemet tüntetnek föl, amit nem tudunk megfejtteni, s ezért, ha valami más megoldás kínálkozik, lemondunk a csaknem biztos egyeztetésről. Pedig könnyen megtörténhetik, hogy a megmagyarázhatatlannak látszó dolog további kutatás folytán világossá válik, s a segédmegoldást, ami különben a legtöbbször szintén nem kielégítő, sutba kell dobnunk.

Ilyen pl. a magyar *boglya* szó. Budenz (MUSz. 459) még nyelvkincsünk eredeti elemének vallotta, s a *bog* szóból származtatta, melyhez szerinte úgy viszonylik, mint a *szugolya* (*szugoly*, *zugoly*) a *szug*, *zug*-hoz. Fábián István volt az első, aki a szó török eredetére rámutatott (Magy. Nyelvészet 5 : 195), Fábián egyeztetése azonban, úgy látszik, feledésbe merült, mert Gombocz a Nyrben (29 : 54) újra fölfedezi ezt az egyezést. Már most a *boglya* alakváltozatai a következők: *buglya* PP. NySz., Hont m., *bugja* Szatmár m., Segesvár, Hszék m., Hétfalu, *baglya*, *bogla*, *baggya* Dtül MTsz., *baghlia* 1594 OkISz. Török nyelvi megfelelői pedig ezek: kaz.-tat. *boɣol*, tel. *puɣul*, *puul*, jakut *buɣul*, tob. *moɣol*, mongol *buɣul*, *buɣal*, burjét *bukul*, *buɣul*, *boɣol* 'szénaboglya.' Látnivaló, az egyeztetés kifogástalan, csak a *boglya* végső hangja marad magyarázat nélkül. De hogy ez nem tartozik az alapszóhoz, azt kétségtelenné teszi a *bugolyék* 'boglyácska' (Hszék), *boglyocska* 'kis boglyas, kócos, fésületlen hajú' (Zemplén m.), *boglyas*, *boglyos*, *baglas*, *bagjas*, *buglyas*, *bugjos* 'borzas, kócos' (MTsz.), bár ez utóbbit Gombocz nem tartja egy eredetűnek a boglyával.¹ Munkácsi (NyK. 32 : 286, ÁKE. 169) a felsorolt török szavakat csak a *boglyas* stb. melléknév alapszavával egyezteteti, a *boglya* számára más megfeleléseket keres, melyek a végső *a*-t is visszattükröztetik. A BTL.-ben (49) Gombocz már egy családba sorolja az itt idézett magyar szókat, s elvetve Munkácsi feltevését, a *boglya a*-ját analógiás hatás következményének mondja, s utal a *sárog* ~ *sárga* viszonyára. Az EtSz.-ban már megint elválasztja a *boglyától* a *boglyas*-t, s Budenz véleménye alapján a *bog* szóhoz kapcsolja, a NyK. 45 : 5 és 9 alatt azonban már mind a kettőt a *bog*-ból származtatja, tehát teljesen visszakerült Budenzhez. S mindez a miatt az egy *-a* hang miatt.

De vajjon mi is lehet az az *-a*? Nem lehet-e a 3. személyű birtokrag? Hisz azt már sokszor segítségül vették hasonló esetben (pl. a *moha*, *doha*, *csercselye*,

¹ Sem a *buglya*, *bugla* (Csallóköz), *bugoja*, *buguja* (Székelyföld) 'madárkonty, tolltaréj, bóbita' szót (MTsz.). Gyöngyösinél *bogoly* (Tereus rut бүдös Babuká tétetik... koronája helyett *boglya* nő fejének Nyr. 27 : 163). Talán csak Gyöngyösi elvonása. Ide tartozik továbbá: *buglya* 'frizura' (Ellett egy Bárányt buglyássan. 1694 MNy. 8 : 130).

gléda, írha, móna szók magyarázatánál). Nézetem szerint nem, mert birtokragos alak csak olyankor válhatik nominativusalakká, ha az gyakrabban fordul elő, mint a ragtalan alak s a személyrag funkciója ennek következtében elhomályosodik. Ilyenek pl. a következő esetek: 1. Növényrészek neveiben: *torzsa, torsa* Calepinusnál még *tors* (elő fanak dereka tőkéie, *tors*, tsutak; fwuek száratorsa).² Ennek kicsinyítő képzős alakja a *törzsök* (*törsek* DöbrK. *törsdök* Bécsi K., MA., *törzsdök* Szalárdi NySz., *törnök* Hétfalu, *tözszök* Székelyföld MTsz.). A mai *törzs* a nyelvújítás elvonása. Azonos vele a népnyelvi *tus ~ tusa* '(bot) vastagabbik vége; (kéve) alsó része; (kinyűtt kender) töve, gyökere; (levágott fű, nád, letört virág, jégverte dohány) földben maradt szára; kukoricaszár,-csutka' (MTsz.). Kicsinyítő képzővel: *tuskó* 'kukorica-torzsa, csutka' (Dtül Nyr. 45:350; vö. *szánkó, haskó, sármánkó, Jankó*), *tuska* 'kukoricacsutka, szalmacsutak' (Komárom m., Győr m.), *tusak* (Bal. m., Somogy m.), *tusok* (Hszék m.) 'tuskó, tönk', *tusu* 'tuskó' (Vas m. MTsz.). A *hüvely* személyragos alakja a *hőle* (Szigetköz), *hölle* (Komárom m.), *hölő* (Vas m.) 'a gabonaneműek és a hüvelyes vetemények szemeinek hártyszerű takarója' MTsz. Ilyen továbbá a *szék ~ széke* „kukorica széke” (Óbecse MNy. 15:44), mellyel azonos a 'tojás sárgája' jelentésű *széke* (szraggal *székája* Baranya m.)³ ~ *szék, szik, szik*.

2. Testrészek neveiben: *szarva* 'puskaportartó' (Kemenesalja MTsz.), *májo* 'máj' (NyF. 34:33), *zusa, pofa, lompora* (TMNy. 236), *szironya* (Szeged), *szirounya* (Csongr.) ~ *szirony* (Szeged) 'a hal lélekző szerve' MTsz.⁴, *nyula* '(disznónál) széles és ujjnyi vastag húsdarab a háj alatt' (NyF. 34:33), *cseke* 'a bika hímveszője' (Nyitra vid. Nyr. 43:140) ~ *csök, csék* (a törökből), *fona* (szraggal *fonája* Abauj m. MTsz.), *fana* 'fűzfaszór' (Bács m. Nyr. 44:90) ~ *fan, farszika* (Csallóköz) ~ *farsok* 'csipő-csont, csipő, far', *éha* (szraggal *éhája*), *iha, juha, gyéha, gyéha, gyoha, gyuha ~ éh, joh, jonh* 'gyomor' (MTsz.). Ismeretes, hogy a *gége* (*géga, giga* MTsz., Nyr. 33:302, *gága* Dombóvár uo. 27:47) a *gög* személyragos alakja, mely a régi nyelvben maga is jelentett *gégét*. A *vese* ragtalan alakja, a *ves* ma is megvan Gyergyóban (NyF. 20:49), a *vesepecsenye* pedig Szolnok-Doboka m.-ből (MNy. 11:422), és a 16–17. sz. határáról is föl van jegyezve (uo. 18:169), *vesecske* kicsinyítő képzős alakját pedig MA. és PPB. szótára tartotta fenn. A *remese* (Melius NySz., Brassó m. MTsz.) 'végbél' nemcsak a Soproni és a Schlágli szójegyzékben *remes*, hanem Gyergyóditróban ma is (a MTsz. kérdőjele törlendő!). Az említett két nyelvemlékben az *órja* 'disznógerinc' még ragtalan: *hat or, hator* (olv. *hát-ór*, nem *hátorr*, mint MNy. 20:151 alatt). A rokonnelyvi adatok szerint az *epe* is személyragos alak (vö. Melich MNy. 11:361).

3. Rokonságnevekben: *ara* (a régi nyelvben 'a nő öccse' jelentéssel; vö. Szarvas Nyr. 18:133, Balassa Nyr. 58:62; *ipa, napa ~ ip, nap* (SchlSz., BesztSz.), Felsőőr Nyr. 32:515, Hétfalu, Moldva MNy. 4:399), *atya* (vö. *atyja; atyú* Pázm.,

² Talán azonos vele: *törös* 'ehető fehérrépa' (Udvarhely m. Nyr. 17:432; a MTsz.-ban kérdőjellel a *töves* címszó a.).

³ Mint *májájo* (Veszprém m. NyF. 34:33), *szarvája* (Sopron m.), *szarnyája, bajcája* (TMNy. 215, Jelzők 186), *udvájába* 'odvába' (Kolozsvár MTsz.), *hájája, urája* (Somogy m., Nagykanizsa), *házája* (Nyitra m. Nyr. 42:332), *borjáját* (Sopron m. MNy. 8:379), *isten-nyüggéje* 'mafla, tehetetlen ember' (Zala m. MTsz.), *jele agyájába* (Gvad.), *giomraia* (KBécs 1572), *bogája* (Váli NySz.).

⁴ Vö. *szirmával* varrott... keszkenő ~ *szírom, szirony* 'gefárbita haut, pergamment, band aus allerlei' (NySz.).

attyúl Évk., *két-attyú* 'bipater' MA.NySz.), *apa*, *anya* (vö. *annyollan* 'anyátlan' Hszék MTsz.), *bátya* (vö. *bátyom*, *bátyod* Dráva mell., Székelyföld, *bácsom* Udvarhely m. MTsz.), *néne* (vö. *nén* Székelyföld, *nén* Palócság, *neném* Dráva mell., *nénka*, *ninka* 'nénike' Hont m. MTsz.). A halmágyi nyelvjárásban a rokonságnevek megszólításban rövid alakban használatosak: *any* 'anya', *ap* 'apa' (NyK. 31 : 385). A *hug* szragos alakja Pécskán *hugám* (MTsz.), az *öcs*-é a köznyelvben is: *öcsém*, *öcséd*, *öcsénk*, *öcsétek*, vagy a *bátyám*, *neném* mintájára, vagy pedig a régi 3. személyű *öcse* (NySz.) szolgált a többi személyben a ragozás alapjául. A csikszentdomokosi nyelvjárás különbséget tesz *ecs* 'fiúöcs' (szraggal: *eccse*) és *öcs* 'hug' (szraggal: *öcséje*) között NyF. 9 : 27. A szlavóniai nyelvjárásban *ücsém*, *ücsce* általában rokont jelent (Nyr. 23 : 307).

Kétségtelenül személyragos alak még: *durca* (Komárom) 'kenyérnek sülés közben kihaladt része', vö. *durc* Debrecen, *duc*, *dúc*, *dóc*, *ducs* MTsz., *dúc*, NySz.). A *bokor* személyragos alakja: *bukra* 'csokor' (a nyakon egy csinos bukra van Bereg-Som Nyr. 15 : 470).⁵

Nyilvánvaló, hogy a *boglya* nem tartozik egyik csoportba sem, *-a*-ja nem is birtokos személyrag. Gombocz német munkájában egész jó helyen kereskedett, mikor a *sárga* szóra utalt (vö. *sárig* NySz. MTsz., *sárog* MTsz., másképp Horger NyF. 65 : 31). A török jövevénytörök közt ilyen még a *szála* (Tokaj) ~ *szál* 'tutaj', *kökinye*, *kökönye* (Dtúl) ~ *kökény*, bár az utóbbi keletkezhetett a szláv eredetű *berkenye*, *galagonya* hatása alatt. Török szó talán a *csigér* ~ *csigére*, *cigere* (vö. kún *čager*, csag. *čagyır*, *čakyr* 'vinum', tar. *čägır* 'branntwein' EtSz.), a *csőrege*, *csőröge*, *csörge*⁶ vö. oszm. *čörek*, *čewrek* EtSz.), *denga* (Eszék) ~ *döng* (Somogy m., Dráva m.) 'vég vászon' (a *döng* még: '20 font len egy kötés, csomó, rakás'; vö. oszm. *dänk* 'warenbündel, ballen' EtSz.). A *seregély*-nek, melyet Munkácsi török jövevénytörök közé sorozott (NyK. 21 : 125), szintén van a népnyelvben *sereglye*, *seregje* változata.

Ez az *-a*, *-e* a magyarban fejlődött járulékhang, s megtaláljuk egész sereg átvett és eredeti szóban.

Szláv jövevénytörök: *babona* < or. egyh. szl. *babony*, *pabony* (nőn. plur.) fascinationes' | *bodz-fa* (*buz*, *boz*, *boc-fa*) ~ *bodza* (*boza*, *boca*)' < бѣзъ | *bór-fa*, *bór-fenyő* (*bor-fa*, *buór*-, OklSz., *búr*-, *bur*- MTsz.) ~ *bura-fa* 'pinus silvestris' (MTsz.) < egyh. szl. бору, буръ | *cser(-fa)* ∪ *csere(-fa)* < *cer* | *csérmöllye* (*csörmöllye*, *csermöllye*, *csermölle*, *csörmölje*, *csermöllye*, *csermölle*, *csermölle*) ~ *csörmölly*, *csörmöl* 'melampyrum arvense, kuhweizen' < tót *čermel* (mélyhangú alakban is: *csormolya*, *csormojás*, *csurmoja*, *csermolya*, *csermulya* ~ *csormoly*) | *cséve* (*ceue* OklSz. *csöve* NySz. *csévé*, *csíve*, *csívé* MTsz.) ~ *csév* (*csív* MTsz., *csöv*, *cziv*, *czöv*, *czív* NySz.) 'cső' < *cévъ* | *csorbaka* (*czorbaka*, *czarbaka*, *czorboka*, *csorbáka*, *csorbóka*) 'cikk-cakkos levelű lapú' < tót *šrbák* 'endivia', cseh *šterbák* 'cichorium, endivia', morva-cseh *šrbák*, *ščrbák* 'cirsium arvense' | *děszpota*, *děspota* (Gyarm.) ~ *děszpot*, *děspot* OklSz. NySz. < ószerb *despotъ* | *doha* (NySz.) ∪ *doh* < дѣхъ | *duda(-fa)* 'szeder(-fa)' (Somogy m.) ∪ *dud-fa* (Közép-Baranya) < szb. horv. *dŭd*, bolg. *dud*, or. *tutъ* < oszm. krimi *duť*, oszm. csag. kaz. *tut* (a perzsából) | *ganca*, *gán(i)ca*, *ganza* ∪

⁵ Vö. még: *nyila* 'istennyila, mennykő' MTsz.

⁶ A 'töpörtü' jelentésű *csörge* (Pápa) igenév, vö. *csörgő* (Szeged Nyr. 39 : 38).

⁷ Az EtSz. szerint külön szó a *bozja*, *bojza*, de a *j* ezekben toldalékhang, mint egy másik cikkemben kifejttem.

izsgánc 'főtt kukorica stb. kásából kiszaggatott galuska, lisztsterc, krumplisterc' < úszl. kaj. horv. *žgánc* | *hirip* (-*gomba*) ∪ *hiriba* (-*gomba*), *hiribe-gomba* 'tinóri g., cepe g., vargánya, kucsma-g.' < kis-or. *hryb*, cseh *hřib*, szl. *grīb*, or. *grib* | *kas*, *kos* (Maros-Torda) ∪ *kassa* (Moldva) < *košb* | *moha* (Orczy NySz.), *muha* (Székelyföld) ∪ *moh* < *мѣхъ* | *molna* ∪ *malom* < *molun*, **moln*, < *мѣлнѣ* | *ontora*, *ontora* 'faedénynek (hordónak, dézsának) fenekén kívüli párkánya v. azon bevágása, amelybe a feneket illesztik' MTsz. < *oⁿ torb* | *parázs* (*paras*, *parás*, *paraz* NySz.) ∪ *parása*, *prása* NySz., *parázsa*, *parézsa*, *porázsa*, *prázsa*, *prézsa*, *párzsa* MTsz. elvonás a *parázsol*, *prázsol* MTsz., *parasol* 'frigo, rösten' NySz., '(be)ránt (levest, főzeléket)' MTsz. igéből < *pražiti* | *paszuly* (*faszuly*, *paszur*, *pacúr*) ∪ *paszulya*, *paszuja* (Zemplén m.), *faszolya*, *fuszolya* (Brassó m.) 'bab' < szerb-horv. *pásulj*, *fasulj*, *fasol(j)*, *bažola*, bolg. *fasul*, cseh, lengy. *fazol*, *fasol* (cseh, tót *fazula*, lengy. *fasola* | *pázsit* (*pasit*, *pasih*, *pásit*, *pást* NySz.) ∪ *pásta* (Vas m. MTsz.) < *pažiti* | *penet*, *penét*, *penel* ∪ *penete*, *penete*, *penelē*, *peneti* 'kemence-seprű, tűzlocsoló pamacs' (MTsz.) < *penet* | *pilisznye*, *pilisznye*, *pirisznye* (*pilisznyes*, *pirisznyes*) ~ *pilisz*, *pillsz*, *pinisz*, *pinész*, *penész*, *penyész* < **piliszn* (vö. *pilisznyes*, *penészlēs*, *penészlős*, *penészlős* Pázm. NySz.) < *piěsnb* | *pénz* (*penez*, *piniz*, *penz*, *pinz*, *pünz*, *penz*) ∪ *pénca* (Vas m.) < egyh. szl. *pěnczъ* bolg. *penez*, kaj.-horv. *pēnez* | *peszmet* (*peszmeti*) ∪ *peszmete* 'hajóskenyér, kétszersült' < szerb, bolg. *peksimet* < tör. *peksemet* | *radina* NySz. MTsz. (*rodina* MTsz.) keresztelési vendégség; gyermekágyas asszonynál tett látogatás, mikor a látogatók mindenféle ételt italt visznek neki; a vitt v. küldött étel ital; vendégség (pl. a lakodalmi)' MTsz.; 'kindbettsmahlzeit, kindmess' NySz. < cseh *rodiny* 'geburtstag' (**řóna* < *равнѣ* | *szulák*, *szulánk* ∪ *szulánka* 'polygonum convolvulus' < *slak* | *Tátira* ∪ *turtur* Anon., *Turihul* 1273—98, *tortol* 1318 < ócseh **Trtiry*, *Tritri*, lengy. *Tatry*¹⁰ | *topoly* (*topol* MTsz., *topul* 1289, *Thopol* 1494) ∪ *topolya* (1355 OklSz. MTsz.) 'nyárfa' < *topolb* | *unoka* (Vnuca 1209, Vnoca 1211⁸ Hunoca 1211, Hunca 1218) < *внукѣ*.

Német jövevényszók: *akkorda* (18. sz.) < ném. *akkord* < fr. | *barna* (*borna* 1349) < kfn. ófn. *brūn*, úfn. *braun* (*brūn* > **bruna*, > **buruna* > **burna* > *borna* > *barna* fokokon keresztül) | *berill* (Márt. 1807) ∪ *berla* (*geng*) BesztSz. < úfn. *beryll*, késői kfn. *berille*, *barille* | *bonta* (*buntla*) 'tarka' < *bunt* | *bordella* (Gvad.) ∪ *bordély*, *bordel*, *burdel* < ném. *bordell* 1575 < fr. *bordel* (Melich MNy. 10:391. sz. közvetlen a franciából) | *borséta*, *borsita* 'halbseidenes zeug' < ném. *wurschet*, *wurschat*, *wursat*, kfn. *borschät*, *burschat*, *burschet*, *bursat* | *buta* eredeti jelentése 'tompá, életlen (kés, fejsze)' NySz. MTsz. < úfn. *bull*, *boll* 'stupidus, hebes, obstusus', alném. *bot* 'dumm, plump' | *capa* 'corium punctis asperatum, fischleder; halhéjasforma, rögös, darabos (pl. bőr, pohár)' < ném. *zapp* | *cérna* < úfn. kfn. *zwirn* | *cikula*, *cigula* 'közbevarrt posztó v. borszelet (szűrőn, csizmán)' MTsz. < úfn. kfn. *zwickel* 'keil'

⁸ A Csallóközben *gánci* változata van, s ez Melich (MNY. 6:18) szerint a himn. plur. kaj-horv. *žganci*, szb.-horv. *žganci* átvétele; de talán ennek az *i*-je is lehet a magyarban fejlődött járulékhang, mint a német jövevényszavakban. Vö. még: *penet(e)*, *penel(e)*, *penelē* ∪ *peneti*, *keh(e)* ∪ *kehi*, *fekete*, *feketē* ∪ *feketi*.

⁹ A MTsz. közöl egy még-*penészlik* igét is. Az alapul szolgáló mégpenészlötté (!) azonban így elemzendő: mégpenészlöd-lél, tehát a *penészédik*, *penészlédik* ige változata.

¹⁰ Valószínűleg szláv eredetű ez a helységnév is: *Pátroha*, régen: *Pairuh*, *Patroh* 1324, 1344 Szaboles m. (vö. *Pátró* Somogy m. ugyanazon változatokkal: 1296: *Patruh*, 1493: *Patroh*.)

hangfejlődés: *cikél > *cikéla > *cikola < cikula | *ciráda* (Márton 1803, 17.—18. sz. határán hazai latin szövegekben; a *ciratis* [MNy. 5: 36] adat tanúsága szerint **ciráta* változata is volt) < úfn. *zierat* | *dráta* (Bernolák 1825/26) & *drót* < úfn. *draht* | *dupla* < ném. *doppel* 1561 < fr. *double* (vö. Kluge) | *fáklya* (*fokla*, *foklya*, *fokja* MTsz.) < úfn. *fackel*, kfn. *vackel(e)* < lai. *facula* | *gléda* < úfn. *glied* | *hajdina* & *hajdin-föld* (Baranya m. Sásdi S. M. Hirl. 1929. IV. 2, vö. *haydyn* 1500 OklSz.) < baj.-osztr. *haidn*, délném. *heide* (< *heidenkorn* 'die heiden (plur.)', heidekorn, buchweizen' | *irha* & *irch* (BesztSz. SchlSz.) < kfn. *irch* | *kályha* 1. 'hafen, ofenziegel, kachel' NySz., 'egy darab kályhacserép' (Székelyföld) MTsz.; 2. 'ofen' (1769) OklSz. & *kaholy*, *kahoj*, *kahój*, *káholy*, *kávaj* 'kemence, kályha' (Székelyföld) MTsz. < úfn. kfn. *kachel*, kfn. *kachele*, ófn. *kachala* 'irdenes gefäss, geschirr, ofenkachel, hafendeckel') | *káriya* & *kárit* 'takanna' < úfn. kfn. *quart* | *kolompér* & *kolompéra*, *kom-péra*, *kompéla* 'burgonya' MTsz. < ném. *grundbirne*, alem. *grumbire* | *korba* 'kocsikas' MTsz., 'kosár' NyF. 17: 28 < úfn. kfn. *korb* | *kurta* < késői ófn. *kurt* (felső-német nyelvmélekekben), úfn. kfn. ófn. *kurz* < lat. *curius* (a *t-s* és *z-s* alakok egyidejűségére nézve vö. ófn. *porta*, *pforta* & *pforza* < lat. *porta* Kluge | *létra* (*laytora*, *railola*, *lajtra* NySz., *laitras*, *laytra-rwd* OklSz. *lajtra* Zemplén m. MTsz. < úfn. kfn. *leiter*, ófn. *leitara* | *majoránna* & *majoráng* (Lippai NySz.), *majoránt* (Udvarhely megye MTsz.-g és *-t* járulékhanggal) < úfn. *majoran* < klat. *majorána* (> ol. *majorana*) | *porgemina*, *porgaména*, *pargamena* & *pergamen* NySz. CzF. 'pergament' < ném. *pergament* | *péláda* (*bélda* EhrK.) < úfn. *bild*, kfn. *bilde* | *rása* 'halbleinwand' NySz., *rása*, *rázsa* 'durva, de lágy és igen erős szörkelme' MTsz. < ném. *rasch* 'ein wollenzeug' (az északfrancia *Arras* város nevéből) | *ríz* & *rizsa* < kfn. *ris*, úfn. *reis* < ol. *riso* | *rokolya* & *rokoly* (Sárköz CzF.), *rokoj* (Zolna m., Székelyföld Tsz.) (vö. *ördög rakollya* azaz feyér hunyor Melius NySz. talán *ördög rakoly-ja*) 'szoknya' < ném. *röckel* (a *rock* szóból) | *rözsé* & *rözs* CzF., *rös* (Zala m. MTsz.), *rés* (Lippay 1674 Nyr. 28: 16), *rés-kert* 'vastag gallyból font sövény' (Székelyudvarhely MTsz. a *rés* a.) < kfn. ófn. *ris*, úfn. *reis* | *saláta* < úfn. *salat*, késői kfn. *salát* < ol. *salata* | *sámlya* (*sámlyá*, *zsámlyá*, *sámlyo*, *sámja*) 'a szövőszék taposójának egy-egy léce (Dunántúl, Heves m. Torontál m. MTsz.) & *zsámoly* (*sámol* ua. Győr) < kfn. *schamel* úfn. *schemel* 'fussbank' | *saroglya* (*sráglá* MTsz.) ném. < *schrágl* (az úfn. *schragen*, kfn. *schrage* szóból) | *selmá* < úfn. *schelm*, kfn. *schelme* | *szimola* (Hszék MTsz.) & *szímal* < kfn. ófn. *schmac* 'geschmack' | *szímpla* < ném. *simpel* < fr. *simple* | *termina* (Nógrád m. MTsz.) 'terminus' < ném. *termin* 1562 | *terpentina* (-fa) 'terpentinbaum, terpentinöl' NySz. < ném. *terpentin* | *tézsla* (1658, *tesla* 1586 OklSz., *tésla*, *tésola* NySz., *tézsla*, *tézsola*, *tézsolya*, *tézsola*, *tézsója* MTsz.) < úfn. *deichsel*, kfn. *díhsel*, ófn. *díhsala* | *umbrella*, *umbella* & *ambrél* 'napernyő, esernyő' MTsz. < ném. fr. *ombrelle* | *vörfélye* (OklSz. NySz.) & *vörfély* PPBl. 'kocka' < úfn. kfn. *würfel* | *villa* 'pántvessző; wiedreisser' NySz. < ném. *wiedel* 'eine kleine wiede, gebinde' | *zsufa* (*esuffa* MTsz. *suffa* NySz., *zwfa*, *sufa* OklSz.) 'savanyú leves' MTsz., 'gesáfterte brühe' PPB < kfn. *süf*, ófn. *súfá*.

Ide tartozik egy sereg *-la* végű szó, melyek a németben is legnagyobb részt román nyelvekből való jövevényszavak: *bandila*, *biléta* & *bilét*, *blankéla* & *blankélt*, *bukéta* & *bukét*, *cigaréta* & *cigarét*, *kazéta*, *kopérta*, *kopérda*, *kornéta* & *kornyét*, *opéréta* & *opérét*, *pakéta* & *pakét*, *paléta*, *poléta* (vö. *baléta*, *balíta*, *balita*, *balyita*, *balitta*, *boléta*), *panganéta*, *mangaléta* & *panganét*, *manganét*, *bagnét*, *bajonét*, *parkéta* & *parkét*, *parkét*, *piskóta* & *piskót*, *piskoll*, *rakéta*, *regruta*, *ringlotta* & *ringlót*, *ringló*, *rozéta*, *spaléta*, *spaléla*, *paléta* & *spalét-lábla*, *spargéta* (és *spárga*) 'balta-

cím' *o* *spagét* 'spárga', *staféta*, *szalvéta*, *tafola* *o* *thafath* (1471 OklSz.; vö. ném. *taffel*, *taft*, régebben *taffat* < ol. *taffetà* < perzsa *láfta*).

A latin *piper* 'bors' átvétele *pipere* szavunk, amelynek eredeti jelentése 'fűszer, íz, csemege' volt s MA.-nél még 'condimentum, tragma', PPB-nál 'gewürz' jelentéssel van szótározva (vö. -s képzővel még *e-* nélkül is: *pipperes* Heltai, *piperes* Alvinczy, MA³. 1. 'gewürzt', 2. geschmüct, geziert', *pipereskedik* MA. SummBon. 217, de hosszú *é*-vel: *pipérés* Matkó, KCsipkés, *pipéréskedik* MA³ (Szarvas Nyr. 14: 146).¹¹

Oláh szók: *buzáta* 'kifordult vastag ajkú, duzzogó, neheztelő; ajak' *o* *buzát'* nyálos, pállott ajkú' < *buzat* 'gross, dicklippig | *csércsélye* 'fülbevaló; apró barmok álla v. torka alatt lelógó kinövés v. bőrfityegő *o* *chörchen*¹² (Pécsi 1591 NySz.) 'ohrgehänge', *csércse* (<**csércsöl*)¹³ < *cercel* (kiejtése: *csércsöl*) | *cümülye*, *csümülye* *o* *csümüly* 'mese' MTsz. < *cimel!* 'találd ki (mi az)! *cimili* 'ein rätsel aufgeben, auflösen'.

Eredeti magyar szók: *méh* *o* *méhe* (1632 Tolnai NySz., *mihe*, *mihije*, *mihik* MTsz.) | *vejsze* (*vésze* MTsz.) *o* *vész*, *vejsz* (MTsz. NySz. OklSz.) | *hárs* (*hás*, *háss*) *o* *hasso-fa*¹⁴ (Karancs vid.) | *széva*, *szíva* (Brassó m.) *o* *szíu* (Szlavónia) 'szíj' | *fürje* (Zemplén m.) ~ *fürj* | *eper* (Moldva), *eperje*, *epörje*, *epérgye*, *epergye*, *epérnye*, *epörnye* (Dtúl) *o* *epérj* (Göcsej MTsz. NySz.) 'eper' | *szederje*, *szödörje*, *szedernye*, *szödörnye* (Dtúl, Szlavónia, Abaúj m.) *o* *szödörj* (Göcsej) 'szeder' | *szederina* *o* *szederin* (Balaton mell.), *szederény* (Hétfalu) MTsz., *szederjin* (Com.), *szederjén* (Zrinyi) NySz. 'szeder' — Hangutánzó: *keh* (NySz. MTsz.), *köh* (NySz.) *o* *kehe* (Dtúl, Székelyföld), *kehi*, *szamárkehü* (Veszprém m.) MTsz.

Nincs biztos etimológiájuk: *keszeg* (*keszszeg* Helt., *keczeg* Tel., *készég* Com. NySz. *keceg* Nógrád m., Udvarhely m., *keszég* Tisza mell., Szlavónia) *o* *keszege* (Balaton mell.) | *köcsög* (*köcsök* Dtúl, Csallóköz) *o* *köcsöge* (Csallóköz), *köcsége* (Hont m.) MTsz. | *dana* (Márton 1803, Kemenesalja) 'korhelynóta, fajtalan dal vagy éneklés' *o* *danu* 'dal' (Szeged 1841) *o* *dan* 'nóta' (Somogy m.) MTsz. Dugonics NyF. 14:15 (vö. *dal* EtSz.).

¹¹ Bizonyosan német közvetítéssel került nyelvünkbe ez a francia eredetű szó: *mohara* (1553 OklSz., *muhara* Radv. NySz.) *o* *mohár*, *mohar*, *muhar*, *mokhaer* NySz., *moher* 1561, *mocher* 1597, *mohar* 1566, *muhar* 1635 OklSz., *muhar* (Gömör m.), *muhar*, *mohar* (Csik m.) MTsz. 'moire' NySz. MTsz. 'textum undatum, gewässertes zeug' OklSz., 'keskeny kék- és feketecsíkos gyapjúkelme; meleg (bolyhos) alsószochnya' MTsz.

¹² Az *l(y)* < *n(y)* hangváltozásra nézve vö. *vőfély* *o* *vőfény*, *harkály* *o* *harkány*, *fekély* *o* *fökény*, *lapály* *o* *lapány* (NySz. MTsz.), *sármál* *o* *sármány*, *hasmánt* (< *has-mál-t*), *csömény* (MTsz.) *o* *csömély* (GKat.) 'apró darázs, fecskedarázs, poszméh' < tót *čmel*, *márvány* < ném. *marmel* < lat. *marmor*, *mordány* (NySz. MTsz.) *o* *mordály*, *mordáj* MTsz. *mordal*, *mordar* OklSz. < ném. *mörder*.

¹³ Az *l* elveszésére nézve vö. *kesely* *o* *kese*, *bandsal* *o* *bandsa*, *sandal* *o* *sanda*, továbbá *körtvely* *o* *kört(v)e*, *hangyál* *o* *hangya*, *kanál* *o* *kana* stb.

¹⁴ A *hasso-fa* adat rendkívül becses, mert a **hassa* alak magyarázatát adja az eddig megfejtetlen *-ad, ágy* helynévképzőnek. Ez van a következő helynevekben: *Nyárád* (Ung m. Veszprém m., az utóbbit *Nyárágynak* is mondták: *Narag* 1347, *Nyaragh* 1489 Csánki, vö. *narage* 1150—54, *Narag* 1193, *Naragy* 1200, *Nyaragh* 1367, *Naryhag* 1240 OklSz.); *Nyirád* (Zala m., 1454: *Nyragh* = Nyirágy, Csánki); *Szilád* (Nyitra m.), *Szilágy* (Baranya m.); *Hárságy* (*Hashag*, *hassag* 1095, OklSz.); *Száldobágy* (*Zaldubag* 1236; vö. Ad quendam Siluam Malezaldoba nominatam 1391 OklSz. *száldob*, *száldok* 'hársfa' OklSz. NySz. MTsz.); *Halmágy* (Nagykükküllő m.). Az ilyenekben tehát a *-d* (-gy) kicsinyítő képző az *a*-val bővült alakhoz járult másképp Simonyi TMNy. 556, Gombocz MNY. 23: 124).

IRODALOM.

Egy új világnyelv. Otto Jespersen: Eine internationale Sprache. Nach dem englischen Original. C. Winter. Heidelberg. 1928.

Minden új világnyelv felbukkanása jogos bizalmatlanságot kelt s felébreszti az ellenvetést, hogy minek beszélünk egységes nemzetközi nyelvről, mikor folytonosan új meg új nyelv bukkan fel s a kitalált, mesterséges nyelvek száma már a kétszázon is felül van. Az igaz, hogy ezek csaknem mind rövid idő alatt feledésbe merültek s hosszabb életű, figyelmet keltően elterjedt alig egy-kettő lett. Negyven évvel ezelőtt a *Volapük* volt a legismertebb világnyelv, ezt védték és támadták, — de ma már senki sem használja. Azóta csak az *Eszperanto* és az *Ido* jutott világhírre. Mind-egyik nagyszámú hívet szerzett s a köztük még mindig tartó testvérharc is hozzájárul, hogy feljűk fordítsa az érdeklődők figyelmét. A természetes törekvés az volna, hogy *egy* nemzetközi nyelvet fogadjanak el mindenütt s ez álljon minden országban a nemzeti nyelv mellé, hogy megkönnyítse a nemzetközi érintkezést azok számára, akik nem tanultak, vagy nem tanulhattak meg élő idegen nyelveket.

Annál meglepőbb, hogy nemrég a nagy dán nyelvtudós, *Otto Jespersen*, a kitűnő fonétikus s az angol nyelvnek és a nyelvtörténetnek egyik legkiválóbb tudósa¹ egy új világnyelvvel lép a kérdés iránt érdeklődő közönség elé. A *NOVIAL* nevet adta ennek az új nyelvnek (*nov* = új, *I. A. L.* = International Auxiliari Lingue) s könyvében érdekes összefoglaló képet ad a világnyelvek fejlődéséről; megokolja, miért vállalkozott egy új nyelv szerkesztésére és bemutatja a *Novial* szerkezetét.

Jespersen feltétlen híve a mesterséges nemzetközi kiségitő nyelvnek; de súlyt helyez mind a három jelzőre. *Mesterséges* nyelv legyen ez, amelyet egy vagy több hozzáértő egyén alkot, ellentétben a természetes nyelvekkel, amelyek valamely nép körében tudattalanul fejlődtek és változtak. *Nemzetközi* nyelv legyen; tehát ne egy nép körében vagy egy ország területén beszéljék, hanem a különböző anyanyelvet beszélő egyének közötti érintkezés lehetővé tétele legyen a cél. *Kiségitő* nyelv legyen; vagyis ne akarja elnyomni, háttérbe szorítani a nemzeti nyelveket, hanem csak akkor lépjen a helyébe, amikor kölcsönös érintkezés szempontjából erre szükség van. Jespersen összefoglalja mindazokat az okokat, melyek egy ilyen mesterséges nyelv mellett szólanak, felveti, megvitatja és megcáfolja az évtizedek óta folyó viták ellenvetéseit s állást foglal a mesterséges kiségitő nyelv megalkotása és elterjesztése mellett.

A könyv második része a mesterséges nyelvek történetét vázolja a Volapüktől a Novialig. Szembeszáll avval az ellenvetéssel is, hogy a mesterséges nyelv használata és általános elterjedése

¹ Most jelent meg *A Modern English Grammar* c. nagy munkájának mondtani része.

ellen szól az a körülmény, hogy folyton új meg új nyelveket teremtenek, tehát nem az egység, hanem a tarkaság felé haladunk. Rámutat arra, hogy minden emberi alkotás a tökéletlenségtől folytonos tapasztalat és javítás útján jut a tökéletesedés felé. Ugyanez történik a mesterséges nyelv megalkotása terén is. Folytonos haladást látunk az egyszerűség, világosság és a természetesség felé. A végső következtetések, amelyekhez Jespersen a mult tapasztalatai alapján jut, a következők:

1. Valóban van szükség mesterséges nyelvre; minden sikerelenség után új kísérlet történik s ez így fog menni, amíg kielégítő eredményt nem érünk el.

2. Egy nyelv ideig-óráig divatba jöhet, de ha hibái vannak, változtatások kezdődnek s új, jobb rendszerek felé törekszenek. Olyan nyelvet sohasem fognak általánosan elfogadni, amely ellen alapos kifogásokat lehet tenni.

3. Csakis az olyan rendszerek szerezhettek jelentékeny számú híveket, amelyeket gondosan kidolgoztak s a legkülönbözőbb célokra használhatók voltak.

4. A világnyelveket főleg akkor kritizálják, ha természetellenesek, vagyis szükségtelenül eltérnek attól, ami az egyes nyelvekben már nemzetközi, és ha nyelvtani rendszerük bonyolódott s nem tudják a gondolatokat világosan kifejezni. Minél kevésbé önkényesek s minél észszerűbbek az alakok, annál állandóbbak.

5. Az újabb kísérletek között félreismerhetetlen családi hasonlóság van és ugyanegy típusú nemzetközi nyelv dialektusainak tekinthetők. Tehát közeledünk ahhoz az időhöz, amikor megállapodik egy *standard-típus*, amelynek rendszere állandó marad, csak új szavak felvételével fog természetszerűleg gyarapodni.

Ez a megfontolás vezette Jespersent ahhoz a gondolathoz, hogy kísérletet tegyen egy új kiségitőnyelv megalkotásával az eddigi tapasztalatok s az ő nyelvtudományi ismeretei alapján. Az alapgondolatot így foglalja össze: „Az a nemzetközi nyelv a legjobb, amely minden pontban az emberek legnagyobb számának a legnagyobb könnyebbséget nyújtja“. Tehát a Novial a legnagyobb egyszerűsége törekszik a nyelvtani rendszer tekintetében; a betűrendszerben, a kiejtésben, a névszók és igék ragozásában és a szóképzésben. A szavak megválogatásában azt az elvet követi, hogy olyan szavakat kell a mesterséges nyelv szókincsébe összeválogatni, amelyek máris nemzetköziesek, vagyis a művelt nyelvek nagyobb részében már is használatosak. Ily módon a szavak nagy része már előre ismeretes azok előtt, akik a nyelvet meg akarják tanulni.

Azoknak, akik az egységes kiségitőnyelvet szép álomnak tekintik, feleletül *Lowell* amerikai költő szavait idézi: a legtöbb jó dolog, ami ma a miénk, kezdetben mind csak szép álom volt.

B. J.

Albert Dauzat: Les Argots. Caractères, Évolution. Influence. Librairie Delagrave. Paris. 1929.

Az *argot* szót a francia nyelvben többféle jelentésben szokták

használni: vagy csak a tolvajnyelvet értik rajta, vagy pedig általánosabb jelentéssel a titkos nyelveket és az alsóbb néposztályok csoportnyelveit foglalják össze ezen a néven. Dauzat ilyen általánosabb értelemben használja az *argot* szót s a titkos nyelvek általános sajátosságait, eredetüket és elterjedésüket vizsgálja ebben az érdekes és vonzón, élénken megírt könyvében.

A francia nyelvészeti irodalom gyakrabban és igen alaposan foglalkozott eddig is az *argot*-val. Elég ha Lazare Sainéan, A. Niceforo, Henri Bauche, Gaston Esnault és Dauzat régebbi munkáira hivatkozom. Ebben a könyvében Dauzat az eddigi kutatókra támaszkodva összefoglaló képét adja a titkos nyelvek keletkezésének, alakulásának, elterjedésének és a köznyelvre gyakorolt hatásának.

A titkos nyelvek jellemző vonását Dauzat abban látja, hogy ellentétben a nyelvjárásokkal, ezek csakis a szókészlet tekintetében térnek el a köznyelvtől, amelyhez tartoznak; nyelvtanuk és a kiejtés megegyezik vele: „celles là ne diffèrent, en principe, que par le vocabulaire, de la langue générale, langue nationale ou patois, sur laquelle elle sont antées: grammaire et prononciation sont celles de la population ambiante.“ A magyar tolvajnyelvről írva, ugyanezt a jellemvonását állapítottam meg. „A tolvajnyelvnek legjellemzőbb sajátága, hogy tulajdonképp nincs külön nyelvtana s csakis a szókincs tekintetében tér el a köznyelvtől. Ragozása, mondatszerkezete teljesen ugyanaz, mint a köznyelvé, titkossá csakis az teszi, hogy a szavaknak egy nagy részét a köznyelvtől eltérő jelentésben használja s hogy sok olyan szava van, amelyet a köznyelv nem ismer.¹

Dauzat könyve ismét arról győz meg bennünket, hogy a titkos nyelvek keletkezésének lelki alapjai ugyanazok minden nyelv körében.

Könyve, rövid történeti bevezetés után, a francia titkos nyelveket jellemzi, a tolvajnyelvet, a vándorárusok és munkások nyelvét, a különböző foglalkozások csoportnyelveit, az iskola, a katonaság és a sport nyelvét. A köznyelvtől eltérő szókincs keletkezése minden titkos nyelvben három forrásra vezethető vissza: 1. Új szókalkotása vagy átvétele idegen nyelvből; 2. az alak szándékos, gyakran tréfás, játszi megváltoztatása. 3. a jelentés szándékos megváltoztatása. Jellemző vonása még minden titkos nyelv szókincsének a szinonimák gazdagsága. Ennek oka az, hogy a szókészlet ebből a három forrásból gazdagszik s megújulása gyors, ötletes; a régi szavak mellett újak keletkeznek s egyideig velük együtt élnek. Tehát állandó mozgás, hullámvás figyelhető meg bennük. S ennek oka főleg a titkos nyelveknek a dolog természetéből folyó védekező törekvése, hogy a már ismertté vált szavak helyett újakat, ismeretleneket használjanak. Tehát a szavak egy része gyorsan el is kopik, hogy úgy mondjuk, kiesik

¹ L. Bevezetés Szirmay I. A magyar tolvajnyelv szótára c. könyvéhez, 6. l.

a forgalomból. Dauzat igen gazdag nyelvi anyaggal teszi szemléletessé és érthetővé, amit az *argot* szavainak keletkezéséről és életéről mond.

A titkos nyelvek idegen szavai mindenütt az őket környező lakosság nyelvéből valók; a francia *argot* idegen eredetű szavainak legnagyobb része a francia nyelvjárásokból, főleg a provence-i nyelvből, a görög népnyelvből, az olasz és spanyol nyelvből valók s csak kis részben az angolból és a németből. Az idegen szavak átvételének egy-egy jelensége érdekesen egyezik a magyar nyelvben megfigyelt sajátságokkal. Többször volt már róla szó, hogy az idegen nyelven beszélőket egy-egy jellemző szavukról, vagy mondasúkról nevezik el; így keletkezett a *digo*, *vigéc* s a háborúban a *csues* név. Dauzat is megemlíti, hogy a francia katonák a háborúban a szerbeket *dobro*-knak hívták (*les Dobro*; szerb *dobro*, jó, jól van), viszont az angolok a franciákat nevezték *dis-donc*-nak. Ilyen eredetű szó a régi francia *argot*-ban *dasticoter*, *dasticotter*, am. németül beszélni, s Dauzat szerint a német káromkodásból származik: *dass dich Gott*...! (82. l.)

Az új szók keletkezésének érdekes példája, hogy az *omnibusz* utolsó szótagja a nyelvtudat előtt képzővé lett, s a legkülönbözőbb nyelvek használják az *autobusz* szót. A franciában emellett a háború óta terjedt el az *aérobusz* és az *élektrobusz*.

Dauzat végig kíséri a szavak alakjának változásait az *argot*-ban; rámutat a képzők erőszakos változtatására, a szavak szándékos megtoldására vagy megrövidítésére s más erőszakos változtatásra.

Még érdekesebb figyelemmel kísérni a jelentés változását, azt a játszi, ötletes módot, amint a szavak új jelentése keletkezik. Itt is élénk ötlenek érdekes találkozások a különféle nyelvekben, pl. hogy a fejet egy gyümölcsről nevezik el; a magyar tolvajnyelvben *kobak* és *kókusz*, a franciában *poire*, *pêche*, *pomme*, *citron*, *cerise*. Nagy szerep jut a jelentésváltozásban a metoforának, az iróniának és az eufemizmusnak. Dauzat végül számot ad arról is, hogy mennyiben gyarapodott a francia nyelv az *argot*-ból. Mert az alsóbb néposztályok nyelve nem zárható el az élő köznyelvtől s a kölcsönös hatás megfigyelhető. A mai magyar köznyelv, első sorban a városok nyelve, szintén felszí egyes szavakat és kifejezéseket. Ilyenek pl. *dohány* (péNZ), *hólyag* (üres, semmit érő ember), *pali* (akit könnyű rászedni), *dumálni* (beszél), *begyulladni* (megijed), *meglőgni* (elosonni), *link* dolog (nem igazi, nem megbízható), *megvágni* valakit (pénzt kérni) stb.

BALASSA JÓZSEF.

Kelemen Béla. Német és magyar nagy kézi szótár.

Harmadik tetemesen bővített kiadás. Budapest. Athenaeum. 1929. I. k. 948 l. II. k. 976 l. Ára 88.— P.

Kelemen Béla évtizedek óta forgalomban levő és kedvelt német szótárának ez az új kiadása sok tekintetben különbözik az előbbiektől, s a különbségek a használhatóságnak javára váltak s a szótár értékét nagyban emelik. Már a külsőségek tekintetében is

jelentékeny változást látunk. A szótár terjedelme megnövekedett s a gót betűk helyébe a német szövegben is a latin betűk léptek. A nagyobb terjedelem megengedte, hogy a szerkesztő felhasználja az újabb időben megjelent szakszótárak anyagát s felvette szótárába a technikai tudományoknak, a hajózásnak, a vadászatnak, a sportnak mindazokat a szavait, amelyekre a közönségnek olvasás vagy beszélgetés közben szüksége lehet. Bővült a szótár anyaga a szólások, frázisok tekintetében is. Szerkezete, beosztása maradt a régi; ebben a tekintetben egy élet tapasztalata segítette a szerkesztőt. A szedés, nyomás s a két vastkos kötet egész nyomdai kiállítása kifogástalan.

Vilhelm Thomsen: Geschichte der Sprachwissenschaft bis zum Ausgang des 19. Jahrhunderts. Kurzgefasste Darstellung der Hauptpunkte. Übersetzt von Hans Pollak, Lektor der deutschen Sprache an der Universität Lund, Max Niemeyer Verlag, Halle (Saale) 1927. 99 l.

Thomsen e rendkívül tanulságos kis munkája első fogalmazásában dán nyelven jelent meg 1902-ben, 1919-ben a nagynevű szerző átdolgozta s így vette föl összegyűjtött tanulmányai közé. Ez átdolgozott szöveget fordította le Pollak Thomsen jóváhagyása alapján.

Mint a mű címének szövege is jelzi: a feldolgozás vázlatos, de mindvégig eredeti és rendkívül tanulságos. Benfey, Raumer, Steinthal, Paul s mások történelmi munkáinak felhasználásával dolgozott ugyan Thomsen, de saját munka-területének kiterjedt volta magyarázza, hogy alig van terület, ahol adatokat egyszerűen átvenni lett volna kénytelen. Mindjárt azzal, hogy az ind nyelvtudománynak a a görög-római túlszárnyaló tulajdonságait kiemeli, fejlődést jelent pl. Steinhall szemben. A görög nyelvtudományi irodalom vitáit, a Kratylos gondolatmenetét, Aristoteles kategóriáit, az epikureusok, stoikusok és szkeptikusok gondolatait nagy elméiell és szabatosan fejtegeti. A másodlagos latin irodalomról (Varro, Caesar stb.) szólásban is állandóan arra utal, hogy mindez visszaesés volt, az indek empirikus és analitikus munkájához képest.

A héber rokonítás korának beható rajza után Leibnitz s a nagy polyglott gyűjtemények hatását fejtegeti (II. Katalin, Hervas, Adelung). Talán legérdekesebb két fejezete Thomsen munkájának a Rask-ról s a Schleicherről szóló. A Rask-Grimm viszonyra vonatkozólag munkája elsőrendű forrás. Hogy ez a zseniális Rask aránylag kis hatást tett hazája határain kívül, azt Thomsen azzal magyarázza, hogy csaknem minden munkája csupán dán nyelven jelent meg. Rask tudományos sorsa sok tekintetben emlékeztet a mi halhatatlan Révainkra. Schlegel, Bopp, Grimm beható jellemzése után Humboldt Vilmosról, Madvigről, Pottról, Kuhnról, Curtiusról, Brugmannról olvasunk rövid de szabatos jellemzéseket. Nagy elismeréssel szól Thomsen a romanistákról, (Diez, Ascoli), a szlávistákról (Miklosich) s behatóan fejtegeti az elvi harcokat, amelyek a 19. század végén foglalkoztatták a nyelvtudományi irodalmat. (Az újgrammatikusok elvei, az analógia, a hangtörvények problémái stb. stb.)

Meg kell jegyeznünk, hogy munkája sehol sem marad meg az elvi megállapítások felszínén. Néhol meg éppen (pl. a régi etimológiai fejtegetések tárgyalásánál) modern módszerrel bírálja e régi törekvéseket, ami elég szigorú mérték elmult idők kísérleteivel szemben. A mi nyelvtudományi irodalmunk szép eredményeit sem hallgatja el nagynevű dán barátunk, bár természetesen szerény helyvel

kell e vázlatos és csak 1900-ig terjedő előadásban megelégednünk. A fejlődés folyamán megemlíti Gyarmathy Samuel. Affinitását és hivatkozik a magyar nyelvtudósok munkáira is. Kár, hogy egy — egyébként előttünk is ismeretlen — laikus magyarnak bolondgombája hozzája eljutott s ő egy jegyzetben (28. l. 3. jegyzet) ezt, elrettentő példának, meg is említi.

Tárgyalásának fonala sajnos 1900-zal megszakad. Úgy látszik a legújabb törekvésekkel szemben még várakozó állásponton volt, mert szerinte a nyelvtudományban sem lehet a *miéri*-ekkel túlzásba menni. Kis munkáját ezért ez a jellemző Quintilian-idézet zárja be: Inter virtutes grammatici habebitur aliqua nescire. Bár egy hozzá hasonló elme folytatná s fejezné be ezt a jeles nyelvészettörténeti vázlatot!

RUBINYI MÓZES.

Az Országos Néptanulmányi Egyesület az elmúlt évben három előadást tartott: *Túróczi-Trostler József* mélyen szántó irodalomtörténet-elméleti fejtegetéseit *Kertész Manó*nak a magyar udvariasság multjából vett tanulságos előadása követte, végül *Czebe Gyula* a magyar őstörténeti kutatások legújabb eredményeit foglalta össze igen tanulságos előadásában.

Nemcsak Egyesületünknek és hivatalos lapunknak, a Magyar Nyelvőrnek, hanem az egész magyar nyelvtudományak eseménye a Nyelvőrkalauz II. részének megjelenése. Ez a kötet, mely a Nyelvőr 26.—50. évfolyamainak tartalmát dolgozza fel, nélkülözhetetlen segédkönyv mindenki számára, aki magyar nyelvtudománnyal foglalkozik és a magyar nyelvtudomány eredményei iránt érdeklődik.

Az elmúlt évben is gyarapítottuk az oroszországi finn-ugor népek nemzeti irodalmáról való ismereteinket: votják, zürjén, cseremis nyomatványokkal gazdagodott gyűjteményünk E nyomatványok ismertetése a Nyelvőrben jelenik meg időnként.

Működésünket a jövőben is az említett két irányban kívánjuk folytatni: egyfelől tudományos feladatainknak iparkodunk eleget tenni, másfelől a néptanulmányok népszerűsítésén óhajtunk előadások tartásával munkálkodni.

Czebe Gyula „A magyar őstörténeti kutatás legújabb eredményei“ c. felolvasásában beszámolt a nyelvtudomány, a filologia, a régészet, az eseménytörténelem, az antropológia, az etnográfia és a fajkutatás azon vívmányairól, amelyek az utolsó 10—15 év alatt közöltettek s ma olyan rekonstrukciót engednek meg a magyar őstörténelemről, amiket az előttünk élt nemzedék alig sejtett s amely valósággal reprezentatív teljesítménye a mai magyar tudományosságának. A mi nemzedékünk — hatalmas optimizmussal — nemzetünk *történeti* ezer évéhez valósággal még egy másik, *őstörténeti* ezer évet csatolt. Fejtegette a magyar nyelvtudományak s különösen a hazai turkológiának vezető s az összes alap- és részletkérdésekben döntő szerepét. A helyszín (őshaza, szállástelepek, végleges haza), faj, nyelv, anyagi és szellemi műveltség s az események problémái, mint minden őstörténeti kutatásban, a miénkben is, az „eredet“ főkérdése körül csoportosulnak, őstörténelmünk folyamának összes kérdései pedig a köré az alapkérdés köre sorakoznak,

hogyan „törökösödött“ el kb. egy ezer év alatt az eredetileg finn-ugor magyarság. Részletesen vázolta azokat a politikai kapcsolatokat, amelyekbe a magyarság került, kezdve az Ural két lejtőjén elterült őshazájában — talán — a Kr. e. I. században ázsiai hunok igája alá kerülésén, végig az Al-Dunánál, Dnyeszternél, „Etelköz“ nevű utolsó szállástelepén, a Kr. u. a 9. századig fennállott kazár összeköttetéséig. Kifejtette részletesen a hún, aztán a bolgár és magyar népekhez való viszony tisztázásának elsőrendű jelentőségét. Fejtette az őseink különféle elnevezéseiből megengedhető, igen messzemenő következtetéseket. Bemutatta a török népeknél nyert hadi és politikai iskolázás eredményeit. Megállapította, hogy a nyelvtudománynak az előbbi kérdésekről nyert gazdag eredményeihez képest az eseménytörténészek (pl. a törzsszervezetről) s a hadtörténészek semmi nevezetesebb újságot nem tudnak mondani, sőt ők is a nyelvészet eredményeivel dolgoznak. Ugyancsak ki kellett jelentenie, hogy a honfoglaláskori leletek tanulmánya sem mutat fel valami számbavehető újabb teljesítményt, pedig az a kép, amelyet emlékeink nyújtanak, káprázatos s őseink magas török műveltségének ezen a téren volna a legszebb bemutatási lehetősége. Az antropológiai leletek feldolgozása annál örvedetesebben haladt előre, eredménye a kevert fajúság igazolása. A mai egyéneknek végzett vérvizsgálati-kutatás módját nem annyira elvi okokból, mint inkább nálunk elfajult irányzatossága miatt, elvetette. Érintette az összes további, igen gazdag őstörténeti problémákat, fejtegette a szellemi műveltség körébe tartozó írástudás kérdését, a mesetípusok s a mese alaki részletei, majd a jogszokások s a népi hiedelmek és szokások problémáira vonatkozó legújabb eredményeket, kijelölve a hozzászólások értékét. Behatóan megvilágította a mai hazánk honfoglaláskori viszonyaira vonatkozó kutatásokat, a hazai helynév-vizsgálatok eredményeit. Igaz, hogy néhány szempontból lehet ellenvetést tenni, egészben véve azonban helyességüket elismerte. Kijelölte végül az olyan részletkérdéseket, mint a kereszténységgel való megismerkedés, aztán az ú. n. „csatlakozás“ (ezzel összefüggésben a székelység) s a Kaukázus fölötti hazában bevált, különféle irányban, északra és délre szétszóródott töredékek kérdése. Összefoglalásában megállapította, hogy ismereteink nagy gazdagsága és mélysége magasan előzőink fölé emel bennünket s őstörténeti rekonstrukciónk meghaladja azt a fokot, amely eddig elérhető volt, azonban ez csak a mai nemzedék műve, a jövő talán mást hoz. Ez jogos, — mert tudás és haladás egy.

Hunyadi, Bessenyei György által. Nyomtatott Budapesten az V. ker. állami Berzsenyi Dániel reálgimnázium 1928—29. évi VII. osztályának költségével.

Bessenyeinek Mátyás királyról írt epikus költeménye kéziratot maradt fenn a pápai bencés főgimnázium tanári könyvtárában s az erről készült két későbbi másolatot a M. T. Akadémia könyvtára őrzi. Az V. ker. reálgimnázium VII. osztálya magára vállalta ennek a kiadatlan költeménynek sajtó alá rendezését és kinyomatását. Igaz, hogy a Hunyadi-éposz nem tartozik Bessenyei jobb művei közé, kiadása mégis nyereség az irodalomtörténetre s az ifjak dicsé-

retes buzgalma és az irodalom iránti szeretete elismerést érdemel. A kiadás elé tanáruk, Vajthó László írt előszót s a diákok közül Hegedüs Géza, Rónai Mihály András, Szalai Sándor és Vázsonyi Sándor írták a bevezető tanulmányokat. B. J.

Könyvek és folyóiratok.

Dr. Voinovich Géza: Arany János élete. 1817—1849. (M. T. Akadémia.)

Karinthy Frigyes: Minden másképpen van. Athenaeum. Budapest.

Robert Lach: Gesänge russischer Kriegsgefangener. III. B. Kaukasusvölker. 1. Abt. Georgische Gesänge. (55. Mitteilung der Phonogramm-Archivs-Kommission.)

Aurélien Sauvageot: Recherches sur le vocabulaire des langues ouralo-altaïques. (Thèse proposée à la Faculté des Lettres de l'Université de Paris.) Budapest. 1929.

Ungarische Jahrbücher. B. IX. H. 1. *Julius v. Farkas*: Ein deutsches episches Gedicht von Vörösmarty. — *Elemér Moór*: Zur Siedlungsgeschichte der deutsch-ungarischen Sprachgrenze. I. — *Josef Markwart*: Kultur- und Sprachgeschichtliche Analekten.

Emléktáblát Simonyi Zsigmond szülőházára. Mult számban közölt felhívásunk élénk visszhangot keltett Simonyi Zsigmond tanítványai és tisztelői körében s az eddig befolyt adományok már biztosítják, hogy az emléktábla elkészítésének és felállításának költségeit fedezni fogjuk. Az a tervünk, hogy az emléktáblát ez év őszén, szeptember végén vagy október elején fogjuk felavatni. Akik még hozzá akarnak járulni az emléktábla költségeihez, szíveskedjenek adományukat augusztus 15-ig a cél megjelölésével a Magyar Nyelvőr kiadóhivatalába küldeni. (Postatakarék-pénztári számla: Dr. Balassa József: 2560.)

NYELVMŰVELÉS.

Az idegen szavak magyarosítása. (Levél a szerkesztőhöz.)

Igen tisztelt Szerkesztőség!

Nagyon köszönöm a Magyar Nyelvőr t. szerkesztőségének azt, hogy szíves volt a multban az általam indítványozott szómagyarosításokkal foglalkozni. Kérem ezt a segítséget továbbra is, mert hiszen még mindig nem értem el azt a célot, hogy a Magyar Tudományos Akadémia, a Kisfaludy Társaság s a Petőfi Társaság küldjenek ki egy egyesült bizottságot, mely a maga teljes irodalmi és tudományos tekintélyével a betüremelő idegen szavak helyett magyar kifejezéseket visz bele a közönségbe.

Addig is a magam részéről nem hagyom abba a munkát, hanem a Pesti Hirlap hasábjain a következő szómagyarosításokkal kísérletezem mint „közíró”. (Ezt a szót a „publicista” pótlására képeztem a *jus publicum* = közjog alapján.)

Bátor vagyok a t. szerkesztőség elé terjeszteni a következő további magyarosításaimat:

sofőr = *gépkocsis*

garage = *gépszín*

siber = *szélloló*.

bubifrizura = *kamaszfűrt*

inkognito = *rangrejtve*
 standardizálás = *összenemesítés*.

A „gönnölás“ pótlására székely alapon az *ahajt* igét ajánlom, mint az *óhajt* mélyebb változatát. Ellenben nagyon szeretnék egytagú szót kapni a „pech“ lefordítására; én *bal*-nak gondoltam: *bal-om van*, mint *bajom van*; mindenesetre a magyarban mélyhangú szó kell.

És ha most a mélyen tisztelt szerkesztőség azt kérdi tőlem, hogy miért vesződöm mindezzel és miért nem hagyom abba e sikertelennek ígérkező erőködést, arra azt felelem, hogy azért, mert politikai meggyőződéselem az, hogy a nemzet olyan, mint az emberegység, ha egyszer nem mozog többet a nyelve, hanem megállott, akkor a halál nincs messze.

Őszinte, igaz tisztelettel hívök

HEGEDŰS LORÁND.

A határozott névelő használata. Herceg Ferencnek sokszor szemére vetették, hogy feleslegesen használja az *a*-t meg az *az*-t birtokszemélyragos főnevek előtt. Ezt a szokását követi „A fekete Mefisztó“ című, különben kitűnően megírt novellájában is (Szinházi Élet, 1928. 52. sz.). Ebben is fölös számmal található felesleges *a* és *az*. Pl. „Kutyavonyítást hallottam *a* budapesti legénylakásom ajtaja előtt.“ Továbbá: „Nagyon alázatos és nyájas volt, *a* viselkedése arra vall stb.“ Ha szemmel olvassuk is ezeket a mondatokat, akkor is érezzük, hogy a névelő elmaradhatott volna, hát még ha fennhangon mondjuk.

Ugyanebben az elbeszélésben esik bele Herczeg az ellenkező hibába. Pompás kis elbeszélésének tulajdonkép egy fekete uszkár a hőse, amelyet a szerző folyton csak „Betyár“ néven emleget, holott a magyar kutya (általában háziállat) tulajdonnévéhez szorosan hozzátartozik a névelő. Hektor, Cézár mondai és történeti személy, *a* Hektor, *a* Cézár kutyanév. (V. ö. Arany „*Tengerihántás*“-ában: Rókat hajt a Bodri.

KARDOS ALBERT.

Sofőr = vezeres. A székesfehérvári áil. főreáliskola tanári testületében felvetődött a kérdés: nem lehetne-e az idegen *sofőr* szóra alkalmas magyar kifejezést találni? Van ugyan egy: *gépkocsivezető*, de ez hosszadalmas. Egyszerűen *vezetőt* nem mondhatunk, mert másra magyarázható. A tanárok egyike figyelemreméltó gondolatot pendített meg: nevezzük a sofőrt *vezeresnek*. Ez dunántúli tájszó. A M. Tsz. ezt írja róla: *Vezeres* [így!]: 1. a jégalatti halászatnál az, aki a vezért (rudat) tolja (Balaton mell. Herman O. Halászat K.); 2. a darucapat vezetője (Zala m. Arács Nyr. XXII. 239). — Amint látni, mind a két jelentés olyan, hogy könnyen átvihető a sofőrré.

K. B.

Találó kifejezések; jellemző tréfás szólások. A hamisítatlan népnyelvben érdekes példáit találjuk a nép talpraesett eszejárásának, derűs életfelfogásának. A nép embere olykor ügyes körülírással pompásan tudja valaminek a jelentőségét fokozni vagy tompítani. Íme néhány példa: Kiadós helye van az észnek a kopasz fejibe. Minden irányban *vándorlott* (tapasztalt, talpraesett) ember. (Borköföld, Borsod vm.) — Tengelyt akasztott Nagy Jóskaival, osztán olyat talált a Jóska hajára vágni, hogy biz' a feje is léköt kapott. Nem is kelt föl többet. (Hódmezővásárhely.) — Érje el a közköcsség (közkölttség)! Mönnyünk Rókusra javulni! (Ott van u. i. a szegedi Csillagbörtön.) Kényes város = Felsőváros. Jámbor város = Alsóváros. Családnevek: Halbúr (Halbrohr) Förgeteg János; Savanya (Chavegnac) István. (Szeged.) - Kutyanévek: Kinéz és Benéz. (Jánosszállás, Csongrád vm.) Mizörög; Tétudod. (Tápé.) — Jellemző kifejezések: kerti szárnyas = burgonya;

égbekiáltó = kakas (Balatonszentgyörgy); — fönnálló = almáriom (Zalaháshágy). Háromba többült = ikreket szült. (Korpona város XVII. századbeli protokollumában, Somlay Károly.) Korán szántanak a pityrek = korán lebegnek és énekelnek a magasban a pacsirták. (Rempehollós, Vas vm.) Megtestüli = megveri. A szövegyűlés érdekes esete: lóbinta = hinta (lóbál-hinta) (Szováta, Rábaköz). A szövegyűlés esetével találkozunk a székely nyelvjárásban is: szürkület — alkonyat = szürkőnyet. A gyermeknyelvben: papalószni: paplannal betakaródní. (Vö. Gyermek. 1918. 111. 1.)

BARCSAI KÁROLY.

Olvasás közben. A Nyelvőr egyik multévi számában (57:127) megróta a napilapokban folyton terjedő, németből fordított kifejezést: *halálra gázolta* eh. agyongázolta. Egyik napilapunkban ezt is olvastuk: *Halálra korbácsolta* a feleségét egy bestiális férj. S a napilapok nyelvéből ez a germanizmus egészen kiszorítja az *agyoniütötte, agyonverte, agyongázolta* kifejezéseket. — „A *pécéző úr* halat akar fogni“, olvastuk egy másik napilapban. Mit akarhatott mondani a cikkíró? *Kipécézni*, annyit tesz, mint kijelölni kicövekelni egy helyet; tehát semmi köze a haláshoz. Talán a *pecál* (am. horgász) tájszó rémlett az író emlékezetében, s így írhatta le ezt az értelmetlenséget, összezavarva a rosszul hallott *pecál* s a meg nem értett *pécéz* szavakat. — Kövérbetűs címekben gyakran találkozunk ilyen és ehhez hasonló értelmetlenséggel: „*Villamos és szemeliskocsi karambolja egy halállal*“ (!) — A Leiter Jakabok sem halnak ki. Egyik nagy napilapunk ezt: *der alte Possenreiszer Jókai* így fordította: *az öreg próza-nyúzó Jókai* (!)

K. I.

Urunk. Ez a szó eddig ilyen asszociációkat keltett a magyar ember lelkében: Urunk Istenünk, Krisztus urunk, Rákóczi urunk. Ady Endre is ilyenféle értelemben alkalmazta, amikor a pénz lenyűgöző hatalma ellen lázadva megírta *Mi urunk, a pénz* című versét. Most egészen furcsa, *lucus a non lucendo* értelemben találkozunk az *urunk* szóval — a kereskedelmi levelezésben. „Visszatérve arra a megbeszélésre, amelyet X urunk önökkel folytatott...“ „Bátrak leszünk e tárgyban Y urunkat önökhöz elküldeni...“ és így tovább. Nyilvánvaló, hogy X és Y urak ebben az esetben korántsem urai a levelet „jegyző“ cégfőnököknek, hanem alkalmazottai, ügynökei s az *urunk* szó nem más, mint rövidség kedvéért való elhagyása az alkalmazotti minőség pontosabb megjelölésének. Eredete, természetesen, a német kereskedelmi levelezés stílusában található meg. Ott is éppen így szerepel „*unser Herr X*“ és „*Ihr Herr Y*.“ Az *unser Herr*-nek valószínűleg ugyanoly furcsa mellékíze lehet a németben is, mint a magyarban. Dehát a kereskedelmi levelezésben a rövidség a fontos és nem a mellékíz. Hiábavaló volna ennek a furcsaságnak megváltoztatását, — az *urunk* szónak a tisztviselőnk stb. szavakkal való helyettesítését — indítványozni. Csak jegyezzük fel ezt a nyelvtényt is a többi mellé.

B. M.

MAGYARÁZATOK.

Hát, tehát. Fél századdal ezelőtt, midőn a magyar nyelvtudomány mai deres fejtű munkásai még az egyetem padjain ültünk s Budenz mester tanításain épültünk, nagy becsben állott előttünk a *hát*, illetve a *té-tova* s *tél-túl* névmási alapjával összetett *te-hát*, *ta-hát* utórészének az a magyarázata, hogy ez voltaképp 'idő' jelentésű s a zürjén *kad*, cseremisiz *kot, kod*, 'tempus' meg a finn *kotva*,

lapp *kotfo* 'spatium temporis' szavakkal kapcsolatos, vagyis *ta-hát* alapértelmében ugyanaz mint *ak-kor* (MUGSz. 8). Azóta sokat kellett — mint Hunfalvy Pál mondaná — „újra meg újra tanulnunk“ s egyebek közt megingott bizalmunk a *hát, tehát* kötőszó örök érvényűnek hitt megfejtése iránt is. Klemm Antal már egy 1919-ben írt cikkében (MNY. XV,80) kifejezte erre vonatkozó kétségét s arra utalva, hogy nyelvünkben több időhatározó térbeli kifejezés átvitele, mint *azonnal* (< *azon helyt*), *mihelyt*, *nyomban*, *tüstént* (rég *töstént* a *tő* szóból), továbbá *ott*, *legott*, *holott*, úgy véli, hogy „a *hát, tehát, tehát* határozó szókban a *hát* 'pars postica' szó -i ragos alakja van meg, az előtag pedig a *to-, ta-* névmástóvel azonos.“

Ezt a feltevést igen valószínűvé teszi az az érdekes körülmény, hogy a legközelebbi rokon nyelvben, a vogulban a 'dorsum, pars postica' *sis* szava szintén használatos az 'idő' s időbeli viszonyok jelzésére. Ime néhány példa: *mõt säwəl masyatnə sis, uräk majäln!* 'más ruhával (bőrrel) való felöltözködésre adj nekünk időt (időmögöt), várakozást' (Vog. Népkgy. II, 496), hol a *sis* 'hát, mög' szó magyarázata az eredeti szöveg (uo. II. 190) *kōm* (FLV. *kūm*) 'rövid idő, pillanat' szavának (*ti kūmtə* 'e pillanatban'). E *sis* szónak névutós időhatározó alkalmazását látjuk ezekben: *jāñkīñ ħul, tūñitīñ ħul pūt-sis* 'míg egy jeges hal, havas hal megfőhet' (uo. I, 80; tkp. 'üstje folyamán v. alatt'), *pētəm pūt sisä mañitīñ jāli* 'míg egy étellel megrakott üst főzése eltart, addig jár' (uo. II, 207; tkp. 'üstje idejéig jár'). *sāt sisä űnlämä jui-pält* 'egy héten át valóülése után' (uo. III, 44), *l'ärñ kisnəm-sis* 'mialatt az utat kerestem' (poka dorogtu iskal; Vogul Nyelvjár. 23), *nāñnätä-sis* 'úszása közben' (uo.), *näj-tärä minəmən-sis ti taijüäst* 'mialatt a tűzön keresztülmentek, elégték' (Vog. Népkgy. I, 14).¹ Ezzel a *sis* szóval a *ti* 'ez' névmás összetételét is megtaláljuk, így: *ti sisä mañitīñ, pl. ti s. m. kēr ālnə jāni tērñəl vārañəm* 'ennek lefolyása közben (ez alatt) vasból való nagy fegyverrel bánnak el velem' (uo III, 393) *ti sisä mañitīñ tu ta jāmljēit* 'ez idő folytában im oda értek vala' (uo. 209). E szerkezetben tehát az alkatrészek értelme ugyanaz mint a *te-hát*-ban.

Hasonló egyéb esetek a rokon nyelvekben: A votják *ber* 'mög, hátsóréssz, hátulja, fara vlminek' (pl. *korka -ber* 'ház möge', *piž-ber* 'hajó fara') időjelző alkalmazása az effélékben: *ber polām turimjos* 'későn kelt füvek', *ber v. berä kij'ni* 'későre v. el-maradni', *gär-ber* 'a szántást követő votják ünnep' s névutói szerepben, mint *ogarña-berä* 'egy hét után', *ta-berä* 'ezután', *so berä* 'azután' (Votj. Szót. 612–3). A zurjén *bör* 'Hinterraum, Hinterseite' mellett *sį börtj, sį börijn* 'darnach', *kvajt lun börijn* 'nach sechs Tagen' (Wiedemann, Gramm. d. Syrjän. Spr., 205). A magy. *mög* szóval rokonított cseremis *möngə* 'után' ilyes használata: *jük kolma*

¹ L. még ily igenévi szerkezetre való több példát Klemm Antal „A mellérendelő és alárendelő viszony kifejezése az északi osztják és votják nyelvben“ c. értekezésében (A pannonhalmi főapátsági főiskola évkönyve az 1911–12 tanév, 250. 1.)

mõngõ 'a hang hallása után', *tuyc mamma mõngõ* 'miután így szölkak', *otõskõ tolmenõna* 'miután a berekbe jöttünk' (Beke, Cserem. Nyelvtan, 242).

A *tehát* és *tahát* alakok viszonyát Klemm és mások akkép magyarázzák, hogy az előbbi alak az utóbbiból fejlett „illabialis illeszkedéssel“ (MNY. XV, 80), úgymint a székelyeknél *apám*-ból lett *épám*, *vasárnap*-ból *vésárnap*. Ámde figyelembe veendő, hogy a *tehát* alak már a legrégibb nyelvemlékekben (JókaiC., JordC.) igazolva van, továbbá hogy a föltett hangváltozás különös székely nyelvsajátosság, míg a *tehát* az egész magyar nyelvterületen el van terjedve s éppen Udvarhely megyében mondanak *tahát*-ot (MTsz.). A votják *ta berä* és *so-berä* közelre és távolra mutató névmásokkal szerkesztett határozók tanulsága szerint tehát inkább vélhetjük, hogy *tehát* és *tahát* ilyen párhuzamos, a közelre mutató *te-* s a távolra mutató *ta-* névmással alkotott összetételek, vagyis értelmük szerint *te-hát* a. m. *ek-kor* és *ta-hát* a. m. *ak-kor*.² MUNKÁCSI BERNÁT.

Testrészes és verekedés. Az örök béke, ha majd eljön, talán leszoktatja a magyar embert a harcról és verekedésről, de a magyar nyelvből még az sem fogja kiirtani a harci szólásokat és verekedő kifejezéseket. Ezek közül az utóbbiak közül próbálók most egy csomót összeszedni, azokat, amelyekben valamely testrészes fordul elő, természetesen az a testrészes, amely a verekedésnek a célpontja szokott lenni. Előre mondhatom, hogy kevés testrészes marad ki a játékból, ha ugyan játéknak lehet nevezni azt a műveletet, amelyet a magyar ember az *üt, ver, csap, vág* igék felhasználásával végez. Érdekes, hogy ez igék mellett a megtámadott testrészeket legtöbbször *-n* raggal mondjuk, pedig inkább lativusi ragot várnánk. Tehát: *Üt, ver, csap, vág pof-on, kép-en, nyak-on, tarkó-n, nyakszirt-en, homlok-on, halánték-on, vakszem-en, fültöv-ön.* fejbug-*on* stb., hogy az illetlen testrészeket mellőzzem. Idetartozik az *agyon* *üt, ver, csap, vág* is, amiből azt következtethetjük, amint ezt a NytsZ. adatai is bizonyítják, hogy az *agy* szó eredetileg nem az *agyvelő*t jelentette, hanem szemmel látható, kézzel fogható külső testrészt, a koponyát; ezt mutatja az *agya-főbe* páros kifejezés is.

Azonban a verekedő kifejezésekhez sorakozik két olyan is, amelyben a főnévnek testrészes volta nem tűnik ki, legalább első tekintetre nem. Ez a két kifejezés: *kupán* és *hókon* *üt, ver, csap, vág*. Ha jól megfigyeltem a használatukat, akkor ez a két szó két egymással ellentétes, legalább is szemközt levő testrészt jelent, t. i. a koponyának a hátsó és elülső részét. *Kupán üt* körülbelül annyi, mint *nyakon, tarkón üt*, jobban mondva a koponyának hátulján, ellenben *hókon üt* annyi, mint *homlok-on, halánték-on üt*. Legutóbb Debrecenben azok, akik nekem a *hókon ütést* magyarázzák, azok mind a homlokuk vagy vakszemük tájékát muto-

² Vö. *Rubinyi*. Adalékok a moldvai csángók nyelvjárásához, Nyr. 1901. Kny. 13. 1.: „Fontos az óta időhatározó névutónak megfelelő *ólla* időhatározó rag. *Mitólta*: mióta; *szüküdülte*: sok idő óta; *hátólta*: régóta.“ Vö. még ugyane tanulmány 19. lapján: „Végül említjük meg a *hát* kötőszót, amely még idő értelemben él a csángóknál: *Szolomon felfogatta, ad hát há megtuggyák tartani szekrelnüt* (Salamon felfogadta, hogy ad, akkor, ha meg...): *irt okkor vizsra Szolomonnak, ke elfogaton a berebeküt, hát nem óllak azok, melyikeket betettin*. Úgy látszik, ez utóbbi példában már a *hát* a köznyelvi, nagyobbára népmesei használatban él, amelyen még szintén észrevehető az időfogalom nyomai.“

gatták. A *hókon üt* főképp fenyegetésben fordul elő; mint: Úgy hókon váglak, hogy a szemed is kiugrik, hogy a nyáladat se birod lenyelni.

A debreceni és debrecenvidéki nyelvjárásnak kitünő ismerői (*Ecsedi István* néprajzi író, *Oláh Gábor*, a költő) azt mondják, hogy a *hókon ütnek* olyan változata is van: *hókonyon* vág. Vö. a Tájszótárban: Úgy vágta *hókonyán* (úgy fejbe vágta), hogy felhencseredett. (Debrecen, Hajdú Nagy Sándor.) Nekem is úgy rémlik, hogy hallottam egyszer-másszor. Meg kellett ezt említenem azért is, mert tudvalevő (vö. Nyr. 35:120), hogy a *hók*-ot kapcsolatba hozták a *hold*-dal, jobban mondva *holdast* jelentő *hóká*-val. Most már az a kérdés, hogy a *hókony* változat erősíti-e a *hóka* kapcsolatot vagy sem.

De *békén* hagyom már, ha nem is örökre, a verekedő kifejezéseknek ezt a csoportját (az *essivusi*? *allativusi*?) raggal kapcsolatokat, mert attól tartok, hogy valaki elbosszankodik a sok *beszédén*, úgy *szájon* vág, hogy se köpni, se nyelni nem tudok, pedig még szeretnék egy-két szót szólani akár ezekről a verekedő kifejezésekről, akár a helyragoknak másnemű sajátos használatáról. (Vö. Nyr. 58:63.)

KARDOS ALBERT.

Halánték. A *halánték* rendkívül érdekes adalék irodalmi nyelvünk kialakulásának a történetéhez, mert ezt a ma általános használatú szót a NySz. és az OklSz. egy adatban sem tudja idézni, s a NyÚSz mutatja ki, hogy az irodalomban először Miskolczi Ferenc, győri sebész 1742-ben megjelent orvosi munkájában fordul elő. A régi nyelv azonban nemcsak a nyelvjárásokban még ma is eléggé elterjedt *vakszém*-et ismeri, hanem az eddig csak Nyitra megyéből kimutatott *halánk*-ot is, melyre Csefkő Gyula most (MNy. 25:115) több adatot idéz 1627 és 1637-ből a pozsony-megyei Modorban, a nyitramegyei Sempthe várában és Komárom megyében fölvetett jegyzőkönyvekből. Csefkő ebből a *halánk*-ból származtatja a *halánték*-ot, s szerinte a *halánk*-ék képzős alakja, melyben a *-t*- eredetibb *-k*-ból való. Nézetét elsősorban a dunántúli *fejőték*-re alapítja (jelentése 'a lábszár és lábfej érintkezési helye; a lábbeli torka'), de ennek *fej-ők-ék*-ből való magyarázata elhibázott, mert ha valóban a *fej* származéka, akkor inkább **fejlették*-ből eredt. A *k>t* hangváltozás különben is az eddig ismert adatok szerint csak a szó végén szokott megtörténni. Nézetem szerint a *halánk* és *halánték* két külön képzés. A *halánk* valóban a *hal* ige *-ánk*, *énk* képzős származéka, a *halánték* azonban, amelynek *halánték* (Gyöngyös Nyr. 31:216, Szatmár m. 218, Kölesd Tolna m., Gömör, Borsod, Nógrád m. 220, Székelyföld 221, Hódmezővásárhely 32:349, Fogaras 42:110), *hálánték* (Gyöngyös 31:221), *halándék* (B. Szabó) változata is van, a *hal* ige mozzanatos **halant*-, **halánt*-, **halánd*-alakjából van képezve (a képzésre nézve vö. *szippant*, *csippent* ~ *nyalánt*, *mondánt*, *fujánt*, *csíklánd* ~ *csíklánd*, *örvcnd*), a *halándék* (<**halandék*) tehát azonos képzés a *növendék*, *lependék*-kel. A **halant* igét ki is lehet mutatni a *halantozik* 'fonnyadoz (növény)' (Háromszék m. MTsz.) szóban, s bizonyos, hogy a Székelyföldön ismeretes 'gyenge' jelentésű *hálánk*, *halánk*-ot eredetileg szintén növényre mondták, s csak a szó eredetének elhomályosodásával

használták a *halánk* v. *hálánk fonal* 'gyenge. gyengén sodrott, fozsló fonal' kifejezésben. A *hálánk, hálánték* (CzF.) első *á*-ja a második *-á* hatása alatt fejlődött rövid hangból (vö. *akác~ákác, vásár- nap~vásár* stb. Horger MNy. 7:155).

BEKE ÜDÜN.

Innen, onnan, honnan. Ez a rejtélyes alakú három határozószó az *é*-(*i*-), *o*- mutató, s *ho*-kérdőnévmástó ablativusi alakja. Mint Nyr. 49:116 alatt kimutattam, az ablativusi *-l* raggal eredetileg **él* (**il*), **ol*, **hol*-nak hangzóttak, ezekből elemisméltődéssel **élel* (**ilel*), **olal*, **holal*, majd hasonlalanulással **énel* (**inel*), **onal*, *honal* (vö. *danol* < **dalol*, *szenel* < *szelel*, *tanál* < *talál*, *tinal* < *tilol*, *linalló* < *tiloló* [NyF. 29:32]), az *n* megnyúlásával *innel*, *onnal*, *honnal*, megint hasonlulással *innen*, *onnan*, *honnan* lett. Az *innen*-nek (**élel*) azonban a népnyelvbent van még egy változata, amelyről eddig nem történt említés, ezekben az összetételekben: *élel-amoda* (Szatmár m.), *élel-amott* (Bereg m.) 'ottan, amott, ott távol' (MTsz.). Az *élel* *é*-jére nézve vö. *innél* (Lépes NySz.), *inné* (Székelyföld MTsz.). A locativus-jelentés magyarázataira nincs szükség, az ablativusi alakoknak ilyen használata ismeretes (vö. *közél* ~ *közel*, *kívül*, *alul*, *fölül* stb.).

BEKE ÜDÜN.

Német író a magyar kiejtésnek a németre való hatásáról. Franz Werfel *Nicht der Mörder, der Ermordete ist schuldig* c. regényében (München, 1920, 85. l.) azt az érdekes megjegyzést teszi, hogy a magyar arisztokraták német hangsúlyozása bizonyos hatással volt az osztrák felsőbb (itt magasrangú katonatiszti) körök kiejtésére. A szóban forgó megjegyzés így hangzik: „Bitte! Wir gehen zu meiner Frau,“ sagte der Vater, der in strenger Erfüllung seiner Karriere jetzt auch schon den leicht-ungarischen Akzent angenommen hatte, wie er zugleich das aristokratische Reiterblut und den überlegenen strategischen Kopf kennzeichnet.

B. Ö.

Pótlások.

Pótlék a túró magyarázatához. E szóról írt minapi fejtegetésemben (ui. 59. l.) feltűnőnek találtam, hogy a Vámbérytól csagatajnak jelzett *turak, torak* 'sajt' szót semminő keleti török „szógyűjteményben nem találjuk“. Régi török szójegyzékekben kutatva végre mégis ráakadtam a M. Th. Houtsmától „Ein türkisch-arabisches Glossar“ (1894) címen kiadott s a XIII. század elejéről származó kipcaki és türkmén „szójegyzékben. Az illető adat a következő (83. l.): *turak* (türkm.) 'Gericht aus Jugurt mit pikanten Zutaten (Dille, Kerbel oder Minze)'. Vgl. Osm. *turak oği* 'Dille, Kerbel.' Pavet de Court. *turak* 'fromage'. A csuvas *türəx* 'savanyú tej' tehát ennek átvétele s a csuvas *tora* 'sajt' (∪ misár *tura*) régi szabályos megfelelője.

MUNKÁCSI BERNÁT.

1. *Hókonyán vág.* Erre vonatkozólag megjegyzem, hogy a fenti kifejezés a Nyírvidék tájékán így használatos: „*Hökön vág: hökön vágta!*“ (Tarkón vág, tarkón üt!) „A cimborám azt a nagy legényt a bálban úgy hökön vágta, hogy most már alulról szagolja az ibolyát (meghalt).“

2. *Satrapa.* Kótajban általánosan használt tájszó, csakhogy vidékünkön így mondják: *satrapa*.

3. *Klincingel,* am. Kuncog, sírva kér valamit. A MTSz. nem ismeri. Csak Kótajban, Szabolcs vármegyében hallottam. Pl. Ez a kislány az anyjától mindig *klincingel*.

RADVÁNYI SÁNDOR.

1. *Koma*. Ma csak férfit jelent a *koma*, a nő: *koma-asszony*, *komám-asszony*. Erdélyben azonban a *komá* komaasszonyt jelent (Gömör m.-ben: 'leány, aki pünkösdkor tojást kap egy legénytől' MTsz.) s a szlávban is a *kuma* 'koma-asszony', a 'férfi-koma' ellenben *kumr*, s ez az alak szintén megvan nyelvünkben, *komyat* (Vásárhelyi 1618), *komját* Thaly, *komjának* (Tolnai 1632), *komja* (RákF.) NySz., *kom* (Háromszékm.), *komja* (Székelyföld). *kereszt-komja* (Szolnok-Doboka m.), MTsz. *homja* (Nagyszalonta) MNGy. 14: 233. Melich (SzlJ. 2: 337) szerint a (férfit jelölő) *koma a*-ja elhomályosult birtokos személyrag. Nézetem szerint a *koma-asszony*, *komám-asszony*, *kománé* 'komaasszony' (Zilah, Háromszék m. MTsz.) összetételekből vonták el a 'férfi-koma' jelentést, illetve a *komám-asszony* mintájára alkották a *komám-uram* kifejezést (vö. még Simonyi TMNy. 291,4. jegyz.).

2. *Hőle*. A MTsz. közli ez a növénynevet Vas m. -ből pontosabb jelentés nélkül, s a *hüvely* szóra utal, bizonyára ennek *hőle* (Szigetköz), *holle* (Komárom m.), *hölő* (Vasm.) 'a gabonaneműek és a hüvelyes vetemények szeméinek hártyszerű takarója' alakváltozatára, ami személyragos alak. A *hőle* szó másutt előforduló alakváltozatai azonban kétségtelenné teszik, hogy a *hüvely*-hez nincs semmi köze: *hőlye* (1567 OklSz), *hëla* 'spica inanis, granorum expers; avena fatua' SI, 'avena sterilis, aegylops' Beythe NySz., *hőle*, *hőle*, *hëla* 'oly gabona, melynek magva, széke nincsen, csak tokja, toklásza', *hëla-zab* 'üres zab, bolond zab', *hőlye* 'a kerítések, sövények mellett tenyésző felfutó növényfaj (Anthericum)' CzF., *hőlye(fü)*, *hëlyafü* 'alacsony vad zafbajok, aspera, bromus, ventrenata' (Balaton mell. Nyr. 30: 529), *hëjafü*, *hőlyefü* (Kunszentmiklós MNy. 23: 68), *hiëla* 'egy gazneműfű' (Vas m. uo. 9: 139), *bakszakál*, *ágashőlye* (Bihar m. uo. 10: 458). Eötvös Károly műveiben is előfordul a *hőlyefü* (Nyr. 36: 76).

3. *Hasmánt*. Egy régebbi cikkemben (Nyr. 39: 312) kimutattam, hogy a *hasmánt* (*hasmánt* Nadányi 1669, *hasmat* = *hasmá*[l]t?) elhomályosodott összetétel a *has* és *mál* szóból -t helyhatározó raggal. Már most Arany János egyik Petőfihez intézett levelében használ egy *hasmál* igét: Részint állva, részint ülve, főleg pedig *hasmálva* observáltuk a villámokat (közölve Nyr. 22: 274). Nyilvánvaló, hogy a szó Arany játszi alkotása a *hasmánt* és a *hasal* kombinálásából.

4. A *gyujt*, *gyüjt* *fële műveltő* *igékről*. Horger (MNy. 25: 131) azt írja, hogy „a magyar nyelvészek eddig még nem tudták megmagyarázni“. Ez tévedés, mert én kimutattam (Nyr. 54: 136), hogy az a magyarázat, amely a *gyүүл(ik)*, *gyüül(ik)* stb. -t képzős alakjának tekinti őket, helytelen, s a -jt bennük a képző, mely -ht (<*-γt)-ből fejlődött, ez pedig a finnugor -kt műveltető képző szabályos megfelelője.

5. *Alig*. Már két ízben is írtam arról, hogy az -ig rag eredeti alakja -ék volt. Az *alig*-ban szintén ez a rag van, s a következő két idézettel megerősíti állításomat: Csak *alék* hog valamikor az ev ruhajat el változtatta (MargL.3. NySz.). *Alék* tiz *napék* udvarolhatom Mighos Groff Uramot (1730-ból Nyr. 58: 10). Az utóbbi adat különösen becses, mert ebben -ig ragos főnév is van. B. Ü.

MAGYAR NYELVŐR

SZARVAS GÁBOR ÉS SIMONYI ZSIGMOND

FOLYÓIRATA

SZERKESZTI ÉS KIADJA :

BALASSA JÓZSEF

AZ ORSZÁGOS NÉPTANULMÁNYI EGYESÜLET HIVATALOS LAPJA

TARTALOM:

Kertész Manó. — Vagyok, maradok	99
Beke Ödön. — Istálló	103
Balassa József. — Az egységes nyomdai helyesírás	109
Dénes Szilárd. — Helyes magyarság a közigazgatás és a katonaság körében	112
Irodalom. — Klemm Antal. Magyar történeti mondattan. (Fokos Dávid.) — Eisen. Estnische Mythologie. (Beke Ödön.) — Negus. The mechanism of the Larynx. (Kelemen György.) — Könyvek és folyóiratok. — Emléktábla Simonyi Zsigmond szülőházán. Marczali Henrik. Simonyi Zsigmondról	115
Nyelvművelés. — Hegedüs Loránd és a szómagyarítás. (Kardos Albert.) — Könyvnyelv és köznyelv. (Kardos Albert.) — Böngészés a napilapokban és folyóiratokban. (B. J.) — Minket, bennünket. — A falu végű helynevek melléknévi alakja. (B. Ö.) — Ha ön neked volnék. (B. Ö.)	122
Magyarázatok. — Oszlik lelkennek barna gyásza... (Trostler József.) — Mál. (Beke Ödön.) — Dél. (B. Ö.) — Időben. (Ádám Imre.) — Nyelvészeti apróságok. (B. Ö.) — Pótlás a Szóvégi mássalhangzók c. cikkhez. (ZV.) — Hacaca. (Radványi Sándor.)	125

A kiadóhivatal értesítései.

A Nyelvőr előfizetési ára az 1929. évre 5 pengő.

Félévi előfizetést nem fogadunk el.

Külföldi előfizetők számára az előfizetési díj 5 német márka.

A legközelebbi szám 1929 december havában jelenik meg.

A **Magyar Nyelvőr** kiadóhivatala útján kapható:

Nyelvőrkalauz II. (Tartalomjegyzék a Magyar Nyelvőr 26—50. évfolyamához.) Bolti ára 15.— pengő; a Nyelvőr előfizetői részére 10.— pengő.

A **Magyar Nyelvőr** régibb évfolyamai (1—48. évfolyamok) közül csak egyes kötetek kaphatók; áruk egyenként 10.— P. A 49—57. évfolyamok ára egyenként 5.— P.

Balassa József, Kis Magyar Hangtan. Bolti ára 2.— P. a Nyelvőr előfizetői részére 1 P.

Beke Ödön A pápavidéki nyelvjárás. — Kemenesalja nyelve. — Vogul határozók. (Nyelvészeti Füzetek.) Áruk egyenként 1.50 P, a Nyelvőr előfizetői részére 1 P.

A MAGYAR NYELVŐR

szerkesztősége és kiadóhivatala
Bpest, IV., Ferenc József rakpart 27

Telefón: Aut. 832—19.

Postatakarékpénztári számla: Dr. Balassa József 2560

Magyar tudományos műveket, értekezéseket (kéziratból is) elsőrendűen és jutányosan *németre fordít* hazai német író. Cím: „S. M.“ „Otthon“ Írók és hírlapírók köre, Budapest, Eszterházy ucca 4.

Stemmer Ödön antikváriuma

Budapest, V., Gróf Tisza István ucca 9.

Tel. Aut. 800—75.

Megvételre keres:

Archaeologia Értesítő. — Magyar Nyelvőr, régi évfolyamokat. — Népköltészeti munkákat. — Simonyi: Tüzetes magyar nyelvtan, Magyar határozók, Kötőszók. — Történelmi forrásműveket. — Tudományos folyóiratokat.

Most jelent meg!

Katalógus 9.

Magyarország és Kelet-Európa államaira vonatkozó angolnyelvű művek.

MAGYAR NYELVÖR

SZARVAS GÁBOR ÉS SIMONYI ZSIGMOND FOLYÓIRATA.

Megjelenik havonként
a nagy szünetet kivéve.

Szerkeszti és kiadja
BALASSA JÓZSEF.

Szerkesztőség és kiadóhivatal
Budapest IV.
Ferenc József rakpart 27.

VAGYOK, MARADOK . . .

(A magyar udvariasság történetéből.)

Irta **Kertész Manó.**

A magyar udvariasságnak azok a nyelvi elemei, amelyekről a multkorában szóltam, jórészt a levélzáradék körébe tartoznak. A régi magyar levél záradékáról tudnunk kell, hogy benne az aláírás soha sincsen szerves nyelvtani kapcsolatban magával a levéllel; mikor az író közlenivalóját a jókívánság szokásos nyilvánításával befejezte s a dátumot kitette, pontot tesz, vagy legalább is pontot gondol az írása után s a záradékot csak hozzáfűggeszti ilyenformán: „wrystien tarcha mek k. minden Yowal ez kwlt kapwba zent apalin azzon napian 1. 5. 4. 7. k. Zolgaia Senney Ferencz“ (Levt.Közl. 5:89) „Isten tarchyja megh the N. Nagy Sook estendeek ez lewel kelth zechevden zenth Balynth Nap vtan walo chethertekhen 1. 5. 4. 7. Zechhevy oswalth the N. zolgaya“ (uo. 92).

A 17. század közepe táján egyéb lényeges tartalmi változáson kívül az a fontos szerkezeti változás kezd benyomulni a magyar levélbe, hogy az aláírást nem pusztán odafűggesztik a levél végére, hanem teljes mondattá szerkesztik. Az ilyen módon való befejezés első példáját a költő Zrinyinek egy II. Rákóczi György erdélyi fejedelemhez intézett levelében találtam: „Alázatosan kerem Nagysagodat tarcha felölem aszt hogy *vagiok* Nagysagodnak mint kegyelmes Uramnak alázatos szolgália s attiafia öche Gr. Zr. M.“ (Széchy K.: Gróf Zrinyi Miklós III, 265, 1654-ből). Ez egy példából is látnivaló, hogy itt nem csupán szerkezeti változással van dolgunk; mindaz, ami az *alázatos szolgálja*-t megelőzi, tulajdonképpen csak arra való, hogy ennek az *alázatos szolgálja*-nak nagyobb nyomatékot adjon. Ez és egyéb ilyen záradékul szolgáló udvarias fordulatok, amint tudjuk, nagyon is elszintelenedtek, tartalmatlanokká váltak; a szintelen, tartalmatlan fordulatokról ezzel a hangsúlyozással azt akarja értésünkre adni a levélíró, hogy nemcsak a közszokást követve, szóban az alázatos szolgálk, hanem igazán, valóban, lelke szerint is az. Ennek a hangsúlynak a hordozója a *vagyok* ige, amely eredete szerint ilyen értelemben lett ma is élő udvariassági szóvá. De amit a *vagyok* csak a jelenre nézve hangsúlyoz, arról az idők végtelenségéig biztosít bennünket a *maradok*, amelynek ilyen szerepe a *vagyok*-éval egyidős: „Ezek után Ngd holtig való alázatos szolgálja

marad V. I.“ (Vitny.Lev. 2:40, 48, 1663-ból). Érdekes, hogy divatjának kezdő szakában a *marad* nem mindig van a levélzáradékba foglalva s az ilyen használata még világosabban igazolja azt, amit eredeti rendeltetéséről állítottunk: „Egyébaránt én míg élek, *Kd árva szolgálója maradok*. Ezzel Istennek oltalmába ajánlom Kdet. Isten imádó Kd alázatos szolgálója W. M.“ (Lev.Tár. 2:310, 1669-ből). — A *maradok* és *vagyok* régi tartalmasabb voltát mutatja az a körülmény, hogy a 18. század végéig igen sokszor valami mód- vagy időhatározó az igék előtt tüzetesebben megmondja, hogy meddig s hogyan marad a levélíró a címzettnek szolgálója, híve, lekötelezettje: „Én pedig *maradok míg élek* Kdnek köteles szolgálója M. K.“ (Tört.Tár 1881. évf. 232, 1678-ból). „*Maradok* Kdnek *holtig való* szerelmes igaz hites társa P. K.“ (Lev.Tár 2:388, 1686-ból). „*Marad holtá napjáig* tégedet igazán szerető tied S. G.“ (Tört.Tár 1878. évf. 708, 1690-ből). „Magamat Uri favorába jóakarattal ajánl(ván) *álhatatossan Maradok*...“ (Friebeisz Ferenc, Muz.Törzs. 1742). „*Álhatatossan maradok* Kglk...“ (G. Antal, uo. 1750). „Én pedig újra is válaszát kikérvén, *vagyok állandón* Kedves Öcsém Uramnak...“ (KazLev 1:114, 1786-ból). „*Vagyok álhatatosan* a Méltóságos Urnak...“ (uo. 1:377, 1789-ből).

Hogy az udvariasság virágkorában sokaknak e két szó egyike nem elegendő, hanem mindkettőre szükségük van, az csak természetes; a szolgálatkészségnek ehhez a kettős bizonygatásához nagyon illik az a sok szép szó, ami a *vagyok* és *maradok*-nak előtte jár: „Én pedig mindenütt és minden alkalmatossággal azt mondom, hogy *vagyok és maradok* Kglk köteles kész szolgálója V. I.“ (Tört.Tár 1895. évf. 502, 1667-ből). „*Maradok s vagyok* Kd. köteles ázolgája“ (Thök.Lev. 2, 1670-ből). „Továbbá midőn az Asz(szo)nt kedves Párját feleséggel edgyütt alázatosan köszöntőnk, magamat pedig tapasztalt Atyafiságos affectiójában recommendálnám *vagyok és maradok* Az Urnak Etsém Uram(na)k...“ (Jankó Ferenc, Muz.Törzs. 1745).

A múlt század elején, mikor a „szerencse“ virágkorát élte, nem átalították némelyek állhatatos voltukat így kifejezni: „Most *vagyon szerencsém* magamat ezennel is drága Uri barátságába 's Favoriba alássan ajállani 's *maradni* a Tekintetes Urnak alázatos kész szolgálója P. F.“ (Kaz.Lev. 17:16, 1820-ból). „Különös nagy tisztelettel *van szerencsém maradni* A' Tekintetes Tábla-Bíró Urnak...“ (uo. 17:267, 1820-ból). Az 1855-ből való Farkas Elek-féle „Levelező és Házi ügyvéd“ pedig már kereskedői levelekben ilyen mosolykeltő záradékot is ajánl: „*Van szerencsém lenni* Pikó Benjamin“ (191); „*Van szerencsém tisztelettel lenni* Vidám András“ (175).

Külön meg kell emlékeznünk a *maradok* igenévi használatáról, amely logikus kezdet után igen hamar értelmetlenséggé válik. A régiek igen sokszor ilyenformán szerkesztik a levélzáradékot: „Ezzel Isten oltalmába *ajánlván* Kdet, *maradok*...“ (Lev.Tár.

2 : 408, 1704-ből). „Nagyságod köteles szolgája *maradván*, nagyságodat Isten oltalmában s magamat az nagyságod gratiájában ajánlom“ (Rédei Maradv. 80, 1660-ból). Látnivaló, hogy ezekben a szerkezetekben, amint természetes is, a *-ván*, *-vén* képzős igenév mellett egy másik, határozott módú ige a mondat állítmánya; csakhogy korán meg lehet figyelni, hogy ez a *maradván* egészen tartalmatlanná kezd válni. Az első jele ennek a tartalmatlanná válásnak az, hogy bár szerkezetileg igen jól illik az előzményhez, a határozott módú igéhez, azonban a levél külsőségei azt mutatják, hogy az írók lelkében ez az összetartozás meglazult s a *maradván* önálló élet felé törekszik. Például ilyeneket olvasunk 18. századi levelekben: „Bizod. Soghor Uramnak ajánlom mindenkori kész köttöleseghből való szolg(á)l(a)t(o)m(a)t Kgc“ — itt az író pontot tesz és új sorban kezdi: „*Maradvan* Kcimdk Igaz köttöles szolgája Tahy Antal“ (Muz. Törzs. 1730). Még jobban önállósul a *maradván* akkor, amikor annak a ponttal végződő mondatnak, amelybe természet szerint tartoznék, nem a levélíró az alanya: „Az *enyimék* mindnyájan ajánlják szolgálatjokat Kdnek. — *Maradván* Kdnek. kötelesen szolgáló fia Kajal Pál“ (Tört. Tár 1880. évf. 380, 1704-ből): Innen aztán már csak egy lépés a *maradván* olyan használatáig, mint aminőt a politikus csizmadia beszédéből szoktak idézni, aki arra a kérdésre, hogy hol járt, ezzel a „mondattal“ felel: „Ersekujváron *lévén*.“ Csak 1850-ben találkoztam vele, de az előbb idézettek alapján nyilván nagyobb múltú a *maradván*-nak ilyen mértékben való önállósulása; határozott módú ige se közel, se távol: „Becsés hajlamiba *ajánlva* megkülönböztetett tisztelettel *maradván* Méltóságodnak lekötéléztje Kis Lajos udv. agens“ (Muz. Törzs. 1850).

Persze a *vagyok* és *maradok* sem magyar találmány; néhány évtizeddel nálunk való jelentkezése előtt lehet már ilyeneket olvasni német levelekben: „Dassich *seye und bleibe* meines Herrn Vettern ganz dienstwilliger . . .¹“ vagy: „Ich *verharre* nebst gehorsamer Empfehlung . . . *jederzeit* E. Hochw. ergenbenster Diener.²“ És bizonyára nemcsak magyarországi latin levelekben olvashatni a *maradok* ilyen latinját: „His me favoribus commendo et *persevero* Obligatissimus servus et frater Ladislaus a Kollonich“ (Magyar levél befejezése, Muz. Törzs. 1745). „Distincto cum cultu *persevero* Sp(ectabilis D(ominacionis) V(est)rae Alex Széchén“ (uo. 1775).

Am van a *vagyok* és *maradok* fordulatnak már a 17. század közepétől fogva egy nyomósabb atyjafia is; ez az *élek és halok*. Már mikor első ízben találkozunk vele, érezzük, hogy a kelle-ténél többet mond, de legalább értelmes, kezes-lábas mondatban lép elénk: „Ezek után éltesse Isten Kdet; én pedig *élek és halok* Kd szeretetében és szolgálatjában“ (Wesselényi F. Révay Lászlónak, Tört. Tár 1880. évf. 228, 1652-ből). Azonban hol keressük a kifejezés értelmét, mikor ezt olvassuk: „Ezzel kegyes Annyai kezeit

¹ Steinhausen : Geschichte des deutschen Briefes 2 : 232.

² uo. 232.

csókolván *élek s halok* Nacsádnak — Alázatos szolgája engedelmes fia“ (Klobusiczky Antal, Muz.Törzs 1730). Vajjon hova tartozik ez az *élek s halok*? Nyilván az *alázatos szolgája*-hoz, de mit jelent az az „*élek s halok alázatos szolgája*“? Így, ahogyan van, semmit, mert legalább is a *mint* kötőszót kellene közbeszúrunk, hogy értelme legyen: „*élek s halok mint* Nacsádnak alázatos szolgája“. Am ne gondoljuk, hogy ez a *mint* valaha benne is volt a kifejezésben; nem volt ott sohasem, mert ez az *élek s halok* nem egyéb mint a *maradok* nyomatékosabb kifejezése, s ha ezt tesszük helyette, a fordulat mindjárt nyelvtanilag helyes és értelmes lesz. A 18. század második felében éli ez a furcsaság a virágkorát; a tudomásom szerint legrégibb magyar 'Secretarius'-ban Femer Kilián *Mindennapi közönséges és barátságos levelei*-ben (1776) seregesen találkozunk az efajta levélzáradékkal: „Melly szívbeli kívánsággal *élek*, 's *halok* édes kedves drága Szüleimnek engedelmes fija“ (10). Sőt e leveleskönyv az *élek-halok* eredetére vonatkozó magyarázatunkat is igazolja, mert ilyen példákkal szolgál: „Kegyelmes parantsolatira *élek 's vagyok* az Tek. Urnak aláztaos szolgája“ (12). „Állandó hív tisztelettel *élek és maradok*“ (101). „Magamat fiúi alázatossággal Atyám Uraiméknak kegyes állandó szeretetibe ajánlott *vagyok, élek 's halok* Edes kedves Atyám Uraiméknak engedelmes fia“ (236). De még a 19. század elején is nemcsak *A' Pesti és Budai Házi Secretarius* emlegeti (1829-ből, 53. l.), hanem valóságos levelekben is élnek vele: „En pedig *élek és halok* mély tisztelettel Mlgos Groff édes Atyám alázatos hív fia Amadé Ferencz“ (Muz. Törzs. 1801). „Aki tsókolván kezeit a' Méltóságos Grófnénak, magamat Grátiáiban ajánlom, 's' *élek halok* Kedvés Uram Bátyámnak tisztelő atyafi szolgája Vay Ábrahám“ (Kaz. Lev. 5:79, 1807-ből). Sőt megkopva, eredetétől egészen elszakadva és csak az itt mondottak segítségével érthető módon még a szabadságharc utáni évtizedekben is fel-feltűnik: „Alázatos tiszteletemet jelentem és *élek* hálás sógora Raffay János“ (Muz. Törzs. 1856). „Ismételve szívélyes köszönetemet megemlékezésedért, *élek* sorsod felett epedő Bátyád“ (uo. 1860).

Az *élek-halok* latin és német megfelelője rövidebb: mindegyik csak a halált emlegeti; ám rövidségükben sincsen több értelem, mint amennyit a magyar kifejezés elárul: „Filiali cum submissione *emorior*: Obedientss. Fil. Josephus Amadé“ (Muz. Törzs. 1775). „Ich *ersterbe* dero gehorsamster Diener.“ „Ich *ersterbe* mit der tiefsten Ehrerbietung Dero unterthänigst ergebenster demüthigster“ (Steinhausen i. m. 2:379).¹

Van a *maradok*-nak a mult század negyvenes éveitől kezdve még egy mosolyt keltő egyértékese: „Egyébaránt kegyeibe ajánlott mély tisztelettel *öröklök* Nagyságodnak alázatos szolgája Adámy Lajos“ (Muz. Törzs. 1848). „Többiben kedves érzelmeibe ajánlott

¹) Vö. M. Heine, Deutsches Wörterbuch: „als demüthige Formel: ich ersterbe mit unbegrenzter Verehrung u. s. w. (im Briefschlusse)“

öröklök Kedves Hindy Bátsinak tisztelő ötte Ágoston Károly“ (uo. 1855). „Mély tisztelettel *öröklök* alázasos szolgája“ (Ebeczky, uo. 1863). „Fogadja még egyszer forró köszönetemet, a ki különös tisztelettel *öröklök* a tekintetes ur alázasos szolgája“ (Farkas : Levelező és Házi Ügyvéd 62, 1855-ből). A nyelvújító szándék az egészen más fogalomkörbe tartozó *örököl* szót új jelentéssel ruházta fel s ezt akarja belesűríteni : 'örökösen maradok'; egy ideig volt is sikere az újításnak, ám a társas érintkezés nyelvében felülkerekedő bizonyos józanság ezt is, egyéb előzőit is kivetette magából s megelégedett a *vagyok* és *maradok*-kal, amelyek felbukkanásuktól fogva soha sem tűntek el és most is élnek.

ISTÁLLÓ.

Irta Beke Ödön.

Ha valakitől megkérdezzük, hogy a magyar *istálló* szó honnan eredhet, bizonyosan azt a feleletet kapjuk: a német *Stall*-ból. A nyelvész azonban így okoskodik: „Ha meggondoljuk, hogy *stab*-ból a magyarban *istáp*, *strang*-ból *istráng*, *kristall*-ból *kristály* lett, azonnal szembetűnik, hogy a *stall* szót a magyar *istály*-ra változtatta volna. Az olasz *stalla*, vel. *stalo* lehetett tehát a mi *istálló*-nk kölcsönző alakja“ (Kőrösi Nyr. 13: 501). Még Kőrösi előtt Riedl Szende merészelte az *istállót* német szónak mondani, de utána senki. A szóhoz nincs több hozzászólás, az *istálló* végérvényesen olasz jövevény. Melich se magyarul, se németül kiadott munkájában nem próbálja német szavaink közé visszahódítani. Pedig lehet. Állítsuk azonban előbb össze alakváltozatait: *stallo* 1291, *stallon* 1352, *estallora* 1545, *istalloban* 1594, *lo istalonak* 1597 OklSz, *stalo* TihK, *estaallo* SándorK, *istáló* Heltai NySz, *estálló*, *estállao*, *estáll^o*, *estuállao* (Palócság), *estáló* (Székelyföld), *estáló* (Szlavónia) MTsz. Régi jelentése tágabb volt. Calepinusnál pl. *stabulum* — *Istallo* (*anagy*) *zallas fogado haz*, az OklSz-ban pedig *Vnum stabulum Gabonas istallo* (1523). Az úfn. *stall*, kfn. ófn. *stal*, *stall* jelentése is: 'steh-, sitz, wohnort, stelle, stall (eig. eins mit stelle), standort', s egy töről való a *stellen* igével. Az olasz *stallo* 'stelle', *stalla* 'stall', a fr. *étal* 'fleischbank' is innen ered. A magyar *istálló* már most egyiknek sem lehet megfelelője, mert a *stalla* -a-ja megmaradt volna, a *stallo* -o-ja pedig lekopott volna a magyarban¹ (vö. *bakacsín* < ol. *boccacino*, *forint* < ol. *fiorino*, *articsók* ~ *articsóka* < ol. *articiòcho*, *dukát* < ol. *ducato*²), tehát nyelvünkben épúgy *stall*-nak vagy *istál(y)*-nak kellene hangzania, mintha német átvétel volna. Az *istálló* -ó-ját a magyarból kell magyaráznunk, s több esetben ki lehet mutatni egy ilyen -ó ő járulékhangot.

¹ Épúgy, mint a zárt *ű*: *dús*, *dúzs* < ol. *dose*, *dože*, *paizs* < ol. *pavise*, *regál* (*regal* 1581) 'eine art musikinstrument, der orgel ähnlich' < ol. *regale* OklSz.

² Eszerint a *rizs* épúgy lehet az olasz *riso*, mint a kfn. *rís*, úfn. *reis* átvétele.

Ilyenek a következő német jövevényszók:

Sorompó Kr., *sarompó* NySz. MTsz. (*sarampo* PPBl., Forró, *sarompokon* LevT., *sarompóit* Bal.) ~ *sramp*-os (Heltai NySz. MNy. 22:282, az OklSz.-ban 1543-ból közölt *sarampus*-ról nem lehet tudni, hogy rövid vagy hosszú -o-val kell-e olvasnunk), *fa-saráng* 'ölfa-sorompó' (Kapnikbánya MTsz.) < úfn. *schränk*, kfn. *schranc* 'was absperret, gitter, einfriedigung, schranke, verschränkung, abgesperrter raum, schrank' (az -*nh* > *mp* hangváltozásra nézve vö. *cölömp*. Zala m., Bal. m. < *cölönk* [a *kölönc*, *kolonc*: hangátvetéses alakja < úfn. *klotz* járulék *n*-nel]; *szolomp* ~ *szalank* 'iszalag, fölkúszó növény szár' Göcsej Zala m. < szl. *slak*, szintén járulék *n*-nel, továbbá *doromb* Palócság < *dorong* MTsz., vö. CzF. Horger MNy 22:282, Petz G. uo. 23:144, 145).¹

Sallangó 'bojt (zászlón), fityegő (ruhán, lószerszámon, dohányzacskón)' Keszthely (Simai Ö. értesítése); 'a szekér egyik oldalán fityegő két vaskarika, melyekbe a villát dugják (az egyik a felső oldalfala elején, a másik pedig az alsónak a végén fityeg)' (Mezőtúr; vö. *sallangós* uo. Szolnok MTsz.), *salangó* „a parasztszekér oldalán a Hegyalján, mely ott leng, lóg, és midőn szüretben a terhes hordót teszik a szekér közepére, ezen karfát kilódtják és csüngeni hagyják, hogy a nagy hordó férhessen el a szekér oldalai között“ (Kassai Szókönyv 4:266); vö. Az elmúlt kedden a heti vásárba Giczei István a mint kölest mért, mentéjét a *sallangóba* akasztotta, onnét az Incattus ellopta (Debrecen 1753 OklSz.). Nyilván azonos a *sallang* (*sálang* MA. *sarlang* Gvad. NySz.) 'fimbria, instita' MA., 'beleg, gebräm an kleidern' PPB.NySz., 'vékony, keskeny száakra metét szíjak, melyek holmi fityegő cifraságul szolgálnak' CzF.; 'franse, quaste, troddel, riemenschmuck' SimB. szóval. Népnyelvi változatai: *islang* 'pillangó' (Sárköz Nyr. 37:47), 'levengős tú (cifra gombostú, amilyenekkel a leányok a fejüket ékességül tele tűzködik)' Baranya m. Tsz., *islangos* bársony, amit a lányok fejükre kötnek (és cifra gombostúkkal tele tűzködnék) (Pest m. MTsz.). A *sallang* a német *schlag* 'beschlag, belege, ziererei' átvétele *n* toldalékhanggal (vö. Szarvas Nyr. 24:324, Simonyi 50:134). Előfordul *n* nélkül is: *islag* 'kerekek rézlemezek, amiket díszül varrnak a ruhára' (Alsó-Fehér m. MNy. 3:330), *islagos ing* (*islag* 'apró érclemezek') Orbán Balázs (Nyr. 37:91). A régi nyelvben is: *slogh* 1488, 1508, *islogh* 1526. *isloogh* 1545, *eslog* 1544 OklSz., *islóg* 1679 Nyr. 42:311, 'lunula, bractea' MA., 'bracteola' PP., *palea aurea*; *mändlen* (= *möndlein*), *blatte* (= *platte*) PPBl. 'flitter' NySz., *slogos* 1521 MNy. 2:75, Radv., *islogos* Alv. Mon., *islógos* Pös. NySz. 1643 Nyr. 42:311, *eslógos* 1569 uo. 308, *islogozva* 1679 uo. 311. Wertner Mór adatai (Nyr. 42:307, 311) kétségtelenné teszik a *sallang* és *islóg* alaki és jelentésbeli összetartozását.

*Sáff*² (Közép-Baranya) ~ *sáf* (Baranya m., Csallóköz) 'sajtár, dézsa, fejőke' MTsz., *saaphokat* 1526, *safot* 1544. *saff* 1549, 1597, *sáf* 1587, *sáf* 1597 OklSz., *saaf* Pesti, *sáf*, *sáff* Lippai, *saph* Radv. 'scapha' Pesti, 'scaphium' Ver., 'urceus, orca' MA., 'schaff' Adami, 'gefäss' PPB. < felső ném. kfn. *schaf* 'gefäss', ófn. *scaf* 'gefäss für flüssigkeiten', baj. *šaff*, *šaffl* (vö. *safoly* 1587 OklSz., *saffel* Radv., *seffel* NySz. < úfn. *scheffel*, kfn. *scheffel*, ófn. *scefil* 'ein getreidemass').

¹ Petz szerint a *sorompó* a kfn. *schrancboum* átvétele, ennek végső -*m*-je azonban megmaradt vagy *n*-re változott volna; vö. *puszpáng* ACsere, *puszpang* Beythe, Com. (járulék *g*-vel), *puszpán* Cal., *purban* Mel. < úfn. *buchsbaum*, kfn. ófn. *buchsboum*.

² A MTsz. szerint a *sáffi* (Heves m.) alakváltozata. Ez nyilván a bajor *šaffl* átvétele. A *sáfó* lehetne a *safoly*, *saffel* folytatása is, de valószínűbb, hogy az *ó* járulékhang. A *zséfó* 'fejő sajtár' (Bal. m.) már nyilván a *seffel* változata.

Parazló (Békés m.) ~ *parazoly* (Orosháza), *parizol* (Székelyföld) 'napernyő, esernyő' MTsz. < ném. fr. *paräsol* 'napernyő'.

Beknyő (Veszprém m.), *bekenyő* (Bács m.) 'tEPSzi féle sütő-edény (kül. rétes-, pogácsa-sütésre)' ~ *béken* (Hétfalu MTsz.), *békény*, *békény* (Székelyföld EtSz.) 'vaslemezből készült sütőedény' < úfn. kfn. *becken*, kfn. *becke* 'ein flaches gefäss' (Simonyi NyK. 23:308 szerint a *tek[e]nyő*, *tek[e]nyő* hatása alatt).

Rézső (Dunántúl MTsz.) ~ *rözs* CzF., *rös* (Zala m. MTsz.), *rés* (Lippay 1674 Nyr. 28:16: Télre való fát és *rést* vágni az utolsó fertályon), *rés-hert* 'vastag gallyból font sövény' (Székelyudvarhely MTsz. *rés* a.), *rözse* (járulék -e-vel; 1. Nyr. 58:80) < kfn. ófn. *rís*, úfn. *reis* 'zweig' (Simonyi, Nyr. 30:533, szerint „mind a *rözse*, mind pedig a *rés* szláv eredete kétségtelen,“ de vö. Asbóth uo. 555. Melich, MNy. 6:19., 2. jegyz. szerint is szláv szó. A német *reisholz*-ra CzF. is utal már részletesebb bizonyítás nélkül.)

A német -e, mint egy másik cikkemben ki fogom mutatni, a magyarban elveszett. Ilyen végű szók is vettek föl nyelvünkben nem etimologikus -ó ő hangot:

Kohó (*kochó*jába Pös., *kohoj*ában Csuzi NySz.), *kó* (Szolnok-Doboka m.) *kuhu* (Őrség) MTsz. ~ *koh*¹ (BesztSz., SchlSz., DebrK., Sylv. NySz., Bal. m. Kisujszállás MTsz.), *koha* (járulék -a -val; 1. Nyr. 58:78) CzF., Göcsej Nyr 13:309 < úfn. *küche*, felső ném. *kuche* (vö. Szarvas Nyr. 22:21, másképp DLehnw., Szinyei NyK. 33:134).

Áspó (Göcsej), *áspu* (Őrség) ~ *ásop* (Őrség), *ászop* (Göcsej) MTsz., *asp fonal* 1572 OklSz., *áspa* (járulék -a-vel; 1. Nyr. 58:78) Dunántúl MTsz., Cal. *aspa* SchlSz., *ásfa* Gömör m. MTsz.) 'motolla' < úfn. kfn. *haspe*, ófn. *haspa* 'türhaken, türangel; weife', ebből olasz *aspo*. Kőrösi és az EtSz. a magyar szót az olaszból származtatja. (A *h* elveszésére nézve vö. *alabárd* < ném. *hellebarde*.)

Csákó 1. 'kiálló, szétálló s kissé fölfelé görbütt szarvú (ökör, tehén)'; 2. 'kiálló szarv'; 3. 'a süveg csákója: füle v. farka; a süvegről lefityegő karima; a süvegkarima rézsütös hasitéka, amely szárny módjára eláll a süvegtől'; 4. genus tegumentii capitii, tschachelhaube, helmhut, tschako; 'süveg, melynek a teteje kicsucsallik hol jobb, hol bal részre' EtSz. < kfn. *zacke*, úfn. *zacken* (vö. Szarvas Nyr. 12:484, hol a Dtúlról *cákó* alak is van idézve. Az EtSz. e változatnak, valamint a SI-nál előforduló *tsák* alaknak hitelességében kételkedik, s a német szóval való egyeztetést nem fogadja el, mert a m. *csákós süveg*-nek megfelelő összetétel a németben nem fordul elő. De ez nem is szükséges, mert a *csákó* jelentésféjlődéséből kiténik, hogy ez a kifejezés csakis a magyarban keletkezhetett.)

Gödölő 'gödölye' (Melius, Irodört. Közl. I. 163) ~ *gedély* (Tel. NySz.) < ném. (tiróli) *hittele* 'weibl. zicklein', *gittelle*, *gittell*.

Szláv eredetű szók:

Jászol (eredetileg **jászl*, vö. *iazloc* Bécsi K., *iaszla* Born., *jászlát* MA., de már Heitainál *gyászolok* NySz.) ~ *jászló* (Ver. 1595, CzF., *yazloba* PozsK., *jászla*-jához MA. NySz.) < óegyh. szl. **jasli* (pl. tant. fem.).

Murók (eredetileg **murk*, vö. *murkol*, *murkos*) Cal. Com. NySz. MTsz. ~ *murkó* (Bereg m. MTsz.) 'sárga répa' < óegyh. szl. **mrŕky*.

Palack (*palazk* SchlSz. VirgK., *palasz* Born. NySz.) ~ *palackó* 'kulacs (Hétfalu MTsz.) < or. egyh. szl. **plosky*.

Pandalló *o* *pandal*, *padmal* MTsz. < cseh *podmol*.

¹ Még Aranyánál is: *Kohán* arannyá válik a vas (Hatvani).

Penető (Székelyföld MTsz.) ~ *penet* MA. *penet* Szikszai 203, Com. NySz. Dtúl MTsz., *koh penet* 1549 OklSz., *penet-fű* Mel. NySz., járulék *-e*-vel: *penete* (Gyöngy. NySz. MTsz., *penete*, *penetē*, *peneti*¹ 'kemenceseprű, tűzlocsoló pamacs' MTsz. < egyh. szl. *pometē*).

Redő (*rödő*, *rödő*, *regyő*) 'ránc; fa héja' (Dtúl Tud. Gyűjt. 1839, Nyr. 23: 376, 545, 27: 351) *r* *red* (*rüd*, *regy*, *rëgy*, *röd*, *rögy*). A *redő*-re a legrégebb adat BSzabó, a régi nyelvben csak *redős* van (Cal. MA.), mely *redős*-nek is, *redös*-nek is olvasható. Faludiból a NySz. *redős* és *redös* alakot is idéz (vö. Szarvas Nyr. 7: 386, 23: 274, 540, RPrikkel uo. 376, 509, 27: 350) < szl. szb. *red* (=óbolg. *редъ*, melyből a magyar *rend* szó származik; a kétszeres átvételre vö. *donga* és *duga*).

Cserő (Arad m.), *cserőke* (Torontál m.) 'sűrű túskebokor, -bokrocška' MTsz., *cserőce* 'queretum, zerreichenwald' SI, 'fruticetum, gebüsch, gesträuch; csender, cserje' SzD² EtSz. *r* *cser*, *csere* < szl. *cer*.

Nyoszolyó 'szalmából fonott ágy, lésza' (Bal. m. Tsz.). Azonos vele nyilván: *nozolov* BesztSz., *nuzolo* SchlSz. 'proca'. A menyasszony-nac el házastető őrm annyai es *nyoszolyói* vannak: *sponsa suas pronubas et paranympbias habet* Com., *nyoszolók* Gyöngy., *nyoszalyó asszony* NySz., *őrm ania*, *niozolio* *azzony* 'pronuba' Cal., *nozolyo* *azonnak* 1548 OklSz., *naszalu-asszon* (Vas m.), *n(y)oszoru-asszony* (Sopron m. Zala m. Veszprém); *nyoszolyó*, *nyuszofő* 'nyoszolyó lány' (Székelyföld), *naszalu-lián* (Vas m.), *nyuszofő-lány* (Békés m.), *nyuszofő-lány*, *naszaró-jány* (Székelyföld), *nyaszaró-jány* (Torockó), *nyozaru-lán(y)* (Göcsej, Szombathely, Esztergom), *nyiszörő-lány* (Bihar m.) *r* *nyuszó-lány*, *lőány* (Marosszék, Sz.-Doboka m.), *nyüsző-jány*, *-lány* (Szilágy m., Kalotaszeg), *nyüszü-jány*, *-lány* (Küküllő m., Hszék m.), *nyüszü-pogácsa* 'lakodalmi pogácsa' (Hszék m.) MTsz.² Azonos vele a *nyoszolya* szó is, melynek alakváltozatai: *nosola* 1458, 1484, *nossola* 1458, *nozolya* 1452, 1487, *nozolia* 1594, *noszolia* 1597, *nyozolia* 1590, *nazolya* 1494, 1524 OklSz. 'tragbahre, todenbahre' NySz., OklSz., 'csuszató saroglya' (Székelyföld) MTsz., 'grabatus, cline' MA., 'sponda lecti' PPB., 'bett, ruhebet, lager' NySz., OklSz., *nyoszolya* 'sponda', *kis nyoszolya* 'lectica' Szikszai, *Zeni Mihaj loua*, *avagy halottac nyoszoliaia* 'bacculum feretrum in quo mortui deferuntur' Gyöngy. tör. 2741, *halottak nyosolya* 3837, *Vti nozolia auagy Lectica* 2773 < szl. *nosilo* 'lectica'. A szó eredeti alakja a magyarban **nosol* volt (vö. *nyuszó-lány*), az eredeti szóvégi *-o* tehát lekopott, mint más esetben is: *vödër* (eredetileg **vëdr*, vö. *vëdrët*) < szl. *vëdro*; *cserpál* 'meregető edény, csöbör' (Sátoraljaújhely, Bereg m.) < szl. *čerpalo* (vö. EtSz.).³ Ide tartoznak a szláv *-o* végű semlegesnemű melléknévek: *paraszt* (*poroszt* Moldva MTsz.) < szl. *prasto*, *szent* < szl. *svęto*, *Balaton* (*balatin*, *bolatin* 1055,

¹ Az *i*-re nézve vö. *méh* *r* *mëhe*, *mihe* *r* *mihik*, *mihije*; *keh* *r* *kehe* *r* *kehi* MTsz.

² A jelentésre nézve vö. CzF. meghatározását: *nyoszolyóasszony* „a menyasszony körül szolgálatot tevő nő; különösen, ki népies szokás szerént a menyasszonyi *nyoszolyát* elkészíti, a menyasszonyt lefekteti, s elhalás után a fejkötőt fejére köti“. — *Nyoszolyóleány* „a menyasszony meghitt barátja s bátorítója, ki őt az oltárhoz kíséri s mindig mellette van, mint a vőfél a vőlegény mellett, ki a nyoszolyóasszonnyal a házastársak ágyát is elrendezi. Nyitravölgyében még e század elején szokásban volt, hogy a nyoszolyóasszony és leányok a menyasszony ágyát elfoglalták s guszalya ülve fontak és nem adták oda mindaddig, míg le nem itatták, vagy valamely ajándékkal meg nem vesztegették őket“.

³ A *pokol* is lehet semlegesnemű, *-o* végű szláv szó átvétele (vö. bolg. *пѣкъ*, szb.-horv. *pakál*, *pekel*, szlov. *pěkal*, *pěkào* *r* cs.-t. *peklo*, lengy. *piekło* MNy. 6: 444).

bolotun Anon.) < szl. *blatno* 'mocsaras'; *Komárom* (*Kamarn* 1218, *Comarin* 1037, *Komaron* 1245, *Camarun* 1268, *Camarum* 1075, *Kamar* 1283; *Humukcamar* 1293, *Homok Komar* 1385 = *Homok-Komárom*; *Kamar* 1331, *Komar* 1356 = *Komárváros* Zala m.) < szl. *Komar*o tkp. 'szűnyogos'. Négy melléknévnek -a végű alakja s van: *palack*-(*féreg*) *o palacka*-(*féreg*) 'poloska', tkp. 'lapos féreg' < szl. *plosko* 'flach, breit', *garázda*, *garázna* *o grázd* PP., *garáz*¹ NySz. < szl. *gorazdo*v. *gorazno* (<**gorazdno*); *parázna* *o paláz* (*palaz* NySz.) < szl. *prazdno*; *puszta* *o puszt* (vö. *pusztra* ment nekem mindenem: elpusztult Nagykúnmadaras MTsz.) < szl. *pusto*. Ugyanez történt a szóvégi zárt -e-vel: *lengyel* (<*lengyen* MTsz.), *zsidó*, *bolgár*, *keresztlyén* < szl. *čeděne*, *židove*, *bolgare*, *kristijane* (plur.-alakok). Ahol -a vagy -e van a szó végén, az nem a szláv -o vagy -e képviselője, hanem a magyarban keletkezett járulékhang (másképp Melich MNy. 6: 18, 62).

A *szittyó* (NySz. MTsz., *szittyó* Kassai) és *szittyá* (Dtül MTsz.) < szláv *siťje* úgy viszonylik egymáshoz, mint a *nyoszolyó* és *nyoszolya* (másképp Melich MNy. 6: 65).²

Oláh jövevényszó: *bacsó* *o bacs* *o bacsa* 'juhász, öreg juhász, számadó, juhászgazda' < oláh *báciu* (EtSz.).

A finnugor eredetű *juh* Hétfaluban *juhó*. A moldvai csángó *joho* is eredetibb **johó*-ból való (vö. Szinnyi NyK. 33: 131).

Eredeti vagy ismeretlen származású szók még:

Torompó (Temesköz MTsz.) *o tompor(a)*.

Ringyó NySz. *o rongy*, *ringy-rongy* NySz. A székely *rongya* 'minden mosónemű, mosnivaló ruha, fehérnemű' a-ja vagy járulékhang vagy 3. sz. birtokrag.

Gancsó (*gancsoval* Com. NySz.), *kancsu* (Bal. m.) *o gáncs* (NySz., Hszék m.), *kancs* (Sopron m., Göcsej MTsz.) 'lábnak akadályul vetése (birkózás közben)' MTsz., 'fehler, mangel, hindernis' NySz. — Valószínűleg azonos vele: *gancsó* 'hónalj alatt támadt, néha tojásnagyságú kelés' (Szeged vid., Torontál m.) *o gancs* (Heves m., Eger), *gáncs* (Hegyalja) 'fában levő csomó, bog, görcs'; *gancs* 'fagolyó' (Ipolság) MTsz.³ (Simonyi és Kőrösi szerint olasz jövevényszó, Nyr. 15: 450).

Horhó (Somogy m., Tolna m., Baranya m.), *horó* (Somogy m.) *o horh* (Somogy m. MTsz.), *hurhu* 1055, *churchu* 1095, *churhu* 1234, *hurh* 1268, 1275,

¹ A *garáz* a népnyelvi *garázna* (Alsó-Fehér m., Székelyföld MTsz.) alakváltozata is lehet (vö. *Komárom*, *Kamarn* *o Komár*, *parázna* *o paláz*; *pilisznnye*, *pilisznnye* *o pilisz*, *pilisz* 'penész' < szl. *plěsn*; — *lucerna* *o lucer* Sásdi S. MHirl. 1929 IV. 7 [Baranyamegye] < ném. fr. *luzerne*; *kolompér*, *krumpér* MTsz. *krumpér* Gvad. NySz. 'burgonya, krumpli' < ném. *grundbirne*, alem. *grumbire*).

² A németben 1050 körül az eredeti -o-ra végződő szók már mind -e-veget nyertek, azért a magyarba -o végű német szó nem kerülhetett. Mégis van egy német jövevényszavunk, mely úgy viselkedett, mintha -o végű lett volna. Ez a *fánk* szó, mely a *pfannkuchen*, kfn. *pfannkuche* átvétele. A magyar a kfn. alakot vette át, melynek -e-je nyelvünkben lekopott, s így **fankoh*, **fanko* lett; az -o eltüntével keletkezett aztán a mai *fánk*. — A szónak alnémet alakját is átvettük s ez több fejlődési fokot őrzött meg: *pánkocú* Cis., *pankoh* (*ponkoh*?) Székely, *pánkó* Com. NySz., *pankho* Szikszai, *pankó*, *pánkó*, *pánko* (Székelység, Bánffy-Hunyad, Kalotaszeg), *pánk* (Baranya m.) MTsz. A *pánkó* talán nem is a *panko(c)h* folytatása, hanem a *pánk* az itt tárgyalt járulékhang ó-val.

³ A MTsz.-ban idevont *gándsá* (Eszék), *gándsá* (Dráva mell., Baranya m.) 'tüzi csáklya (tüzi veszőly idején bontásra használt hosszúnyelű kajmós vas), *gánds-fa* 'szigony' (Békés m.) a szlávól való (vö. bolg. *kándža*, *kánža* 'hacken', szb.-horv. *kándža*, *kánča* 'kralle des adlers; haken [auf schiffen]' < oszm. *kanža* 'haken, harpune' Berneker EtW.)

1347, *horh* 1268, 1292, *horoh* 1448 OklSz. 'mély hegyi út' MTsz., 'pass, engpass' OklSz.¹ Ennek hangváltozata a népnyelvi *horog*, melynek *g*-je eredetibb *k*-ból fejlődött (vö. *hwrk* 1255 OklSz., máskép Horger MNy. 16:89).²

Mohó az irodalomban először Faludinál (l. NySz.), de a népnyelvben van *mohósan alszik* 'mélyen a.' (Göcsej), *mögmohódkodik* 'megeszmörlök' (Őrség, Göcsej, Sopron m., Zala m.), *mögmohódik* 'földagad' (Sopron m. MTsz.). A régi nyelvben csak *moh*, *mohon*, *mohság*, *moholhodik*, *mohlatosság* van (l. NySz.). Simonyi NyF. 11:13, 15) a *horhó*-val együtt *mohon*, *horhon* > *mohón*, *horhón* alakból) való elvonásnak tartja. Szarvas a *csákó* és a *redő* keletkezését képzeli így a *csákos* *redős* > *csákós*, *redős* kötőhangzójának megnyúlásából.

Az -ó ő váltakozik ú, ű-vel a következő esetekben:

Bütő 'harangnyelv' (Désakna; vö. *harang bütüje* Kolozsvár) *ő* *böt*, *büt*, *bütü*, *bütü* 'vég, elvágott vég, lapos vég' (gerenda, pálca, tengely *bütüje* v, *böte*; kéve, seprű *bütüje* MTsz.).

Gyepő (*gepő* 1229 Czinár, *gyepő* Kár. MA., *gyepen* Érdek. NySz., *gepen* 1284, *gepen* 1335/1449, 1423, *gyepen* 1428, *Makogeupeve* 1448, *gyöpőnek*, *gyöpöknek* [o: *gyöpöknek*] 1700) *ő* *gyepű* (*gepi* 1225, *gywpu* 1423, *gepwe* 1257, *gyewpu* 1492, *gepnye* 1501, *gyepiüt* 1643, *gyepü* 1757 OklSz., *gyepnyeth* Kesztk. Kulcs K., *gyepü* Mad., *gyöpü* Born. NySz. *gyepü*, *gyöpü*, *gyüpi* MTsz.) *ő* *gyép* (*gep* 1290, *giep* 1387, *gyeph* 1364, *gyep* 1368 OklSz., *gyép* Decsi, *gyöp* Mon., *gyöp* Gyöngy, *gyüp* Monfr. NySz. Kiskühalas MTsz.) 'gyep' MTsz. NySz.; 'eleven sövény, szőlővenyigéből rakott kerítés, tuskével megrakott árokhányás' MTsz.; *damm*, *zaun*, *gehäge*, *gartenmauer*; *wüster ungebauter acker*' NySz.

¹ Néha nehéz eldönteni, hogy járulékhanggal vagy képzővel van-e dolgunk, pl. *ormó* *ő* *orom*, *kiürlő* *ő* *kiürl*, *tönkö* *ő* *tönk*, *babó* *ő* *bab*, *ponkó* *ő* *ponk* 'a kemenécnek magas és keskeny parkánya, amelyen evőeszközöket és más apróbb tárgyakat tartanak' (Szolnok-Doboka m. MTsz. talán a német *bank*-ból); vö. még: *koszmó* *ő* *koszmos* 'koszos, varos, piszkos' (Hszék m. Vadr., *koszmós* Szilágy m. Nyr. 9:563), *koszmol* 'mooskol' (Hétfalu) MTsz. (az m itt kicsinyítő képző, vö. Beke Nyr. 55:27); *mogyoró* *ő* csuv. *majjer* mogyoró.'

² Az eredeti *ch*-ból a magyarban több esetben fejlődött *k* (ebből pedig egyrészt *g*, másrészt *t*), pl. *Delre* (*Delrich*, *Thidrich*, *Tetruch* *ő* *Delrik*, *De(t)ruk* *ő* *Dethregh* *ő* *Detruch*, *Tetruh*, *Del(h)reh*, *Tetreh* stb.) < úfn. kfn. *Diétrich*; *Imre* (*Emrich*, *Emerech* *ő* *Imrëk* *ő* *Imreg* *ő* *Imreh*) < ném. *Emrich*; *cserebök* (Zala m., Veszprém m. MTsz.) *ő* *cserebog* (Tolna m. Kassai, *cherebogh* (Brassói tör.) *ő* *csereboch* (írva *cherebeth* BesztSz.), *csereboh* (*čereboch* Döbr. K.), *cserebuh* (NagyszK.), *cserebó* (Csallóköz, Mátysföldre MTsz., *cherebonak* KulcsK.), *cserebú* (*cherebñ!* Murm.) 'cserebogár' (vö. EtSz.); *bükk* (*bich* 1206, *Bichfa* 1243 OklSz., *bichta* SchlSz. *ő* *bikzadu* 1095, *Bycfeu* 1203/54, *byk* 1222, 1242 *ő* *bigfa*, *big* quereg 1193 OklSz. *ő* *biifa* embér Őrség MTsz.) < úfn. *buche*, a 16—18. sz. ir. nyelvben *büche*, kfn. *buoche*); *suporlát* (*soporlak* SchlSz. 1206. sz. *ő* *sparlah* 1348, *soporlak* 1424 OklSz. BesztSz. SchlSz., *suporlak* 1490 OklSz., *soporlak* NySz.) < kfn. *sparlach* (vö. Nyr. 58:32; eszerint a *k*-s alak *ch*-ből is fejlődhetett, s nem kell alnémet alakot fölvennünk) *sakk* (Born. NySz., *saah* 1490, 1494 OklSz.) < úfn. *schach*, kfn. *schäch*. Csak *k*-val fordul elő a *gyilkos* szó (vö. NySz.) < úfn. *dolch*, *masztic* Com. *masztik*, *másztük*; NySz. 'mastixöl' < úfn. *mastich*; *rekken* 'gereblye' (Nád. NySz.) < úfn. *rechen*, kfn. *reche*; *sukk*, *csukk* 'láb' (hosszúságmérték) < úfn. *schuh*, kfn. *schuoch*. Újabb német jövevényszavaink közt több esetben is *k* lett az eredeti *ch*-ből; pl. *capist(r)ák* < *zapfenstreich*, *civilik* < *zwilich*, *kók* < *koch*. *sílbak* < *schilddwache* (vö. Melich NyK. 44:352, 360, DLehnw. 291. 300). A kétféle hangmegfelelés oka valószínűleg az, hogy a régi magyar nyelvben is volt *ch* hang, s a régi német jövevényszók *ch*-ja a magyarba változatlanul jött át, később azonban az eredeti *ch*-val együtt *h*-ra változott. Mikor már a magyarban nem volt *ch* hang, a jövevényszók *ch*-ja nyelvünkben *k*-ra változott (vö. még Szarvas Nyr. 22:19).

Árú \circ áró (aroual, BécsiK., arro Heltai NySz.) 'ware; preis' \circ ár 'preis' (vö. EtSz.)

Nincs -ó ó-s változata a következőknek: *bécs* (böcs) \circ *bécsű*, *böcsű*, *bücsű* (NySz. MTsz.; vö. még *buczwis* CzechK., *böcsűs* RMK., *becsius* Cserei, *becsiusebb* László 'becses' NySz. Talán azonos vele a 'gabonamérő' jelentésű *bécső* (*becző*, *beczu*, *boczu* 1598 OklSz. vö. Zolnai Nyr. 28: 534).

Iдетartoznak az ismert székely *háncsú*, *háncsu*, *hántyu* \circ *háncs*; *héjju*, *héju* \circ *héj*; *szíjú*, *szíju*, *szíjju* \circ *szíj*; *dühü* \circ *düh*; *sutu* \circ *sut* alakok, de másutt is vannak ilyenek: *szamár-kehü* (Veszprém m.) \circ *keh*, *kehe*; *tuku* (Baranya-Ózd) \circ *tök*; *vázu* (Bal. m., Somogy m.) \circ *váz* (Bal. m., Szabolcs m., Hegyalja) 'madár-ijesztő'; *danu* 'dal' (Szeged 1841) \sim *dan* 'nóta' (Somogy m.); *nyárnyú* (Nyr. 31: 216, *nyárnyú* Palócság < *nyárjú) \sim *nyárj* (*ny.-héjú* szőlő Pozsony m., Kassai, *nyárjas*, *nyárnyas* Palócság, *nyárjas* Rummy NySz., 1603 OklSz. (vö. Szinyei NyK. 33: 130, 132.)¹

AZ EGYSÉGES NYOMDAI HELYESÍRÁS.

A Nyelvőr évek óta küzd az egységes magyar helyesírás megteremtése mellett. A cél mindig az volt, hogy megszűnjenek a kétségek és ingadozások, az egyéni szeszélyek és gondatlanságok, és legyen egy olyan könyv, amely az írók és a könyvnyomtatót minden kétes kérdésben azonnal útbaigazítja. Ez a gondolat vezette a Korrektorok és Revizorok Körét, midőn magára vállalta az egységes magyar helyesírás szótárának kiadását. Most, midőn a könyv már az érdeklődő közönség kezében van, néhány megjegyzéssel és magyarázattal fordulok a Magyar Nyelvőr olvasóihoz, akik végig kísérhették ennek a küzdelemnek egész történetét.

Elsősorban rá kell mutatnom arra, hogy ez a küzdelem az egységes magyar helyesírás érdekében folyt, de nem a hivatalos akadémiai helyesírás ellen. Amióta az Akadémia 1922-ben elfogadta az addigi ú. n. iskolai helyesírás alapelveit, megvolt a szilárd alap az egységes helyesírás megalkotására. A nehézség a részletkérdésekben csak az volt, hogy az akadémiai helyesírás nagyon sok esetben megengedett két- vagy háromféle írásmódot, és egyes esetekben nem

¹ Van -é járulékhang is (német jövevényszókból); pl. *okuláré* (MTsz. Nád., *oculáré* Mik.) \circ *okular* (PPBl. NySz., *okular* 1544, *ocular* 1581 OklSz.) < ném. *okular*; *ordináré* < ném. *ordinär* < fr. *ordinaire*; *csokoládé* (Apor 1736, Gvad., *cukoládé* (Heves m. NyF. 16: 7,10), *sokoládé* (1787 Nyr. 42: 391) \circ *csokoláda* Gvad., *cioccolata* Fal., *coccolata* 1783, *csukoláta* Apor) \circ *csokolád* (Tzs. 1838) < ném. *chocolate* 1697, *ciocolat* 1716, *tschokoláde* Hügel < sp. *chocolate* (vö. EtSz.); *bóde* SzD., *búde* (Nyitra m. MTsz.) < ném. *bude*; *cigáré* (Göcsej, Veszprém, Szlavónia) \circ *cigar* (Komárom m. MTsz., Nyitra m. NyF. 20: 20) < ném. *zigarre* < fr. *cigarre*, sp. *cigarro*; *fáré* (Pázm. NySz., Fehér m. MTsz.) \circ *fára* CzF., 'plébánia' < ném. *pfarre*; *kalarábé* MTsz. \circ *kalaráb* CzF., *keleráb* (Nagybecskerek) MTsz. < ném. *kohlrübe* < *kohl-rabi* < ol. *cavoli rape*; *limonádé* < ném. fr. *limonade*; *parádé* (KárS. NySz., *práde* Székelység, *prádes* Torontál m. MTsz.) \circ *paráda* (Bercs. Gvad. NySz.) \circ *pérádi* (Zala m. MTsz.) < ném. fr. *parade*; *pomádé* \circ *pomáta* (Fal. NySz.) < ném. *pomade* < fr. *pommade*, ol. *pomata*; *póré* \circ *póri hagyma* (Sztó'd.) \circ *pör-hagyma* (Erdély) MTsz., *pár-hagyma* PPBl. NySz. < ném. *porre* (*lauch*), *pforre*.

fogadta él azokat az írásmódokat, amelyeket az élet már megszokott és a sajtóban már meghonosodtak. A legnagyobb nehézség az volt, hogy a rövid, alig negyven oldalra terjedő szójegyzék nagyon gyakran cserben hagyta azt, aki meg akarta tudni, hogy ezt vagy azt a szót, amelyre nézve kétsége van, hogyan írja le. A napilapok tetszésük szerint válogattak a megengedett írásmódok között, s az egység helyett zagyvasság, kapkodás terjedt el a lapok helyesírásában.

A rövid és hosszú *i*, *u*, *ü* magánhangzók, sőt az *ó*, *ö* használatában is következetlenség terjedt el (pl. *árbóc*, *ózon*, *szimbólum*, *kómi*kus a helyes *árboc*, *ozon*, *szimbolum*, *komikus* helyett); gyakran találkoztunk egyes szavak helytelen írásmódjával, pl. *elképpeszt*, *elképped*, *papagály*, *szerály*, *plebejjus*, *egyszersmint*, *koppaszt* (eh. *elképeszt*, *elképed*, *kopaszt*, *papagáj*, *szera*j, *plebejus*, *egyszersmind*). A helyes *millennium* és *centenárium* helyett ép ellenkezőleg így írták: *millénium*, *centennárium*. Még sok hasonló példát sorolhatnánk fel annak bizonyítékául, hogy egy kimerítő, lehetőleg teljes helyesírási szótár nélkül nem lehet megteremteni az egységes helyesírást. Ez a tapasztalat bírta rá az Est-lapok szerkesztőségét 1922-ben, még mielőtt az új akadémiai helyesírás megjelent, hogy lapjai és nyomdája számára egységes helyesírást állapítson meg. Ezt a helyesírást elfogadta több más lap és nyomdávalal is. A két helyesírás között az *elvek tekintetében* semmiféle eltérés nem volt; azokat az egyes eseteket, amelyekben a két helyesírás egymástól különbözik, összeállítottuk a Nyelvőr 57. évf. 79—80. lapján. Ma már sokkal kevesebb az eltérés, mert egyrészt az akadémiai írásmód közeledett a miénkhez, másrészt az egységes helyesírás szótárát összeállítva, mégegyszer fontolóra vettük az eltéréseket, s ahol helyesebbnek tartottuk az akadémiai írásmódot, azt fogadtuk el.

Az akadémiai szabályzat legújabb kiadásában a következő esetekben tért el a régi írásmódjától és fogadta el a miénket: *katholikus* helyett *katolikus*, *kháosz* helyett *kaosz* (jobb *káosz*), *klubb* helyett *klub*, *lábbad*, *lábbadoz* helyett *láb*ad, *lábadoz*, *stereotíp* helyett *sztereotíp*, *újj* (kézuji) helyett *ujj*.

Viszont az egységes helyesírás könyvében a következő esetekben alkalmazkodtunk az akadémiai írásmódhoz:

1. A *dzs* hang jelölésére ezt a fonétikailag pontosabb írásmódot használjuk.

2. A *benn*, *fenn*, *lenn* igekötőket mássalhangzó előtt is két *n*-nel írjuk. Igaz ugyan, hogy a kiejtés az egy *n* mellett szól s a takarékosság elve is azt mondja, hogy ne írjunk három mássalhangzót egymás mellett, ha nem okvetlenül szükséges, de a két *n*-es írásmód mellett szól az, hogy ha az igekötő elválik az igétől, nem írhatjuk *ben*, *fen*, *len*. Tehát nem lenne helyes, ha így írjuk: *benmarad*, *fentarija*, de: *maradj benn*, *irtsa fenn*.

3. Az *ahhoz*, *ehhez* szavakat így írjuk, noha a kiejtés inkább az *ához*, *éhez* alakot kívánja. De következetesen akarunk lenni s ha két mássalhangzóval írjuk ezeket: *abban*, *avval*, *annak* stb, ne írjunk ebben az egy alakban egy *h*-t.

4. Az egyes szavakban az akadémiai írásmódhoz alkalmazkodtunk: *gramm* (ha súlyegység; de: *program, epigram* stb), *hígul, hísvét, pulyka, újonnan*.

Az egységes helyesírás legfőbb szabálya, hogy ne engedjen meg ingadozást s csak egy alakot fogadjon el. Két alakot csak akkor közöl a szótár, ha ezek nem helyesírási változatok, hanem az élőnyelvben egymásmellett használt kiejtésbeli kettősségek vagy nyelvtani alakok, pl. *fel* és *föl*, *ízen* és *üzen*, *közötte* és *közte* stb.

Az egyes szavak írásmódjának megállapításában irányadó elvek, hogy takarékoskodjunk a betűkkel mindenütt, ahol erre jogos ok van. Gyakran ingadozik a helyesírás abban a tekintetben, hogy az idegen eredetű szavak végén egy mássalhangzót írjunk-e vagy kettőt. Különösen a kettős *tt* és *kk* írása ad okot a meggondolásra. Az irányadó elv az, hogy ahol a kiejtés és a szó idegen alakja megkívánja a kettős mássalhangzót, azokban a szavakban írjuk is így; *amulett, bajonett, balett, bankrott, bigott, brünett, duett, komplot*, stb, *bakk, blokk, dokk*. De egy mássalhangzót írunk a szó végén ezekben: *fagot, dramolet, barak* stb. Az *-l, -ll* igeképző használatában is lehet ingadozás, tehát ezeknél az igéknél is egy alakot kellett elfogadni, amelyhez a helyesírásban ragaszkodunk. Az *-ll*, ha igékhez járul, mindig két mássalhangzóval írandó: *fuwall, lehell, lövell*. A melléknévből képzett igékben is általános a két *l* betű: *drágállom, javállom, keveselleni, nehezelli, restelleni, sokallani*; de ha mássalhangzó elé kerül, csak egy *l* betűt írunk: *restelni, keveselni*. A *kicsinyelni, rosszalni, földelni*, igéknek általában ezt az alakját használjuk, tehát ezekben az egy mássalhangzós írásmódot ajánljuk. A *remél* és *szégyel* igékben csakis az egy *l* helyes. A takarékosság arra is kötelez bennünket, hogy ne írjunk három mássalhangzót egymásmellett, ha nem okvetetlenül szükséges. (Ezért írjuk *kevésbé*, nem pedig *kevésbbé*. Ha jó *kevesbit, helyesbit*, akkor a *kevésbé* is helyes.) Takarékoskodjunk az írásjelekkel, a vesszővel, a kettősponttal, a kötőjellel. A szabályok és a szótár erre nézve is mindig posztosan útbaigazítanak.

A szótár feladata az is, hogy azonnal felvilágosítsa használóját, mikor kell egybeírni a szavakat s mikor marad két külön szó. Ebben a tekintetben is nagy zagyvaság uralkodik a lapokban és könyvekben. Mivel nem volt semmiféle útbaigazító szójegyzék, a legfurcsább tarkaságot látjuk. Egybeírják azt, ami világosan két vagy három külön szó, máskor meg szétválasztják a szorosan összetartozó szavakat. Egy olyan napilapban, amelyik sokat ad a saját következetes helyesírására, találtuk ugyanabban a számban ezeket: *jónéhány éve, kisvártatva, soktekintetben*, pedig ezeket két szóba kellett volna írni. Viszont ugyanabban a számban két külön szó: *jég hideg*, holott ezt mindenesetre egy szóba kellett volna írni. Egy másik lap pedig egy szóba írja: *mintahogy*. Ebben a tekintetben az legyen az irányadó elv, hogy az olyan szavakat, amelyeket a hangsúly és a tartalom egygyé forrasztott, írjuk egy szóba. De ahol a mondat elemei (jelző és jelzett szó, határozó és ige) világosan

külön válnak, ott ne kapcsoljuk őket össze. Egy másik, figyelembeveendő szempont pedig, hogy ahol lehet kerüljük a túlságosan hosszú szavakat.

Az idegen szavak magyaros írásában is szükséges a szótár útbaigazítása, hogy megszűnjön a zavaros, zagyva írásmód, amellyel igen gyakran találkozunk, mert nem tudják, hogy kell írni az illető szót az eredeti idegen nyelven s hogyan kell következetesen írni a magyar nyelv írásmódja szerint.

Végül ezen a helyen is köszönetet akarok mondani a Korrektorok és Revizorok Körének, hogy a könyv megjelenését lehetővé tették, Kirsteier János, Schwartz Armin és Herzog Salamon korrektor uraknak, akik a sajtóalárendezésben, a korrigálás nehéz munkájában segítségemre voltak s a Világosság nyomdának, hogy ilyen gondosan és szépen készítette el a könyvet.

BALASSA JÓZSEF

HELYES MAGYARSÁG A KÖZIGAZGATÁS ÉS A KATONASÁG KÖRÉBEN.

A magyar nyelv válságát hangoztató felfogásokra elevenen rációfól az a jelenség, hogy az utóbbi hónapokban két munka is megjelent a helyes magyarság tárgyköréből. Az egyik a belügyi közigazgatás nyelvét akarja magyarossá tenni, a másik pedig a katonai iskolák növendékeinek s a katonáknak ad megbízható, ügyes segédkönyvet a magyaros írás- és beszédmód elsajátításának előmozdítása céljából.¹

Az első munka a belügyminisztérium megbízásából készült. Második száma annak a könyvsorozatnak, amely Vadnay Tibornak „A magyar hivatalos nyelv szabályai” című művével indult meg.

A szerző — saját szavait idézve — „a szorosabb értelemben vett belügyi igazgatás szakkifejezéseinek megbízható gyűjteményét” akarta elkészíteni. A közigazgatási tisztviselőknek használható vezérfonalat szándékozott adni azzal a céllal, hogy munkájuk végzése közben a jogi szabatosságra és a helyes magyarságra való törekvésükben segítségükre legyen.

A mű első részében érdekes fejtegetéseket olvassunk a közigazgatási műszótár céljáról, a felőlelt anyag kereteiről, a műszavak pontos használatának fontosságáról. A második rész a közigazgatási műszavak szótárszerű felsorolása. A szerző a szójegyzék minden egyes címszavához kimerítő magyarázatot fűz s azt a jogforrást is megjelöli, amelynek rendelkezésében az illető műszó gyökerezik.

Művének tájékoztató fejezeteiből megtudjuk, hogy már a Széll Kálmán nevéhez fűződő s a közigazgatási eljárás egyszerűsítéséről szóló, 1901:XX. törvénycikk alapján kiadott ügyviteli szabályzat is elrendeli, hogy az „elintézési tervezet [a hi-

¹ 1. Hivatalos Műszótár a belügyi közigazgatás részére. Irta Szathmáry István dr. vármegyei főjegyző. A m. kir. belügyminiszternek a mű ajánlása tárgyában kiadott 2221/1928 B. M. Eln. számú rendeletével. Kir. Magyar Egyetemi Nyomda Budapest (Gólyavár) 56. l. — 2. Magyarosan, katonásan. Segédkönyv a katonai írásmód (írálytan) oktatásához. Első rész. „Ismerd meg és használj helyesen anyanyelvedet”. Szerkesztette és kiadja vitéz Rózsás József ny. szds., a m. kir. Honvéd Ludovika Akadémia tanára. Budapest, 1929. Wodianer F. és Fiai Grafikai intézet és kiadóvállalat r.-t. 93. l.

vatalos rendelkezés fogalmazvány] lehetőleg rövid, világos, szabatos és magyaros legyen. " Ez a helyes törekvés annak idején még nem járt kellő eredménnyel. Az 1925. évben megindult újabb mozgalom azonban, mint a jelek mutatják, meghozza a maga gyümölcsét.

Szathmáry a józan mérséklet elvét hangoztatva kifejti, hogy a műszavaknak esetleges hibáit neki nincs joga megjavítani; a műszavak használatát ugyanis a törvények kötelezően elrendelik. Amellett a szakemberek köztudatába is átmentek és megváltoztatásuk zűrzavart s bizonytalanságot idézne elő. "

A szerzőnek ez az állítása kétségkívül helytálló, de azt sem hallgathatjuk el, hogy mégis csak vannak olyan, törvényben gyökerező s meglehetősen helytelenül képzett jogi műszavaink, amelyeknek megváltoztatására valamikor a megfelelő módot meg kell találni. Ilyen műszó a sok közül az *újrafelvétele*. (A *felvesz* ige helytelen használatára l. Balassa: Helyes magyarság 34. l.)

A szakemberek érdeklődéssel s tanulsággal fogják a munkát használni, mert a szerző egyszersmind fontos útbaigazításokkal, tanításokkal is ellátja a hozzáfordulókat. Világosan megérteti pl. a hatáskör és az illetékesség közt lévő különbséget. Meglepd és öröndetes magyarázatot találunk a szótárnak *indokolás* címszava alatt. Azt olvassuk t. i., hogy a belügyminiszter, a Vadnay Tibor könyvének használatára vonatkozó 1925. évi 3606. eln. számú körrendeletében eltörölte ennek a műszónak használatát s ugyane rendelet intézkedései értelmében a *megokolás* szó lépett helyébe. Ezt a semmiképpen sem kicsinyelhető eredményt mindenesetre Vadnay Tibor javára kell írunk.

Megállapíthatjuk, hogy Szathmárynak általános fejtegetései arra vallanak, hogy magyaros nyelvérzékével s amellet a közigazgatásban szerzett nagy gyakorlatával nagyon alkalmas arra, hogy a fenti javító munkában részt vegyen. Kár, hogy a műszavakhoz írott magyarázataiban is megtartja az említett bölcs mérsékletet s helytel-közzel úgy fogalmaz, mint ahogy a közigazgatási iratokban általában tapasztaljuk. Így találkozzunk a tisztviselői fogalmazásban szokásos, efféle kifejezésekkel: jelentőséggel bír, 19. l. (helyesen: *jelentősége van*), iktatás alá kerül, 30. l. (helyesen: *beiktatják*), alkalmazást nyer 41., 56. l. (helyesen: *alkalmazzák*) a használt kifejezések a . . . kihágás tényálladékát ki nem merítik, 46. l. (helyesen: *a kifejezések használatát kihágásnak nem lehet minősíteni.*) Helytelen szólás *valami fölött dönteni*; 20. l, mert a magyar valamiben dönt, vagy eldönt valamit. A hivatalos zsebkönyv . . . a vonatkozó hivatali intézkedések feljegyzésére szolgál (32. l.); ehelyett én azt írtam volna: Az ide vonatkozó hivatalos intézkedéseket jegyzik belé. Helytelen a többes számnak effajta használata: Több iratcsomó, amelyeket. (34. l.)

Nem hallgathatom el azoknkvül, hogy Szathmárynál olyan idegenszerűségek is előfordulnak, amelyeket a sorozat első könyvében Vadnay Tibor megró s mint kerülendő hibákat tárgyal. Ilyen pl. a *-ható -hető* igenévi alaknak állítmányul való használata. (Felülvizsgálati kérelem intézhető. 9. l.)

Jóakarató elnézése eszerint nemcsak a műszavakra terjed ki, hanem magáról az egész hivatalos nyelvről is az a véleménye, hogy kialakulásával a magyar nyelv „istenadta méltóságán és épségén valami nagyobb csorba“ nem igen esett. Nem hisszük, hogy ebben mindenki egy véleményen van Szathmáryval.

Ezeket a megjegyzéseket abból a célból tettük, hogy a szerző második kiadás esetére a lehetőség szerint értékesíthesse. Benyomásunkat úgy fejezhetjük ki, hogy örömmel olvastuk a könyvet s újabb bizonyítékul tekintjük, hogy a közigazgatás

nyelvének fokozatos javulására immáron számíthatunk. Ezt azonban teljes mértékben csak úgy érhetjük el, ha elkövetkezik, amit Szathmáry is hangoztat, hogy a belügy-minisztérium mellett, a többi minisztérium is elvégzi az e téren ráváró feladatokat.

Vitéz Rózsás József a szakirodalomnak, kiváltképpen az ismertebb alapvető műveknek lelkiismeretes áttanulmányozása után írta meg munkáját. Természetesen újat nem akart adni, hanem áttekintő összefoglalásra törekedett. Ennek a céljának teljesen meg is felelt. Egyszerű, könnyed, eleven hangon mondja el közölnivalóját s becsületes törekvése bizonyára el fogja érni a kívánt eredményt: a katonaiskolák növendékeiben felkelti a helyes magyarság iránti érzéket, szeretetet ébreszt ébreszt a magyar nyelv iránt s felhívja a figyelmet a nyelvtudomány népszerű műveire. Mint tankönyv feltétlenül meg fogja állni helyét. Ahol ugyanis előadása kiegészítésre szorul, a tanár élő szava kitölti a hézagokat. Ha azonban mint népszerű olvasmányt akarjuk vizsgálni, ki kell jelentenünk, hogy a szerző bizonynál a szűkre szabott terjedelem miatt egyes helyeken annyira megszorítja a mondanivalóját, hogy a szak-tudományban teljesen járatlan ember némelyik megállapítását csak nehezen tudja megérteni. A *Szólan* c. fejezetben találjuk pl. ezt a mondatot: Vannak rokonértelmű szavak és hasonló alakú szavak. Az utóbbiakra ezeket a példákat sorolja fel: fél, vár, áll. (27. l.). Ehhez a felsoroláshoz azonban semmi magyarázatot sem fűz s nem jegyzi meg, hogy a három szóalak más-más jelentéssel mint ige is, mint névszó is előfordul a nyelvkincsben. Vagy pl. ez a mondata sem teljesen szabatos és nem is mindenki előtt érthető: Ne használjunk feleslegesen elvont kifejezéseket, pl. védő helyett védelem. (75. l.)

Hangsúlyozzuk azonban, hogy gondos írásmódjával példát igyekszik mutatni az egyszerű, világos, szabatos stílusra; szórendi hibákat ezért csak elvétve találunk. Annál feltűnőbb, hogy ép a szórendet tárgyaló fejezetben ezt a mondatot olvassuk: A szavak rendje általában attól függ, hogy akarunk-e valamit különösen kiemelni vagy sem. (31. l. eh... ki akarunk-e valamit...) A feleslegesen használt idegen szavaknak egyébként gondval összeállított jegyzékében ilyenféle helyesírási következetlenségek vannak: *analýzál, boykoll, chaos, consequentia, kolossalís*. Olykor a szerző a közvetlenség hibájába esik. Az idegenszerű szólások és szerkesztésmódok sorában megtaláljuk ezt az összetélt *túlédés* (70. l.). A helyesírásról szóló V. fejezetben pedig azt az utasítást adja a szerző, hogy az effajta „túlhosszú összetételeknél” (helyesen összetételekben) vegyes-dandár-parancsnokság, használjunk kötőjelet. A stílusképzésről szóló fejezetben azt írja, hogy a németeknél szokásos *mit Feder in der Hand*, azaz tollal a kézben olvasni; erről a szerkesztésmódról régen tanítjuk, hogy kerülni kell, mert németesség. Magyarra így lehetne fordítani: jegyezgetve, jegyzeteket készítve.

A munkát rokonszenvenné teszi, hogy a szerző több ízben is rámutat, hogy a katonának hivatásával, jellemével mennyire összefügg a nyelv szeretete s már foglalkozása szerint is mily nagy mértékben kötelessége a helyes magyarság védelme. Figyelmébe ajánlja pályatársainak, hogy a nemzeti művelődés és a hazai nyelv szolgálatában milyen kiváló katonák szereztek hervadhatatlan érdemeket. Megemlíti Bessenyeit, Kisfaludy Sándort és Széchenyi Istvánt. Úgy hiszem, ezt a tiszteletreméltó sort egy ép oly jeles hadvezérrel, mint kiváló katonai szakíróval és költővel kellett volna kezdeni, még pedig Zrinyi Miklós gróffal.

Ezeket a részletekbe menő megjegyzéseket korántsem azért tettük, hogy a munka értékét csökkentjük. Az volt a célunk, hogy a szerzőt figyelmeztessük, hogy az úgy érdekében munkáját újra meg újra vizsgálja át. Aki olyan szeretettel és lelke-

sedéssel foglalkozik tárgyával, ettől a munkától bizonyára nem is riad vissza. Minekünk mindenestre az a kívánságunk, hogy a könyv minél nagyobb sikert érjen el s a tiszta, világos, magyaros írásmódnak minél több, a szerzőhöz hasonló jó barátot szerezzen.

A könyv külső alakjáról is elismeréssel emlékezhetünk meg. Értelemzavaró sajtóhibát mindössze egyet találtunk: Előfordul a hang elveszés, vagyis a megrövidülés is (pl. *vidámság*-ból imádság; 12. l.).

DÉNES SZILÁRD.

IRODALOM.

Klemm Antal: Magyar történeti mondattan. A magyar nyelvtudomány kézikönyve II. kötet 6. füzet első fele. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia 1928. 219 l. Ára 8 pengő.

Klemm Antalnak már eddig megjelent számos jelentős mondat-tani értekezése eleve is biztosítéka volt annak, hogy készülő magyar történeti mondattana számottevő munka lesz. És valóban, Magyar Történeti Mondattana, melynek most jelent meg első fele, kiváló alkotás. Nemcsak az idevágó magyar és finnugor nyelvtudományi irodalom alapos ismeretéről és éles kritikával való lelkiismeretes felhasználásáról tanuskodik a munka; a szerző az itt tárgyalt jelenségeket újból megvizsgálta és sokszor új eredményekre is jut. Az a nagy elméleti felkészültség, mellyel Klemm munkájának megírásához fogott, képessé teszi a jelenségek együvértartozásának felismerésére, egységes szempontból való vizsgálásukra. Példa rá a határozókról szóló fejezet, de példák lehetnének az igemódokról és az igealakok használatáról szóló fejezetek is. A munka előadása is világos; nehéz, elvont kérdéseket is lehetőleg könnyen érthető módon tárgyal.

A szerző lelkiismeretesen idézi forrásait, közli az eddigi kutatások valószínű és biztos eredményeit, de talán egyik-másik helyen érdemes lett volna egy-egy megállapítással kapcsolatban nemcsak az irodalmi előfordulás helyét, hanem a megállapítás szerzőjét is megemlíteni. Így pl. a 199. lapon a *-ni* lativusi raggal kapcsolatban megtudjuk, hogy „a *-ni* mértékhatározó ragból lett a *-nyi* mérték-képző”; a fejezetben van ugyan utalás NyK 40:324-re és 309-re, de talán mégis helyesebb lett volna hozzáfűzni, hogy ezt a maga idejében felfedezésként hatott megállapítást Mészöly Gedeonnak köszönhetjük.

Hogy ez a különben is ritkább eljárása nem szándékos mellőzés, hanem csak a térkímélést célozza, azt legjobban az mutatja, hogy a szerző saját megállapításainál sem hangsúlyozza mindig eléggé, hogy új megállapításokat, nem pedig általánosan elfogadott régieket ad elő; példa erre a *-nál*, *-től* comparativusi használatának elmés magyarázata: „A fiú nagyobb *apjánál* (*apjától* R., N.) A fenyőfa magasabb a *nyirfánál* (*nyirfától*). Mindkét esetben *honnan?* kérdésre felelő helyhatározó rag (*-nál*, *-től*) van használva, mivel ez az észjárás rejlik bennük: Az apja fejétől, a nyírfa tetejétől -kiindulva a fiú, a fenyő magassága még tovább

folytatódik fölfelé“ (170. l.) és csak a 195. lapon halljuk, hogy pl. Simonyi másképp fogta fel a hasonló határozóban megnyilvánuló észjárást.

A munka az egyszerű mondat meghatározásával kezdődik, azután a mondatrészek kialakulását fejtegeti, majd az egyszerű mondat fajait tárgyalja (1-35. l.). Az utóbbi fejezetben részletesen foglalkozik a tagadó mondatokkal (25—35. l.). Ezt követi a mondat főrészeinek definíciója (35—40), majd a mondatrészek tüzetes tárgyalása. Az állítmánynál (40—138) megkülönböztet névszói, igei és igei-névszói (verbo-nominalis) állítmányt (az utóbbival helyettesíti az eddigi ú. n. állítmányi kiegészítőt), majd sorra veszi a különböző állítmányokat. Legrészletesebben természetesen az igei állítmányú mondatokkal foglalkozik (55—132); itt tárgyalja a szenvedő igés mondat-szerkezetet, az igemódok, az igealakok, az igenevek (a történések minőségének és idejének szempontjából) és a tárgyias ragozású igealakok használatát.

Az alany tárgyalásánál (138—147) kap helyet az ú. n. alanytalan mondatokról, továbbá az általános alanyról és a határozatlan alanyról szóló rövidebb fejtegetés. A két mondatrész tárgyalása „Az alany és az állítmány megegyezése“ c. fejezettel (147—156) ér véget.

A kötet utolsó része (157—219) a határozóról szól (a névutókról szóló rész azonban már a következő füzetre maradt) a következő fejezetekben: A határozók eredete és mondatrészbeli szerepe általában, A határozók jelentése, A határozók jelentésváltozása, Az állandó határozók, A határozók mondatbeli szerepe: ragtalan határozók, a határozóragok használata. Sok új szempontot tartalmaz a határozók jelentéséről szóló fejezet. A helyhatározó ragoknak és névutóknak más határozó viszonyok kifejezésére való alkalmazását nem metaforával magyarázza, hanem asszimilációs jelentésváltozásnak fogja fel: „Itt tehát lélektani szempontból azonosítással (identificatio) van dolgunk, azaz az összes határozó viszonyokat helyi viszonyoknak fogjuk föl; nyelvi szempontból név-átvitellel van dolgunk, azaz a helyhatározó ragok átvitelével az elvontabb viszonyok jelölésére, nem pedig jelentés-átvitellel. Az uralkodó képzet, mely a helyhatározó ragok és névutók ezen asszimilációs jelentésváltozásának alapjául szolgál, mindig a történésnek valahonnan való kiindulása, valahol való folyamatban levése, valahová való irányulása“ (169. l.). A határozók újszerű csoportosításáról Klemmnek „A mondatban elmélete“ c. munkájának ismertetése kapcsán szíveink legközelebb.

Még csak néhány megjegyzést fűzök ismertetésemhez:

A 46. lapon az egyik zürjén példa (*mijjs pe te kodalan?* 'miért vagy részeg?') törlendő; ebben a mondatban t. i. a *kodalan* nem az *-an* képzős melléknév (melyet pl. Wiedemann zürjén szótárában idéz), hanem — mint a szövegben előtte lévő mondat is mutatja — *kodal-*ige egyes második személye: 'részegeskedel'. Az *-an* képzős melléknév rendszerint csak jelzői használatban fordul elő; csak az újabb (nem-népi) irodalomban találtam példát állítmányi használatra. Érdekes, hogy a megfelelő votják *-on*, *-an* képzős

szó is vagy főnévi vagy jelzői használatú (l. Medveczky NyK 41: 431—4).

A 48. lapon kezdődő 51. pont a névszói állítmányul szereplő főnévi igenevet tárgyalja (hét vásáron sem *találni* mását), és bár példatára a legmeglepőbb használatot mutatja (amint *végig menni*; ennek nem *árthatni*; akasztófát is *megszokhatni* stb.), mégis szükségesnek tartja annak a megállapítását, hogy „sok ige főnévi igeneve sohasem fordul elő így névszói állítmányul (*nézni, akarni szeretni, próbálni* stb.)“. A multak tapasztalatai arra intenek bennünket, hogy az ilyen negatív megállapításoknál nagyon óvatosan járjunk el. Nem lehetetlen, hogy e jelenség újabb tüzetes vizsgálata az idézett igékre is tudna példát találni.

Az 52. lapon a szerző megállapítja, hogy „a *van, vannak* valamely névszó ragos vagy névutós alakjával szerepelhet állítmányul“, „néha *van, vannak* nélkül fordul elő az ily szerkezet“, pl. *Nyakunkon* a török hada E felfogás helyessége mellett szól a zürjén nyelvnek az az érdekes jelensége, hogy a különben rendszerint csak a mellékeveknél előforduló állítmányi többesjel *és* (l. Wiedmann zürj. nyelvt. 129, 238. l.; vö. Klemm munkájában is 46—47. l.) határozók után is használatos; pl. *kęnes-ęę?* 'hát hol vannak?' (Savin *Sjrtšik-berša* c. bohózatának 24. lapján), *tangš* 'itt (vannak)' (uo.), *ti-ęę kvajęęš?* 'ti hát hatan (vagytok)?' (uo. 27. l.), *kerkaįęš* 'a házban (vannak)' (Savin *Va-bergatš* c. drámájának 25. lapján).

A 71. lap szerint „a székely nyelvjáráásokban a fölszólító igealakok elbeszélő szereppel is előfordulnak: Mikor kijött *üssed* (= ütöttük), még meg se tudott szólalni . . . Nyr. 47: 180“ Itt természetesen meg kellene említeni, hogy, mint már jelezték (Spitzer Nyr. 47: 103, Viski Nyr 47: 180), itt élénk előadással, igazi fölszólító alakokkal van dolgunk, akár csak pl. az ilyen mondatban: Mikor a lépteket meghalloita: *uccu, vesd el* magad!, rohant, ahogy csak tudott.

Az olyan praegnans szerkezetekkel kapcsolatban, mint pl. *letagadná* a csillagot az égről, *kifürdesz* *vagyonomból*, ahol „a cselekvést, történetet jelentő ige kifejezi egyúttal annak eredményét is“ (160 l.) Klemm megállapítja, hogy „az atnemható ige ilyenkor áthatóvá lesz“ (uo.). Azonban példái is mutatják (a *fákrul lesárgult* a levél stb.), hogy ez a megállapítás nem általános érvényű.

A 214. lapon a 154. pont 3 sorában Nyr. 35:194 helyett Nyr 39:194 olvasandó. De tévedés, mintha az újabb irodalomban Beke mutatta volna ki a *-stul, -stii* ragnak a szerzőtől is elfogadott eredetét. Beke a *fenekest, tövest* alakokból indul ki és érthetőnek találja, hogy a már egységesnek tetsző *-st* rag fölvette az *-ul, -ül* ragot is (uo. 196. l.) A ragot azonban már Szinyei is így magyarázza Nyelvhasználatában Beke idézi is Szinyeit (MN\ H⁴ 129), mint aki elfogadta Budenz régi magyarázatai (NyK 18: 158) Csak-hogy az idézett helyen Szinyei a kérdés irodalmának ismertetése után (és itt természetesen Budenz nézetét is ismerteti) mint saját nézetét és legvalószínűbb magyarázatot hozzászerzi a következőt: „vö. *fenekest* 'fenekestül', *tövest* 'tövestül' N. (vö. *töšön, töšül* 'tövestül'

N).“ És ugyanezt tanította Szinnyi a Nyelvhasznítás régiebb kiadásában is (NyH² 126, ³138).

Klemm szép munkája is mutatja, hogy az összehasonlító finn-ugor mondattan már eddig is értékes és tanulságos eredményekre jutott. Fájó érzéssel gondolunk arra, hogy Simonyi Zsigmondnak kéziratban maradt nagy magyar mondattana, mely minden bizonnyal az új és éles megfigyeléseknek gazdag tárháza és az eddigi ismereteknek világos rendszerezése, még mindig hiába vár kiadásra.¹ Klemm Antal kitűnő munkája is bizonyára csak hasznát látta volna, ha Simonyi műve is rendelkezésére állt volna.

Reméljük, hogy a szerző minél előbb kiadja mondattanának második felét is. A kötethez remélhetőleg kimerítő tárgymutató is fog csatlakozni. Kívánatos lenne a ritkább rövidítések jegyzéke is. Hogy csak egy példát említsek: csak kevesen fogják tudni, hogy a 67. lapon idézett „BVigL.: Versegi Megfogy. Okosk. 1806“ a kötet 62. lapján idézett címnek „Boldogréti VigL. (=Horvát István): Versegi Megfogyatkozott Okoskodása 1806.“ rövidítése.

FOKOS DÁVID.

Estnische Mythologie von M. J. Eisen, ord. Professor der estnischen und vergleichenden Volkskunde an der Universität Dorpat. Vom Verfasser revidierte und mit Anmerkungen versehene Übertragung aus dem Estnischen von Dr. Eduard Erkes. 1925. Otto Harrassowitz, Leipzig.

Nyelvrokonaink közül a finneken kívül az észtek is elnyerték a világháború után nemzeti önállóságukat, s ez magasfokú kultúrájuk alapján meg is illette őket. Nemzeti öntudatra ébredésüket legjobban mutatja, hogy a nemzeti tudományok, mint a néprajz és a nyelvtudomány, már európai színvonalon állanak. Kreutzwald, Wiedemann, Hurt és Eisen szereztek ezen a téren különösen nagy érdemeket. De az észet nép is érezte, mivel tartozik ősei multjának, s százával vállalkoztak a régi hit emlékeinek összegyűjtésére. A nyomtatásban megjelent könyveken és cikkeken kívül 55.000 kéziratos lap állt e nagybecsű munka írójának rendelkezésére a dorpai egyetemi könyvtárban.

Az észtek pogány vallásukat aránylag elég sokáig megőrizték a maga tisztaságában. Sem a kereszténység, sem a reformáció nem tudta ősi hitüket elhomályosítani, csak a 18. században kezdett háttérbe szorulni az ú. n. „testvérközösség“ hittérítése következtében, de azért a régi hitnek sok eleme van ma is a keresztény vallásban, úgyhogy mondhatni, egy új mitológia keletkezett, egy észet keresztény mitológia.

Az észet vallásban is nagy szerepük van a varázslóknak és javasoknak, kiknek működését részletesen tárgyalja a szerző, fölhasználva a történeti följegyzéseket s az újabban gyűjtött adatokat. Varázsolnak szóval, igézéssel, mormolással, suttogással, kővel, sóval, a víz habjával, pálinkával, a szél segítségével, Ők idézik elő a forgószelet s az északifényt is.

Az észet vallás, mint a legtöbb primitív nép hite, a halottak tiszteletén alapul,

¹ Örömmel láttuk a M. T. Akadémia ez évi költségvetésében, hogy Simonyi Mondattanának tiszteletdíjára felvettek egy összeget. Reméljük, hogy nemsokára meg is jelenik az Akadémia kiadásában Simonyinak akadémiai díjat nyert, hátrahagyott műve.

A szerkesztő.

s jórészt ezen alapszik a démonokban s az ördögben, sőt a hősökben való hit is. A természeti jelenségek megszemélyesítése csak későbbi eredetű lehet, s kisebb jelentőségű is. Nemrég ismertettem a Nyrben a cseremiszek vallását (56. évf.), s több hasonló jelenségre volt alkalmam rámutatni a két nép területén. A finn Krohn, Holmberg és Karjalainen földolgozta a finn, lapp, cseremiszi, permi és obi-ugor népek vallását.¹ Eisen műve méltón állítható melléjük az észti néphit megbízható és alapos előadásával, s velük együtt kitűnő alapul fog szolgálni egy összehasonlító finnugor mitológiához. Eisen több helyen szintén rámutat a rokon népeknél (első sorban a finnekénél) található egyező jelenségekre, de nagyobb súlyt vet — igen helyesen — a szomszédos, idegen fajú (germán, szláv és lett) népek mitológiájával való összehasonlításra, mert ezeknek, különösen a germánoknak a hatása léptenyomon érezhető. Pl. a *loksberi-járó* varázslók tkp. Blocksberg-járók, s kbl. a mi boszorkányainkkal azonosak.

A *kutyafejű tatár*² c. cikkemben (Nyr. 46:61) már tárgyaltam az észti *kulyaorrú*-akat, s megemlítettem, hogy a cseremiszi népképzetnek is van ilyen alakja, egy féllábú, félkezű, félszemű szörnyeteg. Ilyen lehet a votják *Paläs-murt* is („egyszemű, egykezű, egylábú óriás, az erdőnek réme, kinek hangja a népképzet szerint a visszhangban hallható“ Munkácsi VotjSz.). A *paläs* (Wichmannál *pales*) jelentése: „hállfte, halb-, etw. nicht ganzes, überbleibsel, überrest, rest“ (FUF 15:46), s a *pal* „fél“ származéka (*murt* „ember“).

A mitológiai alakok neveinek a magyarázatához feltétlenül szükséges a nyelvtudomány segítsége. Eisen ebben a tekintetben is eléggé megbízható, különösen, ha az észti vagy a finn nyelv segítségével meg lehet az illető nevet fejteni. Az észti *Jumal* (finn *Jumala*) magyarázatánál (148. l.) azonban nem tud dönteni a különböző föltevések közt. Annyi kétségtelen, hogy a névnek semmi köze sincs a magyar *jó* és a hasonló jelentésű és hangzású vogul-osztják szavakhoz, mert a *jumala* „isten“ alapszava a cseremiszi *jumo* „ég, isten“, mordvin *jondol* „villám“ (*jon* = finn **juma* + *dol* = finn *tuli* „tűz“ tehát tkp. „égi tűz“), a *-la* pedig melléknév-képző, úgyhogy *jumala* tkp. „égi“. A vogul *tärzm*, osztják *toräm* „ég, isten“ szónak sincs kapcsolata sem a csuvas *torš*, *turš* „isten, szentkép“ szóval (vö. kazáni tatár *tärš* „szentkép“, *täršrə*, *täršrə* „isten“), sem az észti *Taara* istennévvel. (159. l.)

Eisen nagybecsű műve tkp. átdolgozása az 1919-ben megjelent észti nyelvű kiadásnak, s a kiadót a legnagyobb elismerés illeti meg, hogy lehetővé tette a német nyelvű kiadás megjelenését.

BEKE ÜDÖN.

Ne gus, V. E.: *The mechanism of the Larynx*. Heinemann, London 1929. XXX. 528 oldal, 15 táblázat, 160 ábra.

A szerző ezt a címet adta munkájának: a gége „mechanizmusa“. Ezt azonban a lehető legtágabb értelemben kell vennünk. A leírás alapja saját megfigyelés, sok új kísérlet és mások eredményeinek kézikönyv értelmében való felhasználása. Eddig sohasem épült fel gégeélettan ennyi összehasonlító anyag felhasználásával: a független alkotó táblázatok hosszú sor állat felső légutainak sajátosságait foglal-

¹ Nálunk Munkácsi Bernátnak vannak nagy érdemei a vogul néphit kutatása körül.

² Trostler barátomtól kaptam egy régibb adatot Csokonai Gerson du Malheureux c. vígjátékából (Harsányi és Gulyás-féle kiadás. 3:235, továbbá: láncos kutyafejű bitang u. o. 257), cigányos beszédben, s ez népies eredetre mutat.

ják össze, gondosan beállítva általános életfeltételeik közé. A nyelvészt és fonétikust kétségtelenül az a fejezet fogja legjobban érdekelni, amelyben a hangadásról, mint az élőlények egymás közti közlekedésének egyik módjáról van szó. Ezt követi a fonáció tanáról szóló fejezet. Azt mondhatjuk, hogy ez utóbbi az egész munka betetőzése, ha sorrendben utolsónak látjuk is azt a szakaszt, amely az emberi gége-életani anatómiájáról szól. Így a rendkívüli gazdagságú bevezető fejezetek, melyek a gége fejlődéséről, a szaglás szempontjából való elváltozásairól, a lélegzést szolgáló átalakulásáról, a glottis mozgásáról, a nyelcsről, a mellüregbeli nyomás szabályozásáról, valamint a hang és hallás összefüggéséről szólnak, mind ezt a végső szakaszt segítenek felépíteni. Beosztása a következő: annak a tárgyalása után, hogy mily előnyöket rejt magában a hangnak, mint az egymással való közlekedés eszközének használata és mely okok késztenek a különböző állatokat különböző hangok használatára, a hangok akaratlagos alkalmazásáról szóló rendszeres rész következik. Arra a következtetésre jut itt a szerző, hogy a hang használata inkább az életmód könnyen felismerhető tényezőitől függ, mintsem az illető faj anatómiás szerkezetétől. A hangadásnál tehát inkább külső tényezők szerepelnek, ami könnyen bebizonyítható két hasonló strukturájú, de különböző életmódú állat összehasonlításával. A fonáció mechanizmusáról szóló közel 100 oldalas fejezet a következő részekre oszlik: a hangképzés módjairól általában; a gégén felül fekvő pontokon való hangképzésről; a tüdőrendszerbeli hangképzésről; a gégerendszerbeli hangképzésről és a gégetípusokról; az egyszerű, aryepiglottikus redők nélküli gégéről; a módosult, aryepiglottikus redővel bíró gégéről; a musculus thyreo-arytaenoideus tapadásáról; az inspirációs hangadásról; az összehasonlító bonctan tanulságairól; a hangadás régebbi elméleteiről; a gégebeli hangadás mechanizmusáról; a kiáltás, ének, beszéd egymásközi vonatkozásairól; a hang minőségének meghatározásáról; a regiszterekről; az emberi hang különbözőségéről nem és életkor szerint; az éneklésről. — Számos új megfontolással találkozunk, amint ez tán nem is lehet másként ott, ahol ennyi anyagot először hordtak össze hasonló cél érdekében. Épen sokoldalú tartalma lesz az, ami a kézikönyvet nyelvészek, énektheoretikusok, orvosok, zoológusok körében elterjedtíé kell, hogy tegye. Amilyen nagy hasznára lesz a rengeteg adat az e téren dolgozóknak, olyan megtermékenyítő lesz az adatok alapján felépülő sok új elgondolás. Kétségtelen, hogy standard-munkával állunk szemben, melynek megalkotásáért a szerzőt a legnagyobb elismerés illeti.

Kelemen György.

Könyvek és folyóiratok.

Bibliographia Hungarica. IV. Register. Zusammengestellt vom Ungarischen Institut an der Universität Berlin. 1929. Walter de Gruyter & Co. RM. 8.—

A berlini magyar intézet értékes kiadványainak harmadik sorozata a *Bibliographia Hungarica*, a Magyarországról szóló nem magyar nyelvű nyomtatványok repertóriuma. Az eddig megjelent három kötet a történelmi, földrajzi, gazdasági és filológiai tárgyú könyvek jegyzékét állította össze. Ez a negyedik kötet az előbbi háromhoz ad teljes tárgymutatót s ezáltal még jobban használhatóvá teszi az egyes köteteket.

B. J.

Nyirő József: A sibói bölény. Régeny. 2 k. Athenaeum.

Sipos Domokos: Vajudó idők. Elbeszélések. Athenaeum.

Az *Athenaeum Könyvtár* új sorozatából megjelent: *Móricz Zsigmond*, Forró mezők: *Unset* Szigrid, Tavasz; *Kalajev* Valentin, A sikkasztók. (Egy-egy kötet ára fűzve 1.60, kötve 2.40.)

Verdo Siclo. Revuo Esperantista. (Ez az esperantó nyelven megjelenő folyóirat f. évi 3. számú közli Simonyi Zsigmondnak egy régebbi cikkét: *Hungaraj elementoj en la europaj lingvoj.*)

Ungarische Jahrbücher. IX. 2—3. H. H. Schaefer. Zu W. Bangs sechzigstem Geburtstag. — *Elemér Moór*: Zur Siedlungsgeschichte der deutsch-ungarischen Sprachgrenze. II. — *L. Tremi*: Die ungarischen Lehrwörter im Rumänischen. II. — Kleine Mitteilungen: Rachmatí. Zur Klassifikation der Türksprachen. — Kusebai Gerd.: Kurzes Verzeichnis der in wotjakischer und über wotjakische Sprache erschienenen Schriften von 1775—1916.

Levéltári Közlemények. VI. 1—4. *Dr. Mátyusz Elemér.* Az Országos Levéltár Nádasdy-levéltárának magyar levelei. VII. — *Csobán Endre.* Debrecen sz. kir. város levéltára. — *Dr. Fekete Lajos.* A berlini és drezdai gyűjtemények török levéltári anyaga. I.

Emléktábla Simonyi Zsigmond szülőházán. Az a kegyeletes gondolat, amelyet egy évvel ezelőtt Dr. Br. Wlassich Tibor vetett fel a Balatoni Társaság elnöki tanácsülésén, valóra vált Simonyi tanítványai és barátai összeadták a szükséges összeget egy szép emléktábla elkészítéséhez s néhány nap múlva, november 3-án felavatjuk az emléktáblát, Gárdos Aladár szobrász művészi alkotását. Az ünnepély lefolyásáról legközelebbi füzetünkben számolunk be.

Marczali Henrik Simonyi Zsigmondról. Marczali Henrik a Nyugat ez idei évfolyamában közli érdekes Emlékeit. A gyakorlógimnáziumban töltött évekről beszélve, megemlékezik Simonyival kötött barátságáról is:

„Eddig is voltak barátaim, de együttlétünk rövid ideig tartott. Most szereztem azt, ki megmaradt, Simonyi Zsigmondot. Igen nyugodt, pontos, mindenben rendes, amellet jólelkű, derült kedvű ifjú volt, nálam néhány évvel idősebb. Talán azért tetszett nekem annyira, noha sokban ellentétem. Alig voltunk együtt néhány hétig, megszólítottam, legyünk jóbarátok, és ő szívesen elfogadta és míg nevelőnek nem mentem, együtt is laktunk. De azután is találkoztunk és barátságunkat éppen nem gyöngítette az, hogy hibámra figyelmeztetett és szinte atyáskodott velem. Ezért, mikor fényképemet átadtam neki, ráírtam: Cato censorius sapiensnek. Ő már akkor a zsenge korát élő Nyelvőrnek egyik főoszlopa volt és nemcsak az ugor nyelvészetben Budenznek igen kiváló tanítványa, hanem a klasszikus nyelvekben és irodalmakban is nagyon járatos. Így bizonyos tekintetben kiegészítettük egymást, a vele való társalgás és a Nyelvőr kétségtelenül hozzájárult ahhoz, hogy eredeti somogyi nyelvérzékemet a pesti fertőzéstől megóvja. Magam is írtam néha a Nyelvőrbe, megismerkedtem és jó barátságba léptem Szarvas Gáborral is, kivel, meg a többi „Nyelvőrrel“ a Hungária kávéházban szoktunk találkozni. Szarvas Gáborral és Simonyival együtt néztük meg „A falu rossza“ első előadását. Nagyon, de nagyon élveztük, de Szarvas mégis megjegyezte, hogy skandalum, mennyire nem tudnak a színészek egy tájszólásban sem becsületesen beszélni.“

NYELVMŰVELÉS.

Hegedüs Loránd és a szómagyarítás. Dicséretes dolog, hogy *Hegedüs Loránd*, a volt pénzügyminiszter és a miniszterség után is nagy pénzügyi tekintély, oly élénken érdeklődik a nyelvi jelenségek iránt, de még dicséretesebb dolog, hogy maga is beáll a magyar nyelv vadhajtásainak nyesegetői, dudváinak gyomlálói közé, hogy főképp az idegen szók irtásában, jobban mondva magyarításában buzgólkodik. A szómagyarítás terén nem egy jó ötlettel állott elő, de viszont könnyen csapongó képzelete néha túlzásba viszi. Találónak jónak tartom például a publicista helyett ajánlott *közíró*t, sofőr helyett a *gépkocsist*, garage helyett a *gépszint*, még elfogadható a bubifrizura helyett a *kamaszfürt* is. Ezek közül egyiket-másikat már jóval előbb is olvastam vagy hallottam, mint amikor a Hegedüs Loránd cikke megjelent. (Nyr. 1929 máj.-jún.)

A *rangrejtve* (inkognito) is érdekes ötlet,¹ de nehézkes volna a használata; mert az ilyen mondatban: „Inkognitó járt itt“, még csak be lehet illeszteni: *rangrejtve*, de mit csináljunk az ilyen szerkezettel? „El ne árulj az inkognitomat!“

Az „összenemesítés“-hez azért nem szólok hozzá, mert akár ezzel a szóval, akár az idegen szóval, a standardizálással, illetőleg az ezek mögött a szók mögött rejlő mívelettel nem vagyok eléggé tisztában.

A *síber* helyett: *széltoló* aligha fog meggyökeresedni, mert ez a szó már rég más jelentésben használatos; inkább a *svihákot* pótolhatná. A *pech*-ből sem lesz *bal*; nem hiszem, hogy a kártyás azt mondogatná: „Képzeld, óriási *balom* volt egész este!“

Rá kell mutatnom végül Hegedüs Lorándnak egy tévedésére is. Hegedüs a *gönnol*, pesti zsargon szerint *gunál* helyett ajánlja a székelly *ahajt*-ot, amelyről Hegedüs azt hiszi, hogy az az *óhajt* ígének mélyebb változata. Nem is szólva arról, hogy az *ahajt* egy milliméterrel sem mélyebb, mint az *óhajt*, rá kell mutatnunk, hogy az *ahajt* a székelly nyelvjárásban nem ige, hanem helyhatározó, amely *ott*, *amott*, *arra* jelentéssel él és amely mint ilyen az *ehejt*-nek (e helyt) párja, ennek igazán mélyebb változata.

(Debrecen.)

KARDOS ALBERT.

Könyvnyelv és köznyelv. A *Protestáns tanügyi szemlében* (1929 7. sz.) Mohr Győző megrója Nagy Miklóst, amiért ilyeneket ír: „kiszivattyúznánk a levegőt“, „befognánk az üvegcső végét“. Ezt kétszeresen sajnálja; először, mint filológus, másodszer pedig azért, hogy Nagy Miklós alföldi magyar létére hogyan követheti azt a rossz pesti szokást. — Én pedig Mohr Győző megrovását kétszeresen helytelenítem. Először azért, mert kár mindent arra a szerencsétlen pesti rossz szokásra háritani; másodszer azért, mert egy filológusnak, akinek Mohr Győző vallja magát, a magyar ige-

¹ Ez a szó egyike a Pesti Hírlap szópályázatán (1926 aug.) jutalmat nyert szavaknak.

A szerkesztő.

ragozásban nagyobb tájékozódást, tudományosabb felfogást kellene tanusítania.

Lássuk először is azt a rossz pesti szokást! Valószínű, hogy a feltételes jelen többes első személyét Budapest is úgy használja, mint Nagy Miklós, t. i. ezt a személyt csak egy alakban használja, akár határozott, akár határozatlan tárgyra vonatkozik, de viszont az nemcsak valószínű, hanem kétségtelen is, hogy az alföldön és Magyarország legtöbb helyén, még a trianoni határokon túl is, úgy beszélnek, ahogy Nagy Miklós ír; tehát: „Megtennénk azt a szívességet, amire kérsz.“ — „Megadnánk az adósságunkat, ha vevőt találunk a házunkra.“ Szóval ez nem rossz pesti szokás, hanem köznyelvi általános használat, amelyet az irodalom legnagyobb része el is fogadott.

Most pedig vegyük elő a filológust! Minden filológus tudja, hogy ugyanaz az alak számtalan esetben teljesít kettős, esetleg többszörös, funkciót. Nem akarok idegen nyelvekre hivatkozni (latinban ott van a többes dativus és ablativus, németben a nő- és semlegesnemű nominativus és accusativus), hanem maradok a magyar nyelv területén, ott is az igeragozás körében. Ugyebár így beszélünk: *Láttam farkast és láttam a farkast.* Ha a befejezett cselekvés egyes első személyében egy alak, még pedig a határozott tárgyas alak elegendő a határozatlan tárgynak is a kifejezésére, akkor megfordítva a feltételes jelen többes első személyében a *-nánk, -nénk* rag mint úgyis testesebb rag könnyen elbirhatja a határozatlan tárgyon kívül a határozott tárgyra való vonatkozást is.

De kár oly messze kalandoznunk, ott van a feltételes mód jelenjében az *adnánk, vennénk* tőszomszédságában az *adnátok, vennétek*, a többes második személy, amely szintén egymaga mutat rá a határozott és határozatlan tárgyra és amelyből meg sem tudjuk állapítani, legalább nyelvtörténeti kutatás nélkül nem, hogy vajjon az alanyi rag lépett-e a tárgyas helyébe vagy a tárgyas rag olvasztotta magába az alanyit.

Egyébként Mohr Győzőnek, aki bizonyára nemcsak filológus, hanem tanár is, ajánlom figyelmébe a vallás- és közoktatásügyi minisztériumnak egy újabb rendeletét (510—0—1—1929.), amely az elavult magyar igealakok tanításáról szól. A rendelet elavult igealaknak jelenti ki nemcsak az *ir vala, irt vala*, hanem az *ira* és *írván* alakot is, éppen ezért nem kívánja ezeknek paradigma-szerű tanítását. Az *adnók, vennők* nem foglaltatik ebben a rendeletben, pedig aligha előbb és életrevalóbb a fent felsoroltaknál, már csak azért sem, mert *ó, ő* hangzójával elüt a többi igeragtól és igejeltől. Mindannyi az előbeszédéből, a köznyelvből való kimúlás szélén áll, mindannyiról előbb-utóbb elmondhatjuk egy kis módosítással Kőlcsey híres versorát: „Könyvben él csak, többé nincs jelen.“

(Debrecen.)

KARDOS ALBERT.

Böngészés a napilapokban és folyóiratokban. 1. *Hongrois és ogrve.* A Toll c. hetilap 16. számában Lektor ezt írja *Medvés emberek* c. cikkében: „Anatole France azt írja valahol,

hogy a *hongrois* az *ogre* szóból származik, ami annyit jelent, mint: medve. *Hongrois* tehát valami olyan medvés emberféle. Erdei ember. Vadember“. Nem tudom, hol írja ezt Anatole France s milyen összefüggésben, s a cikkíró sem tartotta szükségesnek, hogy pontosan idézze. Amit azonban *Lektor* hozzáfűz, csupa tájékozatlanság. Először is *ogre* a franciában nem jelent medvét, hanem, amint minden francia szótárban megtalálható, jelentése: emberevő óriás. L. Sachs—Villatte: *ogre*, Menschenfresser in Märchen; *Hatzfeld—Darmsteter* szótára: *Ogre*. *Géant de contes de fées, représenté comme se nourrissant de chair humaine*. A szó eredete bizonytalan; Brachet szerint a latin *orcus* szóból származik, de semmi köze sincs a *hongrois* szóhoz.

2. *A szórend betegségei*. Sokszor megróttuk már az olyan rossz szórendet, midőn összefoglaló, állító határozók után elválasztják az igét az igekötőtől: *Zsúfolásig teltek meg* a budapesti középiskolák (eh. zsúfolásig megteltek). *Ezzel szemben mutattam rá* a beállítás felületességére (eh. ezzel szemben rámutattam . . .). Értelmetlenné teszi a szórendi hiba ezt a mondatot: Az új államszerződés szerint *a brit hadsereg a Szuez-csatorna kivételével* ki fog vonulni Egyiptomból. (A „Szuez-csatorna kivételével“ Egyiptomra vonatkozik, tehát ez után kell következnie). — Virágésővel fogadták *a hazatért Ujpest* futballistáit a nyugati pályaudvaron. (Nem Ujpest tért haza, hanem a futballisták.)

3. *Halálra gázolta*. Alig egy vagy két éve, hogy ez a kifejezés divatossá lett a hírlapok nyelvében s már-már egészen kiszorítja a régi, magyaros *agyongázolta* kifejezést. És mint minden divatos betegség gyorsan terjed. Egy napilapban ezt olvastuk: *Halálra forrázta magát egy másfél éves kis fiú*. Egy másikban: *halálra sebesítették*. Itt meg a *halálosan* szót irtja ki ez az új divat: *halálosan megsebesítették*.

4. *Egyéb bajok*. Egy nagy irodalomtörténet az elszakított országrészek irodalmáról szóló résznek ezt a címet adta: *Az elszakított irodalom*. Az irodalmat nem szakították el, hanem az anyaországtól elszakított területeken új egészséges, ép irodalom keletkezett.

A depresszió délnyugati oldalán a meleg légáramlatok *Francia-és Németországok* keleti részein felhatoltak északon Stockholmig... (Nem szabad többesszámba tenni az országok szót, mert hisz csak egy Franciaország és egy Németország van). — Egy népszerű primadonnáról írja egyik napilapunk: „Ő nem olyan habfehér, mint a *primadonnák, melyeket* megszoktunk“. — „Az a kérdés vár feleletre — —, hogy a brucki tárgyalások hol és miért *fenekedtek meg?*“ A cikkíró nem ismeri a *fenekedik* ige jelentését; azt akarta mondani, hogy hol feneklettek meg. Lehet valaki ellen fenekedni, de a tárgyalások csak megfeneklenek.

B. J.

Minket, bennünket. Egy szorgalmas olvasónk intézte hozzánk ezt a kérdést: A magyar ujságlapok minden számában olvasom, hogy hivatásos ujságírók, nagynevű államférfiak a „*minket*“ személyes névmás helyett majd mindig a

„*benniünket*“ szót használják, s csak nagy ritkán, elvéve a „minket“ kifejezést. Nem vagyok nyelvész, de mint jó nyelvérzékű magyar ember, azt hiszem, hogy helytelenül használják a „*bennünket*“ szót. Hiszen talán éppen annyi joggal azt is írhatnák, hogy „*rólunkat*“, „*tőlünket*“ stb. Kérem a tek. Szerkesztőséget, szíveskedjék a „Magyar Nyelvőr“-ben közölni, hogy helyesen használják-e az általam kifogásolt szót vagy nem?

Felelet: A *benniünkel*, *benneteket* névmások használatát a *minket*, *tieket* mellett nem lehet kifogásolni. Ezek már a 16. század óta elterjedtek az irodalomban. Fejlődésükte és használatukat nagyon tanulságosan magyarázta meg Zolnai Gyula a Nyelvőr régebbi évfolyamaiban. (Vö. Nyr. 30 : 340, 38 : 60.)

A falu végű helynevek melléknévi alakja. Mostanában többször megütötte szememet *Leányfalu*-nak az újságokban használt melléknévi alakja: *leányfalui*. Meggyőződésem szerint ezt a rosszul hangzó szót csak az újságíró nyelvérzékének bizonytalansága teremtetette meg. Azt tudta, hogy a *falu* melléknévi alakja *falusi*, de valahogy érezte, hogy a *falu* és *falusi* közt nem az a viszony van, mint pl. *Komárom* és *komáromi* közt, és ebben igaza is van, mert a *falusi* nem szabályos *-i* képzős alakja a *falu*-nak, hanem a *városi* ellentétképpen ennek a hatása alatt keletkezett. És a nép mégis bizonyára azt mondja *leányfalusi*, amint Jókai a Furcsa faluk c. anekdota-sorozatában s Gaal Mózes A székely nép c. jellemrajzában *Oláhfalu*, *Oláhfalva* melléknévi alakját *oláhfalusi*-nak írja. Eredetileg azonban *oláhfalvi*, *leányfalvi* volt a használt alak, mert a *falu* ragos és képzős alakjai a *v-s* töből alakultak (*falvak*, *falval* stb.), s Jókai egyik regényének címe: *A barátfalvi* levita.

B. Ö.

Ha én neked volnék. Sokat vitatkoztak már erről a szerkezetről, anélkül, hogy a *-nek* ragos határszónak helyes magyarázatát tudták volna adni (l. Simonyi MHat. I. 295). Én azt hiszem, eredetileg *volnék* helyén *lennék* volt, a *lenni* ige eredeti jelentése pedig 'fit' volt, s a *neked lennék* értelme az volt: 'tevé válnék'. (Vö. hat vödörre hoznak arra, hogy Jézus azt *bornak* változtassa; és a legjobb *bornak vála* a hideg víz egy szavára Békés m. Nyr. 4 : 90. Simonyi MHat. I. 291 lapon több példát idéz arra a jelenségre, mikor az irodalmi *-vá -vé* helyett a régi vagy a népnyelv *-nak -nek* ragot használ.)

B. Ö.

MAGYARÁZATOK.

Oszlik lelkenek barna gyásza . . . Nem hiszünk semmiféle nyelv-misztikában, nem keresünk semmiféle időtlen rejtett kapcsolatot hangalak és tartalom között, de mégis meglep, amikor azt látjuk, hogy van egy színjelző, amely századokon keresztül megtartotta nemcsak ősi jelentését, — ebben még nem lenne semmi feltűnő — hanem eredendő érzelmi-hangulati velejáróját is.

A barna szín a középkorban s a középkor óta a gyász kifejezője, de kétségtelen, hogy ebben a mivoltában antik örökség. (l. K. Borinski, *Braun als Trauerfarbe. Sitzungsberichte der Bayer. Akad. München. 1918. 10 Abh.*). Hatásában szokatlanabb, megkapóbb, mint párja és rokona a gyász funkciójában, a minden színt elnyelő s ma

közkeletű fekete. (Hogy a ferencesek barna viseletének mi az eredete, még nincsen kiderítve.) Nem ritkán az ünnepélyes bánat árnyalata fűződik hozzá (Dante, Petrarca). Divatjának igazi kora azonban nem a középkor, sem a klasszicisztikus humanizmus vagy a bőszavú, de színekben és képekben fukar reformáció, hanem a színekre és képekre éhes, telhetetlen szemű és fülű barokk, amiben nagyrésze lehet az egykorú festészetnek. A német barokknak pld. alig van költője, aki-nél elő ne kerülne a barna éj, barna alkony-féle jelzős kapcsolat (némelyiknél nyolcszor is, v. ö. *C. Lemcke, Von Opitz bis Klopstock 1882: 225; A. Hübscher, Barock als Gestaltung antithetischen Lebensgefühls*. Euphorion, 1922: 768; u. a. *Die Dichter der Neukirchischen Sammlung* u. o.: 6; Kammerer, *Zur Geschichte des Landschaftsgefühls im frühen 18. Jahrhundert*. Berlin 1909: 44, 134, 187; Grimm, DWB), a tizennyolcadik században (Brockes, Haller, Uz, Wieland, Kant, Schiller), a tizenkilencedikben, sőt a huszadikban is találkozunk vele (Nietzsche, Ricarda Huch, Georg Trakl), de a barokkon innen nem él igazi életet. Bizonyára a magyarban is akadt megfelelője, noha a magyar barokk három maradandó emléke: a Zrínyiász, a népies-álnépies líra s Gyöngyösi epikája, úglátszik, nem ismeri. Az abszolút magány, az éj legnagyobb magyar költőjénél, Vörösmartynál, akinek nyelvi képzetét rejtett vérrokonság köti a kései barokkhoz, elvértve fel-felbukkan a barna jelző, olykor kifejezetten barokk színezettel (barna felhő, barna zivatar, barna hant, barna homály stb). Arany *Toldijának* barokk-ízű és barokksúlyú „barna éjfé”-e (I. E.) eszerint nincsen történeti előzmények híján. Annál elszigeteltebben áll, annál szokatlanabban hat Ady „barna gyász”-a (*Illés szekeren*: „Ádám hol vagy?”), úgy amint van, a maga helyén, az istenben feloldódó, de nem misztikusan odaadó és személytelen, hanem teremtő és diadalmas bánat kifejezésére mégegyszer megújítja a barokk jelzős kapcsolat eredeti funkcióját...

TROSTLER JÓZSEF.

Mál. A *mál* eredetileg többnyire egyes prémes állatok (róka, farkas, hiúz, nyuszt, hölgymenyét, nyúl) mellét és hasuk táját jelentette, de a *sármány* (< *sármál*) madárnév bizonyosága szerint más állatok mellét is nevezhették így. Zilahon ma is használják 'kikészített bőrnek vékonyabb része, hasi-bőr' értelemben. Kassai Hegyaljáról idézi a *málbőr-csizma* 'hasa-bőréből várt csizma' szót (MTsz.). Ugyancsak Zilahon 'délnek fekvő (meleg) hegyoldal' jelentése is van, s ez helynevekben nagyon régi, az OklSz.-ban számos adat van rá. A *part-málja* összetételét 'a vízpart oldalában levő vízvájta üreg' jelentésben idézi a NySz. Pázmányból stb. (vö. *partmálts hely* 1. 'padmalyos, alámosott part' Balaton vid. 2. 'szakadni készülő part' Pápa, 3. 'nem meredek, sík part' Sopron m. MTsz.). Budenz (MUSz. 610) a *mál*-t a *mell* szóval azonosítja a hangtani nehézségek ellenére. Munkácsi (Nyr. 56: 137) kimutatja, hogy míg a magyar *mell*-nek a votjában *mīl*, *mēl* 'az állat vagy ember melle' felel meg, addig a *mál* a votják *mōl*, *mol* 'a madárnak (pl. lúdnak) nyak alatti része a lábak közt' szóval azonos. A csere-miszben a *mell* megfelelője *mel*. Ennek továbbképzett alakja: M. *mēls*, B. KS. *mēlōš*, UP. *mēlōš*, UJ. CK. Cs. KA. *mēlš*, V. *mēlōkš* 'kivájt fatörzsből készült méhkas kis nyílásának fafödője' (vö. votj. *murāt* ua., *murās* 1. 'kebel, mell'; 2. = *murāi*).

Már most van a cseremiszbén ugyan ezzel a jelentéssel egy MK. *mális* szó, melynek **mal* alapszava a magyar *mál*-nak pontos megfelelője. BEKE ÖDÖN.

Dél. Gombocz (BTL. 159) szerint a *dél* hosszú *é*-je arra vall, hogy az átadó török nyelvben is eredetileg hosszú magánhangzó volt, Horger azonban (MNy. 10:117) kimutatta, hogy „egytagú szó rövid magánhangzója (o és ö kivételével) a tövégi magánhangzók elveszése utáni korban zárt szótagban megnyúlt“. A *dél* szót azonban nem idézi, mert nem vette észre, (mint Gombocz sem), hogy a MTsz.-ban valóban van *dél* alak (*déll vinni* 'ebédet vinni [a munkásnak]' Szatmár m.). Az EtSz. már idézi ezt az adatot, de nincs hivatkozás még a következőkre: *dély-est* (Borsod m.), *dell-est* (Székelyföld), *del-est* (Gömör m.) 'délutáni idő, délután' MTsz, melyek mind azt bizonyítják hogy a *dél* eredetileg *dél*-nek hangzott.

B. Ö.

Időben. (Nyr. 57:126.) Érdekes, hogy e szó hallatára a debreceni ember ásóért, kapáért, csákányért kiált és germanizmust emleget. Mink meg baranyaiak, szinte beszélni se tudnánk nála nélkül. Nekünk ékesség hallani, gyönyörűség kimondani. Ott „idétlenség“, felénk pedig — mint a jól kifejlődött újszülöttre szokták mondani — „*időre lött*“. Igaz, hogy ha igról igre, egész tudórról akarnánk beszélni, meg kellene toldani valami ilyesféle bővítéssel: pontos, rendes, kellő stb. időben. No de minek szaporítani a szót, minek az a sok fölösleges beszéd, inkább a kiejtés alkalmával megnyomjuk alig észrevehetően, s egy hallásra megérti mindenki, hogy nem „*idő előtt*“, nem is „*idő után*“, hanem legjobbkor, „*időbe*“ értünk föl, Mohácsra, — „*időbe*“ elvetegettünk, — a fát hazahoztuk „*időbe*“ stb. Vagy ha a beszéd értelme úgy kívánja, megbővítjük: *még* időbe.

Ha nagyon köröm közé fognánk az 'idejében'-t, épügy meggyanusíthatnánk, ni-ni, hiszen ez is német koponyában született: *zu seiner Zeit*. Holott pedig egyik se germanizmus. Valóságos, becsületes jó magyar szó mindkettő. Az még nem jelent semmit, hogy könnyedesen szószerint le lehet fordítani *németre*.

Ami a hortobágyi sikon gyökértelen, csenevész, hitvány gaz, lent a duna-dráamenti limányokban erőtől duzzadó, zöldelő, szépséges virágszál. Nem szabad — de nem is lehet — kigyomlálni.

(Kölked.)

ADÁM IMRE.

Nyelvészeti apróságok. 1. *Egyház.* Ismeretes, hogy ennek az összetételnek az első tagja eredetileg *id*-nek hangzott, s 'szent' jelentése volt, *egyház* tehát tkp. 'szent ház', mint az *ünnepe*, *innepe* (= *id* + *nap*) 'szent nap'. Az *egyház* régebbi *idház* kiejtése ma is megvan a *Nyíregyháza* nevében, melyet Szabolcs és Hajdú megyében *Nyíridházának* mondanak, s Mórícz Zsigmond is így írja Husvét c. kis vigjátékában (Pesti Napló 1929 VI 29 Vasárnap 5. l.).

2. *Gulyáságyú.* A világháborúban így hívták a mozgó tábori konyhát. A németek is használták ezt az elnevezést, pl. *Remarque* Im Westen nichts Neues c. könyvének mindjárt az első lapján ott áll a *Gulaschkanone*.

3. *Pésung* 'a vasut mentén levő töltés oldala' (Kemenesalja NyF. 33:28) a német *Böschung* 'lejtő' átvétele.

4. *Levél által meglátogat* (Nyr. 58:8). Még Arany János is használja ezt a kifejezést Madách Imréhez írt első levelében: Miután kegyed elutazása előtt, engem föl nem keresett, engedje, hogy én *látogassam meg* e néhány *sorral* (A. J. levelezése II. 384). — Az Okl.Sz. 1610-ből közöl oly adatot, melyben az egyszerű *meglát* ige fordul elő 'meglátogat' jelentésben: Mindenek ellen kmed *lassa megh* hazajat.

5. *Pengő és kongó*. A mult században az ezüst forintosnak volt a neve *pengő*, CzF. szerint a régibb konvenciók ezüst pénze is.¹ A német *Schilling*, angol *shilling* tkp. szintén annyit jelent 'pengő pénz', mert az ónémet *skëllan* 'tőnen' ige származéka (Kluge). Hasonló képzésű a régi *kongó* nevű rézpénz is, melyre a NySz. a következő adatokat közli: Ezen ezer aranyat küldöm, toldja meg kigyelmed kongóval (II. Rákóczi F.). A kurucok által veretett rézpénz, melyet libertásnak, csúfnéven kongónak neveztek (Thaly: Adal. 2:202). A réz nem csak erős és kemény, hanem kongó avagy konogó, zengő, penegő és hangos-is (Bíró). CzF. egy bordaléből idézi ezt a verssort: Ha nincs bankó vagy réz kongó, itt marad a kankó (= szűr). A MTsz. 'rézpénz, négykrajcáros' jelentésben a Balaton mellől, Kecskemétről, Arad és Torontál m.-ből közli, Tolna m.-ben *kongó-pénz* összetételben maradt fenn.

B. Ö.

Szövégi mássalhangzócsoportok c. cikkhez. (Nyr. 58:22). Finály és Prohászka azt állítják, hogy *gz*, *gzs*, *ls* és *fg* se szó, se szótag végén nem fordul elő. A két elsőre semilyent, a két utóbbira idegenből vett kétes értékű példákat hoznak fel, mint *cajg* és *fals*. Pedig *gz*-re volna magyar szó. Ha mint a cikkben olvassuk, megállja helyét a *hömpölyg* „hömpölyög“ helyett, akkor lehet példa a *gz*-re a *bagzik* módja: *bagzz*. Elismerem, hogy az élő nyelv nem használja, de nyelvtanilag nem lehetetlen. Talán a helyesírásban is lehet hiba, mert írják így is, hogy *bakzani*, de erre az esetre hivatkozom az ugyancsak kétféleképpen íródó *lakzi* és *lagzi* szóra. A *fg*-re itt volna a *zajgás*, „*zajgó*“ töve a „*zajg*“. Erőltetett, de magyar, és jobb, mint a „*cajg*“.

Z. V.

Hacaca, gyermekhintáztató, gyermekaltató szó. Az anya karján rázogattja, hőcögteti, altatgatja síró gyermekét s így mondja: „*Hacaca, hacaca, hacacaré, hacaca* . . .“

Kótajban (Szabolcs vm.) használatos tájszó. A Magyar nyelv. 237 lap. XXV. évf. 5-6 füzetében Hoszták Borbála így ír e szóról: „*Hacaca* s *Hacacaré* = fekete alapszínű rózsáskelme.“ Vissen Szabolcs vármegyében így használják; bár Kótaj is szabolcsmegyei község, de itt, ebben az értelemben nem ismerik.

RADVÁNYI SÁNDOR.

¹ Egy székely mesében: Megyen a korpás padhoz, hogy vegye ki a száz *pengő forintot* (MNGy.3:378).

Megjelent:

Az egységes magyar helyesírás szótára és szabályai.

Szerkesztette

Dr. BALASSA JÓZSEF.

Kiadja a Budapesti Korrektorok és Revizorok köre.

Ára 10.— P.

Kapható minden könyvkereskedésben.

Bizományos: Szöllősi Zsigmond könyvkereskedése Budapest, IV., Eskü út 6.

MAGYAR NYELVŐR

SZARVAS GÁBOR ÉS SIMONYI ZSIGMOND

F O L Y Ó I R A T A

SZERKESZTI ÉS KIADJA :

BALASSA JÓZSEF

AZ ORSZÁGOS NÉPTANULMÁNYI EGYESÜLET HIVATALOS LAPJA

TARTALOM:

Simonyi emlékünnepe Veszprémben	131
Kertész Manó. — Politikus greizler, politikus csizmadia	140
Beke Ödön. — Egy ritka kicsinyítő képzőről	143
Irodalom. — Erdélyi Lajos. Magyar nyelvi tanulmányok. II. (Balassa József.) — Klemm Antal. A mondattan elmélete. (Fokos Dávid.) — Könyvek és folyóiratok	145
Nyelvművelés. — Az idegen szavak magyarosítása. (Hegedüs Loránt.) — Hegedüs Loránt és a szómagyarítás — még egyszer. (Kar- dos Albert.) — Gönnol—gunál. (Balassa József.) — Böngészés a napilapokban. A rádió magyar műszavai. (B. J.) — A helység- nevek raghasználatához. (Zolnai Gyula.) — Hogyan támadnak az elvonások. Magyar „lucus a non lucendo.” (Kardos Albert.) — Mondatelemző kérdések	149
Magyarázatok. — Pillány. Sivatag. Fa'u és társai. (Beke Ödön.) — Családnevek gyűjtése. (B. Ö.) — Pótlás a szóvégi mássalhang- zók című cikkhez. (Z. V.) — Pótlás. Bennünket. (Spitzer Leó.) — Pótlás. Barna éjféli. (B. Ö.) — Adatok a gyermeknyelvhez. (Z. V., Radványi Sándor.)	154

A kiadóhivatal értesítései.

A Nyelvőr előfizetési ára az 1930. évre 5 pengő.

Félévi előfizetést nem fogadunk el.

Külföldi előfizetők számára az előfizetési díj 5 német márka.

A legközelebbi szám 1930 február havában jelenik meg.

A Magyar Nyelvőr kiadóhivatala útján kapható:

Nyelvőrkalauz II. (Tartalomjegyzék a Magyar Nyelvőr 26—50. évfolyamához.) Bolti ára 15.— pengő; a Nyelvőr előfizetői részére 10.— P.

A Magyar Nyelvőr régibb évfolyamai (1—48. évfolyamok) közül csak egyes kötetek kaphatók; áruk egyenként 10.— P. A 49—58. évfolyamok ára egyenként 5.— P.

Balassa József, Kis Magyar Hangtan. Bolti ára 2.— P. a Nyelvőr előfizetői részére 1 P.

Beke Ödön A pápavidéki nyelvjárás. — Kemenesalja nyelve. — Vogul határozók. (Nyelvészeti Füzetek.) Árú egyenként 1.50 P, a Nyelvőr előfizetői részére 1 P.

Rubinyi Mózes. Két tanulmány a nyelvészet s a nyelv-művelés történetéből (1 P 50); A hangutánzás problémájának történetéből (1 P); A nyelvfilozófia mai állása és jövő feladatai (1 P); Kant és a nyelvtudomány (50 f.); Az erdélyi magyar nyelv-művelő társaság története (1 P 50). A világnyelv kérdése (3 P). A Nyelvőr előfizetői részére 30%^o engedmény.

A MAGYAR NYELVŐR

szerkesztősége és kiadóhivatala

Bpest, IV., Ferenc József rakpart 27

Telefón: Aut. 832—19.

Postatakarékpénztári számla: Dr. Balassa József 2560

Stemmer Ödön antikváriuma

Budapest, V., Gróf Tisza István ucca 9.

Tel. Aut. 800—75.

Megvételre keres:

Archaeologia Értesítő. — Magyar Nyelvőr, régi évfolyamokat. — Népköltészeti munkákat. — Simonyi: Tüzetes magyar nyelv-tan, Magyar határozók, Kötőszók. — Történelmi forrás-műveket. — Tudományos folyóiratokat.

Most jelent meg!

Katalógus 9.

Magyarország és Kelet-Európa államaira vonatkozó angolnyelvű művek.

MAGYAR NYELVÖR

SZARVAS GÁBOR ÉS SIMONYI ZSIGMOND FOLYÓIRATA.

Megjelenik havonként
a nagy szünetet kivéve.

Szerkeszti és kiadja
BALASSA JÓZSEF.

Szerkesztőség és kiadóhivatal
Budapest IV.
Ferenc József rakpart 27.

SIMONYI EMLÉKÜNNEP VESZPRÉMBEN.

Simonyi Zsigmond veszprémi szülőházát tanítványai, barátai és tisztelői emléktáblával jelölték meg. November 3-án délelőtt 11 órakor kegyeletes, szép ünnep keretében avatták fel ezt az emléktáblát. Az ünnepre Budapestről Simonyi tanítványai és barátai nagy számban utaztak le Veszprémbe. A Magyar Tudományos Akadémiát Munkácsi Bernát és Zelovich Kornél r. tagok képviselték, a Pázmány Péter Tudományegyetem bölcsészeti karát pedig Négyesy László r. tanár. Setälä Emil egyetemi tanár, Finnország követe, a finn-ugor nyelvtudománynak vezető egyénisége a Finn-Ugor Társaságot képviselte, az Otthon Írók és Hírlapírók Körét Sziklay János alelnök. Veszprém megyét Dr. Horváth Lajos alispán, a várost Dr. Komjáthy László polgármester és Rosos Károly helyettes polgármester képviselték. A veszprémi gimnáziumot, ahol Simonyi az alsó négy osztályt végezte, Dr. Orbán János igazgató, a tanári testület és az ifjúság küldöttsége képviselte. Ott láttuk az ünneplő közönség körében Dr. Lukacsics József, Simon György, Bécsy Márton és Dr. Wéber Pál kanonokokat, Dr. Laczkó Dezső főigazgatót, Dr. Óvári Ferenc felsőházi tagot, Dr. Moldoványi Jenőt, a balatoni Társaság képviselőjét, és Veszprém társadalmának előkelő tagjait nagy számban. Az ünnep a veszprémi dalárda hazafias énekével kezdődött. Ezután Balassa József a rendezőbizottság és Simonyi tanítványai nevében felavatta az emléktáblát és megkérte a város polgármesterét, hogy a város nevében vegye át és őrizze meg az emlékművet. Dr. Komjáthy László polgármester, megemlékezve Simonyi nagyértékű munkásságáról, átvette az emlékművet. Munkácsi Bernát a M. T. Akadémia, Négyesy László a budapesti Tudományegyetem bölcsészeti kara nevében beszélt. Ezután Setälä Emil a Finn-Ugor Társaság és a finn nyelvtudósok kegyeletét tolmácsolta. Dr. Orbán János, gimnáziumi igazgató, a veszprémi kegyesrendi gimnázium nevében emlékezett meg Simonyiról és a veszprémi gimnáziumban töltött tanulóveit rajzolta nagy szeretettel és a tudós iránti őszinte tisztelettel. Az Otthon Írók és Hírlapírók Körének nevében Sziklay János szólott. Végül Sebestyén Károly beszélt Simonyi barátai nevében és a tudósról, mint emberről adott megható képet. Az ünnep a Himnusz hangjaival ért véget.

Az emléktábla, mely a szülőház falát díszíti, Gárdos Aladár szobrászművész alkotása és a rajta lévő bronz dombormű Simonyi

Zsigmond arcvonásait művészi módon örökíti meg. Az ünnep rendezésében Dr. Spitzer Mór, veszprémi ügyvéd nagy buzgósággal segített a rendezőbizottságnak.

A veszprémi ünnep alkalmából több lap külön cikkben emlékezett meg Simonyiról: a Magyar Hirlapban Dr. br. Wlassics Tibor, az Ujságban Kardos Albert, a Pester Lloydban Sebestyén Károly, a Pesti Naplóban s. k., a Toll c. hetilapban Balassa József.

Levélben vagy előszóval mentették ki elmaradásukat Pápay József debreceni, Zolnai Gyula pécsi egyet. tanár, Erdélyi Lajos főiskolai tanár és Frommer József, a Fegyver- és Gépgyár r. t. igazgatója.

*

Balassa József beszéde.

Tisztelt ünneplő közönség!

Mint zárandokok jöttünk a helyre, ahonnan felejthetetlen mesterrünk hetvenhat évvel ezelőtt elindult az élet útjára; ahol első gyermekéveinek játékaik között, ebben az ősi magyar városban szivta magába a magyar nyelv rajongó szeretetét. A bölcsőtől a sírig haladó élet körforgása visszatér kiindulópontjához, midőn mi, a mester tanítványai, tíz évvel halála után eljöttünk ide a szülőház elé, hogy ezen a helyen idézzük megegyeszer magunk elé azt a nemes, tartalmas és a magyar nyelv tudományára oly gazdagon termő életet.

Évtizedek benső kapcsolata fűzött engem és mindazokat, akiknek nevében beszélek, Simonyi Zsigmondhoz, kezdetben tanárunkhoz, később nemeslelkű jóbarátunkhoz. Élete három nagy ideálé volt: a tudományé, a tanításé és családjáé. Simonyi akkor lett a magyar nyelvtudomány munkása, amikor a múlt század hetvenes éveiben ez a tudomány virágkorát élte. Hunfalvy Pál, Budenz József és Szarvas Gábor hatalmas lendületnek indították legnemzetibb tudományukat, s az alig 19 éves Simonyi a nagyok mellé csatlakozva lett legkiválóbb, legnagyobb hatású társuk. Munkái a hangtan és a jelentéstan köréből, alaktana, a határozókról, a jelzőről és a kötőszókról írt nagy művei, a helyes magyarságról írt könyve ma is alappillérei a magyar nyelvtudomány épületének.

1872-ben indította meg Szarvas Gábor a Magyar Nyelvört, hogy örökjön a magyar nyelv tisztasága fölött és beható tanulmányozás tárgyává tegye a magyar nyelvnek még sok homályos kérdését. Simonyi az első évfolyam óta munkatársa volt a Nyelvörnek és mindenben segítőtársa Szarvas Gábornak. S midőn Szarvaszt betegség megakadályozta a szerkesztés munkájában, nyugodt és bizó lélekkel írhatta Simonyinak: „Eddig is te voltál, légy most is te fő támaszom.” S midőn a halál elragadta közülünk Szarvas Gábort, Simonyi, e végrendeletszerű szavakat követve, átvette a Nyelvör szerkesztését és vezette nehéz idők közepette is haláláig. Élete utolsó évében, mikor annyi nehézséggel küzdve lehetett csak fenntartani egy tudományos folyóiratot, gyakran hargoztatta, hogy az 50-ik

évfolyamot szeretné még befejezni, hogy ez a félszáz kötet méltó emléke legyen Szarvas Gábornak. Nem teljesülhetett be ez a vágya. Idő előtt elragadta őt is körünkől a halál, de mi hű tanítványai, erkölcsi és tudományos kötelességünknek tartottuk és tartjuk ma is, hogy folytassuk munkáját és minden nehézség ellenére fenntartsuk a Magyar Nyelvört, hogy ez a most már 58-ik évfolyamában járó folyóirat méltó emléke legyen Szarvas Gábornak és Simonyi Zsigmondnak.

Az a melegség, amely egyéniségéből áradt, a jó szív, amelyet szeme, arca és minden mozdulata elárult, tette a nagy tudóst kitűnő tanárrá, aki nem rideg előadó volt a katedrán, hanem minden tanítványának jóbarátja, buzdítója és gyakran anyagiakban is segítője, támogatója. A rajongás, amellyel tudományát művelte, a látszólag száraz nyelvtudományt élvezetessé és vonzóvá tudta tenni, mert az ő előadásain a nyelv és a szavak története kultúrtörténetté magasult és bepillantást engedett a magyar nép szellemi életének multjába. S akiben tehetséget, igazi érdeklődést látott, azt belevonta a munkába, segítette és irányította, ezért vette őt körül olyan őszinte ragaszkodással tanítványainak nagy serege.

S a tudomány és tanítás mellett ott volt harmadik ideálja, a család. Közeli szemtanui és részesei voltunk annak az ideális, meleg családi otthonnak, amely életét boldoggá tette. S az első, akihez itt az ünnepő közönségben szólnom kell, az önfeláldozó feleség, a soha felejtteni nem tudó özvegy, aki távol tartotta tőle az élet minden nehézségét, a gondot és veszélyt, hogy derült lélekkel, zavartalanul élhessen tudományának. Itt a szülőház előtt köszönjük meg neki, hogy önfeláldozó gondosságával boldoggá tette és meghosszabbította életét. És szólok leányához, aki megosztotta édesanyjával ezt a szerető gondosságot és soha nem muló kegyelettel ápolja édesatyja emlékét.

Üdvözlöm a megjelent ünnepő közönséget, különös tisztelettel Veszprém vármegyének és Veszprém városának képviselőit.

A legnagyobb tisztelettel és szeretettel köszöntöm a magyar és finn-ugor nyelvtudományok egyik legnagyobb kitűnőségét, Setälä Emil önmagmértóságát, a helsingforsi egyetem tanárát, Finnország követét a mi hazánkban, aki eljött velünk, hogy a rokon finn nemzet nyelvtudósainak kegyeletét rója le Simonyi emléke előtt. Üdvözlöm a M. T. Akadémia képviselőit dr. Munkácsi Bernát és dr. Zelovich Kornél r. tagokat, a Pázmány Péter tudományegyetem képviselőjét Négyesy László r. tanárt, az Otthon Írók és Hírlapírók körének alelnökét Sziklay Jánost, a veszprémi kegyesrendi gimnázium tanári karának és ifjúságának küldöttségét, a Veszprémvármegyei Múzeum képviselőjét Laczkó Dezső tankerületi főigazgató urat, a Balatoni Szövetség képviselőjét dr. Óvári Ferenc, felsőházi tag urat és a Balatoni Társaság képviselőjét dr. Moldoványi Jenő helyi elnök urat.

Tíz év mult el mesterünk halála óta és mi évről évre el szoktunk zarándokolni sírjához a halottak emlékének szánt novemberi napok-

ban. Ez évben nem a halál, hanem a születés helyéhez jöttünk. Egy évvel ezelőtt indítványozta a Balatoni Társaság országos elnöke, báró Wlassics Tibor itt Veszprém városában, a Társaság elnöki tanácsülésén, hogy Simonyi Zsigmond szülőházát emléktáblával kell megjelölni. Mi, Simonyi tanítványai, magunkra vállaltuk ez indítvány megvalósítását. A tanítványok és jóbarátok kegyelete az első hívó szóra összeadta a szükséges összeget, Gárdos Aladár szobrászművész elkészítette az emléktáblát. És ma itt állunk a ház előtt, amelyen örök emlékezetül hirdesse ez az emléktábla, hogy ebből a házból indult el az élet útjára Simonyi Zsigmond, a magyar nyelvtudományak egyik legnagyobb mestere.

[Az emléktábláról lehullt a lepel.]

És most Veszprém városának igen tisztelt polgármesteréhez fordulok és kérem Nagyságodat, vegye át tőlünk ezt az emléktáblát és őrizze meg e nemes város időtlen időkig annak bizonyítékául, hogy Veszprém városa nagy embereket tudott ajándékozni a magyar hazának.

Munkácsi Bernát beszéde.

Igen tisztelt ünneplő közönség!

A M. Tud. Akadémia képviselőjében jöttem el több társammal együtt hazánk ez ősi, szép városába; hogy a kegyelet és hódolat koszorúját helyezzem el e háznál, melyben 76 évvel ezelőtt dicső emlékü Simonyi Zsigmond mesterünk született s melyet most, midőn

ép tizedik éve múlt, hogy mély fájdalomunkra sorainkból elköltözött, emléktáblával díszített fel a tanítványok el nem múló hálája s a barátok igaz szeretete.

Megilletődve felelek meg a rám bízott megtisztelő feladatnak, mert a kegyelet e lélekemelő ünnepén Simonyi szülőháza előtt állva, egész nagyszerűségében bontakozik ki tekintetem előtt a lendületes pálya, mely e hajlék szerény falai közül indult ki s égbetörő hegyek napsugaras ormaihoz vezetett. Itt gyűlt ki a szellemi szikra, melynek nemes fénye utóbb meggyarapodva oly áldásosan s oly messzeterjedő ragyogással árasztotta sugarait hazai tudományosságunknak előkelő csarnokaiban.

Ez a fény derített először bő és beható világosságot édes magyar anyanyelvünk épületének remek alkotására, homályos boltíveire s oszlopaira, az idők porrétegétől eltakart beszédes festményeire s történeti fejlődésére. Simonyi éleslátása kiterjedt a magyar nyelv-kutatás minden ágára s a becses munkálatok százai hirdetik e szaknak minden terén súlyos viszonyokkal küzdő lankadatlan szorgalmát.

Úttörő s alapvető alkotásai: „A jelentéstan alapvonalai“, mellyel 1880-ban akadémiai székét elfoglalta, a „Tüzetes Magyar Nyelvtan“ alaktana (1895) s a nagyarányú mondattani monografiák, „A Magyar Kötőszók“ (1881), „A Magyar Határozók“ (1888), „A Magyar Szórend“ (1903), „A Jelzők Mondattana“ (1913) s a kéziratban maradt „Magyar Mondattan“, melynek kiadását most vette munkába a M. Tud. Akadémia. Koronája ez alkotásoknak „A Magyar Nyelv“ című népszerű műve, mely megmutatta, hogy mint lehet a száraznak tetsző nyelvészeti észleletekről is tudósokat és műkedvelőket egyaránt érdeklő, vonzó előadásban írni. Németül is megjelent e mű s mint első idegen nyelvű bővebb ismertetése nyelvünknek és történetének a külföldi tudományosságra is hatással volt.

Egykori mesterével, Szarvas Gáborral együtt szerkesztette a magyar nyelvtudomány legfontosabb alpművét, a Magyar Nyelvtörténeti Szótárt (1890—3). Három év alatt adták ki az apró betűkkel szedett három hatalmas negyedréti kötetet, melynek nyomdai javítása a legfáradtságosabb munka volt. Régibb tanítványai szemtanúi voltunk, mint dolgozott e művön annak idején éjjel-nappal tetet-lelket emésztő erőkifejtéssel, hogy a tudós közörség használatára minél előbb átadhassa.

Szarvas Gábor elhúnyta után ő vette át a Magyar Nyelvőr szerkesztését s 24 éven át volt szerkesztői minőségében a magyar nyelvtudományi törekvéseknek egyik legfőbb vezetője s irányítója. Ebben a folyóiratban, melynek kezdettől fogva legszorgalmasabb munkatársa volt, alapozta meg tudományos okfejtéssel s módszerességgel az új ortológia álláspontját a nyelvhelyesség kérdéseiben s e munkássága eredményeinek összefoglalása „Nyelvújítás és az idegen-szerűségek“ (1871) c. értekezése s a „Helyes magyarság“ (1903) c. több kiadást ért s írói körökben igen elterjedt műve.

Mindenekfölött kimagasló érdeme, hogy nemcsak maga buzgólkodott a magyar nyelvtudomány minden irányú művelésében, hanem

annak jövőjét is biztosítani igyekezett. Ő volt a Magyar Nyelvtudományi Társaság kezdeményezője s első szervezője; az első felhívás e tárgyban a Nyelvőr 1903. évi novemberi számának első cikke gyanánt jelent meg s aláírói Simonyi barátai s tanítványai voltak. A magyar nyelvtudósok jelenben élő nemzedékének alig van számottevő tagja, ki ne az ő vezetése alatt, vagy legalább is ne az ő műveinek tanulmányából szerezte volna meg szaktudásának alapjait. Ő tanítványait mint családja tagjait szerette s boldog volt, ha tudományos, vagy akár gyakorlati törekvésükben is őket elősegíthette. Evégből őket már az egyetemen összetartani igyekezett s megalapította számukra az „Egyetemi Magyar Nyelvtudományi Társaságot“ (1881), majd megindította a „Nyelvészeti Füzetek“ sorozatát, melynek 81 számában főképp tanítványainak dolgozatait közölte.

Elment a Mester a minden földi örök útjára, de nagybecsű alkotásai közöttünk maradtak üdítő forrásul a tudományszomjas ifjúságnak, mely innen merítve indul további tanulmányainak útjára. Simonyira illenek a Kalevala befejező sorai :

„Csapát törtem, gallyat szeltem,
Ágat nyestem, utat leltem :
Innen megy az út ezeitül,
Az új ösvény innen indul
Dicsőbb dalok szerzőinek,
Különb ének költőinek,
A törekvő zsenge népben,
A növekvő nemzedékben.“

(Vikár Béla, Kalevala 352. l.)

Ünnepelt Mesterünk nagyszabású s a magyar nyelvtudomány terén kiváló jelentőségű munkásságát mindenkor nagyrabecsüléssel méltatta a M. Tud. Akadémia, mely nyolc ízben tüntette ki jutalmaival különböző műveit. S kitüntette őt a magyar nyelvtudósnak nyújtható legszebb dísszel is, midőn felejthetetlen emlékü Budenz József szellemi atyánk és vezérünk halála után őt helyezte az Akadémiai Nyelvtudományi Bizottságának előadói tisztébe, mely tisztében ő 27 éven át munkálkodott közmegelegedésre s tudományosságunk üdvére.

Most is elküldötte koszorúját a M. Tud. Akadémia s én azt mélységes kegyelettel helyezem el Simonyi emléktáblájánál.

Legyen ez a koszorú jelképe a megértésnek s a lelkek kiengesztelődésének !

Legyen bizonyossága az isteni örök igazságnak, melyet mi Nemzeti Hiszekegy gyanánt vallunk s melyet csak ideig-óráig homályosíthat el méltatlanság és félreértés, mert mint a Zsoltár igéje (82, 12) hirdeti : „Elősarjad a földből is az igazság s felmagasztosulva egekől tündököl“.

Legyen bizonyossága e koszorú annak, hogy mindnyájunk közös édesanyja, a mi drága magyar hazánk egyenlő szeretettel öleli keblére minden rendű gyermekét s hogy az igaz érdem elismerése itt nem kiváltság, hanem osztályrésze mindenkinek, ki a Nemzet nagy céljait lelkiismeretes munkával, teljes erejével s hű szeretettel szolgálja.

Ragyogjanak elő e bizonyságok ennek a most felavatott emléktáblának betűiből s hangozzanak ki harsogva e kegyeletünkkel megszentelt háznak minden kövéből okulására a jelen és jövő nemzedékeknek időtlen időikig!

Négyesy László beszéde.

A budapesti kir. magyar Pázmány Péter tudomány-egyetem bölcsészettudományi kara nevében babérral köszöntöm Simonyi Zsigmond emlékét. Üdvözlöm e hajlékot, melyben a magyar nyelvtudomány lelkes és nagyhatású apostola született, és üdvözlöm e várost, mely őt a magyar nyelv szent ügyének ajándékozta s amelynek magyar népétől tanulta meg tősgyökeres módon nyelvünket, szívta magába nyelvünk szellemét, szeretetét és áhitatszerű tiszteletét. Annak az egyetemnek koszorúját hozom, melynek falai közt fejtette ki korszakalkotó munkásságának jelentékeny részét, ahol negyvenkét éven át közölte mint mester nyelvészeti búvárlatainak friss eredményeit, ahol új meg új nemzedékeket nevelt a legnemzetibb tudomány szolgálatára, bevezetve őket e tudomány új és folyton fejlődő módszereibe s lelkesítő példáulul állítva eléjük a maga apostoli buzgalmát és fáradhatatlanságát is. E munkásság emléke és hatása nem halhat ki és nem fog kihalni az egyetem falai közül.

Boldog vagyok, hogy az egyetem hú kegyeletének jeléül mint egykori tanítvány, későbbi kartárs és jóbarát letehetem e koszorút a magyar nyelv nagy tudósának szülőházára.

Setälä Emil beszéde.

Hálás kegyelettel teszem le ezt a koszorút a Finn-ugor Társaság részéről és a magam részéről is a jeles tudós és jó ember szülőházára. Hervad a virág, elhervad a koszorú, de a *munka* megmarad. Nem halt meg Simonyi Zsigmond, a nagy tanár és a nagy tudós; él barátaiban és tanítványaiban és él munkájában.

Sziklay János beszéde.

Az írók koszorúját hozom, az Otthon Írók és Hírlapírók Körének hódolatát Simonyi Zsigmond emlékére. Nemcsak mint volt tagtársnak hódolok, hanem mint lelkesedő tanítványa is, mint földije, aki szintén ez ősi város szentelt falai között pillantottam meg a napvilágot. Valamivel több, mint száz esztendeje, Veszprém gócpontja volt a nyelvújítás forrongásában egy nyelvészeti harcnak, melynek körülményei és története nem tartoznak e napra; de mindenesetre a nemzeti nyelv érdekében folyt. Ma, száz év múlva Simonyi Zsigmond emléken át az egész országból, sőt a csonka ország határain túlról is Veszprémre függesztik szemüket tanítványainak százai és százai. Simonyi tanítványainak gárdájára, miután a halál kicsavarta kezéből harcos tollát, még mindig nagy feladat vár abban a szellemben, amelynek Simonyi volt bajnoka. Nyelvünket az újabb időben ismét szertelenül elárasztják azok az idegenszerűségek, amelyek elsorvasz-

tással fenyegetik nemzeti nyelvünket, meghamisítással, feledtetéssel fenyegetik Simonyinak egész életén át becsülettel fölépített nagy munkáját. Ennek a munkának folytatása és diadalra juttatása Simonyi gárdájának a feladata s azt kész is Mestere nyomdokain törhetetlenül végezni. Ebben a tudatban, ezzel az érzéssel járulok Simonyi emléke elé! Ez a tábla dicsősége ugyan Simonyinak, Simonyi Zsigmond pedig dicsősége Veszprém városának, amelynek falai között nevelődött és szívta magába jövőendő feladatának tudatát, dicsősége a gimnáziumnak, ahol ezt a tudatot benne lelkes tanárai ébresztették és érlelték. Koszorúzza mindenkorra dicső alakját viruló városának szeretete; ez lesz emlékének legméltóbb megbecsülése.

Orbán János beszédének kivonata.

A veszprémi kegyesrendi gimnázium megjelenése Simonyi Zsigmond emléktáblájának leleplezési ünnepségén nemcsak az iskolák szokásos kegyelete a magyar tudósok iránt, hanem szól ez egyúttal iskolánk egykori tanítványa emlékének is. Simonyi Zsigmond az akkor még csak négyosztályú gimnáziumnak négy éven át (1863/64-től 1866/67 ig) növendéke volt. Keresgélek e diákok emlékei után. Mint a budapesti egyetem tanárának volt hallgatója saját nyilatkozataiból tudom, hogy szerette szülővárosát, tisztelettel és hálával szólt arról a rendről, amelynek tanárai itt tanították és szívesen emlékezett vissza a várbeli régi gimnáziumra. Felütöttem iskolánk régi évkönyveit s megnéztem, mit mondanak róla a merevnek, szűkszavúnak látszó érdemjegyek, amelyeket volt tanárai a névlapja rubrikáiba bejegyeztek. Ezek a karakterisztikus, régi írások négy éven át arról szólnak, hogy Simonyi Zsigmondnak kisdíák korában dicséretes volt a viselete, ernyedetlen a szorgalma, feszült a figyelve és kitűnő az előmenetele, további célja pedig a tanulmányok folytatása. Az iskola szemé továbbra is ott van volt tanítványain, az iskola legalább részben való felelősségének tudatában fel-felteszi a kérdést: kiből mi lett? Az ilyennek megismert kisdíákból olyan halkszavú, szelidlelkű ember, magyar tudós lett, amilyenek ismertük s amilyenek az imént elhangzott megemlékezések jellemezték.

Simonyi Zsigmondnak, a magyar nyelvtudósnak, az egykori tanítványnak volt iskolája kegyelete jeléül elhozta koszorúját és leleplezett emlékművére elhelyezi.

Sebestyén Károly beszéde.

Ünnepi Gyülekezet!

Reám Simonyi Zsigmond barátai oly tisztet ruháztak, amelynek súlya meghaladja szerény erőmet. Itt e helyen, amelyet az ő emlékezetével szentelt meg a kegyelet, nekem Simonyi Zsigmondról, az emberről kell beszélnem.

Gyarló, hideg, merev, kevesetmondó szavakkal kellene jellemeznem azt, aki merő élet volt, melegség, kiáradó jószág, szívnemeség, maga az emberben megtestesült és felmagasztosult emberség.

Zenére, sokhangú, nagyfényű, nagy beható zenére, egész ragyogó zenekarra volna szükségem, hogy halottaiból felharsonázzam és mégegyszer megszólaltassam ezt a nagyot, ezt a dicsőt, ezt a maga nemében egyetlen.

Ne higgyétek, hogy az ünnep hangulata ragad túlzásokba. Simonyi Zsigmondot én harminc esztendőn keresztül ilyennek láttam, tapasztaltam, éreztem. Ünnepi áhítattal figyeltem köznapi munkáját. Csodálkozó ámulattal kísértem minden elejtett szavát.

Milyen nagy volt a nagyokban és milyen nagy volt a kicsinyekben. Mily kevésbé éreztette velük szelleme felsőbbiségét, az állás, a rang, a külső dísz hiú csillogását. Neki senki sem volt olyan jelentéktelen, hogy vele szóba ne bocsátkozott, olyan tudatlan, hogy hozzá le nem ereszkedett volna. Mint Krisztus a földön, úgy járt közöttünk Krisztus-arcával, szép szelid szemének mosolyával, aki mindent megért és mindent megbocsát. Csak a gőgöt, az elbizakodottságot, az orvul leselkedést, az álnokságot nem. Ha volt gyűlölet ebben a nemes szívből, az csak az álnokságot illette. S néki, a gáncstalannak, a hátsógondolat nélkül való tiszta léleknek ó de hányszor kellett megmérkőznie az álnoksággal. Mérkőzött, küzdött és győzött. Mocsoktalan fegyverzete kettős volt: jellemének feltétlen tisztasága és tudományának imponáló ereje.

De harcos természet ő nem volt. Ha rákényszerítették, vitézül megállotta a helyét. S azután menekült a nyilvánosság küzdőteréről boldogító azilumába: családi otthonába. Ott aztán úr volt, koronátlan király volt, akire édes rajongással tekintettek föl hívei. Ott várta felesége, aki hozzá nemcsak mindenben méltó, de mindenben hasonló is volt; gondolkodásban, érzésben, gyengédségben, jötevésben, a szegények istápolásában, az előretörekvő tehetségek biztatásában és bátorításában. És várták gyermekei, akikért dolgozott, verejtékezett, reszketett, akiknek szeretett volna fényes és nyílt pályát törni a jövőbe, még ha utjuk rögeit a tulajdon szívével kellett volna is egyengetnie. Soha hitvest lovagiasságban, gyengéd figyelemben, odaadásban hozzá mérhetőt, soha apát ily gondossat, aggódót, szerelmelet életében nem láttam.

Higgyétek el: szent volt ez az ember. Az önzetlenségnek, a lemondásnak, az aszkézisig menő egyszerűségnek és igénytelenségnek ily mértékéről csak az Acta Sanctorum tud beszélni. Mindenét odaadta családjának, tanítványainak, tudományának, hazájának. Azért volt oly megmérhetetlenül gazdag a maga szegénységében. Soha a haza, a nemzet megszentelt nevét ajkán nem hordozta; csak hangyaszorgalmával, tudós lelkiismeretével, roppant tájékozottságával és istenadta nyelvészsenijével szolgálta nemzeti nyelvünknek, legbecsesebb és legmaradandóbb kincsüknek ügyét.

Higgyétek el, szent volt ez az ember. Ó mért hallgatnám el ebben az ünnepi órában, amely nemcsak dísz, hanem elégtételt is ad Simonyi Zsigmond géniuszának? Ő a szentek ama rendjéből való, akik egyúttal vértanúk is. Róla nemcsak a Szentek, hanem a Mártirok legendáinak is meg kell emlékezniök.

Mert amikor Simonyi fölért pályája ormára, mikor híre a világnak volt és művei idegen nyelven magasztalták a magyarság zengő idiómáját akadtak, akik meg merték támadni, hitében meggyanusítani, érzései tisztasága felől a tájékozatlanokban kétségeket támasztani.

A nemes lélek nem állta ezt a rohamot. A házi tüzhely tündöklő csillaga kihúnyt. A feleség özvegyé lett és elárvult a két gyermek; közülök a férfi messze napkeleti országban, sokéves rabságból alig szabadultan, Simonyi Zsigmond elköltözött Tiszta, de megtört szívvel. Tiszta, de meggyötört lélekkel. Tiszta, de megpróbáltatott hittel.

De odafenn, a mennyei magasságból alátekint a hőn szeretett asszonyra, akit a megdicsőültek örök szerelmével ölel és leányára, aki ma is féltő gondjának tárgya. És alátekint ellenségeire, vérző szívében nemes megbocsátással. És alátekint jóbarátaira, akik benne mind Mesterüket és Jótévőjüket tisztelik s akik között soha nem volt vitás az ő elsősege. És alátekint erre a gyülekezetre, amely fölkereste szülőházát, hogy kegyelettel hódoljon dicső emlékezetének és egy meleg könnyet ontson azért, aki e földél alatt született, az egész művelt világot betöltötte híre nevével és tíz évvel ezelőtt meghalt, de föltámadt és él és élni fog, valameddig lesz egy emberfia, aki egyszer szelíd szemébe nézett, keze szorítását érezte, hangjának mindig halk, finom zenéjét hallgatta és bölcsességét, okosságát, tanításait magába szívta. Hogy a tudós tudománya megmarad-e? Ki merné megjósolni? De a nagy és tiszta és szent ember nagysága, tisztasága, szentsége soha, soha, soha feledésbe nem fog alámerülni Ezt fogadjuk mi mind, akik erre a szép ünnepre egybesereglettünk. És e fogadalmat letesszük a Simonyi Zsigmond emlékét megörökítő emléktábla előtt, szülő házának néma tanuskodásával örökösei, hitvese s ma már egyetlen gyermeke kezébe. Isten minket úgy segéljen. Ámen.

POLITIKUS GREIZLER, POLITIKUS CSIZMADIA.

Irta **Kertész Manó.**

Ismeretes, hogy Faludi Ferenc híres munkája, a *Bölcs és figyelmes udvari ember* (1770) a spanyol Gracian könyvén alapszik, de annak nem hű és nem is közvetlen fordítása. Ez abból is látnivaló, hogy az *Oraculo manual y arte de prudencia* spanyol címben az *udvari* szónak eredetije elő sem fordul. Ám az 1685-ben készült francia fordítás az eredeti címet elhagyva, tartalma alapján a művet *L'homme de cour*-nak nevezi. A francia szövegre támaszkodó német kiadás — Faludi forrása — megtartja a francia címet, csak még bővebb magyarázattal toldja meg: *L'homme de cour Oder der heutige politische Welt- und Staatsweise* (1687). Érdekes, hogy Schopenhauer, aki újra lefordítja Gracian munkáját, a fordításhoz fűzött megjegyzéseiben zokon veszi a régi francia és német fordí-

tóknak a fordítás felületességén kívül azt is, hogy a könyvet *L'homme de cour*-nak nevezik, holott a könyv nemcsak udvari embereknek van szánva, hanem „für Weltleute aller Art.“¹ Schopenhauernak e szemrehányása nem jogos; ő még nem tudta azt, ami multkori fejtegetéseinkből nyilvánvaló (Ny. 58: 10), hogy az *udvari* szó és francia még német megfelelői lassanként elszakadtak az 'udvar'-tól és a 17. század végén már mindenféle jó társaságbelinek a jelzői lehetnek.

Minket azonban ez alkalommal a német cím *politisch* szava érdekel. Kétségtelen, hogy itt az (*homme*) *de cour*-nak egyértékese; ilyen jelentésben mutatják latin alakját 18. századi magyar emlékeink is. Például a *Királyi Beszélgetések*-ben (1749) olvassuk: „Ihr seid gar *höflich*: Igen (*Politicus*) *Udvari* Kegyelmed“ (4. l.). Csokonai *Tempefői*-jében Gróf Fegyvernekinek leányához intézett szavaiként olvassuk: „Te a báró urról alacsonyul láttatol vélekedni, a ki egy a *legpallérozottabb politikusok* közül, aki egy *politikus magyar méltóság*“ (Öm III. 126.).

Ez a latin szó kétségtelenül a görög *πολιτικός*-nak a megfelelője és testében a mai *politikus* szavunkkal egy és ugyanaz; a *politicus* viszont a 'város' jelentésű *πόλις*-ből származik és így eredete szerint 'a városra, polgárra, államra vonatkozó, azzal foglalkozó' a jelentése.

A középkori latinság szótárai a *politicus*-nak 'udvarias, művelt' jelentését nem ismerik. Ha meggondoljuk, hogy nálunk is, a németeknél is a 18. században bukkan fel ez a jelentés, tehát akkor, amikor a francia 'udvariság' Európaszerte az életnek olyan jelentős elemévé lesz: igen kínáló az az ötlet, hogy a *politicus*-nak ez új jelentését a fr. *poli* (*politesse*) hatásának tulajdonítsuk. A fr. *poli*-nak eredete szerint semmi köze sincsen a *πόλις*-hoz, mert mint ismeretes, a latin *politus* 'csiszolt, simított, izléses, művelt' folytatása. A latin *politicus*-nak a fr. *poli* nemcsak azért adhatott új jelentést, mert hangtestükben nagyon hasonlók egymáshoz, hanem azért is, mert tartalmukban is van valami közös: mindegyikük társadalmi szó.

E feltevésből azonban csak annyit fogadhatunk el, hogy a *politicus* 'udvarias, művelt' jelentésének a 18. században való felbukkanásához köze lehet a fr. *poli*-nak; ám a szónak ez a jelentése — nem ugyan a latinban, hanem a *görögben* — innen-onnan kétezeresztendő *multa* tekinthet vissza. Sophokles E. A. görög szótára, mely a görög nyelv történetének római és bizanci korszakát öleli fel, már Polybios és Strabo műveiből idézi *πολιτικός* ilyen jelentését: 'civil, urbane, polite, elegant, courteous, civilized'. Az újjörög szótárakban a 'bürgerlich, politisch, klug' mellett 'höflich, artig, freundlich' az értelmezése. Sőt a belőle származott *πολιτικόν* és *πολιτισμός* már nem is jelent egyebet, mint 'Höflichkeit, Artigkeit, gute Lebensart'.² Ehhez még csak annyit, hogy az oláhban a görög-

¹ A. Schopenhauers handschriftlicher Nachlass I. 166.

² Th. Kind szótára.

ből közvetlenül átvett *politicus* már nem is mond egyebet, mint a magyar 'illelmes, udvarias, finom' (Cherestesi) és a fr. 'poli, courtois, civil' (Damé).³ E jelentésfejlődéshez találó analogiát szolgáltat a latin *urbanus*-nak 'művelt, illedelmes' jelentése.

Nyilvánvaló ez adatokból, hogy a 'politicus'-nak 'udvarias, finom' jelentése bizánci hatásnak tulajdonítható és csak véletlen, hogy nincsenek rá a 18. századból régibb bizonyítékaink. Persze hozzánk nem kelet felől, hanem nyugati közvetítéssel jutott el. Hiszen nemcsak a spanyol *politico* jelent annyit, mint 'cortés, urbano',⁴ hanem a 18. századi német nyelv is bőséges anyaggal igazolja szavunknak ilyen értelmét; mi nyilván a német nyelv útján ismerkedtünk meg vele.

Mivel tudtommal a német nyelvtudományi irodalomban ezt a jelenséget még nem vizsgálták, érdemes és magyar szempontból is tanulságos lesz egy kissé bővebb német anyagot közölnünk. Fel-tűnő, hogy a Grimm-féle szótár a *politisch* szóbanforgó jelentését nem ismeri, hanem csak a nyilván olasz (fr.) eredetű *polit*-ra idéz ilyen adatokat: „einem gereiften *polit*en Manne“; „die *polite* fran-zösische Sprache“. Pedig egyéb forrásokból a *politisch* ilyen használatra bőségesen igazolható; Schmeller idéz példákat, amelyekben a „*politischer Hofmaister*“-ről meg az „*unpolitischer Bauer*“-ről van szó (BWb). Christian Weise 1701-ből való leveleskönyvének a címe: „*Politische* Nachricht von sorgfältigen Briefen.“ Ebben a könyvben a szerző kívánatosnak tartja egy „galantes Lexikon“ összeállítását, weil es einem *Politico* vielmal so gehet, dass er lange Zeit über einem Worte spintisiert, wie er solches den Personen und anderen Umständen gemäss anbringen soll.“ Egy 1714-ből való szatirikus párbeszédben az anya így utasítja gyermekei nevelőjét: „Ihr müßt euch aufs Complimentiren, die Füsse propre setzen, *politisch* Essen und Trinken etc. begeben.“⁵

De a németben nemcsak a *politicus* megfelelője került az udvariasság fogalmi körébe, hanem a πῶλις egyéb származéka is, például a Πολιτεία > *politia* > *Polizei*. Schmeller régi adatai nemcsak Machiavelli híres művét emlegetik ilyenformán: „Des Machiavelli *Policey*“, hanem e szót a 'gorombaság' ellentétéként is bemutatják: „Wann dies ein *Policey* ist, was muss dann ein *Grobianismus* seyn?“ (BWb). Ez a *politia*, mint a társas érintkezés szava, a 18. század magyar nyelvében is használatos volt. (Nyr. 57:104.)

Az eddigiek, azt hiszem, feljogosítanak bennünket arra, hogy a régi budai vendéglő, a *Politikus greizler* (politischer Greisler) nevének hallatára ne a politikával foglalkozó, hanem a vevőivel szemben udvarias szatócsra gondoljunk. Nem ismerem a régi Buda e nevezetességének történetét, nem tudom, mikor keletkezett; de ha

³ A 'ravasz, furfangos' ennek a jelentésnek a továbbfejlődése. Tiktin 'staats-klug' értelmezése egy régi adat félreértésén alapszik.

⁴ A madridi Akadémia Szótára.

⁵ Mindkettőt idézi H. Sperber, ZfdPh 54 : 82,88.

a 18. század végéről vagy a 19. elejéről való, hát akkor egészen kétségtelen, hogy a nevének a politikához semmi köze sincsen. Mert a 18. század szomorú közéletében egy kis túlzással azt lehet mondani, hogy nincsenek magyar politikusok, aminek nyelvi megnyilatkozása az az érdekes tény is, hogy ebből a századból nincsen a *politikusra* egyetlen olyan adat sem, hogy ez a szó mai értelemben politikust jelentene; ahányszor csak előkerül, mindig az udvarias, jól nevelt, társaságban forgó úriembert értik rajta.⁶

A *politikus csizmadiá*-ról is hasonlóképp vélekedem. A csizmadiát Jókai *Üstököséből* származtatják, ahol az 1860. júl. 7-i számában jelennek meg először „*Ama bizonyos csizmadia* beszélgetései az ő feleségével.“ Kétségtelen, hogy Jókai csizmadiája igazi politikus, aki a magyar politika kérdéseivel foglalkozik, viszont ekkor a haza sorsa egész nemzetünket olyan mértékben foglalkoztatta, hogy ezeréves történelmünkben egyetlen ehhez hasonló példát sem találhatunk. Abból, hogy e rovat állandó alakját „*ama bizonyos csizmadiá*“-nak nevezik mindjárt első megjelenésekor, nyilvánvaló, hogy a *politikus csizmadia* már az *Üstökös* e rovatának születése előtt országszerte közszájon forgott. Tóth Béla említi is a szólás régi voltát, de sajnos, példákkal nem igazolja.⁷ Ha pedig régi, századeleji, vagy még annál is nagyobb múltú szólás, akkor az előbb mondottaknál fogva nem is gondolhatunk politikával foglalkozó csizmadiára, hanem olyanra, aki a *politikus greizler* lelki atyjafia. Arra a „művelt,“ uras beszédű csizmadiára kell gondolnunk, aki, ha kérdik, hogy hol volt, így felel: „Érsekujváron lévén“ aki a firmatáblájára azt írja, hogy „csizmadia és kéj-gáz,“ mert a kéjgáz igen szépen, urasan hangzik. Egyszerűen olyan csizmadia ez, aki „politikumos kibeszédű,“ ahogyan az én falumban ezelőtt negyven esztendővel emlegette egy öreg földim a városban is szolgált feleségét, aki urasan tudott az urakkal beszélni.

EGY RITKA KICSINYÍTŐ KÉPZŐRŐL.

Irta **Beke Ödön.**

Van egy kicsinyítő képző, a *-csó*, melyről a TMNy. nem ad számot, Melich említi először nyelvtudományi irodalmunkban (MNy. 10 : 193), de ő is csak személynévi példákat hoz föl : *Jancsó* (1602, *Jancho* 1441 OklSz.), *Marcsó* 'Mária' (Verseghy).¹ A MTsz. -ban azonban van egy köznévi is, melyben ugyanez a képző van, a Baranya és Hont m. -ben följegyzett *kancsó* 'fiatal kandisznó', mely nyilván a *kan* kicsinyítője. Mikor ez az adat szemem elé került, rögtön eszembe villant, hogy van nekünk még egy *kancsó* szavunk (alakv. *kancsú* Heves m., *kancsu* Eszék vid. MTsz.). Ez a szó Vámbéry török szóegyeztetései közé tartozik, s az a baj, hogy csak a csagatjában van rá adat (*končak, kolčak, kondžak* 'eine lüngliche tasse, ein trinkgefäss,

⁶ Ilyenformán a *politischer Greisler* cégér olyan *politischer Wirt*-hez hivatgatja a vendéget, aki gorombaságáról híres *Sauwirt*-nek az ellentéte.

⁷ Szájruj szájra 217.

¹ Hogy a *Bacsó* és *Dacsó* is idetartozik-e, az nagyon kétséges.

teller, schale' NyK. 8:157). Vámbéry egyeztetése ellen sokáig nem történt kifogás (vö. Budenz NyK. 40:85, Simonyi-Balassa TMNy. 164, Munkácsi KSz. 6:377, Wichmann Nyr. 37:246), csak Gombocznak merülnek föl aggályai ellene (MNy. 3:224, BTL. 89), s meg is kérdőjelezi. Valóban feltűnő, hogy a csagataj szónak a törökségben nincs rokonsága, s a jelentésbeli különbség is elég nagy a két szó között. Hangtani szempontból meg az a feltűnő, hogy a magyarban is *o*-t várnánk, mint a *bocsát*, *bor*, *borz*, *bosszú* szóban, mert csak az *apró*-ban találunk *a*-t török *o* helyén. A *kancsó* jelentése régi szótárainkban 'batiolus, urceus' (Cal.), 'baccola' (PPBl.), 'amphora, c a n t h a r u s, oenophora, urna, cirnea, hirnea; weingeschir, eimer, krug' PPB (NySz.), tehát kbl. ugyanaz, mint a *kanna* szócé, melyet Cal. 'c a n t h a r u s, cupa', Heltai 'thuribulum', PPB 'kanne' szóval fordít. Már most a *kanna* (1509, *kana* 1597, *kánna* 1683 OklSz., Baranya m. MTsz., Komárom [saj. följ.] MA. és PP. szótáraiban *kán* alakban fordul elő, s a Székelységben is *kán* 'zöldmázus cserépkancsó, amelynek szádán elül töltögető csúcs van', *fo-kán*, *fo-kány*, *fa-kány* 'fakanna, vizeskanta' MTsz. A *kanna* a német *kanne* átvétele, melynek tővégi magánhangzója — mint erre már több cikkemben rámutattam — a magyarban lekopott, s ez a **kau* az alapszava véleményem szerint a *kancsó*-nak. A *kán* á-ja későbbi nyúlás-eredménye. A *kanna*, *kánna* -a-ja a magyarban keletkezett járulékhang.²

Hasonló képzés véleményem szerint a *bakcsó* is. A *bakcsó* 'Ardea nycticorax' varjúnagyságú, gémfajta madár, úgyis hívják: *vakvarjú*, *kvakvarjú*, *vakkánya* (Brehm 6:561). A *bakcsó* név Szegeden, a Körös mellékén és Heves m.-ben ismeretes és a szegedi származású Dugonicsnál fordul elő először. Ennek a madárnévnek a törökből való származtatására nézve is történt kísérlet (Gombocz NyK. 30:487, de visszavonja BTL. 211). CzF. szerint a *bakcsó* **vakcsó*-ból való, ez pedig annyi mint **vakosó*, „minthogy 4-5 óra hosszáig egy helyben mozdulatlanul merően néz“ Herman O, a *vakvarjú*, *vakkánya* név alapján a **vakcsóka* névből indul ki. Szerinte ebből **bakcsóka* lett, majd a kicsinyítő képző elvonásával **bakcsó*. Ezt a délibabos nyelvészkedést az sem teszi jóvá, hogy szerinte a *vak* itt nem a 'blind' jelentésű melléknév, hanem a *bakcsó* hangjának utánzása (vö. *kvakvarjú*). Van *hakcsó*, *hakata* neve is, de ezek magyarázatára senki sem gondolt. A *hakcsó* talán a *bakcsó* és *kvakvarjú* keveredése. Simonyi (NyF. 11:52) szintén hangutánzásra gondol, s utal hasonló hangzású és jelentésű szláv madárnevekre. Nézetem szerint a *bakcsó* és a *vakvarjú* egymástól teljesen függetlenül keletkeztek, s a *bakcsó* a *bak*-csó képzős kicsinyítője. Mikor ez a gondolatom támadt, a *bölömbika* ötlött eszembe, mely voltaképp *bölény-bika*.³ Tehát, amint a *bölömbika* hangja a bikáéra emlékeztet, a *bakcsó* a kecskebakéra. Nagy csalódásunkra a magyar

² De ha nem az lenne, a kicsinyítő képző előtt akkor is elesnék; vö. *ekhora* ~ *ekkorka*, *csira* ~ *csírka*, *lepe* ~ *lepke*, *csuta* ~ *csutka*, *csutkó*, *csusza* ~ *csuszó*, *csiszka*, *csille* ~ *csilke* 'kis fiú bögyörője', *csaja* ~ *csajkó* 'szőlőpusztító bogár' *pösze* ~ *pöszeke*, 'szőke', *posza* ~ *poszka* 'satnya, vézna, beleges', *laliga* ~ *lalicska* < *laligcsa*, *Rebeka* ~ *Rebekcsa*, *Rebecska* (Nyr. 58:52). — Egészen magában áll: *apaka* 'apácska', *anyaka* 'anyácska' (Székelyföld), *ányuka* 'őreganyó' (Ipoly vid.) MTsz.

³ Vö. még *ökör bika* 'bitorius, onocratulus' Szikszai' *mennyei kecske* 'sár-szalonka' (Zrinyi), *benekecske* (Balatonlelle), *báránybégelő* (Ecsedi láp), *báránysneff* id. (Négyesy MNy. 10:259), *báránybögető*, *kecskebögető* (BSzabó id. Chernel MNy. 10:315), ném. *himmel(s)ziege*, *himmelgeis haberziege*, *haberlämmchen*, *moorlamme*, *schorrebock*, svéd *himmelsget*, fr. *chèvre céieste*, *chevreille* 'scolopax gallinago' (uo.), votják *in-taka* 'bölömbika, dobosgém, nádibika' (tkp. 'égi bak'), cseremiszt *jumúntaya* 'szalonka' (Troickij), *büüt-taya* 'egy vízi madár' (tkp. vízi bak v. kos' Birszk).

Brehmben az áll, hogy hangja: *koák, kváu, káu, gevek*. Bizony ez nem hasonlít a kecskemekegéshez, hanem inkább a varjú károghásához, s bizonyára ezért is kapta *vakvarjú* nevét, sőt tudományos *nycticorax* neve is azt jelenti: éjjeli holló. Ha azonban nem kedvetlenkedünk el ettől a felfedezéstől s tovább olvassuk a Brehmet, nagyon érdekes leírásban olvashatjuk, hogy miként hancúroznak a bakcsók egymással. A nép is ennek láttára bizonyára az egymással öklelődző kecskebakokra gondolt, amikor bakcsónak, azaz bakocskának nevezte el.

A *zacskó*-ban is a *-só* képző lappang, csak hangátvetés következtében fölismerhetetlenül, a *zacskó* (*satsko* Kár., *sacskó* Radv., *zsacskó* Bethl. NySz.) u. i. a *zsák* (< ném. *sack*)-*csó* képzős alakja (vö. *sakčo* DöbrK., *sakso* DebrK., Szárászi F. 1604, *sakcho* ÉrdyK., *szakczó* Mel., *zakcsó* PPB. NySz.). Vö. Szarvas Nyr. 22:44.

IRODALOM.

Dr. Erdélyi Lajos. Magyar nyelvi tanulmányok. Közérdekű dolgozatok. II. kötet. Budapest. Kókai Lajos bizománya. 1929.

Erdélyi Lajos nyelvtudományi dolgozatainak második sorozatát gyűjtötte össze ebben a kötetben. Tartalma egységes, csaknem minden dolgozat egy gondolatkörben mozog s a magyar nyelvjárás kérdésével foglalkozik. Sőt még ezen belül is egységes feladatot tűzött maga elé a szerző. Azon a néhány kisebb dolgozaton kívül, amely népnyelvünk behatóbb tanulmányozásának kérdésével, a magyar nyelvjárások új térképével s a Gyulafehérvári Sorok nyelvjárásával foglalkozik, a többi mind a székely kérdést tárgyalja. Nagyon jó szolgálatot tett vele Erdélyi, hogy a különböző folyóiratokban és különböző időben megjelent dolgozatait, melyek mind a székelység és a nyugati magyarság nyelvi kapcsolataival foglalkoznak, itt összegyűjtve adja az érdeklődők kezébe. Egységebb képet kapunk ezáltal a magyar nyelvtörténetnek és nyelvjárás-kutatásnak erről az érdekes kérdéséről.

A bevezető dolgozat (A székelyek eredetéhez nyelvjárásaik alapján) 1916-ban jelent meg az Etnográfiában s most az újabb adatokkal és kutatásokkal kiegészítve teljes képét adja a székely kérdés irodalmának s megállapítja a saját kutatásának kereteit. Erdélyi a két, egymástól annyira távoleső magyar terület nyelvi kapcsolatait az egyes nyelvi jelenségek részletes összehasonlításával igyekszik megállapítani. Tárgyalja a hangtani jelenségeket, alaktani sajátságokat (és külön a feltételes és felszólító módú időalakokat) és összeveti az udvarhelymegyei székely tájszókat magyarországi megfelelőikkel. Egy külön dolgozat foglalkozik a kétféle *é* hanggal a székely nyelvterületen. A nyelvi sajátságoknak ez az összevetése igen gazdag anyag alapján történik s mindenesetre tisztázza a két nyelvterület összefüggésének kérdését. Ezt az anyagot most már részleteiben is értékelni kell; kiemelni azt, ami megmaradt régiség, és azt, ami új fejlődés vagy közös nyelvi érintkezések eredménye. Ez a bíráló és értékelő munka a legközelebbi feladat s csak azután

lehet végleges ítéletet mondani a székelység és a nyugati magyarság nyelvének történeti kapcsolatáról.

Erdélyi az ő kutatásának eredményeit így foglalja össze: „Részletesen egybevetve, az udvarhelymegyei székelység főként a Dunántúl déli részével, az alsódunántúli és drávavidéki nyelvjárásal s a Csallóközzel meg Vágvidékkel, a csík-háromszéki és a marosszéki székelység pedig főként a Dunántúl nyugati részével (Vas és Zala m., Őrség és Göcsej stb.) és a palócsággal hozható összefüggésbe nyelvjárási alapokon. Erre mutatnak a helynevek és a néprajzi, népköltészeti, sőt embertani egyezések is sok tekintetben.

„Ilyen alapon láthatni kapcsolatokat a Dunántúl és Vágmellék meg a székelység, valamint a Balatonvidék és a székelység között. S pl. a székely kapu párja megvan a Drávamelléken is. Mindezek alapján íme ma másként is láthatjuk a székelység eredetét s az ú. n. magyarországi székely telepéseket, mint pl. Szabó Károly és Jakab Elek látták.”

E kutatásai alapján Erdélyi úgy látja, és igen sok bizonyíték szól mellette, hogy a székelyek is honfoglalók Erdély bércei között s nyugatról, Dunántúlról vonultak kelet felé s úgy szállták meg az erdélyi részeket.

BALASSA JÓZSEF.

Klemm Antal: A mondatelmélete. (Székfoglaló.) Főolvasztva a M. Tud. Akadémia I. osztályának 1927. évi nov. 14-én tartott ülésében. Budapest. A Magyar Tudományos Akadémia kiadása. 1928. 164 l.

Már a Magyar Történeti Mondattan ismertetése kapcsán rámutatunk arra, hogy Klemm milyen nagy elméleti felkészültséggel fogott hozzá munkájának megírásához. De hogy valóban milyen alapos mondatelméleti, logikai és lélektani tanulmányokat végzett a szerző, hogy gazdag mondatelméleti anyagát tudományosan megokolt, egységes rendszerbe foglalhassa, arról a címűl írt mélyen szántó tanulmány tanuskodik legszebben.

Vizsgálódásai két irányban haladnak: egyfelől tisztázni kívánta a mondatelmélet rendszerét, hogy eredményeit a leghelyesebbnek ítélt rendszer szerint tárja elénk, másfelől mondatelméleti vizsgálatainak módszeréről is kívánt számot adni.

Az első részben, melynek címe „A mondatelmélet rendszere“ (3—126), a következő kérdésekkel foglalkozik: a nyelvelmélet rendszere általában (3—26), a nyelvelmélet rendszerének történeti áttekintése (26—49), a nyelvelméleti kategóriák és a nyelvlogika (49—65), a mondatelméleti és a szófajok lélektani és logikai alapja (65—102), a mondatelméleti tüzetesebb rendszere (102—125), a nyelvelmélet és a stilisztika kapcsolata (125—126).

Klemm széleskörű fejtegetéseiből csak néhány gondolatot ragadunk ki. A szerző megállapítja először, hogy mi a nyelvelmélet három részének, a hangtannak, szótannak és mondatelméletnek a tárgya. A hangtannak körébe tartozik „a szavak hangalakja elvonatkoztatva jelentésüktől“. A szótannak tárgya: „a szavak fogalmi jelentésének nyelvbéli

kifejezése elvonatkoztatva azoknak mondatbeli viszonyjelentésétől: a szavak szófaji jelentéskategóriái, a szavak fogalmi jelentésének megváltozása előtétellel (szőösszetétel), utótaggal (szóképzők, többsjel, fokozás), jelentéstapadással, jelentésvonzással¹. A mondatbeli vizsgálódások tárgya: „a szavak egymáshoz való mondatbeli viszonyjelentésének, továbbá a mondatok egymáshoz való viszonyjelentésének nyelvbéli kifejezése. A mondattani viszonyjelentések árnyalatai.“ (26. l.)

A mondatról megállapítja, hogy „a nyelvileg szabályos mondat nyelvi kifejezése annak, hogy egy egységes tudattartalmat (ú. n. teljesképzetet) szándékosan alkotó elemeire tagoltunk s ezeket egymásra vonatkoztatva, azaz egymással logikai viszonyokba állítva egyik részüket a másik részről állítjuk vagy tagadjuk.“ (78. l.). A nyelvtani kategóriák „(a mondat, a mondatrészek és a szófajok) a kettétagolás és a két tag egymásra vonatkoztatásának lelki folyamatán alapulnak, de egyúttal az objektív gondolati tartalom viszonyain is. Ha a nyelvi jelenségekben elsősorban a lélektani folyamatot vesszük figyelembe, akkor két mondatrészt különböztethetünk meg: lélektani alanyt és állítmányt. Lélektani alany az a képzet (fogalom), amelyre más képzetet (fogalmat) vonatkoztatunk, lélektani állítmány pedig az a képzet (fogalom), amelyet más képzetre (fogalomra) vonatkoztatunk... Lélektani szempontból a jelző, a határozó és a tárgy is csak lélektani állítmány vagy lélektani alany.“ (81—82. l.). A jelző „az a mondatrész, amely egy más mondatrészben kifejezett fogalomnak a minőségét fejezi ki s azzal a fogalommal együtt egy más gondolattartalomra vonatkozólag állítatik, illetőleg tagadtatik, vagy pedig azzal a fogalommal együtt ő reá vonatkozólag állítatik, illetőleg tagadtatik egy más gondolattartalom.“ „A határozó és tárgy pedig az a mondatrész, amely egy más mondatrészben kifejezett fogalomnak valamely körülményét határozza meg (mégpedig a tárgy célpontot, melyet a cselekvés egyenesen, a maga egységében ér; a határozó pedig a cselekvés, történés helyét, idejét, módját stb.)...“ (85. l.)

A szófajokat így határozza meg: „A főnév... substantíául [° okul], azaz valamely tulajdonság- vagy állapotfogalom alapjául, hordozójául szereplő vagy szerepelhető tárgy-, tulajdonság- vagy állapotfogalom neve“, a melléknév „járulékul szereplő, azaz valamely substantíára [° okra] accidensül [° járulékul, okozatul] vonatkoztatott tulajdonságfogalom neve“, az ige „járulékul szereplő, azaz valamely substantíára accidensül vonatkoztatott cselekvés-, történés-, állapotfogalom neve.“ (86. l.)

A szavakat szófaji szempontból így osztályozza (96. l.): I. fogalmakat nem jelölő szavak: az indulatszók; II. fogalomjelölő szavak: 1. főnevek, főnévi névmások (a mondatban substantíául szerepelnek), 2. melléknevek, melléknévi névmások, számnevek, név-

¹ Ilyen értelemben azonban a szótan (jelentéstan) hiányzik a Magyar Nyelvtudomány Kézikönyvének tervezetéből.

elők, igék (accidensül szerepelnek a mondatban), 3. határozószók, kötőszók (substantia- vagy accidens-szerepüket vesztett szavak).

A szavaknak a szóképzéshez és a szóragozáshoz való viszonyának szempontjából így csoportosítja a szófajokat: I. Névszók: főnév, főnévi névmás, melléknév, melléknévi névmás, számnév, névelő. II. Igék. III. Határozószók és kötőszók (alakilag megmerevedett szavak).

A mondattan tárgyalásának rendszerét a következőt fogadja el: 1. Az egyszerű mondat és a nyelvi nem teljes mondat, az ú. n. mondatpótló meghatározása. 2. Az egyszerű mondat fajai (kielentő, felkiáltó, kívánó és kérdő mondat; a kérdés lehet eldöntendő és kiegészítendő. A mondatfajok mindegyike lehet feltételes és feltétlen, állító és tagadó; a feltételesen kívánó mondat = óhajtó, a feltétlen kívánó = felszólító mondat). 3. A szófajok mondattani eredete. 4. A mondat részei, a mondattani kategóriák kialakulása: az állítmány, alany, jelző, határozó és tárgy: 5. Az egyszerű mondat többtagú mondatrészekkel (az ú. n. összevont mondat). 6. Az igenévi szerkezetek. 7. Az összetett mondat. 8. A többszörösen összetett mondat. 9. A szórend.

A határozóknak következő csoportosítását ajánlja (megokolását l. Nyr. 58: 116, a történeti mondattan ismertetésénél): igazi helyhatározók és képes helyhatározók. „A képes helyhatározók közül egyeseknél külön általános fogalmi kategóriákba tudjuk sorolni (idő, állapot, mód, ok, cél stb.) azt a fogalmi viszonyt, amelyet kifejeznek, ezek a jelentésbelileg közelebből meghatározott képes helyhatározók.“ (116. l.) Az ú. n. állandó határozók pedig „általában vett képes helyhatározóknak“ nevezhetők. E szerint vannak: A) igazi helyhatározók, B) általában vett képes helyhatározók, C) jelentésbelileg közelebből meghatározott képes helyhatározók: 1. időhatározó (és számhatározó), 2. részeshatározó, 3. hasonlítóhat., 4. állapothat.: szoros értelemben vett állapothat., társ-, származás-, eredményhat., 5. módhat.: szoros értelemben vett módhat., fok-, mérték-, eszközhat., 6. okhat., 7. célhat.

A munka második része (127—164) a mondattani vizsgálat módszereivel foglalkozik a következő fejezetekben: A mondattan módszereiről általában (127—132), a lélektani, művelődéstörténeti és logikai magyarázat szerepe a mondattanban (133—145), az összehasonlító nyelvvizsgálati módszer szerepe a mondattanban (145—164).

Megállapítja, hogy a mondattan célja „a mondattani jelenségek történeti fejlődésének és e fejlődés egyéni és társaslélektani feltételeinek vizsgálata.“ (132. l.). Minthogy azonban logikai tényezők is érvényesülnek a nyelvben (nyelvtanilag helyes lehet ugyan ez a mondat: *ez a négyszög kör*, de már pl. „tulajdonság- és állapotfogalmakat nem lehet egységes jelentésben egymásra vonatkoztatni (pl. *zöld fut*)“ 138. l., vagyis a szófajoknak egységes jelentéssé való összekapcsolhatósága logikai törvényektől függ), ez a meghatározás ilyenformán egészítendő ki: „... a nyelvi jelenségek történeti fejlődését megértés céljából nemcsak *egyéni és társaslélektani szem-*

pontból kell vizsgálni, hanem egyúttal *logikai* szempontból is, azaz a nyelvtani kategóriák racionális alapjait és a hozzájuk tartozó logikai apriorisztikus törvényszerűségeket is függetlenül a jelentésviszonyok formális logikai helyességétől és tárgyi érvényességétől." (145. l.)

A munka egy rövid összefoglalással végződik, amelyben a szerző áttekinti a finnugor mondattani alakképző elemek (személyragok, határozóragok stb.) eredetéről és alapjelentéséről való ismereteinket.

A mondottakból is megállapítható, hogy Klemm munkája nyelvtudományi irodalmunknak értékes gyarapodását jelenti.

FOKOS DÁVID.

Könyvek és folyóiratok.

E. N. Selälä: Sana ja asiattedustaluja vanhojen uskomusten alalta. I-II. Helsinki. 1928.

E. N. Selälä: Kysymyksiä ja tehtäviä. (Kérdések és teendők.) (Journal de la Société Finno-ougrienne. XLIII.)

Dr. Bárczi Guszláv: A magyar beszédhangok képzése. Budapest. Franklin-társulat nyomdája.

Kelemen György dr.: Disharmoniás kettőshallás. Egyetemi nyomda.

Ernst Lewy: Das Problem des Sprachstils. (Zeitschrift für deutsche Bildung. 1929. H. 11.)

Gróf Klebelsberg Kuno: Jöjjetek harmincas évek! Budapest. Athenaeum.

Karinthy Frigyes versei, Nem mondhatom el senkinek. Athenaeum.

Babits Mihály: Élet és irodalom. Athenaeum.

Babits Mihály: Az istenek hálnak, az ember él. Versek. Athenaeum.

Báró Wlassics Tibor: Könyvek tengerén. Újabb költemények. Budapest. Stephaneum nyomda. 1930.

Huszár Vilmos: Életem regénye. Athenaeum.

Bibó Lajos: Meg kell a szívnek hasadni. Regény. Athenaeum.

Imaoka Dzsuiicsiro: Új Nippon. (Több száz képpel és műmelléklettel.) Athenaeum.

Athenaeum Könyvtár, 4. *Hellai Jenő*: Álmodó háza. 5. *Maugham Somerset*: Az ördög sarkantyúja. 6. *Prévost M.*: A szűz férfi.

L. Lewisohn: Az örök sziget. Fordította: Reichard Piroska. Széllősi Zsigmond kiadása.

Revue des Études Hongroises VI. 4. (1928). *Sándor Solymossy*: Eléments orientaux dans les contes populaires hongrois. — *Gyula Zolnai*. Entrelacement de propositions dans le hongrois. — *A. Eckhardt*. Le nom français des Hongrois.

NYELVMŰVELÉS.

Az idegen szavak magyarosítása. A Nyr. idei évfolyamának 89. lapján közöltük Hegedüs Loránt érdekes levelét a szómagyarosításokról. Erre Kardos Albert (122. l.) néhány bíráló megjegyzést tett. Hegedüs Loránt a Pesti Hírlap nov. 28-iki számában válaszolt ezekre a megjegyzésekre.

Magyar nyelvujtás. (K. A. Debrecen.) Nagyon jól esett, hogy

a Magyar Nyelvőr legutóbbi számában ön több szómagyarítást, melyet a Pesti Hirlapban kezdeményeztem, találónak és jónak tart, így a közírot, gépkocsist, gépszint és kamaszfürtöt. A Schieber helyett nem akarja elfogadni a széltolót, miután azt mondja, hogy erre már van szavunk: a svihák. A svihák azonban nem Schieber, hanem szélhámos. A Schieber a világháborúban kitenyészett külön fajtája a szélhámosnak s ezért neveztem széltolónak. Nem tartja jónak, hogy pechest „balügyes“-nek akarom fordítani. Kérünk erre jobb szót. Én a „gönnol“ szót „ahajt“-nak fordítottam, amit egy székely szóból képeztem. Ön megakad azon, hogy a székely szó helyhatározó. Úgy hiszem, ez nem akadály, hiszen a nyelvújítás korában a tájszavakat egészen más értelemben dobták át az irodalmi nyelvbe. Ön ehelyett a gönnolnak egy már bevett magyarosítását, a „gunál“-t ajánlja. Ehhez a magam részéről hozzájárulnék, miután azonban egyetlen irodalmi társaság sem indította még meg az akciót, nem marad más hátra, mint hogy magam forduljak a Magyar Tudományos Akadémiához beadvánnyal, kérve, hogy a nyelvbe beszűrődő idegen szavak beözönlésének vessen véget. — Nagy hájlára köteleznének azok az olvasóim, akik meg tudnának felelni arra a beküldött kérdésre, hogy a menyasszony szóban a „meny“ az ég, a napamasszony szóban pedig a „nap“ szereplévé, nem lehet-e ez valami összefüggésben az ősmagyar pogány vallással?

Hegedüs Loránt és a szómagyarítás — még egyszer. Hegedüs Loránt a *Pesti Hirlap* levelesládájában (1929 nov. 28) nekem is juttat egy kis rekeszt, jobban mondva annak a kis cikkemnek, amely a Nyr. idei 7—8. számában jelent meg. Erre a cikkekre néhány helyreigazító megjegyzést kell tennem. Hegedüs Loránt nem olvasta elég figyelmesen az én megjegyzéseimet és így olyasmért tesz nekem szemrehányást, amiben ártatlan vagyok. Én a világért sem állítottam, hogy a *Schieber*-re már van szavunk, t. i. a *svihák*, hanem csak annyit mondtam, hogy a Hegedüs Loránt által ajánlott *széltoló* inkább való volna a *svihák*, mint a *Schieber* magyarítására. A *gönnol*—*ahajt*-féle szócsereére tett megjegyzésemet is félreértette, midőn azt tulajdonítja nekem, hogy én a *gönnol* helyett a *gunál*-t ajánlom. Isten ments, hogy én, akinek szintén a lelkemhez van nőve az irodalmi nyelv tisztasága és épsége, ilyen dudva-szót, amilyen ez az *utál*-atos *gunál*, ültessenek a magyar nyelv szépséges kertjébe. Azért is szemrehányással illet, hogy miért nem fogadom el az ő egyik szómagyarítását, t. i. a *pech*-es helyett a *balügyes*-t. Olvassa el bárki Hegedüs Lorántnak a Nyelvörhöz intézett levelét (Nyr. 1929. 5—6. sz.), abban nem fog *balügyest* találni; abban a *pech*-et *bal*-lal akarja helyettesíteni; még a bemutatott példa is így szól: *bal-om van*. *Balügy* annál kevésbé található a levelében felsorolt magyarítások között, mert ő maga szabja meg a *pech* magyarításának két főkövetelményét; t. i. legyen egytagú és legyen mélyhangú szó; *balügy* pedig se nem egytagú, se nem mélyhangú.

Végül vissza kell térnem az *ahajt*-ra. Hegedüs Loránt elismeri, hogy ez a székely szó helyhatározó, tehát nem az *óhajt*-nak

a mása, de azért nem mond le a *gönnol*—*ahajt*-féle magyarításról, mert — úgymond — a nyelvújítás korában is megtörtént, hogy a tájszavakat egészen más értelemben vitték belé (Hegedüs kifejezésével: *dobták át*) az irodalmi nyelvbe. Hát ez igaz, én is jól tudom, hogy a *vágány* egészen mást jelentett a népnyelvben, mielőtt vasúti műszóvá emelkedett volna, de először már nem élünk a nyelvújítás korában, aztán a legvakmerőbb nyelvújítónak sem jutott eszébe, hogy diktatori hatalomszóval kinevezze — mondjuk — az *osztán* időhatározót valamilyen igének vagy főnévnek.

KARDOS ALBERT.

Gönnol—gunál. Az idegen szavak magyarosításának kérdéséhez egy más alkalommal részletesen hozzá fogunk szólni. Hisz ez a magyar stílus tisztaságának egyik legfontosabb követelménye; de kényes kérdés is, mert a magyarosítást nem szabad az érthetőség, világosság rovására túlzásba vinni. Ezúttal csak a *gönnol* (német: *gönnen*) megmagyarosításához akarok hozzászólni. Egyformán csunya, ha a magyar beszédben akár a német szót, akár az izléstelenül magyaros formára szabott *gunál*-t használjuk: *nem gönnolom neki*, vagy: *nem gunálja nekem*. Csakhogy ennél a szónál nem okvetetlenül szükséges, hogy magyarra fordítsuk. A különböző nyelvek szavai nem fedik mindig egymást s a mondatok szerkesztése, a szavak elhelyezkedése a mondatban nem mindig egyforma, sőt ép az eredeti, jellemző sajátságokban térnek el egymástól legjobban a különböző nyelvcsaládokhoz tartozó nyelvek. A német *gönnen* ige jelentésének teljesen megfelel a magyar *sajnálom*, *irigylem*, csak-hogy tagadó alakban: *ich gönne ihm sein Glück*: nem sajnálom, nem irigylem tőle szerencséjét; viszont: *er gönnt es mir nicht*: sajnálja, irigylit tőlem. Ezt a gúnyos mondatot: *ich gönne es ihm!* így kell fordítanunk: úgy kell neki! Ezt a mondatot: *er gönnt sich das liebe Brot nicht*, így fordíthatjuk: sajnálja magától (vagy megvonja magától) a mindennapi kenyeret. Érdekes, hogy ugyanúgy használja ezt a kifejezést a francia nyelv is, mint a magyar: *einem etwas gönnen*; ne pas envier quelque chose à quelqu'un; — *ich gönne ihm sein Glück*: je ne lui envie pas son bonheur; — *er gönnt es mir nicht*: il m'en porte envie. S a franciák nem gondolnak arra, hogy a *gönnen*-nek teljesen megfelelő francia szót találjanak. Nekünk sincs szükségünk sem a *gönnol*-ra, sem a *gunál*-ra.

BALASSA JÓZSEF.

Böngészés a napilapokban és folyóiratokban. 1. *Képestábla-anyag*. Mi ez? Egyik irodalmi folyóiratunk közli olvasóival, hogy *Palcologue*-nak Rómáról szóló könyve meg fog jelenni s ezt az örökszép művet „rendkívül gazdag *képestábla-anyag kíséretében* valóságos diszművé avatta a kiadó.” Evvel a furcsa szóval is úgy vagyunk, hogy előbb németre kell fordítani, hogy megértsük. Németül *Bildertafel* a külön lapokon a könyvbe illesztett kép s ezt fordították le szolgailag evvel a csúnya szóval. Magyarul egyszerűen *képmelléklet*.

2. Mit jelent „anyányi”? Egy jönevű írónk cikkében olvastuk: „Itthon hagyta feleségét, *anyányi* két porontyút, két hold földcsékéjét.” Az író félreértette az *anyányi* szót; ez azt jelenti: felnőtt, férjhez mehető leány, madárfióka, amelyik már szárnyra kelhet.

B. J.

A rádió magyar műszavai. A technikai tudományok minden új ágában tömegesen keletkeznek új műszavak, melyeknek egy része azután átmegegy a köznyelvbe is. A rádió a legnépszerűbb új hódítása a technikai tudománynak, természetesen tehát, hogy műszavai nemcsak a szakembereket érdeklik, hanem a nagyközönséget is, mert a műszavaknak egy nagy része átmegegy a közhasználatba. Az ilyen műszavak legnagyobbbrészt idegenek. Egy részük nemzetközi elterjedtségük miatt meg is maradhat, de ha lehet s találhatunk rá alkalmas magyar szót, a leghasználtabbakat, amelyek nélkülözhetetlenek a rádiót hallgató nagyközönség számára, igyekezzünk magyar szóval helyettesíteni. A Magyar Rádió Ujság 1928. évfolyamában állandóan foglalkozott egy magyar rádió szótár gondolatával és egyes számaiban érdekes vita folyt néhány műszó helyes magyar fordításáról. A Nyelvőr jövő évfolyamában mi is foglalkozni fogunk a technika egyes újabb ágainak magyar műszavaival, elsősorban a rádió magyar szavaival. B. J.

A helységnevek raghasználatához. Ennek a használatnak a szabályait több mint 30 évvel ezelőtt a Nyr. 26: 132—134. lapjain egy olvasónak kérdésére, az addigi kutatások fölhasználásával és rájuk való hivatkozással magam is megpróbáltam volt egybeállítani. Kardos Albert most ettől és ügyilátszik az előző megállapításoktól is függetlenül próbált újra szabályokat rögzíteni meg a használatnak megleghezősen tarka és szeszélyes szövevényében (Nyr 58: 46 stb.). A két megállapítás általában megegyezik egymással, és így kölcsönösen erősítik is egymást. A most adott szabályokhoz csak egy-két észrevételt lehet fűzöm.

Ty végű helynév csakugyan van. Én erre az egyre emlékszem: *Parabuty*, amely szintén követi a szabályt: *Parabutyon*.

A *Szentpélervár* név nyilván azért tér el a külföldi helyneveknek egyébként általános *-ban*, *-ben*-es használatától, mert az eredetinek (Sankt Petersburg) hű lefordítása következtében teljesen magyar szavakból áll, tehát olyan, mint *Sárvár*, *Magyaróvár*, *Érsekújvár* stb., és így helyhatározó alakja is *Szentpélerváron*. Hogy követi-e a párhuzamos *Kolozsvárt*, *Fehérvárt* stb.-féle használatot is, nem tudom. Magam nem találnám föltűndőnek a *Szentpélervároll* alakot sem.

Általánosságban azt mondhatjuk, hogy a köznyelvérvék a helynevek raghasználatában nem mindig követi az illető hely lakosságának szabályát, mert ennek ismereté híján az általános analógiák után kell igazodnia. Így pl. én egészen nyugodtan *Sátoralfajúhelyen*-t mondok és írnek, és bizonyára mások is, mert nem lehet tudomásunk arról, amit Kardos nyilván helyi nyelvszokás alapján megállapít, hogy ragozása ez: *Sátoralfajúhelyben*.

Érdekes a cikkirónak egyéb megfigyelései mellett az a megállapítása, hogy a *-falu* végű nevek *-ban*, *-ben*-nél, ellenben a személyragos *-falva* végűek *-n* raggal járnak: *Nagyfaluban*, de *Apátfalván* stb. Ennek magyarázata nyilván az, hogy a *-falu* végűek a köznévi *faluban* hatása alatt állanak, míg a személyragos *-falva* végűek követik az *-a* végű helynevek mintáját: *Budán*, *Gyulán* stb. Ez annyival érthetőbb, mert a *falu* szónak személyragos alakja a köznévi használatban ma mindig csak *faluja*, a helynevekben szereplő *falva* pedig mint teljesen elavult személyragos alak semmiféle esetformájában, tehát *alvában* alakokkal sem ismeretes többé.

ZOLNAI GYULAI.

Hogyan támadnak az elvonások? A Magyar Nyelv (25:292) érdekes esetet közöl a gyermek ajkán támadó szóelvonásra. Egy kislány mondotta a család ismerősének: „Nem *cimbalod* az, hanem apuka *cimbalja*.” Ennek a gyerekek a

nyelvében a *cimbalom* birtokos személyragos szó, amelynek ragtalan alakja az ő tudatában *cimbal*. Semmi sem új a nap alatt; ez az eset, jobban mondva egy teljesen hasonló eset megtörtént már 40 évvel ezelőtt az én családban. Akkor 2—3 éves sógorom mondotta a Komárom mellett levő Füzitőn egy vendégnek, aki gyakran emlegette beszédében Komáromot: „Magának nincs *Komárja*, csak Ilkának (a gyermek testvérénje) van *Komárja*.”

KARDOS ALBERT.

Magyar „lucus a non lucendo”. Hallottam a latin nyelvet azért is dicsérni, hogy benne ilyen szójátékot lehet csinálni: *Lucus a non lucendo*. Hát ezért nem jár külön dicséret a latin nyelvnek; egy kis erőltetéssel a magyar nyelv is képes hasonló szójátékra, nem is egyre, hanem mindjárt kettőre. Pl.: 1. *Csend*, mert nem csendít és nem csendül. 2. *Rend*, mert nem rendít és nem rendül. Akinek van éténk képzelete és van játékos kedve, bizonyára még többet is fel tudna sorolni.

KARDOS ALBERT.

Mondatelemző kérdések. Egy középiskola tanári karától kaptuk a következő levelet: A legutóbbi tanári értekezleten olyan kérdés merült fel, melyet tanári karunk egyik tagja sem tudott megoldani. — Ezért tisztelettel arra kérjük a mélyen tisztelt Szerkesztőséget, hogy mint illetékes fórum, döntse el a vitát.

A tanári kar egyik tagja, a magyar nyelv tanára, a következő kérdéssel fordult növendékeihez: „Hogyan kérdezzünk az állítmány után?” — Néhány kartárs véleménye szerint ez a kérdés-forma szokatlan, idegenhangzású, magyartalan. Helyesebb volna ilyenformán: „Hogyan kérdezzük az állítmányt?” A magyar nyelv tanára a következőképpen védekezik: Mind a két kérdezőmód helyes. De árnyalat különbség van köztük. Szerinte csak olyan valami *után* kérdezzünk, aminek létezéséről meg vagyunk győződve. A magyar nyelv tanára a két kérdés árnyalati különbségét pontosan megmagyarázni nem tudja, csak érzi. A magyartalanság vádjá ellen védelmül idézi Arany János: „Családi Kör”-ének következő sorait:

Három éve múlik, hogy utána kérdez,

Még egy esztendő vár, nem megy addig férjhez.

Szeretettel kérjük tehát a tisztelt Szerkesztőséget; hogy e kérdést eldönteni szíveskedjék.

Felelet: A felmerült kérdésre a következő választ adhatjuk. Nem helyes a kérdésnek egyik alakja sem. „Hogyan kérdezzünk az állítmány *után*?” — azért nem helyes, mert kérdezzünk ugyan *valaki után*, amint az Aranytól idézett példa is mutatja, de ez azt jelenti, hogy meg akarjuk tudni, mi van vele, mi történt vele, hogy érzi magát. Az állítmányról nem ezt akarjuk tudni. A másik alak sem helyes: Hogyan kérdezzük az állítmányt? Valakit kérdezzünk valami feől, ha azt akarom, hogy feleljen a kérdésekre. A nyelvtanban a *kérdez* igének ez egészen különös alkalmazása s így szoktuk feltenni a kérdést: mi az alany vagy a tárgy kérdése? Vagy pedig: Hogyan kérdezzünk az alanyra, tárgyra? Azt akarjuk ugyanis mondani: Hogyan kérdezzünk, hogy az alanyt, tárgyat kapjuk feleletül. Megjegyzem még, hogy a helyes mondatelemzésben az állítmányra nem így kérdezzünk; ezt ilyen kérdés nélkül kell megtalálni s azután az állítmánnyal kérdezzünk a többi mondatrésze.

MAGYARÁZATOK

Pillány. A *lepke* és *pillangó*¹ alakváltozatai közt tárgyaltam a *lep(p)encs*, *pillancs* szokat, de képzőjüket nem tudtam megmagyarázni; pedig elég sok szóban megtalálhatjuk. Ennek tulajdonképpeni oka az, hogy valamennyi idetartozó képzés csak a népnyelvben fordul elő, s így a képző történetéhez nincs semmi adatunk. Ezt az *-ancs*, *-encs* képzőt vagy felszólító mód 2. személyű igealaknak szokták tekinteni, vagy az *-an* *-en* mozzanatos képző és egy homályos *-cs* képző kapcsolatának. Egyik magyarázat sem kielégítő. Az a körülmény, hogy egy deverbális névszóképző igealakhoz hasonlít, még nem engedi meg azt a következtetést, hogy igealak lett névszóvá. Így magyarázzák némelyek az *-i* igenévképzőt is, mert pl. a *ñönti*, *lesi*, *emeli* stb. alakokban összeesett a tárgyas ragozás 3. sz. alakjával, pedig ez az *-i* képző *-é*-ből fejlődött. A másik magyarázatnál meg az okozza a nehézséget, hogy nem tudjuk, miféle *-cs* képző járult a mozzanatos ige-tőhöz. Föl-tűnő azonban, hogy *-áncs* alakja is van képzőnknek (pl. *pilláncs*, *villáncs*, *ragadáncs*, *ugráncs* 'sáska', *furdáncs* *o* *furdáncs*), mely az *-ancs*-csal olyan viszonyban van, mint a *suhang* *o* *suháng*, *husáng* < *suhánk* (vö. még: *pillang*, *sultyang* *o* *pisláng*, *csapáng* 'nagy bot, rudacska' Szatmár m. MTsz.). Az *-áncs* tehát azonos lehet az *-ács* képzővel, s az *n* csak járulékhang benne (vö. *pilács* 'gyenge világu lámpa', *pilácsu* 'szaggyatott tészta'; *szikács* 'forgács' *o* *szikács* 'szilánk, apró-forgács, szálka'; *forgács* *o* *forgács*; *szilács* *o* *szilácsol*), de arra is gondolhatunk, hogy az *-ány*, *-eny* (pl. *foszlány*, *kötény*) és a *-cs* képző összetétele (vö. *ragadány* *o* *ragadáncs*, 'ragadófü', bojtortján, bogáncs'; *szilány* 'szilánk, forgács' *o* *szilácsol* 'aprit, vékonyra hasogat, forgácsol'; *kötény* *o* *kötencs* 'izgága, izgágáskodó' MTsz.)² Ezt támogatná a CzF.-ban Krizára való hivatkozással közölt székely *pillány* 'lepke' szó, mely alapul szolgálhatott a *pilláncs*, *pillancs*-nak.³ Csak az a kár, hogy nincs rá más adatunk, sőt Kriza sem közli a Vadrózsákban, tehát vagy szóbeli vagy levélbeli közlésen alapszik. Multkori cikkemben nem is használtam föl ezt az adatot, de mégsem lehet figyelmen kívül hagyni, mert a CzF. népnyelvi közleményei eléggé megbízhatók. Bizonyosan összefügg vele a *pellempály*, *péllempály*, *pilempály* 'fityegő, jibegő női ruhadisz (szalag, fodor, rojt, cafrang); magyar nadrág ellenzője'; alakjára nézve vö. *littyenfilly* 'értéktelen, hiábavaló' (Csallóköz; vö. *lityi-fityi* ua. uo., *litye-lolya* 'haszontalan' uo., *lityő* 'hitvány [pl. legény]' uo., *lityeg-fityeg* uo., Szfvár, Szeged, *lityeg-lolyog* Debrecen 'líg,-lóg, lötyög, fityeg'); *löttyőfilly* 'csüngő' (Nagykúnság); 'hitvány, gyáva, ügyetlen' (Székelyföld; vö. *löttyög-fityög*, 'líg,-lóg, fityeg' uo., *löttyő-fütyő* 'horgas, idétlen' Erdővidék) MTsz.

BEKE ÖDÖN.

Sivatag.⁴ A régi nyelvben a 'Wüste' *puzta* vagy *kietlen* volt; pl. Neminem^e_w id^e_wn- megien vala az kyetlen puztaba (VirgK.). A remetec a kietleneket avagy

¹ A *hal-pillangó* 'halpikkely' (Veszprém m. MTsz.) szóhoz vö. még: *hal-pityke* (Nagykúnság Nyr. 31 : 217), *hal-péncz* (MTsz., Halas Nyr. 31 : 217), *pénzecske*, *krajcár* (Abaúj-Torna m. uo. 216), továbbá *augyalpizcs* szoknya, fátyol (Gyöngyös uo.); *piroslipés* ingváll, melynek az ujjai piros virágokkal és levelekkel vannak re'ehimezve (Borsod m. MTsz.).

² Evvel analóg: *fulánk* (*fuláng*) *o* *fulák*; *szilánk* *o* *szilak*, *szilok* (vö. még: *foszláng* *o* *foszlák* *o* *foszlány* MTsz.).

³ Vö. még.: *szödöréncs* 'földi szeder' (Somogy m.) *o* *szederin* (Bal. mell.), *szederény* (Hétfalu) MTsz., *szederjin* Com., *szederjén* Zrínyi NySz., *szederyin* Szikszai F. a *szeder*-ből.

⁴ Etimológiáját I. Nyr. 53 : 67; vö. még Lehr Toldi-kommentár 236.

pusztákat lakjác (Comenius). Kyaltonak zawa kyetlembe (Pesti). Kic az mezőségen es kietlenekben lakoznac vala (Monoszlai). Az bagoly az kietlenben huhol (Molnár A.) NySz. A *sivatag*-nak a régi nyelvben csak melléknévi használata volt, s még Baróti Szabó Kisdéd Szótárában is 'iszonyú, rettenetes, zordon' a jelentése. A népnyelvben szintén: *sivatag-hely* 'puszta, kietlen hely', *sivatag-szél* 'zord szél' (Székelyföld MTsz.), 'hideg szél' (Mezőtúr MNy. 10:189); olyan hideg a keze, mint a *sivatag-jég* (Nagyszalonta NyF. 69:42), *sivatag kenyér* 'ízellen, gyenge gabonából készült k.' (uo. Nyr. 44:363). Arany Jánosnál még nagyon gyakori melléknévi használata; pl. Magát egy sivatag pusztaságban lelte (Toldi VII. é.). Forgó szél, mely sivatag pusztán porfelleget üldöz (Buda hal. X. é.). És ha ezt a szél behordja sivatag fővénnyel (Enyhülés). Petőfinél is: Mint üstökös nyargalt sivatag pusztákra. Gvadányinál: Onnan a sivatag Hortobágy pusztáját értem Pel. Nót. Amaz sivatag és vadon erdők közepén lakozó szarándok (NyUSz.) Arany a *sívó* szót is használja hasonló értelemben: De nézd el a sívó kopárt. (Katalin), de a *sivatag* már főnévként is előkerül nála: A kopár sivatag, hol nem látni zöldet, Legalább nem hagyja lyukasan a földet (Év utólján).

BEKE ÖDÖN.

Falu és társai. A *v*-töví szók között külön csoportot alkotnak azok, melyekben a *v*-t mássalhangzó előzi meg. Ezekben a *v* csak ragos vagy képzős alakban marad meg, különben *u*, *ü* (*ó*, *ö*) van helyén. Ilyenek a következők: *falu* ~ *falva* (és *faluja*), *hamu* ~ *hanuvas*, *odu* ~ *odvas*, *daru* ~ *darvak*, *fenyü* (*fenyő*) ~ *fenyves*, *telü* (*telő*) ~ *tetves*, *szaru* ~ *szarvas*, *ölyü* ~ *ölyv*, *könyü* (*könyő*, *könyv*) ~ *könyves* (*könnyes*), *könyvez* (*könnyez*), *könyvet* (*könnyet*, *könyül*), *könyve* (*könnyve*, *könyűje*), *könyv* ~ *könyő*, *könyű*, *nyelv* ~ *nyelő*, *nyelü*, *enyv* ~ *enyő*, *enyü*, *örv* ~ *örü*, *lolu* ~ *lolva*, *tolu* (*toll*) ~ *tolvas*, *talva*, *magu* (*mag*) ~ *magvod*, *magvot* (TMNy. 332). Még máig sincs eldöntve a *v*-s és *u*-s alakoknak egymáshoz való viszonya. A nyelvészek többsége szerint az eredeti szó ípus *faluv-*, *faluy* volt, s az *u* a ragos vagy képzős alakokban kiesett, Szilasi (Nyr. 11:113) szerint ellenben *falva-* volt az eredeti szótő. Hasonló jelenséget találunk, az észti nyelvben, s ez arra vall, hogy Szilasinak van igaza: *rasü* 'zsír, háj' (ir. alak: *rasu*, finn *rasva*); *lapü* 'csúcs, fa sudara' (ir. alak: *latv*, finn *latva*). Éppen így váltakozik *i* és *j*: *vali* 'streng' < finn *valju* 'hideg, rideg, mogorva, barátságtalan'; *poli* < finn *pohtja* 'fenék'; *asi* < **asja* ~ finn *asia* 'dolog, ügy'; *kari* < **kapja* ~ finn *kapio* 'pata' (vö. óészaki **skarja* > **skari* > finn, észti *kari* 'szirt' Setälä YSÄH. 442, 436; Collinder, Über den finnisch-lappischen quantitätswechsel I. 22). Véleményem szerint ilyen a magyar *némbéri* 'néMBER (= *nő* + *embér*), mely eredetileg **némbürj* volt. BEKE ÖDÖN.

Családnevek gyűjtése. Ismeretes, hogy a *remese* 'végbél' (Melius NySz. Brassó m. MTsz.) személyragos alak, s *remes* főalakját a Soproni és Schlägli Szójegyzék, továbbá a gyergyóditrói nyelvjárás őrizte meg. Ez a ritka szó családnevként is előfordul. A bpesti Szt. István reálgimn. 1927/28-i Értesítőjében szerepel egy *Remes* József nevű tanuló (41. l.). Ez a becses adat azt bizonyítja, hogy fontos lenne a helyneveken kívül a családnevek gyűjtése is, még pedig nemcsak a népnyelvből, hanem hivatalos iratokból is. Nemrég láttam az egyik újságban Szegedről a *Komocsin* Mihály nevet. A *komocsin*, *komócsin* nádhoz hasonló fű neve, s régi török jövevényszavaink közé tartozik; eddig nagyon kevés adatunk van rá. A legrégebbi adat 1798-ból való (vö. MNy. 23:69, Nyr. 56:154). Egyben közlök itt néhány adatot, amelyekről az idézett cikkek nem tudnak: *komocsin* v. *kömöcsény* (Kítaibe! jegyzeteiben), *komócsin* (Vészto) 'agrostis alba', *komócsinos széna* (uo.

Nyr. 30 : 529). Sárközből a *komócsin* csak 'lengé nád' jelentéssel van följegyezve (Nyr. 32 : 462). — Néha cégtáblán is lehet egy-egy érdekes nevet látni. A Belvárosban van pl. *Katsínka* nevű gyermekruhászbó. A *kacsinka* jelentése a NySz. szerint 'fillér'. *Pakols* író és képviselő neve valószínűleg azonos a *pakocsa* 'jocus, lusus, scherz, spass' szóval, mely Nádasdi Tamás egyik levelében *pakocs* alakban fordul elő (NySz.). A múlt században élt két *Réső* Ensel Sándor nevű jogi és történetíró. Nevük azonos a *rözse* szó Dunántúl használatos *résző* változatával (v. ö. Nyr. 58 : 105).

B. Ó.

Pótlás a szóvégi mássalhangzócsoportok c. cikkhez. (Nyr. 58 : 22). Finály és Prohászka azt állítják, hogy *gz*, *gzs*, *ls* és *fg* se szó, se szótag végén nem fordul elő. A két elsőre semilyent, a két utóbbira idegenből vett kétes értékű példákat hoznak fel, mint *cajg* és *fals*. Pedig *gz*-re volna magyar szó. Ha, mint a cikkben olvassuk megállja helyét a *hömpölyg* „hömpölyög” helyett, akkor lehet példa a *gz*-re a *bagzik* ige parancsoló módja : *bagzz*. Elismerem, hogy az élő nyelv nem használja, de nyelvtanilag nem lehetetlen. Talán a helyesírásban is lehet hiba, mert írják így is, hogy *bakzani*, de erre az esetre hivatkozom az ugyancsak kétféleképen íródó *lakzi* és *lagzi* szóra. — A *fg*-re itt volna a *zajgás*, „zajgó” töve a „zajg”; erőltetett, de magyar, és jobb, mint a „cajg”.

Z. V.

Pótlás. B e n n ü n k e t. A *minket* helyett használt *bennünket* alkalmazásból megnéztem Zolnai Gyula cikkét (Nyr 30 : 341), aki ezt a használatot a *-ben* rag partitívuszos alkalmazásából magyarázza, pl. *es mikor a borba illt volna*. Ehhez említhetek néhány román megfelelőt: port. *foi ceniendo no pa o*, szó szerint: *evett a kenyérben* (Moraes, Estudos da lingua portuguesa, II: 44). rum. *a minca la pine*, szó szerint: *a kenyérben enni* (Tiktin, Rum-deutsch, Wb. s. v. la 6: „vor nicht artikuliertem subst., bezeichnet Menge“: *vei veda cum o sã scralã la bani* „wie sic Geld die Menge herausrücken werden“). A *-ben*, *em*, *la* egy egészen a képzetét keltik fel, a melyben vmit vesznek, esznek, isznak stb. s így jutunk a partitívuszos gondolathoz.

Marburg (Lahn).

SPITZER LEÓ.

Pótlás. Barna éjszél. Trostler érdekes cikkéhez (Nyr. 58 : 125) vö.: A nappal kifejtődzik az *éj barna pótlájából* (Baróti Szabó Dávid: A Magyarság Virági. 1803, 314 l. NySz.)

B. Ó.

Adatok a gyermeknyelvhez. Húgom hároméves kislánya mondta: „Anyukám, hol van a *hálíngom*?” Szóösszevonás „hálóingem” helyett. Ugyancsak ő mondta, mikor beszámolt a gyerekek viselkedéséről hogy: „Mind jók voltak, csak az Ivette *bögt* („bögtött” helyett).

D. P. városi könyvtárszefelügyelő kislánya, Sárrika képezte a régmúlt idő volt-va mintájára a jövő idő megerősítését és megalkotta a „*lesz-lelő*”-t. Z. V.

Adatok a gyermeknyelvhez. Felótom am. felgyujtom. 7 éves kislányom mondta ezt a szót, mikor a villanyt akarta felgyujtani. Az *elotlom* szóból képezte. — *Reformátusul hogy kell tudni?* Ezt az érdekes kérdést kislányom, aki 7 éves már, adta fel nékem, mikor arról beszélgettünk, hogy latinul, oroszul és görögül hogy kell tudni. A dolog onnan magyarázandó, hogy a kislányom anyja református vallású, én pedig g. k. vallású vagyok.

RADVÁNYI SÁNDOR.